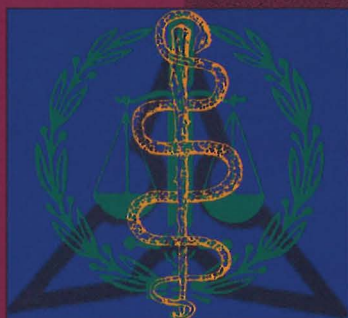

ESA KONTTINEN

PERINTEISESTI
MODERNIIN

PROFESSIOIDEN YHTEISKUNNALLINEN

SYNTY SUOMESSA

VASTAPAINO

ESA KONTTINEN

PERINTEISESTI MODERNIIN

PROFESSIOIDEN YHTEISKUNNALLINEN
SYNTY SUOMESSA

Esitetään Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S 212)
joulukuun 14. päivänä 1991 kello 12.

ESA KONTTINEN

PERINTEISESTI MODERNIIN

PROFESSIOIDEN YHTEISKUNNALLINEN
SYNTY SUOMESSA

VASTAPAINO
Tampere
1991

Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto, 2020

URN:ISBN:978-951-39-8456-4

ISBN 978-951-39-8456-4 (PDF)

© Esa Konttinen, Vastapaino

ISBN 951 - 9066 - 48 - 9

Tekstinvalmistus Vastapaino

Gummerus Kirjapaino Oy Jyväskylä 1991

ESIPUHE

Tutustuin professioiden sosiologiaan 1980-luvun puolivälissä tehdessäni empiirisen kartoituksen virastojen asiakastyön ongelmista. Päätin koettaa ottaa selville mitä nämä modernia yhteiskuntaa luonnehtivat ammatit sosiologiselta kannalta ovat. Perehdyin alan tutkimuksiin, yritin jäsentää niiden lähtökohtia ja löytää teoreettisille rakennelmille yhteisiä nimittäjiä. Yritin myös selvittää, mitä professioiden modernisaatio on, ja miten moderni professio eroaa esimodernista. Tämä tutkimus ilmentää samaa intressiä. Tutkimuksen otetta luonnehtii kokonaisvaltaisuus.

Tutkimusongelmaksi muotoutui piankin, miten lääkäreiden, lakimiesten, opettajien, insinöörien ja muiden professionaalisten ammattikuntien kehitystä ja modernisoitumista voitaisiin — vai voitaisiinko — tulkita ja selittää lähtemällä yhteiskunnan rakenteesta ja erityisesti johtavien yhteiskuntaryhmien asemasta ja etunäkökohdista professioihin nähden. Otin tavoitteeksi perehtymisen yhteiskunnan varhaisiin murroskausiin, joiden aikana muodostuneiden rakenteiden ajattelin olevan avaimia myös ammattikuntien myöhempien vaiheiden ymmärtämiselle.

Olen saanut työssäni merkittävää apua. Suurimmat kiitokset kuuluvat Risto Alapurolle, jonka asiantuntevasta ohjauksesta, rohkaisusta ideoitteni kehittämiseksi, ja työni käsikirjoitusluonnosten tarkasta kommentoinnista olen hyötynyt paljon. Myös käsikirjoitukseni toisen esitarkastajan, Osmo Kivisen, yksityiskohtainen kommentointi on ollut arvokasta työni eräiden osien viimeistelyssä ja ilmaisun selkiyttämisesä kauttaaltaan. Vesa Vuolion kanssa kävin tarpeellisia keskusteluja professioteemoista tutkimukseni alkuvaiheissa. Kiitän viimeistelyä auttaneista huomioista ja ehdotuksista myös Raija Julkusta, Mirja Satkaa, Matti Peltosta, Tuomo Särkikoskea, Terttu Nupposta, Martti Siisiäistä, Marjatta Marinia sekä Raimo Blomia ja Merja Kinnusta kustantajan, Osuuskunta Vastapainon edustajina. Kielen ja tietyn osin työni argumentatiiviseen viimeistelyyn on osallistunut Vesa Raiskila, joka on tarkistanut myös englanninkielisten liiteosien kieliasun. Kiitokset myös Jukka Laarille, joka on avustanut työni viimeistelyssä julkaisuasuun. Olli Kalpio on — tutkijaystävällisellä tavalla — valmistanut tekstin painoa varten.

Suomen Akatemiaa kiitän apurahasta, joka mahdollisti puolen vuoden tärkeän työskentelyjakson tutkimusongelman parissa vapaana muista työvelvollisuuksista. Muun osan työstä olen tehnyt virkatyönä Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksessa, jonka pätevä väki on antanut mahdollisuuden tutkimustyöhön keskittymiseen. Sosiologian laitos on myös taloudellisesti tukenut työni viimeistelyvaihetta.

Muistan hyvin miten aloitin tutkimukseni joitakin vuosia sitten. Alkukesän lämpimänä viikonloppuna lähdin seuraamaan Jussin jalkapalloturnausta Mikkeliin ja menin telttoineni kaupungin leirintäalueelle. Nautin poikien peliesityksistä, ja otteluiden väliaikoina kaivoin esille mukaan ottamani, Suomen historiasta kertovat teokset, asetuin koivun varjoon ja aloitin retken yhteiskunnan ja professioiden menneisyyteen. Jonkin aikaa retkeni muistutti polveilevan ja yllätysrikkaan dekkarin lukemista, todellisuus tosin oli fiktioita jännittävämpää. Tutkimuksen myöhemmät vaiheet ovat olleet toisenlaisia. Argumenttien hiominen ja pyrkimys tarkkuuteen ovat vaatineet kaiken keskittymisen. Tilanteesta ovat joutuneet kärsimään niin opiskelijat kuin perhekin. Kiitokset Marjatalle perheen ja kodin kokonaisvaltaisesta hoitamisesta tänä aikana.

Säynätsalossa marraskuussa 1991

Esa Konttinen

SISÄLTÖ

I ESIMODERNISTA MODERNIIN PROFESSIOON

1. "Vanha järjestys" ja modernien professioiden synty 11
2. Esimodernista moderniin professioon - yleiskuvaus 22
3. Vertailuyhteiskunnat: Englanti, Yhdysvallat, Saksa 28

II KOLME KEHITYSTIETÄ

1. Englanti: aristokratia ja professiot 33
 - "Gentlemaniille sovelias elämä" 33
 - Aristokraattisen ja ammatillisen profession köydenveto* 38
2. Yhdysvallat: modernin markkinaprofessionalismin läpimurto 44
 - Yhteiskuntarakenne ja esimodernin professionalismin heikkous* 44
 - Uuden keskiluokan nousu ja modernien professioiden synty* 47
 - Tieteellinen asiantuntijuus professionalismin sisältönä* 50
 - Modernien professioiden synty* 52
3. Saksa: valtio ja professiot 56
 - Byrokratian ensisijaisuus* 56
 - Bildungsbürgertum ja "valtioprofessiot"* 60
4. Yhteiskuntaluokat ja professiot 67

III SÄÄTYPROFESSIOIDEN YLIVALTA

1600-luvulta vuoteen 1809

1. Historiallinen jaksottelu ja tutkimusaineisto 71
2. Yhteiskunnan rakenteellinen perusta ja professioiden säätykeskeisyys 75
 - Johtavien säätyjen riippuvuus professioista* 75
 - Valtiokeskeisyys* 79
3. Sulkeutuneiden säätyprofessioiden muodostuminen 80

	<i>Ruudinsavuinen virka-aateli</i>	80
	<i>Papillisen oppisäädyin synty</i>	83
4.	Varhaisen professionaalisen järjestelmän ydinrakenne	89
5.	Tutkintojen ja erikoistumisen alut	97
IV PUOLUSTUKSELLINEN BYROKRATIA, VIRKATUTKINNOT JA KOULUTUS 1809-1854		
1.	Säätynäkökulma byrokraatiaan ja koulutukseen	102
2.	Byrokraatia, aateli ja juridiset virkatutkinnot	106
	<i>Aatelijsjohtoinen hallintobyrokraatia</i>	106
	<i>Juridiset virkatutkinnot ja lakimiesten korkea status</i>	113
3.	Byrokraatia ja koulutuksen rajoittaminen	121
	<i>Koulutus ja tutkinnot sosiaalisen sulkemisen välineinä</i>	121
	<i>Yliopiston säätyläistyminen</i>	123
	<i>Suuriruhtinaskunnan sisäiset valtaryhmät ja koulutuspolitiikan määräytyminen</i>	126
	<i>Byrokraatia ja koulutuksen rajoittaminen</i>	131
	<i>Koulutusrajoitusten merkityksiä</i>	141
V BYROKRATIA JA PROFESSIOT 1809-1854		
1.	Kentän kaksijakoisuus	147
2.	Lääkäreiden nousu periferiasta	148
	<i>Byrokraatia ja lääkäreiden määrän hidas kasvu</i>	149
	<i>Periferiasta parrasvaloihin</i>	152
3.	Kysymys ammatti-identiteetistä: oppikoulunopettajat	159
4.	Katsaus teknisen koulutuksen alkuvaiheisiin	165
5.	Säädyt, byrokraatia ja professioiden kehitys	168
	<i>Kentän rakenne ja jaot kentällä</i>	168
	<i>Professionaalisen kerrostuman määrällinen kokoontulo</i>	172
	<i>Modernisoitumistendenssejä</i>	175

VI PADOT MURTUVAT
1855-1900-luvun alku

1. Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen	180
2. Sääty-yhteiskunnan jatkuvuus ja murrokset	184
3. Fennomanian sosiaalinen luonne	187
4. Johtavat statusryhmät ja oppikoulu	191
<i>Taistelu oppikoulusta</i>	191
<i>Koulutusmurroksen yhteiskuntadynamiikka</i>	199
5. Yliopiston avautuminen	204
<i>Muutokset opiskelijoiden sosiaalisessa taustassa</i>	204
<i>Naisten läpimurto yliopisto-opiskelussa ja asema professioissa</i>	207
6. Koulutuskulttuuri	216

VII VALTIO, KANSALAISSYHTEISKUNTA
JA PROFESSIOIDEN MODERNISOITUMINEN

1. Profioiden modernisoituminen	217
2. Virkamieskeskeinen lakimieskunta	220
<i>Yhteiskunnan huipulla</i>	220
<i>Ammatillistuminen</i>	225
3. Alistetuista vaikuttajiksi: oppikoulunopettajat	228
4. Professionaalistuminen lääkäreiden ammatissa	237
<i>Institutionaalinen eriytyminen valtiosta</i>	237
<i>Duodecim ja kunnanlääkärilaitos</i>	241
5. Uuden yhteiskunnan uhka: fennomaanit ja tekninen koulutus	248
6. Kentän modernisoituminen	255

VIII PERINTEINEN JA MODERNI

<i>Professionalisaation makroteoria</i>	261
<i>Luokat, valtio ja professioiden modernisaatio: vertailua</i>	265
<i>Perinteiset statusryhmät ja professioiden kehitys Suomessa</i>	267

LUETTELO TAULUKOISTA JA KUVIOISTA	274
-----------------------------------	-----

KIRJALLISUUS	276
--------------	-----

Johdanto

ESIMODERNISTA MODERNIIN PROFESSION

1. "Vanha järjestys" ja modernien professioiden synty

Tutkimukseni kohteena on professionaalisten ammattikuntien synty ja varhainen muotoutuminen Suomessa. Tehtävänä on selvittää, miten tietyt professioiksi kutsutut ammatit ja professioiden "kenttä" kokonaisuudessaan ovat muokkautuneet siinä yhteiskunnallisessa murrosvaiheessa, jota luonnehtivat sääty-yhteiskunnan johtavien yhteiskuntaryhmien heikkeneminen ja vastaavasti modernin yhteiskunnan tunnuspiirteiden vahvistuminen ja esiinmurtautuminen. Miten murrosvaiheessa olevan yhteiskunnan johtavien luokkien ja niiden etunäkökohtien sekä kulttuurisen ominaislaadun erittely voi valaista professionaalisten ammattikuntien varhaista kehitystä ja siirtymistä moderniin vaiheeseen? Eriytyneemmin tarkastelen neljää ammattikuntaa: lääkärin, lakimiehen, oppikoulunopettajan ja insinöörin ammatteja.

Tarkasteluote on kokonaisvaltainen. Olen kiinnostunut professioiden muodostamasta kentästä ja tuon kentän rakenteesta koulutusinstituutioineen. Perusajatuksena on, että yhteiskunnan luokkarakenne määritteli professionaalisen kentän kehitystä koulutusinstituutioineen, ja että yksittäisten professioiden kehitystä on hyödyllistä eritellä tämän kokonaisuuden osana. Suomen kehityskulun erityispiirteitä koetan hahmottaa ja jäsentää myös vertailevan näkökulman avulla, katsauksin eräiden muiden yhteiskuntien professioiden kehitykseen.

Tutkimus käsittää jakson 1600-luvulta sääty-yhteiskunnan päättymiseen, siis 1900-luvun taitteeseen ja alkuun, ja kohdistuu keskeisesti 1800-lukuun. Kauden päättyessä modernien professionaalisten ammattikuntien keskeiset tunnusmerkit olivat pääosin muotoutuneet ja niiden voidaan siis katsoa siirtyneen moderniin vaiheeseen. Mielenkiintoni

kohteena ovat erityisesti yhteiskunnan murroskohdat. Niissä syntyvät suhteellisen pysyvät vaikutussuhteet, rakenteet, jotka hallitsivat lyhyempiä tai pitempiä historiallisia ajanjaksoja. Tällaisia murroskohtia 1800-luvun Suomessa olivat suuriruhtinaskunnan synty, 1850-luvun puolivälissä tapahtunut liberaali käänne sekä vuosisadan lopun ja taitteen sääty-yhteiskunnan hajoaminen ja liberaalis-porvarillisen yhteiskunnan synty.

Lähdeaineistona käytän tutkimuksia ja kirjoituksia sääty-yhteiskunnasta ja professionaalista ammattikunnista. Metodiselta luonteeltaan tutkimukseni on siis muiden tutkijoiden saamien tulosten erittelyä ja tulkitsemista uusissa teoreettisissa yhteyksissä. Vain toissijaisesti olen käyttänyt ns. alkuperäisaineistoja, kuten matrikkeleita ja ammattikuntien julkaisemien lehtien kirjoituksia.

Esittelen tutkimusta eriytyneemmin johdateltuani ensin tutkimuksen näkökulmaan, ongelmaan ja yleisargumenttiin. Sitä varten teen katkausten professioiden kehitystä koskeviin teorioihin.

Sosiologinen professiotutkimus irtautui runsas kaksi vuosikymmentä sitten aiemmin tutkimusalaan hallinneesta käsityksestä, jonka mukaan professioiden kehitys on tietynlaista luonnonhistoriaa. Suuri joukko ammatteja olisi kulkeutumassa kohti eräänlaista puhdasta tyyppiä, "täysin kehittyntä" professiota. Siinä toteutuisivat täydellisinä profession ominaisuudet, jotka kehityksen varhaisemmissa vaiheissa osin puuttuivat tai esiintyivät vajaina ja jäsentymättöminä. Nämä ominaisuudet idealisoitiin usein lääkärinammattista funktionalistisen tarkastelukehikon näkökulmasta.¹ Tämän käsityksen mukaan "täysin kehittyneessä" professiossa korostuvat sellaiset koko yhteiskunnan integraatiota edistävät tekijät kuin tieteeseen perustuva puolueettomuus, epäitsekkäis omistautuminen muiden palveluun (jota ammattisisäisesti sääntelee ja kontrolloi ns. eettisellä koodilla), ammatinharjoittajien kollegiaalinen yhteistoiminta ja ammattitoiminnan informaalisen kontrollin ensisijaisuus formaaliin verrattuna.

Erityisesti suuntauksen varhaisvaihetta edustavat monet tutkijat käsittivät kohti korkeampaa kypsyyssastetta etenevän kehityssuunnan universaaliksi. Eräät tutkijat erottivat ammattien evoluutiossa tiettyjä selkeitä kehitysvaiheita, joiden kautta lopputulokseen kulkeudutaan. Tunnetuimmat tämänkaltaiset *vaiheteoriat* esittivät Theodore Caplow (1954) ja Harold Wilensky (1964).

¹ Funktionalistisen suuntauksen keskeisiä teoreettisia muotoiluja on julkaistu kokoomateoksessa Vollmer & Mills, (toim.), 1966. Profioiden sosiologian tutkimustraditioista yleisemmin, ks. Johnson 1981; Saks 1983; Konttinen 1989a.

Funktionalistinen tarkastelukehys oli ikään kuin etukäteen ratkaissut professioiden kehityksen ja rakenteen olennaisimmat kysymykset. Yhteiskuntaa koskevasta integraatiokäsityksestä käsin professioiden tehtäväksi ymmärrettiin yhteiskunnan kiinteyden lujittaminen, ja "täysin kehittyneen" profession rakennetekijät ja ominaisuudet ilmensivät tämän tehtävän tehokasta toteutusta (ks. Konttinen 1989a, 11-74). Talcott Parsonsin professiokäsite (Parsons 1954; 1964; Parsons & Platt 1973) on tuosta lähtökohdasta pisimmälle ja "kauniin" harmoniseksi kehitelty teoreettinen malli (Konttinen 1989a, 39).

Professioiden kehityksen luonnonhistoriana käsittäneet vaiheteoriat ovat epähistoriallisia siinä merkityksessä, että ne tarkastelevat professioita biologisen organismin kaltaisina: kuten elävien olioiden, on professioidenkin kuljettava tiettyjen yksittäistapauksissa toistuvien kehitysvaiheiden kautta kohti kypsyyttä. Kehityksen kulku oli siis tavallaan määritelty professioiden omissa "geeneissä". Ympäröivä yhteiskunta ja sen vaikutus professioihin oli tämän kehityskulun kannalta lopulta toissijainen tekijä.

1960-luvun lopusta lähtien funktionalistisen suuntauksen syrjäytti lähestymistapa, joka otti pitkän askeleen siihenastisesta epähistoriallisesta tarkasteluotteesta kohti professioiden kehityksen reaalihistoriaa. Niin sanottu uusweberiläinen suuntaus — toisinaan käytetään myös nimitystä "kriittinen professiotutkimus" — hylkäsi käsityksen profession puhtaasta tyyplistä² ja määritteli profession ammatilliseksi monopoliksi, jonka ammatillinen ryhmä oli paljolti itse kyennyt aikaansaamaan. Suuntaus³ on kohdistanut huomionsa tähän monopoliin sekä

² Tämä saattaa kuulostaa oudolta, sillä ideaalityypin käsite liitetään tavallisesti juuri Max Weberin metodologiaan. Weberillä ei kuitenkaan esiinny profession ideaalityyppejä (ks. Seyfarth 1981; Konttinen 1989a, 40-44), mutta kylläkin ideaalityyppejä, jotka liittyvät läheisesti myös professioihin, kuten jäljempänä nähdään. Funktionalistinen suuntaus ei siis suinkaan ole lainannut teoreettista profession puhtaan tyyppin käsitettä Weberiltä. On mielestäni täysin epäilyksen ulkopuolella, ettei Weber olisi hyväksynyt kyseistä teoreettista rakennelmaa.

³ Olen erottanut (Konttinen 1989a) suuntauksessa eri kehitysvaiheita. Perusta laskettiin jo 1960-luvun alussa, mutta läpimurto tapahtui 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa sellaisten tutkijoiden kuin Eliot Freidson (1970a ja 1970b, 1973, alunperin 1971) ja Terence Johnson (1981, alunperin 1972) toimesta. 1970-luvun puolivälissä professiokriittisestä yleisnäkökulmasta eriytyi aiempaa selvemmin tutkimushaara, joka kohdisti huomionsa ammatilliseen monopoliin ja sen saavuttamiseen. Kyseistä suuntauksen "kypsää vaihetta" edustavat sellaiset tutkimukset kuin Berlant (1975), Parry & Parry (1976), Larson (1977) ja Larkin (1983). Myös yksi tunnetuimmista pohjoismaisista professiotutkimuksista, Inga Hellbergin *Studier i professionell organisation* (1978) lähestyy kysymyksenasettelultaan suuntausta. Hellberg määrittelee

niihin strategioihin ja taktiikoihin, joita ryhmä käyttää saavuttaakseen ja ylläpitääkseen etuoikeutetun aseman takaavan monopolin erikoistuneiden palveluiden markkinoilla. Lähtökohtana ja teoreettisena kulmakivenä on niin sanottu sosiaalisen sulkemisen (*social closure*) teoria, jonka idea löydettiin Max Weberin lähinnä talouden alueen ryhmädynamiikkaa koskevista kirjoituksista (puhtain osoitus tästä Weberkytkennästä on Berlant 1975). Sosiaalisen sulkemisen näkökulman perusajatus on, että ryhmämuodostuksen motiivina on usein jäsenten liittoutuminen niukkojen etujen saavuttamista varten. Koska materiaaliset edut ja muut sosiaaliset palkinnot ovat niukkoja, ne voidaan hankkia tietyille ihmisjoukolla vain sulkemalla muut niiden ulkopuolelle. Ihmiset liittoutuvat juuri tätä silmällä pitäen. Muiden poissulkemisen välineeksi tarvitaan tehokasta kriteeriä. Modernit professiot turvautuvat erikoiskoulutukseen ja tutkintoon. Oikeus ammattitoimintaan ja siihen liittyviin sosiaalisiin palkintoihin halutaan rajata tietyn koulutuksen ja tutkinnon suorittaneille.

Kehkeytynyt viitekehys haastoi myös monopolin muodostumista suosivien yhteiskunnallisten olosuhteiden historialliseen erittelyyn. Uusweberiläistä suuntausta edustavia tutkimuksia ei ole myöhemmin siirretty syrjään samalla tavoin kuin radikalisoituneet tutkijat tekivät 1970-luvun taitteessa funktionalistien teoreettisille ideaalituyppirakennelmille. Uudelleenarvioinnilta nämäkään tutkimukset eivät ole välttyneet.

Niin vastakkaisia kuin uusweberiläinen monopolin näkökulma ja funktionalistinen integraationäkökulma ovatkin, niillä on myös yhteisiä piirteitä. Molemmat suuntaukset ovat professiokeskeisiä: tarkastelun lähtökohtana on itse ammatti, sen rakenteet ja ominaisuudet, kehitys ja ammatin edustajien toiminta. Funktionalistien integraationäkökulman taustalla on tosin ajatus yhteiskunnan ja professioiden suhteesta — professiot ymmärretään yhteiskunnan harmonian kannalta — mutta tämä suhde oli heille "ratkaistu" kysymys.

Eräät tutkijat ovat päätyneet käsitykseen, että monopolin tavoittelun yhteiskunnallisia olosuhteita koskevista tarkasteluistaan huolimatta

profession (asiantuntija)tieto- ja ammattimonopoliksi, ja tarkastelee professiokeskeisesti kuinka eläinlääkäreiden ammattikunta Ruotsissa syntyi ja kehittyi. Hellberg esittää myös omaperäisiä professioita koskevia teoreettisia kehitelmiä. Niin ikään Risto Rinteen ja Arto Jauhaisen laajan tutkimuksen *Koulutus, professionaalistuminen ja valtio* (1988) professioita koskevat tutkimustehtävät (sama, 62) ilmentävät vahvoja uusweberiläisiä vaikutteita. Toisena lähtökohtana heillä on sosiaalivaltiota koskeva teoria.

myöskään uusweberiläisen suuntauksen edustajat eivät ole kyenneet problematisoimaan modernien professioiden varhaiskehitystä riittävän pätevästi yhteiskuntatasolla ja erityisesti suhteessa valtioon (Rueschemeyer 1989, 313; Siegrist 1990b, 47; Halliday & Carruthers 1990). Toisinaan uusweberiläinen professiokeskeisyys johti lähes yhteiskunnan unohtamiseen (esimerkiksi Parry & Parry 1976). Sellainenkin yhteiskuntanäkökulmaan runsaasti huomiota kiinnittänyt tunnustettu tutkija kuin Magali Sarfatti Larson on äskettäin esittänyt itsekritiikkiä (1990, 13-17) professionaalisten projektien ja liikkeiden omaehtoisuuden liiasta korostamisesta vuonna 1977 ilmestyneessä, jo klassikon aseman saavuttaneessa teoksessaan *The Rise of Professionalism*.

Osassa modernien professioiden syntyä ja alkuvaihetta koskevaa viimeaikaista tutkimusta erityisesti *yhteiskunta* on pyritty problematisoimaan uudestaan. Mikä olennaisinta, teoreettisella tasolla ollaan ylittämässä tähän saakka tutkimusta leimannut angloamerikkakeskeisyys. Siinä missä aiemmin sovellettiin Englannin ja Yhdysvaltain yhteiskuntien tarkasteluun kehitettyä lähestymistapaa paljolti sellaisenaan näistä suuresti poikkeaviin yhteiskuntiin, useat tutkijat tähdentävät nykyään professioiden kehityskulujen erilaisuutta ja yhteiskuntakohtaisuutta.⁴ Kehkeytyvässä tutkimussuunnassa aiempi, profession autonomisuutta korostava näkökulma on syrjäytynyt ja tilalle on tullut yhteiskunnasta professioihin etenevä tarkastelutapa. Tämän kehitystyön epäilemättä tärkein tähänastinen saavutus on kahden suuren linjan, *angloamerikkalaisen* ja *kontinentaalisen*, erottaminen länsimaisten yhteiskuntien professioiden kehityksessä (ks. Geison 1984, 1-12; Rueschemeyer 1986, 120-124 ja 1989; Collins 1990, 15-18; Jaraus 1990, 9-26; Halliday & Carruthers 1990).

Professioiden muodostukselle ja kehitykselle eli professionalisatiolle⁵ on sekä Englannissa että Yhdysvalloissa ollut ominaista amma-

⁴ Tosin jo monet 1970-luvun alun kriitikotkin (kuten Eliot Freidson ja Terence Johnson) tähdensivät professioiden yhteiskuntakohtaisia eroja ja rajasivat tarkastelunsa koskemaan angloamerikkalaista kulttuuria. Tämä ei kuitenkaan tuolloin johtanut vakaviin pyrkimyksiin hahmottaa professioiden kehitysteiden erityisyyttä angloamerikkalaisen maailman ulkopuolella.

⁵ Konrad H. Jaraus (1990, 9) määrittelee "professionalisaation" ammatillisen järjestelmän muutokseksi, jolla hän tarkoittaa professioiden vahvistumista työelämässä ja professionaalisten ammatinharjoittajien määrän kasvua yhteiskunnassa. Hannes Siegrist (1990a, 177) määrittelee "professionalisaation" yleisesti prosessiksi, jonka kuluessa ammatista tulee "professio". Siegrist kuitenkin huomauttaa (ks. myös Johnson 1981), että erilaisista teoreettisista lähtökohdista suuntautuneet tutkijat ovat tarkoittaneet käsitteellä eri asioita. Tässä tutkimuksessa termillä professionalisaatio vii-

tillisten ryhmien suuri merkitys tietyissä historiallisissa avainvaiheissa. Järjestäytyneet ammatilliset ryhmät toimivat aktiivisesti saavuttaakseen profession statuksen ja siihen liittyvät etuoikeudet. Myös ne itse kehittivät institutionaalista ammatillista erityisharjaannusta ja siihen liittyvää koulutusta, sekä vakuuttelivat suurta yleisöä ja valtiollisia päätöksentekijöitä pätevyystään erikoistuneiden palveluiden tuottajina. Ammatillisten ryhmien toimintaa on tulkittu samanaikaisesti sekä sosiaaliseen kohoamiseen suuntautuvana toimintana että ammatillisen monopoliaseman tavoitteluna. Hannes Siegrist (1990b) on nimittänyt tätä kehityskulkua osuvasti "professionalisaatioksi alhaalta päin" (*professionalization from below*). Erikoistuneiden palveluiden markkinat olivat angloamerikkalaisessa kehityskulussa modernien professioiden synnyn keskeinen näyttämö. Yleisemminkin kansalaisyhteiskunnan alue⁶ oli määräävä, ja valtion merkitys jäi kontinentaaliseen kehityskulkuun verrattuna toissijaiseksi ja luonteeltaan enemmänkin legitimoivaksi kuin organisoivaksi.

Kontinentaalinen, mannermainen, kehityskulku puolestaan ilmentää — Siegristin ilmaisua lainatakseni — "professionalisaatiota ylhäältä päin" (*professionalization from above*). Kontinentaalinen kehitystyyppi on luotu ennen muuta Saksaa ja Ranskaa koskevien tarkastelujen yhteydessä. Niissä professionaalisten ammattien varhaista muotoutumista määritteli voimakas *byrokraattinen valtio*, joka ei ainoastaan kontrolloinut ja legitimoinut, vaan suoraan organisoi koulutussisältöjä ja pätevyysvaatimuksia. Korkeampi koulutusjärjestelmä kokonaisuudessaan oli valtion tiukassa määräysvallassa. Keskitetty valtio organisoi professionaalisten ammattien koulutuksen ja yhtenäisti tutkinnot yleispäteviksi. Professionaaliset urat olivat tavanomaisesti julkisia virkoja. Varhaisina kausina kansalaisyhteiskunnalla oli vähän liikkumavapautta ja vaikutusmahdollisuuksia sikäli kuin valtiosta erillistä modernia kansalaisyhteiskuntaa ylipäänsä vielä olikaan. Kansalaisyhteiskunta ja sen osana professionaaliset järjestöt vahvistuivat vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Vastakohtana angloamerikkalaisen kehitystien kansalaisyhteiskuntatai *markkinakeskeisyydelle* (professionioiden sosiologiassa on angloamerikk-

tataan sekä Siegristin esittämään yleismerkitykseen yksittäisen profession tasolla että eräissä yhteyksissä myös Jarauschin tarkoittamaan "systeemimuutokseen".

⁶ Viittaan kansalaisyhteiskuntaan siinä merkityksessä kuin käsite esiintyy sen ja valtion erkaantumisen jälkeen, joka toteutui talouden omalakisouden vahvistumisen seurauksena (ks. Pekonen 1983, 10-20).

kalaisen kehitystien yhteydessä kansalaisyhteiskunnan asemesta usein käytetty markkinoiden käsitettä) on kontinentaalisen kehitystien erityisessä keskeiseksi kategoriaksi tullut siis valtio.

1800-luvun Suomen suuriruhtinaskunta on helppo sijoittaa kontinentaalisen kehitystien piiriin kuuluvaksi. Pikainenkin perehtyminen professionaalisten ammattikuntien kehityshistoriaan paljastaa vahvan ja keskitetyn keskushallinnon tiukan ja kokonaisvaltaisen otteen niihin. Vielä heikon *valtiosta eriytyneen* kansalaisyhteiskunnan toimintamahdollisuudet jäivät byrokratian valvonnassa vähäisiksi suuriruhtinaskunnan alkuvuosikymmeninä, mutta vahvistuivat selvästi vuosisadan jälkipuoliskolla.

Professioiden syntyä ja varhaista kehitystä Suomessa tarkastellaan kontinentaalisen lähestymistavan mukaisesti: orientoidun professioihin ja professionalisaatioon keskusbyrokratiasta käsin. Tämä tarkoittaa, että byrokratia ymmärretään yhteiskuntaelämää ja siis myös professioiden kehitystä keskeisesti määränneeksi instituutioksi, ja tärkeäksi tutkimustehtäväksi nousee byrokratian ja professioiden keskinäisten suhteiden tarkastelu. Vahvan byrokratian olemassaolon ja sen merkityksen tunnustaminen ei kuitenkaan tarkoita ammatinharjoittajien ja ammatillisten ryhmien omien vaikutusmahdollisuuksien kertakaikkista kieltämistä. Valtiojohtoisuudesta ei yksiviivaisesti seuraa, etteivät ammatilliset ryhmät olisi voineet asettaa toiminnalleen tavoitteita, kehitellä strategioita ja taktiikoita ja tehdä yrityksiä tavoitteidensa toteuttamiseksi. Mutta ammattikuntien vaikutusmahdollisuudet kuten myös ammatillinen järjestäytyminen riippuivat yleensä byrokratiassa valtaa käyttävien suopeudesta ammattia, ammatinharjoittajia ja ammatillisia ryhmiä kohtaan. Tämä koskee erityisesti vaihetta, jolloin erillinen kansalaisyhteiskunta ei vielä ollut irtautunut valtiosta, mutta myös vaihetta, jossa tämä irtautuminen oli jo selvästi toteutunut.⁷

Valtobyrokratian ohella kysymyksenasettelun lähtökohtana on käsitys *johtavien yhteiskuntaryhmien ja luokkien* merkittävästä roolista

⁷ Ammattikunnat eivät ole sisäisesti yhtenäisiä kollektiiveja. Ne koostuvat, kuten Rue Bucher ja Anselm Strauss (1961) sanovat, erilaisista ryhmistä, tavoitteiltaan enemmän tai vähemmän toisistaan eroavista *segmenteistä*, jotka käyvät kamppailua kentän hallinnasta. Modernin profession osalta professionaalisen järjestön hallinta yleensä merkitsee myös kentän hallintaa. Kun monessa yhteydessä käytän ilmaisua, jossa professio esiintyy subjektina — puhun esimerkiksi profession pyrkimyksistä, profession tavoitteista jne. — viitataan ammattikuntaa edustavaan ja johtavaan kollektiiviin, jota profession modernissa vaiheessa edustaa professionaalinen järjestö. Jo ennen sen syntyä tällaisissa ammattikunnissa oli toki myös "kollektiiveja", ryhmiä tai sektioita jotka pyrkivät vaikuttamaan ammattikuntaa tai sen osaa koskeviin asioihin.

modernien professioiden synnyssä ja varhaisessa kehityksessä. Profi-
soiden kontinentaalisen kehitystien erittelyyn on yhtenä tärkeänä puo-
lena liitettävä byrokratiassa valtaa käyttävien ryhmien sosiaalisen
erityislaadun, aseman ja intressien tarkastelu. Tutkimuksen teoreettinen
perusargumentti on, että sekä professioiden angloamerikkalaisen kehi-
tystyyppin kansalaisyhteiskuntakeskeistä että kontinentaalisen kehitys-
tien valtiokeskeistä erittelyä voidaan syventää liittämällä tarkasteluun
professioiden syntykauden aikaisen yhteiskunnan luokkasuhteiden
analyysi ja mannermaisen kehitystien osalta erityisesti valtiossa valtaa
käyttävien ryhmien asemien ja intressien erittely.

Aivan viime aikoina on tähän suuntaan edetty muun muassa Sak-
san professioiden varhaiskehitystä koskevassa tutkimuksessa. Tutkijat
ovat kiinnittäneet huomiota 1800-luvun alussa valtiossa johtoaseman
saaneen kerrostuman ominaisluonteeseen ja tulkinneet professioiden
kehityspiirteitä tuon niin sanotun *Bildungsbürgertum*-kerrostuman
erityislaadun näkökulmasta.⁸ Saksalaisten professioiden kehitystä
eritellään tästä näkökulmasta luvussa II.3.

Kuvatusta teoreettisesta lähestymistavasta eriytän tutkimuksen spe-
sifin näkökulman ja johdan tutkimusongelman. Tutkimuksen ongelma-
na on *traditionaalisen yhteiskuntajärjestyksen* ja traditionaalisen yhteis-
kunnan johtavien luokkien merkitys modernien professioiden synnyssä
ja varhaiskehityksessä Suomessa. Pyrin vastaamaan kysymykseen,
miten sääty-yhteiskunta ja sen johtavat luokat ovat määrittäneet
professioiden kehitystä sekä yksittäisten professioiden että koko
professionaalisen järjestelmän varhaista muotoutumista Suomessa.
Tehtävänä on selvittää professionalisaation erityisyyttä Suomessa
traditionaalisten yhteiskuntaluokkien näkökulmasta. Ongelman kehitte-
ly tarvitsee tuekseen professioita koskevia eriytyneempiä teoreettisia
kysymyksenasetteluja perinteisen yhteiskunnan ja sen avainryhmien ja
-luokkien näkökulmasta.

Moderni professio syntyi sen mullistuskauden kuluessa ja tulok-
sena, jota — Jerome Blumin (1978) termiä käyttäen — voidaan luon-
nehtia "vanhan järjestyksen" (*old order, traditional order, Old Regime*)
hajoamiskaudeksi ja uuden yhteiskunnan syntyprosessiksi. Vanha
järjestys -termiä Blum käyttää 1700-luvun ja sitä edeltäneiden vuosisa-
tojen Länsi-, Keski-, ja Itä-Euroopan yhteiskunnista, joiden kaikkien
yhteiskuntarakenne muodosti säätyrakenteen (säädyt = *orders, estates*).

⁸ Tätä koskevan tutkimuksen viimeisimpiä tuloksia on esitetty vuonna 1990
ilmestyneessä kokoomateoksessa G. Cocks & K. H. Jaraus, (toim.), *German profes-
sions 1800-1950*.

Säätyyn perustuva status ja etuoikeudet siirtyivät syntyperän mukaisesti sukupolvelta toiselle, eikä yhteiskunnassa ollut sen kaikkia jäseniä yhtäläisesti koskevien oikeuksien tai velvollisuuksien järjestelmää. Vaikka sääty olikin muodollisesti yhtenäinen ja sen jäsenet periaatteessa yhdenvertaisia, käytännössä säätyjen sisällä vallitsi suuria statuseroja. Tämä koski niin talonpoikaistoa kuin esimerkiksi aatelistoa.

Suomea tarkasteltaessa on tapana puhua sääty-yhteiskunnasta⁹. Blumin erittelemien yhteiskuntien tapaan myös Ruotsin ja myöhemmin 1800-luvun Suomen suuriruhtinaskunnan yhteiskuntajärjestys rakentui säätylaitoksen perustalta. Säätyrakenne oli vahvimmillaan Ruotsissa samoin kuin muuallakin 1700-luvulla (Wirilander 1974, 15; Blum 1978, 5). Säätyjen mukaiset erioikeudet vuodelta 1723 periytyivät suuriruhtinaskunnan ajalle saakka, eivät tosin muutoksitta. Kuninkaan alamaiset oli *poliittisella* kentällä jaettu neljään suureen ryhmään: aatelistoon, papistoon, porvaristoon ja talonpoikaissäätyyn. Näiden valtiopäivillä edustettujen poliittisten säätyjen rinnalla olivat kooltaan paljon suuremmat samannimiset *yhteiskuntasäädyt*, joiden "ytimiksi" valtiopäiväsäätyjä voi kutsua. *Säätyläistä* puolestaan muodosti yhteiskunnan yläluokan — Wirilanderin (1974) tarkoittaman "herrasväen". Siihen luettiin aatelistoon ja papistoon kuuluvien ohella muut virkasäätyläiset (ylempien sotilas- ja siviilivirkojen haltijat) ja niin sanottuihin säätyelinkeinoihin (kuten apteekkarit ja ruukinomistajat) lukeutuvat, jopa rikkaimmat talonpojatkin. Tähän kapeaan yläluokkaan kuului vuonna 1728 väestöstä 3,4 prosenttia, ja sen vahvuus kasvoi hitaasti. Sen osuus koko väestöstä laski vuoteen 1815 mennessä 1,7 prosenttiin ja vuoteen 1870 mennessä 1,5 prosenttiin. (Wirilander 1974, 142) Säätyläistön poliittisesti merkittävimmän ryhmän, aateliston, osuus vaihteli 11 ja 14 prosentin välillä vuosina 1728-1870 (sama, 129). Säätyjen rajat hämärtyivät 1800-luvulla, ja eri säätyihin kuuluvien säätyläisten asemesta alettiin 1800-luvun puolivälistä lähtien puhua yleisesti säätyläisluokasta, säätyläistöstä, jonka rinnalla alettiin käyttää myös termiä "sivistyneistö". Sääty-yhteiskunnan poliittinen järjestelmä, loppukautenaan ehkä Euroopan konservatiivisin, kumoutui lopullisesti vasta vuoden 1906 eduskuntauudistuksen yhteydessä.

⁹ Vanhan järjestyksen yhteiskunta tai sääty-yhteiskunta on tässä tutkimuksessa olennaisempi käsite kuin "esimoderni yhteiskunta". Termillä "esimoderni" viittaankin vanhaan järjestykseen kuuluvaan ja siitä olennaisesti määryytyvään, vastakohtana sen jälkeiselle eli modernille. Moderniin yhteiskuntaan liittyvät sellaiset määreet kuin "porvarillinen yhteiskunta", "teollinen" ja kansalaisten muodollinen tasavertaisuus niin talouselämässä kuin politiikassakin.

Professioiden näkökulmasta vanhan järjestyksen heikkenemisen kausi ja siirtyminen moderniin yhteiskuntaan merkitsivät yleisesti seuraavaa. Vanhan järjestyksen osoittaessa heikkouden merkkejä sen johtavien ryhmien on reagoitava asemaansa uhkaaviin tekijöihin (tästä yleisesti Blum 1978, 305-331, 388-393; Grimm 1987, 154-156; Lachmann 1990). Ryhmät ja osaryhmät pyrkivät yhteiskuntakehityksen hallintaan, oman asemansa ja etuoikeuksien turvaamiseen. Tässä ne voivat, toisessa ääritapauksessa, täysin epäonnistua ja vastustajille suotuisten olosuhteiden vallitessa tulla varhain ja nopeasti modernia tai "välivaiheen" yhteiskuntaa edustavien ryhmien syrjäyttämiksi. Tällöin professioiden kehityksen perusta muuttuu ja tulee suuresti riippuvaiseksi vallan saaneesta ryhmästä (ryhmistä).

Traditionaalisen valtaryhmän vastaus vanhan järjestyksen perusteiden heikkenemiseen ja kriisiin saattaa kuitenkin olla myös menestyksellinen. Aristokratia samoin kuin muutkin traditionaaliset ryhmät tai niiden osat voivat menestyksekkäästi torjua nousevien ryhmien vaikutuksen kasvua, toisin sanoen pitkittää vanhan järjestyksen säilymistä, tai ne voivat itse onnistua sopeutumaan yhteiskunnan uusiin tendensseihin. Perusstrategioita on siis kaksi, joita lisäksi voidaan toteuttaa rinnan: (a) oman ryhmän asemaa hierarkiassa alhaalta päin uhkaavien uusien ryhmien nousun torjuntastrategiat sekä (b) sopeutuminen moderniin kiinnittymällä sen johonkin tai joihinkin nouseviin ryhmiin, siis valtaamalla nousevia ryhmiä tai sektioita. Frank Parkinin (1979) tunnettua dikotomiaa soveltaen edellinen strategia edustaa alaspäin suuntautuvaa sulkemista (*exclusion*); jälkimmäinen strategia voi puolestaan edustaa samalla kertaa sekä alas päin suuntautuvaa poissulkemista että jossakin suhteessa etuoikeutetun ryhmän aseman anastamista (*usurpation*). Molemmat strategiat voivat kytkeytyä toisiinsa esimerkiksi siten, että samalla tapahtuu sopeutumista moderniin "valtaamalla" uusia alueita, estetään kilpailevien ryhmien yrityksiä parantaa asemaansa. Anastamisen -tyyppisestä sulkemisesta on kysymys myös silloin kun nousevat ryhmät suistavat vallasta perinteisiä ryhmiä.

Professiot voivat olla varsin merkittäviä tässä murrosvaiheessa. Modernia yhteiskuntaa edustavat professiot saattavat ensinnäkin osallistua traditionaalisten yhteiskuntaryhmien menestykselliseen syrjäyttämi-

seen.¹⁰ Toiseksi myös perinteisten ryhmien molemmat asemien turvaamisstrategiat saattavat eri tavoin koskea professioita. Utta yhteiskuntaa ilmentävät professiot voivat joutua puolustuksellisten strategioiden kohteeksi, niin että traditionaalisten ryhmien vahvuudesta riippuen uusien professioiden kohtalona on joutua enemmän tai vähemmän syrjäytettyyn asemaan, kunnes muutos valtarakenteissa toteutuu. Mutta professiot voivat tarjota perinteisille ryhmille myös sopeutumistien moderniin sen kautta, että ne voivat tietyllä tapaa *samalla kertaa* edustaa sekä uutta että vanhaa yhteiskuntaa (myös Collins 1990, 15-16). Professiot voivat toimia ikään kuin siltana vanhan ja uuden välillä, jolloin ne yhtäältä toteuttavat vanhan statusryhmän tehtäviä ja toisaalta kuitenkin samanaikaisesti rakentuvat modernin erityiskoulutuksen ja tutkintoperiaatteen mukaisesti.

Perinteisen yhteiskunnan luokkarakenne ja sen erityispiirteet saattavat leimata professioiden kokonaisuutta, keskinäisiä asemia ja määräsuhteita murrosvaiheessa ja vielä senkin jälkeen, kun perustava yhteiskunnallinen muutos on tapahtunut taloudellisten ja oikeudellisten suhteiden alueilla. Sikäli kuin perinteiset ryhmät onnistuvat pitämään hallinnassaan professioiden kannalta tärkeitä instituutioita, ennen muuta näiden koulutusinstituutioita, voivat traditionaaliset piirteet säilyä pitkään professioita leimaavina ominaisuuksina.

Olen tarkastellut yllä professioiden ja niiden muodostaman kokonaisuuden kehitystä määrittävää yhteiskuntadynamiikkaa. Seuraavassa tutkin yleisellä tasolla, mitä *professioissa* tapahtuu tässä muutoksessa. Se miten puhtaana tai vajaan seuraavassa eriteltävä kehityskulku kulloinkin toteutuu, kytkeytyy tarkasteltavan yhteiskunnan kehityspiirteisiin ja erityisesti sen luokkasuhteiden dynamiikkaan siinä merkityksessä kuin olen edellä kuvaillut.

¹⁰ Rainer Lepsius (1987, 91, 93-94) kytkee professionaalistumisen osaksi suurta yhteiskunnallista muutosta perinteisestä yhteiskunnasta porvarilliseen yhteiskuntaan. Hän lukee professionaalistumisen yhdeksi porvariston emansipaation neljästä keskeisestä strategisesta prosessista — muut ovat kapitalismi, demokratia ja byrokraatisoituminen. Lepsius katsoo professionaalistumisen ja byrokraatisoitumisen avanneen porvaristolle sekä uuden "kompetenssimahdollisuuden" että "johtomahdollisuuden" (*Autoritätschance*).

2. Esimodernista moderniin professioon — yleiskuvaus

Vanhan järjestyksen vallitessa professioiden asema ja status kiinnittyivät välityksettä johtaviin luokkiin. Tämä on seurausta etuoikeuksien ja eriarvoisuuden yhteiskunnallisesta mekanismista. Jerome Blum (1978, 6) kiteyttää Max Weberiin (*Wirtschaft und Gesellschaft*, 177-180) viitaten vanhan järjestyksen yhteiskunnan ja modernin yhteiskunnan välisen eron toteamalla, että muutos edellisestä jälkimmäiseen on muutos *statusyhteiskunnasta luokkayhteiskuntaan*. Esimodernin yhteiskunnan statusryhmän nauttima arvostus ja etuoikeudet perustuivat tiettyyn asemaan sinänsä ja käsitykseen ihmisten luonnonmukaisesta eriarvoisuudesta. Modernille porvarilliselle yhteiskunnalle taas on ominaista jäsenten muodollinen yhdenvertaisuus.

Vanhan järjestyksen yhteiskunnassa hankituilla tekijöillä, kuten koulutukselliset kvalifikaatiot, ei useinkaan ole suurta merkitystä profession nauttiman statuksen eikä sosiaalisten ja taloudellisten palkintojen kannalta, elleivät nämä tekijät kytkeydy johtavan luokan välittömiin etunäkökohtiin. Profession asema on vahvin silloin, kun profession jäsenyys on samalla merkki kuulumisesta johtavaan statusryhmään. Tässä tapauksessa johtava luokka ikään kuin luovuttaa statustaan ja privilegioitaan kyseiselle professionille tai sen osaryhmälle. Päinvastainen tilanne, mainitun yhteyden puuttuminen, taas merkitsee usein profession alhaisempaa statusta ja ylipäätään "proletaarista" luonnetta sekä pakon sanelemaa pyrkimystä kehittää ja vahvistaa etuoikeuksien ja statuksen erityisharjaannukseen nojaavaa pätevyysperustaa. Ääripäiden väliin sijoittuvat ne tapaukset, joissa professio on erillinen suhteessa johtavaan yhteiskuntaryhmään sen palvelujen kuitenkin ollessa tärkeitä johtavalle ryhmälle. Esimerkkeinä voidaan mainita arkkitehti tai pappi feodaalisen hovin palveluksessa.

Vanhan järjestyksen heiketessä ja murtuessa profession määräytymisen perustassa tapahtui radikaali muutos: syntyperä virallisena legitimoivana prinssiippinä syrjäytyi ja tilalle tuli uusi periaate, yksilöiden muodollinen tasavertaisuus yhdistyneenä muodolliseen vapauteen. Kuten tunnettua, Marx katsoi¹¹ tämän periaatteen leviävän kapitalisti-

¹¹ Yhteiskuntasuhteissa ilmenevän yksilön vapautta korostavan muodollisen vapausperiaatteen perusta on Marxin mukaan kapitalistisissa tuotantosuhteissa, joiden keskeisiä rakenteellisia ominaisuuksia ovat muun muassa pääoman liikkumisvapaus (ks. Marx 1979, 22, 258-259), työvoimansa myynnistä päättävän vapaan työläisen esiintyminen markkinoilla (sama, 159, 161-162, 166, 523-524) ja ylipäätään tavaroiden vapaat vaihtosuhteet (Marx, *Grundrisse*, 156).

sen talousmuodon ja pääoman kasautumisen vaatimana vallitsevaksi käytännöksi oikeussuhteissa (Marxin käsityksestä, Blom 1982, 106-110; laajemmin porvarillisuudesta oikeudessa, Grimm 1987) ja muualla yhteiskunnassa. Yleinen muutos välittyi professioihin siten, että ensin aikaisemman periaatteen rinnalle ja vihdoin vallitsevaksi käytännöksi muodostui kilpailu, jossa sosiaalisia palkintoja tavoiteltiin vetoamalla kvalifikaatioihin, rationaaliin pätevyysiin. Profession (tai potentiaalisten professioiden) edustajien oli etuoikeutettua asemaa tavoitellakseen nyt vedottava hankittuihin ominaisuuksiin synnynnäisten asemesta. Mahdollisuudet tähän kasvoivat kyseisten kvalifikaatioiden erikoistuneen tiedeperustan kehityksen ja siten niiden välinearvon kasvun seurauksena. Tähän prosessiin kytkeytyi erikoistuneisiin kvalifikaatioihin perustuvien palveluiden markkinoiden olennainen kasvu. Vaikutussuhde on vastavuoroinen: uusissa yhteiskunnallisissa suhteissa toimivat professiot edistivät itse uuden prinssiin vahvistumista, koska niiden menestys yhä suuremmassa määrin tuli siitä riippuvaiseksi.

Käsitykseeni professioiden luonteen muutoksesta tässä kehityksessä on suuresti vaikuttanut kaksi teoreettista kehittelmää, jotka voidaan ymmärtää toisiaan täydentäviksi. Toisen on esittänyt Max Weber, toisen Philip Elliott. Molemmat koskevat profession kehityskaarta esimodernista moderniin vaiheeseen. Kummassakin keskeisiä ovat yhteiskuntaluokat ja niiden kokemat perustavanlaatuiset muutokset. Molemmat teoreetikot, Weber eksplisiittisemmin, operoi ideaaliteydeillä, kehityksen alku- ja lopputulosta kuvaavilla "puhtailla tyypeillä".¹²

Philip Elliott on vuonna 1972 julkaistussa *The Sociology of Professions* -teoksessaan (s. 14-57) tehnyt yleisluontoisen katsauksen professioiden kehitykseen esimodernista moderniin vaiheeseen Englannissa. Tämä tarkastelu on laajemminkin hyödyllinen. Profession kehityskulun alku- ja päätekohtia kuvaavat Elliottin käsitteet *statusprofessio* (Elliott käyttää

¹² Ideaaliteyppimetodologia liitetään tavallisesti ennen muuta Max Weberiin. Kysymyksessä on intellektuaalisen ymmärtämisen (vastakohtana eläytymiselle) yhteiskuntatieteellinen apuneuvo, tutkimusväline. Ideaaliteyypit ovat käsitteellisiä konstruktioita, joiden tarkoituksena on auttaa todellisuuden ymmärtämistä edettäessä esiteoreettiselta teoreettiselle tasolle. Ne ovat tietyn päämäärän tai tavoitteen näkökulmasta jalostettuja puhtaita toimintamalleja; ideaaliteyypit toteuttavat ideaalisesti tietyn merkityksen omaavan toiminnan. Ne siis tavallaan ilmaisevat toimintarakenteiden "olemuksia", joita reaalityttöisyys ei kuitenkaan koskaan tavoita, sillä reaalityttöisyydessä esiintyy aina ideaalisen toiminnan kannalta enemmän tai vähemmän epärationaalisia aineksia, "häiriötekijöitä". Ideaaliteyppi auttaa ymmärtämään reaalityttöistä käyttäytymistä juuri sen ja reaalityttöisyyden vertailun näkökulmasta.

myös nimitystä *high status profession*) ja *ammattillinen professio (occupational profession)*. Statusprofessio viittaa nimensä mukaisesti professioon, joka saa korkean statuksensa kiinteästä yhteydestään yhteiskunnan hallitsevaan luokkaan. Puhtaana, sellaisena kuin se toteutui esimerkiksi 1700-luvun Englannissa, statusprofession keskeisenä tehtävänä oli tukea luokan habitusta, antaa tuohon luokkaan kuulumisen symbolit ja ylipäättään korostaa yhteyttä yläluokkaan.

Statusprofession jäsen sai professionaaliset etuoikeudet ennen muuta johtavan luokan kautta. Sen vastakohtana ammatillinen professio rakentuu perustavasti ammatillisen pätevyysperiaatteen tai sitä koskevan uskomuksen varaan. Koska ammatillisella professionilla ei ole johtavaan luokkaan kuulumisen antamaa etuoikeutettua asemaa "luontaisetunaan", ammatillinen pätevyys jää sen etuoikeuksien tavoittelun ainoaksi vetoamisperusteeksi. Statusprofessionalismin koulutustavoitteet eivät juurikaan sisällä välineellisiä erityiskvalifikaatioita, ja ne korostavat yleistä, yleensä klassista oppineisuutta ja siihen liittyen luokan habituksen (erityisesti sen kulttuurisymbolien) välityksen tehtävää. Ammatilliselle professionalismille puolestaan on tyypillistä pyrkimys tehokkaan välineellisen kvalifikaation (tai sellaisen "käyttöarvolupauksen"), siis tehokkaasti markkinoitavissa olevan *spesialiteetin* luomiseen. Etuoikeuksia vaaditaan vetoamalla kilpailijoiden pätevyyden ylittävään erityisharjaannukseen, ja etuoikeudet pyritään rajoittamaan kyseisen erityisharjaannuksen haltijoille. Uusweberiläisen teoriaperinteen (johon Elliottin teosta ei tosin voida liittää) mukaan tähän tarvitaan kriteeriä, jonka perusteella kilpailevat ammatilliset ryhmät voidaan sulkea etuoikeutetun aseman ulkopuolelle. Kriteerinä voi toimia tietty koulutus ja tutkinto erikoisharjaannuksen symbolina. Monopolin vakiinnuttamisen ydinkysymys on professionaalinen, teoreettisluonteiseen tietoon perustuva spesialiteetti, jonka johtavan luokan välitöntä tukea vailla olevan professionaalisen ammattikunnan on yhteiskunnan modernisoituessa kehitettävä.

Onnistuakseen näissä pyrkimyksissään ammattikunta turvautuu mahdollisuuksien mukaan ammatin sisäiseen organisoitumiseen, professionaaliseen järjestöön, kuten erityisesti uusweberiläinen professiotutkimus on tähdentänyt (ks. Konttinen 1989a, 83-164). Mahdollisuudet ammatilliseen professionalismiin laajenevat olennaisesti vanhan järjestyksen heikentymisen ja murtumisen myötä, toisin sanoen silloin, kun hankittujen ominaisuuksien periaate työntyy syntyperän rinnalle ja tilalle etuoikeuksien virallisesti tunnustettuna kriteerinä.

Erytyisharjaannuksen varaan rakentuvan profession on siis hankittava tai muulla tavoin saatava hallitsevien ryhmien tuki onnistuakseen

monopolin ja etuoikeuksien tavoittelussa. Monopoliaseman vakiinnuttaa ja legitimoii viime kädessä yhteiskunnan yleinen toimeenpanokoneisto, valtiovalta. Ammatillinen ryhmä on näin riippuvainen valtiota johtavista ryhmistä. Monopoli saattaa toteutua hallitsevien ryhmien suoranaisiin organisoitintoitimenpitein niiden edistäässä omien intressiensä mukaista ammatillista toimintaa. Toisessa ääritapauksessa ammatillisen monopolin muodostuminen saattaa vallassa olevien ryhmien intressien vastaisena kokonaan estyä.

Max Weberin vastaavat ideaalityypit, jotka hän on kehittänyt laajojen vertailevien kulttuurihistoriallisten tutkimustensa yhteydessä, kiteytyvät käsitteisiin *Kultur Mensch* ja *Fach Mensch*. Weberin ideaalityypimethodologian mukaisesti ne tulee käsittää "puhtaiksi tyypeiksi", satunnaisuuksista puhdistetuiksi ja kärjistetyiksi malleiksi. Sellaisina ne tarjoavat käsitteelliset välineet reaalityodellisuuden erittelyyn. Nämä vastakkaiset ideaalityypit kytkeytyvät Weberillä läheisesti hänen *Beruf Mensch*-käsitteeseensä ja ylipäätään modernin länsimaisen ammatti-ihmisen ja länsimaille ominaisen rationalismin kulttuurihistorialliseen analyysiin, jossa ammattityöllä ja ammatti-ihmisellä oli varsin tärkeä sija.¹³ Aikansa länsimaisen ammatti-ihmisen, *Beruf Mensch*in, jolla Weber viittaa ammatti-ihmiseen yleensä, Weber määritteli historiallisesti muotoutuneeksi *Kultur Mensch*in ja *Fach Mensch*in yhdistelmäksi (Seyfarth 1981; *Beruf Mensch*in erilaisista ilmentymistä, Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 80-81, 292-297, 328-337, 378-379, 575-579, 699, 726).

Elliotin statusprofessionaalien lailla Weberillä *Kultur Mensch*-professionaali kytkeytyy läheisesti johtaviin yhteiskuntaluokkiin.¹⁴ Weber (*WuG*, 578) toteaa, että esimoderneissa herrusrakenteissa, kuten eng-

¹³ Ammatin, ammattityön, virkamiehen, viran ja profession käsitteet kuuluivat Weberin rationaalistumistarkastelujen keskiöön. Tätä keskeisyyttä ilmentää Weberin toteamus *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* -teoksessa: "Tämä maailmansisäisen elämäkäytännön *rationalisointi* tuonpuoleista silmällä pitäen on askeettisen protestanttisuuden *ammattikäsitteiden* vaikutusta" (Weber 1980, 113). Mitä erityisesti länsimaisiin intellektuellikerrostumiin tulee, katsoi Weber niiden kulttuurin olevan olennukseltaan ensi sijassa juuri ammatillista kulttuuria (ks. Seyfarth 1981, 196).

¹⁴ Todettakoon, että Weberin omat professiotarkastelut ylittävät olennaisesti uusweberiläisen professiotutkimuksen kysymyksenasettelun rajat. Kun uusweberiläisten huomio keskittyy modernin profession sulkemisstrategioihin, Weberin käsitteet *Kultur Mensch* ja *Fach Mensch* kytkevät professiot hänen modernin yhteiskunnan ja kulttuurin rationaalistumisteemaansa. Käsitteiden toinen osa, *Fach Mensch*, kytkeytyy läheisesti uusweberiläiseen monopolinäkökulmaan (ks. tarkemmin Konttinen 1988), kun taas *Kultur Mensch* sijoittuu kokonaan sen tarkastelualueen ulkopuolelle. - Uusweberiläinen professiotutkimus on esimerkki siitä moninaisuudesta, jolla Weberin tuotantoa on sosiologiassa hyödynnetty.

lantilaisessa kunniahallinnossa (*Honoratiorenverwaltung*), vanhakiinalaisessa byrokratiassa tai niin kutsutussa helleenisen demokratian demagogiherruudessa koulutuksen tavoitteena oli "kultivoitu ihminen". Edustipa "kultivoitu persoonallisuus" sitten ritarityyppiä, askeettista tyyppiä, kirjallista tyyppiä (kuten Kiinassa), kymnastis-runollista tyyppiä (kuten Kreikassa) tai konventionaalista anglosaksista gentlemannityyppiä, niin kaikkialla hän oli osallisena kyseisen yhteiskunnan heruuskerroksessa, ja tämä osallisuus oli konstitutiivista "kultivoidun persoonallisuuden" koulutusideaalissa (*WuG*, 578). *Kultur Mensch*-intellektuellin koulutus tähtäsi siis kyseisen kerrostuman kulttuurisen laadun ja habituksen välittämiseen. Ammatillisrationaaliset ainekset (*Fachwissen*) olivat tällaisessa *Kultur Mensch*-tyyppisessä koulutuksessa toisijaisia tai jopa kokonaan puuttuivat.

Fachwissen-tietotyyppin ja vastaavasti *Fach Mensch*-koulutustyyppin intellektuellin yleistymisen ja täydellistymisen Weber kytkee ensisijaisesti länsimaisen talouden, kapitalismin voittokulkuun ja siihen kytkeytyvään *byrokratisoitumiseen* (*WuG*, 576). Sekä talous että byrokratia tarvitsevat käyttöönsä erikoistunutta "asiatietoa" ja ovat keskeisiä voimia, jotka muuntavat koulutuksen enenevästi luonteeltaan ammatillisrationaaliseksi. Puhtaimmillaan tätä koulutustyyppiä edustavat tekniset korkeakoulut, kauppakorkeakoulut ja muut vastaavanlaiset erikoistuneet ammattikorkeakoulut, mutta *Fachwissen* ja *Fach Mensch* työntyvät ennen pitkää myös perinteiseen akateemiseen maailmaan. Luonteeltaan "säätymäisen" (*ständischen*) kulttuuri-ihmisen koulutusideaalin hävittämiseen osallistuu myös yhteiskuntaelämän "demokratisoituminen" muun muassa sen kautta, että virkamiesten nimityskäytäntö vaihtuu virkamiesvaaliksi. Ristiriidan vanhan *Kultur Mensch*- ja uuden *Fach Mensch* -tyyppisen koulutuksen välillä Weber määritteli "kaikkien" aikansa perustavanlaatuisen koulutusta koskevien väittelyiden taustalla piileväksi ydinkysymykseksi. (*WuG*, 578)

Myös tiede vahvistuu välineenä, keinona tiettyyn konkreettiseen tavoitteeseen, siis intellektuaalisena tekniikkana laajassa mielessä (ks. Weber 1987, 27), mikä tuottaa alati vahvistuvan perustan eksperttityypiselle harjaannukselle. Byrokratisoituminen liittyy tähän kehityskulkuun siten, että se — tarvittessaan välineluonteista erikoistunutta tietoa — tuottaa rationaalisten erikoistutkintojen järjestelmän ja yleistää tutkintoa ammatillisten valmiusten testinä (*WuG*, 576-577).

Weber korostaa ammatillisten intellektuellien itsensä panosta tämänkaltaisen rationaalistumisen edistäjänä. He tekevät sen omista etunäkökohdistaan, *itseintressistään* käsin. Viitaten erityisesti Saksan tilanteeseen Weber sanoi, että "kun me kaikilta tahoilta saamme kuulla

vaatimuksen laillisen opetussuunnitelman ja erityisen tutkinnon luomiseksi, ei tämän takana tietenkään ole äkillisesti herännyt 'opiskelijano', vaan halu kyseiseen ammattiasemaan pääsyn rajoittamisesta ja sen monopolisoinnista tutkintotodistusten haltijain taholta" (WuG, 577; Weber 1980, 11; Seyfarth 1981; Konttinen 1988 ja 1989a).

Käsite *statusprofessio* näyttää tietyssä suhteessa olevan alaltaan Weberin *Kultur-mensch* -käsitettä laajempi. Statusprofession ei nimittäin tarvitse väistämättä liittyä *Kultur-mensch*-tyyppistä koulutusta (*Kultur-mensch*-professio puolestaan on aina myös statusprofessio). Professio voi olla korkean statuksen professio edellä kuvatussa luokkamerkityksessä myös ilman, että siihen liittyisi "kultivoituneen ihmisen" habitusta tuottavaa klassista koulutusta. Johtavaan luokkaan perustuva korkea status voi kiinnittyä muihin sosiaalisiin rakenteisiin ja symboleihin, kuten myöhempi tarkastelu osoittaa. Mahdollinen on myös *Kultur-mensch*- ja *Fachmensch*-tyyppisen koulutuksen yhdistelmä. Weber itse katsoi lainopillisen, teologisen ja sotilaallisen ammattiedon mahtuvan tavallisesti *Kultur-mensch*-käsitteen sisään esimoderneissa kulttuureissa (WuG, 578).

Modernin profession syntykehitys voidaan käsittää myös näiden kahden perustyyppin välisenä taisteluna, jota statusprofessiot hallitsivat vanhan järjestyksen vielä vallitessa. Kapitalistisen talouden vahvistuminen ja yhteiskunnan byrokratisoituminen lisäsivät ammatillisten professioiden mahdollisuuksia. Välivaiheen tai tasapainotilanteen jälkeen tilanne kypsyy lopulta modernien ammatillisten monopolien yleistymiseen ja statusprofessioiden syrjäytymiseen.

Muutos ei siis yleensä tapahdu kaksijakoisena, äkillisenä siirtymisenä tyyppistä toiseen, vaan sisältää usein pitkänkin välivaiheen, joka tavalla tai toisella edustaa "kompromissia", kummankin tyyppin legitimoitua asemaa ja rinnanoloa. Usein siirtymävaiheessa syntyvä ammatillinen professio pyrkii hyötymään statusprofession kulttuurisesta pääomasta ja aktiivisesti säilyttämään ammatillisen specialiteetin rinnalla statusta nostavia kulttuurisia määreitä. Mutta kehityksen toisessa päätepisteessä kuitenkin odottaa traditionaalisen herruusrakenteen määreistä puhdistettu ekspertti, tämän päivän "neutraali" asiantuntija, *Fachmensch*.

Elliottin ja Weberin teoreettiset tyypit ilmaisevat yhteiskunnan modernisoitumiseen liittyvät professioiden muutokset yksittäisten professioiden tasolla; niissä kysymys asetetaan profession ja yhteiskunnan välistä suhdetta koskevana. Tässä tutkimuksessa modernien professioiden synty ja varhaiskehitys problematisoidaan tasolla, josta

käytän nimitystä *professionaalinen järjestelmä*.¹⁵ Käsite viittaa professioiden muodostamaan kokonaisuuteen, jonka osatekijöitä ovat (1) professionaalisen kerrostuman määrällinen kokoonpano, (2) professioiden keskinäiset statusasemat ja tärkeänä puolena (3) yliopisto- ja korkeakouluinstituutio sekä muut valtion ja yksityiset professionaaliset koulutuslaitokset. Yksittäiset professiot ymmärretään tällaisen kokonaisuuden osana. Kenttä ymmärretään näyttämönä, jossa etuoikeudet ja status ovat jatkuvan kamppailun kohteena. Olennaisinta on kuitenkin edellä perusteltu käsitys, että tämä kokonaisuus rakentuu merkittäväällä tavalla yhteydessään yhteiskuntaluokkiin, ja kontinentaalisen kehityskulun osalta tiukassa yhteydessä myös valtiobyrokraatiaan.

Tutkimuksen professionaalinen järjestelmä-käsite viittaa siis professioiden kentän (koulutusinstituutioineen) ja luokkarakenteen suhteeseen. H. Jamous'n ja B. Peloillen (1970) tarkastelukehikko havainnollistaa asiaa. He tulkitsevat professiot ja niiden koulutusinstituutiot professioiden kehityksen *kaksinaisen dynamiikan* toiseksi osatekijäksi eritellessään lääkäriprofession historiallista kehitystä Ranskassa vallankumouksesta nykypäivään. Toinen dynamiikkataso koskee yhteiskuntakokonaisuutta, jossa johtavat yhteiskuntaluokat esittävät keskeistä sijaa. Se on perusta, johon yliopisto/professio -taso sijoittuu. Professioiden ja yliopiston muodostama osakokonaisuus ymmärretään aktiiviseksi suhteessa muuhun yhteiskunnalliseen ympäristöön. Yhtä olennaista kuin tämä eronteko eri tasojen välillä on eri puolien yhdistäminen, josta nimitys kaksinainen dynamiikka. Yhdistäminen tarkoittaa synteettistä kokonaisnäkökulmaa, jossa molemmat tarkastelutasot pyritään nivomaan yhteen koherentiksi kokonaisuudeksi.

3. Vertailuyhteiskunnat: Englanti, Yhdysvallat, Saksa

Tutkimus sisältää yleisluontoisen vertailevan katsauksen professioiden kehitykseen Englannissa, Yhdysvalloissa ja Saksassa. Katsausten tärkein tarkoitus on tukea Suomea koskevaa tarkastelua ja auttaa vertai-

¹⁵ Käsite professionaalinen järjestelmä viittaa siis professioita koskeviin makrotason ilmiöihin. Paljon useammin professioihin on sovellettu mikronäkökulmaa. Se on kiinnostunut esimerkiksi professionaalista auktoriteettityypistä, professionaalisen kontrollin erityislaadusta, professionaalista autonomiasta ja tämänkaltaisten tekijöiden keskinäisistä suhteista. Monet funktionalistiset professiotarkastelut edustavat tyypillisesti mikrotasoa. Myös Andrew Abbott soveltaa tunnetussa teoksessaan *The System of Professions* (1988) eksplisiittisesti mikrointeraktionista teoriaperinnettä. Makrorakenteiden tarkastelu jää Abbottin teoksessa melko epämääräiseksi.

lun näkökulmasta hahmottamaan professionaalisen järjestelmän kehityksen erityisyyttä Suomessa.

Kolmessa vertailuyhteiskunnassa professioiden kehityskaaret esimodernista moderniin vaiheeseen eroavat toisistaan varsin suuresti. Eroavat kehityskulut havainnollistavat tarkasteltavan luokkatekijän merkitystä paremmin kuin sellaisten yhteiskuntien vertaaminen, joiden yleinen kehitys muistuttaa toisiaan läheisemmin. Vertailu auttaa hahmottamaan professioiden kehityksen olennaisia yleisiä tekijöitä. Varsin erilaisten yhteiskuntien vertailua on samoin perustein äskettäin puolustanut esimerkiksi Henry Teune (1990, 49). Useat kvalitatiivisen tutkimuksen edustajat ovat korostaneet otoksen sisältämien tapausten heterogeenisyyden tärkeyttä tutkittavan ilmiön laatumääreiden selvittämiseksi (erityisesti tätä painottaa Eneroth 1984, 52-67; myös Strauss 1988). Voimavarasyistä tapausten määrä on tässä tutkimuksessa rajoitettu mainittuihin yhteiskuntiin.

Tutkimuksen yleisen kysymyksenasettelun kannalta valinta mahdollistaa erään olennaisen tekijän merkityksen arvioinnin. Englanti ja Yhdysvallat edustavat kansalaisyhteiskuntakeskeistä kehitystietä, kun taas Saksan ja Suomen historiassa valtiobyrokraatia on muodostanut ydininstituution, josta muut lohkot ovat olleet suuresti riippuvaisia. Vertailun kautta voidaan siis odottaa löytyvän vastauksia kysymykseen, miten traditionaalisen yhteiskunnan luokat ovat vaikuttaneet erityyppistä professionalisaatiota edustavissa yhteiskunnissa.¹⁶

Suomesta puuttuu tässä tutkimuksessa esitettyä kysymyksenasettelua noudattava traditio. Eräät ulkomaiset tutkimukset (kuten Jamous & Pelloille 1970; Elliott 1972; Larson 1977 sekä viimeaikaiset manner-

¹⁶ Professiotermin alasta ja soveltuvuudesta eri yhteiskuntiin on käyty runsaasti keskustelua (ks. esimerkiksi Jamous & Pelloille 1970; Rueschemeyer 1980 ja 1986; Freidson 1986; Konttinen 1989a; Crompton 1990; Kocka 1990; Cocks & Jarausch, toim., 1990, eri artikkelit). Keskustelun ydinkysymys on ollut, voidaanko käsitettä soveltaa angloamerikkalaisen kulttuurin ulkopuolisiin yhteiskuntiin. Oma kantani on, että vastaus riippuu paljolti siitä, miten tiukasti halutaan korostaa amerikkalaisten ja englantilaisten professioiden erityislaatua ja rajata käsite tämän erityislaadun ilmaukseksi. Mielestäni käsitettä voidaan käyttää angloamerikkalaista kulttuuria laveammasa merkityksessä viittaamaan sellaisiin rakennepiirteisiin, jotka ovat yhteisiä tälle ammattiryhmälle Yhdysvaltojen ja Englannin lisäksi muuallakin. Tällaisia rakennepiirteitä modernissa professionissa ovat esimerkiksi erikoistuneeseen teoreettiseen tietoon perustuva spesialiteetti, ammatinharjoittajan suhteellisen laaja työautonomia, professionaalinen järjestö ammatin organisoituneena ytimenä ja käytetyt professionaaliset strategiat etujen tavoittelussa unionististen strategioiden ohella. Näin ymmärretyn professiotermin käyttö on tämän tutkimuksen yhteydessä täysin mahdollista. Suurin piirtein samansisältöisen kannan ovat omaksuneet esimerkiksi Randall Collins (1990) ja Jürgen Kockaan viitaten Konrad H. Jarausch (1990, 11).

maisena kehitystien erittely) ovat kuitenkin tarjonneet tutkimukselle esikuvan yleisellä tasolla. Yhteiskuntaluokkien ja -rakenteen näkökulmasta ne ovat kyenneet valaisemaan mielenkiintoisesti oman yhteiskuntansa professioiden kehityksen problematiikkaa. Parhaissa tapauksissa professioiden kehitys on onnistuttu jäsentämään osaksi laajasti ymmärrettyä yhteiskuntaa, jolloin on otettu huomioon johtavien yhteiskuntaryhmien lisäksi ja niiden etunäkökohtiin ja intresseihin nivoon myös talouden ja tieteen alueet samoin kuin kulloinenkin "välitön yhteiskunnallinen tapahtumaympäristö" kuten poliittinen tilanne.

Yhdysvallat ja Englanti ovat sosiologisen professioteorian varsinaisia kotimaita. Professioteorian näkökulma puoltaa niiden mukaan ottamista vertailuun. Koska vertailuyhteiskunnilla on ensisijaisesti Suomen professioiden erittelyä palveleva tehtävä, niitä koskevat tarkastelut ovat katsauksenluonteisia. Paikoin esitetään suppeita viittauksia myös Venäjän ja Ruotsin professioiden kehitykseen.

Tutkimuksen kohdetta täsmennän seuraavilla rajauksilla. Tutkimuskohteina ovat säätyläisprofessiot, ammattikunnat, joiden edustajat luettiin säätyläistöön kuuluvuksi. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät siten käsityöläismäiset ammatit ja ammattien haarat. Sellaiset olivat, kuten tiedetään, varsin merkittäviä esimerkiksi lääkintäalalla koko säätyyhteiskunnan ajan ja sen päätyttyäkin. Kansanparantajilla ja "taudinlähdeittäjillä" oli erityisen vahva asema maaseudulla, missä muodollisesti pätevyityneiden lääkäreiden verkko oli pitkään hyvin harvasilmäinen. Tällaisten ryhmien pois jättämistä perustelen muun muassa sillä seikalla, että Suomen tapauksessa rajalinja säätyläis- ja ei-säätyläisryhmien välillä oli epätavallisen jyrkkä. Käsityöläismäiset ammattikunnat eivät juuri kyenneet taisteluun professioiden säätyläishaarojen kanssa.¹⁷ Tähän oli erityiset yhteiskuntakohtaiset syynsä, joita tarkastelen laajalti.

Professioiden koko kenttä on liian laaja yksityiskohtaiseen tarkasteluun. Tarkempaan erittelyyn otan, lääkärin, lakimiehen, insinöörin ja oppikoulun opettajan ammatit. Kaksi ensiksi mainittua ovat keskeisimpiä professioammattia, jotka esiintyvät myös esimodernissa yhteiskun-

¹⁷ Parturin ammatista eriytynyt kirurgien ammattikunta on tietynasteinen poikkeus. Kirurgit kykenivät kamppailemaan asemastaan koulutettujen lääkäreiden kanssa aivan 1700-luvun viimeisiin vuosiin saakka, jolloin heidät alistettiin jälkimmäisten hallitseman *Collegium Medicum* alaisuuteen. Senkin jälkeen Suomen suuriruhtinaskunnan yliopistollinen lääkärikoulutus sisälsi omana alueenaan varsinaista lääkärikoulutusta suppeamman ja erikoistuneemman kirurgikoulutuksen vuoteen 1862 saakka, jolloin se lakkautettiin. Koko olemassaolonsa ajan tämä koulutushaara kärsi opiskelijapulasta, mikä ilmeisesti oli yksi syy sen lakkauttamiseen erillisenä koulutusalueena.

nassa. Ne ovat profession tietynlaisia arkkityyppejä ja tavallaan itseoi-
keutettuja tämänkaltaiseen tarkasteluun. Lakimiehen ammatin mukaan
ottamista puoltaa lisäksi sen erittäin keskeinen asema professionaalises-
sa järjestelmässä tarkasteltavana murroskautena. Insinöörin ammatti
edustaa modernia yhteiskuntaa ja tarjoaa siten kiintoisan vastak-
kaisasetelman traditionaalsiin valtaryhmiin nähden. Uuden ja vanhan
vastakohtaisuuden voi olettaa koskevan juuri tätä ammattia. Oppikou-
lunopettajan ammatti on Suomen tapauksessa erityisen kiinnostava,
koska kahden traditionaalisen valtaryhmän, aateliston ja oppisäädyn,
vastakohtaisuus ilmeni kärjistyneenä tässä ammatissa. Vertailuyhteis-
kuntien osalta yksittäisten ammattien tarkastelu ei ole yhtä laajaa ja
systemaattista.

Toinen rajaus koskee — osittain ammattien rajaukseen liittyen —
sukupuolta. Naisilla oli tärkeä sija esimerkiksi sairauksia hoitavien pa-
rantajakäsityöläisten joukossa. Heillä oli sijansa myös säätyläisprofes-
sioissa jo 1800-luvulla; säätyläisnaisia oli tyttökoulujen ja kansakou-
lujen opettajina. Patriarkaalisten suhteiden tyydyttävä erittely olisi
kuitenkin edellyttänyt paljon lisätyötä. Tosin yksi sukupuolta koskeva
tekijä tai ilmiö on sisällytetty tutkimukseen. Naisten varhainen joukko-
mittainen yliopistoon tulo 1800-luvun lopussa liittyy tutkimuksen
pääongelmaan ja otetaan erittelyn kohteeksi siitä syystä.

Lähdeaineistona käytän siis tutkimuksia ja kirjoituksia sääty-yhteis-
kunnasta ja professionaalisisista ammattikunnista. Aineistotilannetta voi
luonnehtia tyydyttäväksi. Sääty-yhteiskunnasta on kirjoitettu runsaasti
ja myös professionaalisisista ammattikunnista on tarjolla perusteellisia
tutkimuksia, historiikinluonteisia tarkasteluja ja kirjoituksia professioi-
den eri vaiheista ja puolista. Silti tilannetta lähdeaineiston osalta ei voi
kuvata "aukottomaksi". Tutkimuksen aikana olen varsin usein jäänyt
kaipaamaan perusteellisempia selvityksiä johtopäätösten tueksi. Tämä
ei sinänsä ole yllättävää tämänkaltaisessa kokonaisvaltaisessa tutki-
muksessa.

Tutkimusten fakta-aineiston luotettavuustasoa voidaan yleisesti
pitää korkeana. Tällaiseen käsitykseen voi päätyä muun muassa
vertailemalla toisiaan sivuavien tutkimusten tuloksia. On kuitenkin
tapauksia, joissa luonteeltaan selvästi perusteelliset tutkimukset ovat
tuottaneet poikkeavia empiirisiä tuloksia. Eroavuudet johtuvat luullak-
seni useimmiten aineistojen luokitteluerosta. Erityisen kiusallinen on
tilanne, jossa toisistaan poikkeavat empiiriset tulokset ovat johtopäätös-
ten teon kannalta tärkeitä, mutta lähdeviitauksissa ei ole tarkoin
määritelty aineiston luokittelussa käytettyjä perusteita. Tällaisissa
tapauksissa olen maininnut havaitsemani poikkeamat tutkimustuloksis-

sa. Esittelen aineistoa yksityiskohtaisemmin Suomea koskevan tarkastelun johdannossa.

Tarkastelu alkaa katsauksella vertailuyhteiskuntiin. Sitä seuraa erittely professioiden kehityksestä Suomessa. Jaan sen historiallisiin jaksoihin, joiden rajapyykkeinä ovat syvät yhteiskunnalliset murrokset. Eri jaksoissa teen yhteiskuntien välisiä vertailuja, joiden avulla pyrin havainnollistamaan Suomen professioiden kehityksen erityislaatua. Loppujaksossa osallistun professioita koskevaan ajankohtaiseen teoreettiseen keskusteluun.

Luku II

KOLME KEHITYSTIETÄ

1. Englanti: aristokratia ja professiot

"Gentlemannille sovelias elämä"

Professioilla oli Englannissa erityisluonteinen kehityshistoria. Sitä leimasi aristokratian statusmallin dominoivuus teolliseen aikaan saakka ja vastakkaisuus modernille ammattiperustaiselle professionille, joka kehittyi aristokraattisen mallin varjossa ja aluksi sille alisteisena. Tarkastelen aluksi yhteiskunnallisia tekijöitä, joihin profession aristokraattisen mallin vahva esiintyminen ja jatkuvuus perustui.

1500-, 1600- ja osin vielä 1800-luvunkin englantilaisen yhteiskunnan rakenteellisia peruspiirteitä olivat maa-aristokratian vahva asema ja tiukasti yhteiskuntaelämää kontrolloivan valtiokoneiston puuttuminen. Huolimatta valtion varhaisesta muodostumisesta¹ (englantilaisen valtion erityispiirteistä, Corrigan & Sayer 1985) ei Englannista tullut Saksan kaltaista byrokraattista yhteiskuntaa. Hallintojärjestelmää kehitettiin paikallisen itsehallinnon pohjalta, jonka virkamiehistö kuului alempaan aatelistoon; 1200-luvulta lähtien tärkeää osaa hallinnossa esittivät aateliset rauhantuomarit, *country gentlemen* (Corrigan & Sayer 1985, 38-40). Alemman aateliston avulla kuningas saattoi tehokkaasti valvoa ylhäisaatelistoa, jonka voimaa tämän olikin syytä pelätä (sama, 16). Myöhemmin siirtomaavalta tarvitsi keskitettyä valtiolaitosta, jonka muodostuminen ei kuitenkaan johtanut Saksan valtioille ominaiseen yhteiskuntarakenteeseen (syistä, Anderson 1980, 113-142).

¹ Jo 1300-luvulla saarivaltakuntaa yhdisti parlamentti, jonka säätämät lait koskivat koko valtakuntaa (Kjersgaard & Dahlerup 1985, 32-33).

Maa-aristokratian valta perustui keskittyneeseen maaomaisuuteen² (Boberg & Malmqvist 1985, 94). 1600-luvun jälkipuoliskolla restauraatio vahvisti aristokratian asemaa kirkon kustannuksella. Myös parlamentti joutui tiukemmin aristokratian määräysvaltaan (Corrigan & Sayer 1985, 80). Maaomaisuuden keskittymistä edisti se, että tilat pyrittiin pitämään jakamattomina perinnönjakosäädöksillä, jotka määräisivät koko tilan vanhimmalle pojalle. Tämä on tärkeää myös professioiden kehityksen kannalta. Koko tilan siirtyessä perintönä vanhimmalle pojalle nuorempien oli etsittävä paikkansa muualta yhteiskunnassa. Heille virkoja tarjosivat armeija, laivasto ja kirkko, mutta myös teollisuus ja kauppa (sama, 94; Elliott 1972, 21, 24-25; myös Guttsman 1954; Rothblatt 1968, 133-134; Reader 1966, 3-9; Ringer 1979, 235-237). Yhtä perustava yhteiskunnallinen tekijä oli se, että saarivaltakunnan sotalaivos heikentyi 1600-luvulla. Mainion vallankumouksen jälkeen *the Bill of Rights* -julistuksessa vuonna 1689 kiellettiin vakinaisen armeijan ylläpitäminen (Rystad 1985, 245). Englantilaisista aatelista kohtasi poikkeuksellisen varhainen demilitarisointi (Anderson 1980, 125). Espanjan ja Ranskan vahvistuttua Englanti ei pitkään aikaan uskaltanut aggressiiviseen hyökkäyspolitiikkaan; toisaalta saarivaltakuntana sen ei tarvinnut pelätä näiden hyökkäystä. Sotalaivos jäi suhteellisen pieneksi, ja sen merkitys tilattomaksi jääneiden aristokraattipoikien sijoittumisväylänä väheni. Myös statuksen lähteenä armeijan päällystätehtävät menettivät aikaisemman asemansa. Aristokratia kokonaisuudessaan ajautui kriisiin sotilasluonteensa heikentyessä (Corrigan & Sayer 1985, 72-86). Aatelisto tarvitsi kipeästi muita korkean statuksen symboleja. Vastaavanlainen tilanne kohtasi Suomen aateliala vuonna 1809, kun Suomi liitettiin Venäjään. Myöhemmin nähdään, että myös tällä aatelin kriisiytymisellä oli suuri vaikutus professioihin ja koko professionaaliseen järjestelmään. Ennen sitä Ruotsin ja etenkin valtakunnan Suomen puoleinen aateli oli leimallisesti sotilasaatelia ja edusti suoranaista vastakohtaa saman ajankohdan englantilaiselle aatelille.

Perry Anderson (1980, 126) pitää aristokratian kriisiä olennaisena syynä sen keskuudessa heränneisiin varhaisiin kaupallisiin pyrintöihin. Siirtomaat ja Itä-Intian kauppakomppania tarjosivatkin nopean, joskin riskialttiin mahdollisuuden rikastumiseen (Reader 1966, 9). Mutta myös muita väyliä käytettiin. Merkittävän väylän maa-aateliston tilattomiksi jääneille pojille tarjosivat *professionit*. Erityisesti lakimiehen ammatti

² Vuonna 1775 noin 15 000 perhettä omisti 75 prosenttia Englannin ja Walesin viljelysmaista ja keskittyminen jatkui tämän jälkeenkin (Mykland 1985, 26).

saavutti myöhäiskeskiajalla tässä suhteessa tärkeän aseman. Lakimiehiä tarvittiin paikallishallinnon rauhantuomareina sekä muotoutumisvaiheessaan olevassa keskushallinnossa. Kjersgaard ja Dahlerup (1985, 278) katsovat, että Englannissa asianajaja-lakimiehet saivat suurin piirtein saman aseman kuin virkamiessääty mannermaalla. Myös lääkäriin ja papin ammatti tarjosivat aateliston pojille kunniallisen väylän säilyttää lähtöluokkansa status ja elämäntapa (Reader 1966, 9).

Professiot muokkautuivat aristokraattista statusmallia ja elämäntapaa silmällä pitäen, vieläpä kyseisiä elementtejä korostaviksi. Tässä varhaisessa professionaalisessa järjestelmässä keskeisiä olivat kirkko sekä Oxfordin ja Cambridgen yliopistot. Yliopistoyhteisön jäsenillä oli yleensä kiinteät yhteydet kirkkoon, joka saattoi keskiajalla kontrolloida huomattavassa määrin sekä opiskelemaan pääsyä että oppisisältöjä. Yliopistokoulutus puolestaan tarjosi tärkeän kanavan kirkon virkoihin (Elliott 1972, 17). Opetus oli yleensä ammatillisesti eriytymätöntä, joskin keskiaikainen yliopisto tarjosi myös käytännöllistä opetusta valtion virkamiehille. Opetuksessa korostettiin klassisia oppiaineita ja se tähtäsi kultivoituneen *gentlemanin* habituksen välittämiseen korkeaa syntyperää oleville oppilaille. Ammatillisesti eriytymättömästä yliopistokoulutuksesta tuli asteittain hyväksytyt väylä professioammatteihin.

Professioiden aristokraattista luonnetta vahvisti se, että 1700-luvulle asti professionaalisten palveluiden tuottajat toimivat usein välittömästi aristokratian palveluksessa. Tällaista suhdetta on nimetty *patronaattisuhteeksi* (Johnson 1981, 65-74). Osin tätä, osin maa-aristokratian yleisesti vahvaa asemaa kuvastaen nimitysoikeus lukuisiin virkapaikoihin oli 1700-luvulla aatelisilla tai myös Oxfordin ja Cambridgen yliopistoilla (Elliott 1972, 24), mikä oli omiaan vahvistamaan profession aristokraattista luonnetta ja statusmallia.

Uskonpuhdistus johti valtion ja kirkon eroon, mistä seurasi kirkon aseman heikkeneminen professioiden määrittäjänä. Tämä puolestaan käynnisti professioiden erottautumisen selkeämmiksi ammateiksi. *Royal College for Physicians* perustettiin 1518, *Inns of Court* -laitos asianajajia varten oli saanut alkunsa jo 1200-luvulla (Letto-Vanamo 1989, 293). Näistä laitoksista tuli nimenomaan aristokratian hallitsemia väyliä professioiden huippukerroksiin.

Aristokraattipoikien sijoittumisväylinä olevista professioista muokkautui Elliottin (1972) kuvaamia statusprofessioita. Keskeistä niissä oli yhteiskunnallinen asema, ammatillisen eksperttityden ne sivuuttivat tyystin. Aristokraattisen esikuvansa mukaisesti tavoitteena oli gentle-

mannin elämäntapa ja siihen liittyvä runsas ja sääntelemätön vapaa-aika.³ T. H. Marshallin (1939, 325) mukaan ideaalina oli työ, "joka ei tylsistytännyt aivoja, kuten ruumiillinen työ, eikä korruptoinut sielua, kuten kauppa". Statusprofessionien jäsenten sosiaalinen tausta mahdollisti sen, että professionaalit käsittivät pitkiä jaksoja, joiden aikana professionaali itse kustansi elantonsa. Näin hän saattoi toteuttaa riippumattomuuden arvoa ja elää "gentlemannille soveliaasta elämää" (Elliott 1972, 21; myös Duman 1979, 115). Tämänkaltaiseen elämäntapaan suuntautui myös koulutus. Lääkärillä saattoi olla laajat tiedot klassisesta kirjallisuudesta ja kulttuurista, mutta sen sijaan tuskin lainkaan tietämystä parantamiseen tai sairauksiin liittyvistä seikoista. Sikäli kuin lääketieteellistä koulutusta ylipäätään vielä 1700-luvun lopulla järjestettiin, sen hankkiminen oli puhtaasti lääkäriksi aikovan henkilökohtaisten pyrkimysten varassa. (Elliott 1972, 28).⁴ Sama koski muitakin aloja, ja niinpä yliopistosta valmistunut saattoi omata ammattialtaan vähäisemmät tiedot kuin oppilaitokseen tullessaan (sama, 29, vrt. myös Engel 1983, 294 ja Duman 1979, 115).

1700-luvulla yliopistokoulutuksessa keskeisen sijan sai "liberaalin koulutuksen" idea, joka klassisine oppisisältöineen tarkoitti koulutuksen suuntautumista sivistyneen ja henkisesti jalostuneen persoonallisuuden tuottamiseen. Tässä koulutusideaalissa sivuutettiin täysin ammatilliset ainekset. Vaikka 1800-luvulla koulutuksen sisältö muuttuikin siten, että klassisten aineiden ohella modernitkin tieteenalat saivat jalansijaa, koulutuksen antiammatillinen henki hallitsi edelleen perinteisiä englantilaisia yliopistoja (Engel 1983, 293).

³ "Gentlemannit" -termiä käytetään 1500-1700 -lukujen englantilaisen yhteiskunnan yläluokan jäsenten yleisnimityksenä, ja tässä merkityksessä se on jotakuinkin vastine käsitteelle *the gentry* ja traditionaalisen suomalaisen yhteiskunnan yläluokkaa kuvaavalle käsitteelle "säätyläistö". Gentlemanni-kerrostuma jakautui kahteen suureen ryhmään: (1) varsinainen aristokratia tai aatelisto, *Nobilitas Major* ja (2) *Nobilitas Minor*, johon kuuluivat muun muassa ritarit, ja ryhmä, joihin on viitattu rajatummalla käsitteellä gentlemannit. Viimeksi mainittu, yksityiskohtaisemmassa luokituksessa yhdeksäs sosiaaliryhmä oli selvästi yläluokan ryhmistä suurin, ja siihen kuuluivat muun muassa statusprofessionien jäsenet ja armeijan upseerit. (1500-1700 -luvun englantilaisen yhteiskunnan luokkarakenteesta, ks. Laslett 1983, 22-52).

⁴ Lääkäriammatti kytkeytyi samalla tavoin aristokratiaan muuallakin, esimerkiksi Italiassa (Cipolla 1973, 51). Koulutus oli yleisesti 1600-luvun lopulle asti kehittämättömää, klassisesti painottunutta "metafysiikkaa", jossa filosofia, logiikka ja astronomia esittivät keskeistä osaa, kun taas väitteiden empiiristä todenperäisyyttä ei tutkittu (sama, 39). Englannissa lääkäriammattin ja yliopistojen aristokraattinen kytkentä ylläpiti tämänkaltaista tiedekäsitystä pitkään ja jarrutti modernien tieteellisten menetelmien käyttöönottoa 1800-luvulla.

Aristokraattinen statusprofessio jätti vahvan leimansa myös teollisen kauden professionalismiin ja professioita koskevaan sosiologiseen teoriaan. 1800-luvun lopun englantilainen professionalismin ideologia sisälsi edelleen aristokraattisperäisiä elementtejä, kuten professionaalien gentlemanni -luonnetta, vapaata liberaalia koulutusta sekä industrialismin ja erityisesti kaupallisuuden vastaisuutta ilmentäviä painotuksia. Tuo ideologia painotti professionaalisen ammatin harjoittajaa elämän arvojen puolustajana ja tähdensi hänen eettistä ylevyyttään. Runsaan vapaa-ajan merkitys vaihtui sosiaalisen palvelun idean korostukseen traditionaalisen yhteiskunnan heikentyessä ja muuttuessa moderniksi luokkayhteiskunnaksi. (Marshall 1939; myös Duman 1979, 129-132)

Kuvaamaani professionalismin ideologian jatkuvuuteen on löydettävissä erityisiä syitä, jotka liittyvät sekä aristokratian asemaan ja uuden yhteiskunnan taholta kasvaneeseen paineeseen että nousevan professionaalisen kerrostuman tarpeisiin. Profiessioiden aristokraattiset kerrostumat kokivat alempien haarojen 1800-luvulla esittämien vaatimusten uhkaavan asemaansa ja ne reagoivat puolustuksellisesti. Larsonin (1977, 12) mukaan ne pyrkivät entistäkin tiukempaan monopoliin jäsentensä rekrytoinnissa. Aristokraattisperäiset elementit professionaalisisessa ideologiassa vahvistuivat erityisesti Oxfordissa ja Cambridgessa (Rothblatt 1968, 133-134, Elliott 1972, 53; myös Ringer 1979, 235). Tässä ideologisessa perustelussa oli kysymys myös vastauksesta taloudellisen liberalismien ideologiaan, joka vahvistui kapitalismin ja teollistumisen edetessä. Tuo ideologiahan vastusti säädettyjä etuoikeuksia ja monopolistisia muodostumia.⁵ Profiessioiden oli osoitettava oma erityislaatunsa legitimoidakseen etuoikeutensa ja monopoliasemansa (Berlant 1975, 147-153). Professionaalisisessa ideologiassa korostui palvelun idea ja kaupallisuuden vastaisuus.⁶

Elliott (1972, 55) sanoo, että koulutuksen sosialisatio- ja rekrytointijärjestelmät kehittyivät yleisesti yläluokkaan kuuluvien yrityksenä säilyttää etuoikeudet ja korkea asema. Samalla niitä pyrittiin muutta-

⁵ Jo Adam Smith oli vaatinut lääkärin ammatin monopolien poistamista; hänen mukaansa kenen tahansa taidoiltaan pätevän tulisi voida harjoittaa lääkärin ammattia: lääkärit tulisi valita parannustaidon eikä koulutuksen perusteella. Yliopistokoulutuksellahan ei juuri ollut yhteyttä ammatilliseen pätevyteen. (ks. Berlant 1975, 148)

⁶ Professionaalisen ideologian aristokraattista perua oleva kaupallisuusvastaisuus ilmeni selkeästi yliopisto-opiskelijoiden alan valinnassa: Cambridgen yliopistosta ei juuri kukaan kulkeutunut liike-elämän palvelukseen (Ringer 1979, 235-236; myös Rothblatt 1983, 134). Edes niistä Oxfordin ja Cambridgen opiskelijoista, jotka olivat lähtöjään liikemiesperheistä, monikaan ei kulkeutunut liike-elämän palvelukseen (Perkin 1983, 207).

maan vastaamaan paremmin kehittyvän teollisen yhteiskunnan rakennetta. Osaselityksen aristokraattiseen malliin perustuvan professionalismin ideologian vahvuuteen 1800-luvulla tarjoaa se, että teollisuus- ja liikemieseliitit eivät saavuttaneet Cambridgessa ja Oxfordissa vankkaa asemaa rekrytointipohjana (Ringer 1979, 236-239). Professionaalinen eliitti itse valtasi sitä tilaa, jonka heikentyvä maa-aristokratia jätti vapaaksi. "Gentlemanneista" muodostui vahvasti itse itseään uusintava kerrostuma.⁷

Gentlemannikerrostuma kykeni viivyttämään ammatillisen professionalismin lopulta kuitenkin väistämätöntä läpimurtoa. Läpimurto, joka pääosin tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolla, johti muutoksiin myös professionalismin ideologiassa (Duman 1979, 118-119).

Aristokraattisen ja ammatillisen profession köydenveto

Ammattiperustaisen professionalismin esimuotoja esiintyi jo esiteollisessa yhteiskunnassa, mutta vasta kapitalismin kehitys ja hallinnon tehokkuusvaatimukset sekä tieteen kehitys avasivat niille laajemmin tilaa Englannissa 19. vuosisadalla (Duman 1979, 114-116). Ammattiperustaiset profession osaryhmät taistelivat itse asemastaan. Valtiolla ei ollut tämän kamppailun alkuvaiheissa organisoijan roolia toisin kuin esimerkiksi Saksassa. 1800-luvun lopussa maa-aristokratia oli määrällisesti enää melko kapea rekrytointipohja professioihin — upseerin ammattia lukuun ottamatta. Aristokraattinen menneisyys kylläkin välittyi sen kautta, että rekrytointi tapahtui paljolti profession itsensä piiristä (sama, 116).

1800-luvun puolivälissä papin ammatin ulkopuolisista professionaaleista lähes puolet toimi lääkärin ammatin eri hierarkia-asteilla. Toisen suuren ryhmän muodostivat eri asteiset lakimiehet. Sen sijaan esimerkiksi koulutetut insinöörit ja arkkitehdit olivat vielä varsin pieni vähemmistö. (Larson 1977, 84)

Tyypillisen esimerkin hierarkkisesti rakentuneesta professiosta ja sen haarojen keskinäisestä taistelusta tarjoaa *lääkäriprofessio* (ks. Elliott 1972, 32-40; Berlant 1975, 128-176; Parry & Parry 1976; Larson 1977, 83-103). Muodollisesti yhtenäinen lääkäriprofessio syntyi Englannissa

⁷ Kaupallisuuden vastaisuudestaan huolimatta tuo ideologia ei suuntautunut nousevaa teollistumista vastaan, se pikemminkin "pehmensi" raa'an voitontavoittelun periaatetta, ja sellaisenaan tarjosi vaihtoehdon työväenasteelle, joka sekin saattoi omaksua aineosia tästä ideologiasta.

asteittain korkean aristokraattisen statuksen omanneen lääkärin sekä statukseltaan alempien kirurgin ja apteekkarin ammattien yhdistyessä. Näiden kolmen ammattikunnan alkuperäisessä työnjaossa lääkäri vastasi sisäisestä lääkinnästä (*internal medicine*), kirurgi ulkoisista toimenpiteistä ja apteekkari lääkkeiden määräämisestä. Ammatinharjoituksen rajoista käytiin kamppailua ammattikunnan korkean statuksen sektion ja alempien sektioiden kesken ainakin 1600-luvulta lähtien. Statusprofессиota edustava sektio kykeni kuitenkin sulkemaan tehokkaasti muiden ryhmien nousupyrkimykset. Ne valvoivat korkean statuksen lääkärintoiimeen johtavia koulutusväyliä, joita olivat Cambridgen ja Oxfordin yliopistot, *Royal College for Physicians* ja niihin johtavat harvat yksityiset sisäoppilaitokset. Tätä koskeva sosiaalinen sulkeuma tiivistyi 1700-luvulla profession huippuryhmän vedotessa tuloksellisesti klassisen koulutuksen ja gentlemanniprofessionaalnin kulttuuriseen merkitykseen.

Muutokseenjohtavat tendenssit vahvistuivat 1800-luvun alkupuolella. Niitä olivat modernin lääketieteen (fysiologia ja anatomia) kulkeutuminen Englantiin Manner-Euroopasta, asiakaskunnassa tapahtunut muutos ja profession alempien haarojen tehokkaampi järjestäytyminen. Kun monet korkean statuksen lääkärit yhä palvelivat patronaattisuhteessa aristokratiaa, alettiin apteekkareita ja myös kirurgeja yhä useammin kutsua sairaskäynneille kaupunkilaiskeskiluokan ja myös -köyhälistön pariin. Käytännön ammattitoiminta synnytti uuden *amatillisen* lääkärin tyyppin (*general practitioner*). Apteekkareiden yhteisö teki ensimmäiset vakavat yritykset amatillisen harjaannuksen saamiseksi lääkärintoiimen ehdoksi, ja saikin vuonna 1815 toteutetuksi joitain vaatimuksiaan. Hierarkian alapäässä toimivat lääkärit perustivat *British Medical Association* -järjestön (*BMA*) vuonna 1832 Worcesterissa; Lontoossa tällainen amatillinen järjestö ei vielä olisi ollut mahdollinen.⁸ Vuoden 1858 *Medical Act* muodostui käännekohdaksi. Se laillisti kaikki tuolloin käytössä olleet lisenssit ja lääkäreiden koulutusmuodot, ja *British Medical Association* organisoitui uudelleen. Säädös oli kompromissi, joka vain formaalisesti yhtenäisti siihen asti hajanaisen profession. Se oli profession alempien osaryhmien taistelun tulosta, joiden statusta säädös myös todellisuudessa nosti. Taistelun mahdollisti nousevan kapitalismin *laissez faire* -ideologia, joka vaati vapaata kilpailua ja perinteisten monopolististen etuoikeuksien purkamista. Amatilliseen

⁸ Tämä koskee myös muita profессиota. Lontoosta muodostui korkean statuksen professioiden ydinkeskus (ks. syistä: Johnson 1982), eikä riittäviä paineita uudistuksiin ryhmän ehdottoman hallinta-aseman johdosta voinut siellä syntyä.

harjaannukseen perustuva professiomuoto vahvistui samoihin aikoihin sen kautta, että harjaannuttamiskouluja perustettiin sairaaloiden yhteyteen. (Elliott 1972, Larson 1977, Millerson 1964, 120). Lääkäriprofession verrattavaa kehitystä tapahtui myös muissa profesioissa.

Lakimiehen ammatin aristokraattinen huippuryhmä onnistui 1600-luvulla monopolisoimaan ylemmän oikeuskäytännön, ja syntyi asianajajien jako oikeuden edessä esiintymään valtuutettuihin asianajajiin (*barristers*) ja alemman statuksen asianajajiin (*solicitors* ja *attorneys*) (Larson 1977, 85). *Barrister*- ja *solicitor*-asianajajan välinen tehtäväjako kulki siten, että jälkimmäinen valmisti oikeusjutun oikeuskäsittelyä varten ja edellinen vastasi sen varsinaisesta oikeusistuinkäsittelystä. *Barrister* edusti ammattikunnan aristokraattista huippuryhmää. Kuitenkin 1700-luvulla myös alempien sektioiden edustajat saattoivat toisinaan kohota huomattavaan yhteiskunnalliseen asemaan (Abel-Smith & Stevens 1967, 7-24). Oikeuskäytäntö ja asianajotoimi olivat Englannissa lakimiesammattin keskeinen toimialue, sillä maasta puuttui keskitetyn hallinnon mukanaan tuomat lukuisat hallintovirat, jotka monessa muussa yhteiskunnassa muodostivat lakimiesten tärkeän sijoittumisalueen.

1700-luvun ja 1800-luvun alun Englannissa ei esiintynyt juuri minkäänlaista yliopistollista tai muutakaan varsinaista ammatillista koulutusta lakimiesten tehtäviin. *The Inns of Court* -koulutusfunktiot olivat taantuneet 1700-luvun puoliväliin tullessa (Abel-Smith & Stevens 1967, 16-17). *Barrister*-asianajajien yliopistokoulutus alkoi jälleen yleistyä 1700-luvun lopusta lähtien.⁹ Yliopistokoulutus käsitti kuitenkin ainoastaan klassisia oppisisältöjä, kuten kreikkaa, latinaa tai historiaa (Abel 1988, 41). Tämä perustui osaltaan englantilaisen oikeuden (*common law*) erityisluonteeseen, jonka harjaannuttamisjärjestelmä korosti yleisen rationaalisen oppijärjestelmän sijasta lainkäytön käytäntöyhteyttä. Lakimiehet ja monet muutkin professionaalit saivat ammatillisen harjaannuksensa oppipoika-tyyppisessä harjoittelussa. Tämä harjaannus oli kapea-alaista ja puhtaan käytännöllistä (Larson 1977, 86). Vasta Lontoon yliopiston ja *King's Collegen* perustaminen (vuosina 1826 ja 1829) toivat Englantiin akateemisen lakitieteellisen koulutuksen. Yliopistollisia oikeustutkintoja ryhdyttiin asteittain kehittämään vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja 1900-luvun alussa (Abel-Smith & Stevens 1967, 69; Abel 1988, 42).

⁹ Vuonna 1785 heistä oli 41 prosenttia opiskellut yliopistossa, vuonna 1835 58 prosenttia ja vuonna 1885 70 prosenttia (ks. Abel 1988, 47).

Alemman statuksen lakimiehet esittivät kuitenkin ammatillista koulutusta koskevia vaatimuksia jo 1800-luvun alkupuolella, ja heidän vuonna 1823 perustamansa *Law Society* ajoi selvästi ammatillisiin kvalifikaatioihin perustuvaa professionalisaatiopolitiikkaa. *Solicitor*-asianajajien lakitutkinto astui voimaan vuonna 1836. (Abel-Smith & Stevens 1967, 53-54; Abel 1988, 41). Sen sijaan ylemmät oikeusistuimet, jotka valvoivat rekrytointia, pelkäsivät muodollisen tutkinnon avaavan *barrister*-ammatin "vääränlaisille ihmisille" ja vastustivat tutkintoja (Abel 1988, 41; myös Abel-Smith & Stevens 1967, 65). Kasvaneen ulkoisen paineen edessä ylempien oikeusistuinten oli pakko myöntyä yleiseen oikeustutkintoon (*Bar Examination*) vuonna 1872 (Abel 1988, 42; Millerson 1964, 120-121).

Myös uudet professiot saattoivat vastustaa formaalia ammatillista koulutusta. Teollinen vallankumous oli johtanut *insinöörin* varhaiseen muodostumiseen, ja insinöörit perustivat ensimmäisen järjestönsä *Institution of Civil Engineers* niinkin varhain kuin vuonna 1818 (Buchanan 1988, 43). Vahvan ammattikuntaperinteen muovaama brittiläinen harjaannuttamistraditio muodostui yleisluonteeltaan hyvin käytäntökeskeiseksi: insinöörien edellytettiin hankkivan pätevyytensä oppipokasuhteessa (sama, 55; Smith 1990, 460). Tähän vaikutti yläluokkaisten perheiden traditionaalisuus ja siihen liittynyt modernin teknisen ammatin vierastaminen. Vailla arvovaltaisten koulutusinstituutioiden antamaa statustukea insinöörin ammatti jäi Englannissa luonteeltaan "työväenluokkaiseksi". (Smith 1990, 460). Insinöörien ammattikunta vastusti teoreettisluontoisen koulutuksen aloittamista, koska se olisi johtanut käytännöllistä koulutusta johtavien seniori-insinöörien tulojen ja statuksen laskuun (Buchanan 1988, 55-56; McCormick 1988, 589).

Traditionaalisen gentlemannikoulutuksen ideologia oli niin voimakas ja vallitseva englantilaisessa yhteiskunnassa, että se kykeni estämään tieteellisen liikkeenjohdon ideologian leviämisen paitsi koulutukseen myös teollisuuden piiriin (Lash & Urry 1987, 184-185). Traditionaalinen ideologia leimasi professionaalisia tavoitteita muiden muassa huomattavalla osalla insinööreistä, jotka suhtautuivat torjuvasti amerikkalaisten menetelmien käyttöönottoon (Lewis & Maude 1952, 38).

"Oppipokamallin" heikkous kärjistyi vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla, jolloin se alkoi uhata teollisuuden kehitystä. Pelätessään Englannin menettävän teollisen johtoasemansa Saksalle brittiläinen teollisuus alkoi vaatia teoreettisluontoisempaa koulutusta erityisesti sähköteknisen teollisuuden tarpeisiin (Engel 1983, 298). Vaatimus johti alan valtiollisen suunnittelun käynnistymiseen ja vihdoin teknillistä koulutusta koskevan artiklan (*Technical Instruction Act*) säätämiseen

vuonna 1889, mikä kansainvälisesti verraten tapahtui myöhään. Vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä joihinkin yliopistoihin perustetut teoreettiset oppituolet pystyivät asteittain murtamaan koulutuksenvastaisen asenteen. *Institution of Municipal Engineers* omaksui ensimmäisenä tutkinnon vuonna 1886 ja *Institution of Civil Engineers* vuonna 1897. Jotkut tutkijat korostavat ammattikunnan merkitystä insinööri-koulutuksen jälkeensäjäneisydessä (ks. Smith 1990, 462). Toisin kuin esimerkiksi Saksassa insinööri-koulutus ei Englannissa kehittynyt ensi sijassa teollisuuden tarpeista, vaan enemmänkin kilpailevien professionaalisten ryhmien asemiensa sulkemistarpeista. Insinöörien määrä kasvoi samoina vuosina voimakkaasti: vuonna 1880 heitä oli noin 8 000, mutta vuonna 1914 viisinkertainen määrä eli 40 000 (sama, 46).

Ammatilliseen erityistietoon perustuvien professioiden vahvistuminen 1800-luvun kuluessa ei johtanut aristokraattisperäisen koulutuksen pikaiseen häviämiseen. Perinteiset yliopistot ja myös alempi koulutusjärjestelmä olivat vahvasti traditionaalisista kerrostumista peräisin olevien hallinnassa, ja koulutusjärjestelmä suuntautui tukemaan vanhaa statusmallia. Luokkakytkentä ja siihen liittyvä koulutusmalli ehkäisi tehokkaasti modernin välineellisesti suuntautuneen tieteen tuloa englantilaiseen yliopistokoulutukseen (ks. Elliott 1972 ja Lowe 1983). Lääkärinkoulutuksen tilannetta kuvastaa se, että vielä 1910 ei kliininen lääketiede ollut saanut yliopistollista statusta missään Englannissa (Larson 1977, 256, alaviite 12). Vanhan yliopistoinstituution asemaa 1900-luvun taitteessa puolestaan ilmentää se, että Cambridgen ja Oxfordin yliopistojen yhteenlaskettu opiskelijamäärä oli vuonna 1901 noin kolmannes kaikkien yliopistojen opiskelijamäärästä. Tämän jälkeen eräät muut yliopistot (erityisesti Lontoo ja Sheffield) kasvoivat niitä nopeammin (Lowe 1983, 45).

Välineellisen tieteen (Max Weberin tarkoittamassa merkityksessä) hidas kehitys viivytti moderneille ammatillisille professioille tunnusomaisen erikoistumisen kehitystä. Perinteisten yliopistojen ammatillisuuden vastaisuudesta seurasi, että professionaalis-ammattillinen koulutus eriytyi osittain yliopistoista erilliseksi koulutushaarakseen. Sellaiset instituutiot kuin armeija ja kirkko, ammattikunnat sekä valtiovalta perustivat erityisoppilaitoksia professionaalis-ammattillisten tiedonsisältöjen jakamiseksi.

Viimeksimainittujen instituutioiden piirissä yleistyi ajatus *tutkinnoista ammatillisina testeinä* (Elliott 1972, 43-52). Kirjallisten tutkintojen idea nousi esille 1800-luvun alun ammatillistamisliikkeissä, joiden tarkoituksena oli paitsi nostaa ammatillista tehokkuutta, myös korvata vahvasti patronaattisuhteeseen pohjautunut rekrytointi rationaalisemmalla, mo-

dernin kapitalismin ja byrokratian kehitystä paremmin vastaavalla menettelyllä. Tämän järjestelmän tehtäväksi tuli paljolti perinteisen yliopistokoulutuksen puutteiden ja ongelmien paikkaaminen.

Perinteisten yliopistojen ammatilliset valmiudet laiminlyövä luonne oli tärkeä syy siihen, että *ammattilliset professiot* perustivat yliopistollisista tutkinnoista erillisiä tutkintoja ja niihin kytkeytyviä ammatinharjoituksen lisenssijärjestelmiä (Engel 1983, 302). Tämä ei kuitenkaan johtanut traditionaalisen yliopiston hyljeksimiseen (Perkin 1983, 211). Korkea professionaalinen status oli perinteisesti kytkeytynyt yliopistokoulutukseen ja sen tuottamaan kulttuuri-ihmiseen. Uudetkaan professiot eivät halunneet hylätä tätä statuslähdettä.

Tutkintojärjestelmän käyttöönotto merkitsi kuitenkin aristokraattisesti rakentuneen järjestelmän heikkenemistä. Uutta eksperttityyppistä professionalismia edisti ammatillisten professioiden ohella valtio, jonka palveluksessa olevien tiedemies-, lääkäri-, ja insinöörivirkamiesten määrä nousi jo 1850- ja 1860-luvuilla (valtion merkityksestä, Buchanan 1988; Pellew 1988; Hardy 1988). Valtionhallintoon kehittyi erityisiä asiantuntijoiden muodostamia "palveluosastoja" tarkastajineen ja erikoistuneine neuvonantajineen, joilla oli puoliautonominen asema (MacLeod 1988, 9-14). Kuitenkin vasta ensimmäinen maailmansota vakiinnutti käsityksen erikoistuneen tiedon tärkeästä merkityksestä valtiovallalle. Tämän käsityksen vahvistumista edesauttoivat valtion palveluksessa olevat ekspertit (sama, 1, 5, 10-11).

Kun englantilaiset perinteiset yliopistot alkoivat vuosisadan taitteen tienoilla osoittaa suurempaa mielenkiintoa ammatilliseen koulutukseen, olivat professionaaliset järjestöt jo vakiinnuttaneet asemansa ammatinharjoitukseen oikeuttavien tutkintotodistusten myöntäjinä (Engel 1983, 302). Niistä onkin syystä käytetty termiä "pätevöittävät järjestöt" — *the qualifying associations* (Millerson 1964). Tämä kehitys on jättänyt jälkensä englantilaiseen professioiden sosiologiseen teoriaan, jossa pätevöittävät järjestöt määrittellään korostetusti professioiden rakennetekijäksi (selvimmin Millerson 1964). Ammatillisten professioiden asema oli muodostunut niin vahvaksi, että yliopistot saattoivat ainoastaan valittaa voimattomuuttaan niiden rinnalla (Engel 1983, 303). Yliopistot olivat siten jääneet aristokraattisen perintönsä vangeiksi: kun ne vihdoin olivat valmiita muutokseen, se ei enää yleensä ollut mahdollista niiden itsensä ehdoilla. Vanha ja arvostettu Cambridge joutui

vuosikymmeniä kamppailemaan oikeudesta ammattitutkintoihin (sama, 305).¹⁰

Valtiovalta ei Englannissa eikä Yhdysvalloissa ole myöhemminkään organisoinut professioita yhtä suurena määränä kuin Manner-Euroopassa. Ammatilliset ryhmät ovat itse taistelleet asemastaan ja käyttäneet valtiota hyväkseen näissä pyrkimyksissä (vrt. Rueschemeyer 1986, 212). Niinpä lääkäriprofessio pystyi muotoilemaan kansallisen terveystalouden yleislinjat varsin pitkään. Terveysministeriö perustettiin vasta 1919, ja professio jarrutti tehokkaasti julkisten lääkärintarkkojen perustamista (Parry & Parry 1976, 119). Vielä toisen maailmansodan jälkeen se onnistui estämään julkisten yleislääkäreiden tarkkojen perustamisen kansallisen terveyspalvelu-uudistuksen yhteydessä, ja yksityispraktiikka saattoi jatkaa valtion ylläpitämissä sairaaloissa. Olennaisempi muutos tapahtui vasta terveyspalveluiden uudelleen organisoimisen yhteydessä 1970-luvun puolivälissä (sama, 120).

Keskitetyn sääntelykoneiston vähäinen merkitys on Englannissa perussyynä yhtenäisten professionaalisten standardien myöhäiseen ja vajavaiseen kehittymiseen, mikä merkitsi eräiden professioiden voimakasta sisäistä kerrostuneisuutta (lakimiehet: *barristers, attorneys, solicitors*; insinöörien lukuisat järjestöt erikoisalan mukaan jne.).

2. Yhdysvallat: modernin markkinaprofessionalismin läpimurto

Yhteiskuntarakenteen ja esimodernin professionalismin heikkous

Yhdysvallat tunnetaan professionalismin toisena emämaana. Professionaaliset liikkeet ovat Yhdysvalloissa olleet voimakkaita ja niitä oikeuttavat ideologiat vahvoja. Profioiden kehitys moderniin vaiheeseen sisälsi muitakin omaleimaisia piirteitä, esim. modernit professiot syntyivät varsin myöhään. 1800-luvun puolivälissä Yhdysvalloissa oli nähtävissä vain heikkoja merkkejä selvästi muodollisten koulutusvaatimusten mukaisesti rajautuneista professioista, jotka kykenivät varjelemaan rajojaan ja torjumaan kilpailevia ryhmiä. Mutta kun läpimurto

¹⁰ Profioiden erityisluonteeseen Englannissa ovat vaikuttaneet esille nostettujen tekijöiden ohella muutkin erityistekijät. Terence Johnson on (1982) eritellyt englantilaisen siirtomaaimperiumin merkitystä.

tapahtui 1900-luvun taitteen molemmin puolin, professionalisaatio oli yksi tärkeimmistä sosiaalisista muutoksista tuon ajan Yhdysvalloissa, ja murros löi leimansa koko yhteiskuntakehitykseen. Toinen amerikkalaiselle kehitykselle ominainen piirre oli se, että professiot "syntyivät moderneiksi" vailla traditionaalisen yhteiskunnan määreitä (lukuun ottamatta professioiden ohutta huippukerrosta). Asiantuntijuus ja välineellinen tiede sen perustana määrittivät tuon ajan amerikkalaisia professioita korostuneemmin kuin missään muussa yhteiskunnassa. Kolmanneksi, monesta muusta yhteiskunnasta selvästi poiketen Yhdysvalloissa professiot "loivat itse itsensä". Ammatilliset monopolit olivat olennaisesti ammatillisten ryhmien itsensä toimeenpanemien projektien tulosta. Jürgen Kocka (1980, 44) näkeekin kehityksen äärimmäisenä vastakohtana Saksalle, jonka valtioissa professioiden suhteellisen taseisen kehityksen turvana ja takeena oli voimakas byrokraattinen valtio. Larson (1977, 113) sanoo keskitettyjen traditionaalisten rakenteiden puuttumisen merkinneen Yhdysvalloissa sitä, että professionaalisten projektien onnistuminen ratkaistiin keskeisesti *markkinoilla*: määräävän aseman saavuttaminen palveluiden markkinoilla kilpailussa muiden ryhmien kanssa oli menestyksen ehto.

Professionalismin murrosta ja erityislaatua voidaan ymmärtää erittelemällä amerikkalaisen yhteiskunnan luokkarakennetta ja traditionaalisten yhteiskuntaryhmien asemaa siinä. Seuraava erittely tukeutuu ensi sijassa M. S. Larsonin teokseen *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis* (1977). Siinä Larson tarkastelee laajasti yhteiskunnallisia ehtoja, jotka keskeyttivät alkaneen professionaalistumisen 1800-luvun alussa, ja tilanteen olennaista muuttumista 1800-luvun lopulla.

Perinteiset professiot, kuten papin ja lakimiehen ammatit, eivät ole tuntemattomia myöskään uuden mantereen varhaishistoriassa. Niistä ei kuitenkaan voinut syntyä monopolistisia ammattikuntia, jotka olisivat kyenneet hallitsemaan tiukasti epäyhtenäisiä markkinoita ja luomaan tehokasta sääntelykoneistoa omaa jatkuvuuttaan silmällä pitäen. Syynä tähän oli ennen muuta yhteiskunnan *paikallinen* rakenne, jota Larson nimittää profession yhteisölliseksi perustaksi (*the communal matrix of profession*). 1800-luvun puolelle saakka Yhdysvaltojen sosiaalisen rakenteen ytimen muodostivat paikalliset yhteisöt. Keskitetty valtio ja valtakunnan kattavat luokkarakenteet puuttuivat. Toisin kuin esimerkiksi Englannissa, ei Yhdysvalloissa ollut *valtakunnanlaajuista* aristokratiaa, vaan paikallisia yhteisöjä hallitsivat paikalliset aristokraatit.

Koko kansakuntaa yhdistävien rakenteiden puuttuminen merkitsi myös professioiden kehityksessä perustojen puuttumista yhtenäisiltä, selkeästi rajautuneilta ammattikunnilta. Samalla tavalla vaikuttivat

yhteiskunnan tietyt muut erityispiirteet. Vaikka paikallisyhteisöjen rakenne — perheen, kunnan ja seurakunnan yhteenliittymä — olikin vakaa ja hierarkkinen, minkä saattaisi ajatella luovan tarvittavaa stabiiliutta professioiden muodostukselle, massiivinen maahanmuutto, uskonnollisten kirkkokuntien heterogeenisyys ja krooninen työvoimapula synnyttivät sosiaalista epävakaisuutta. Traditionaaliset rakenteet alkoivat murtua ja muun muassa perinteinen oppipoikajärjestelmä heikkeni. Samoin kiltajärjestelmän kehitys hidastui. Pääsy käsityöammatteihin ja professioihin säilyi luonteenomaisesti vapaana tämänkaltaisilta rajoituksilta uudessa maailmassa (Larson 1977, 105).

Professioista tuli heterogeenisiä ja epävakaita. Siirtokunnat kykenivät harvoin tarjoamaan lakimiehille kokopäivätointa vielä 1700-luvun alkupuolella. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla siirtokuntaelämän monipuolistuminen lisäsi kuitenkin rationaalisen lainkäytön tarvetta. Tuli tavaksi, että varakkaimmat viljelijät lähettivät poikiaan lainoppiin Englantiin, ja palattuaan nämä muodostivat ammattikuntansa aristokraattisen eliitin. Niin ikään lääkärin ammatista muodostui heterogeeninen, mihin osaltaan vaikutti sairaalainstituution myöhäinen kehitys: yhtenäisyyden institutionaalinen perusta puuttui.

Myös näissä olosuhteissa paikallisista aristokraateista rekrytoitunut ammatin sektio muodosti korkeasti arvostetun eliitin. Eritoten aristokratian piiristä peräisin olevien lakimiesten status nousi vallankumouksen jälkeen; Alexis de Tocqueville nimitti heitä "Amerikan todelliseksi aristokratiaksi". Professiot kerrostuivat sisäisesti.

Monopolististen rakenteiden ja niiden muassa professionaalisten monopolien vastaiset tendenssit korostuivat 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Yhteiskunnan sosiaalinen rakenne koki muutospaineita talousmarkkinoiden ja maan eri osien keskinäisen kaupankäynnin kehittyessä. Valtakunnan laajuinen talous ja yhtenäiset markkinat tulivat nyt jäädäkseen. Myös massiivinen maahanmuutto uhkasi perinteistä sosiaalista rakennetta. Poliittiset markkinat ja puoluekoneistot syntyivät Andrew Jacksonin presidenttikaudella (1829-41). (Larson 1977)

Olennaista professioiden kannalta oli, että Yhdysvallat kehittyi valtakunnanlaajuisesti vapaan markkinakilpailun yhteiskunnaksi. "Jacksonilaisen demokratian" taloudellinen oppi oli *laissez faire* -ideologia, vapaan sääntelemättömän kilpailun ja yhdenvertaisuuden periaate markkinoilla. Tämä hallitseva ideologia muodosti voimakkaan vastatendenssin professionaalisille monopolipyrkimyksille. Profiioilta puuttui Englannin kaltaiseen historialliseen jatkuvuuteen perustuvan luokkakiinnittymisen tuki ja Saksalle ominaisen byrokraattisen valtion "organisoiva suojelu". Siten on ymmärrettävissä, että varhaisten profes-

sionaalisten projektien vaivoin aikaansaamia ammatinharjoituksen rajoituksia nyt purettiin useissa osavaltioissa. Lääkärin ammatin harjoittamista koskevia rajoituksia kumottiin. (Larson 1977; Light 1983, 359-360; Abbott 1988, 207). Vieläkin suuremmassa määrin joutuivat lakimiehet epäilyksenalaiseksi, ja heidän monopolinsa oikeudellisten prosessien käymiseen lakkautettiin (esim. Rueschemeyer 1989, 308).

Laissez faire -ideologian vaikutuksesta professionaalisen ammatinharjoituksen viralliset lupaehdot väljenivät ja ammatilliset kollektiivit epämääräistyivät. Poliittinen demokratia vain vahvasti taloudellisen liberalismiin voimaa (Larson 1977, 120-121). Aristokraattisista piireistä rekrytoituneet eliitit säilyttivät kuitenkin statusasemansa myös *laissez faire* -ideologian kultakautena. Esimerkiksi *Gentlemen of Law* -yhteisö muodosti suljetun ystävyyspiirin, joka sulki tehokkaasti ulkopuolelleen sosiaalisesti epätoivottavat henkilöt. Mutta pian professionalismin yhteiskunnalliset perustat muuttuivat perusteellisesti. 1800-luvun lopulla avautui tie voimakkaille ja menestyksekkäille professionalisaatioliik-keille.

Uuden keskiluokan nousu ja modernien professioiden synty

Kun yhteiskunnallinen tilanne vielä 1800-luvun puolivälissä ja sen jälkeenkin oli "äärimmäisen epäsuotuisa" ammatillisten professioiden kannalta, voidaan tilannetta muutamaa vuosikymmentä myöhemmin luonnehtia "äärimmäisen suotuisaksi". Ensimmäinen ehto toteutui, kun talouden markkinoiden yhdentyminen ja vastaavasti muiden instituutioiden toimintakentän muokkautuminen valtakunnalliseksi hävitti yhteiskunnan paikallisen rakenteen. Yhtenäisille professioille syntyi valtakunnallinen perusta. Mutta vasta *laissez faire* -ideologian häviö mahdollisti monopolit. Vapaan kilpailun periaatetta vaimensi lähinnä kapitalismin sisäinen kehitys. Professioiden voittokulku toteutuikin yhtä jalkaa kapitalismin muodonmuutoksen kanssa sen siirtyessä "korporatiiviseen" vaiheeseen vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä.

Kaikkein luonteenomaisin piirre professioiden kehityksessä 1800-luvun jälkipuoliskon Yhdysvalloissa oli, että kehitystä määrittivät olennaisesti *nousevat luokat*. Syynä tähän oli traditionaalisten valtaryhmien heikkous valtakunnallisesti ja kapitalistisen talouden myrskyisä laajeneminen. Professiot syntyivät uuden yhteiskunnan ehdoilla ja ne olivat itse sitä rakentamassa.

Tärkein muutostekijä, johon muut tekijät kytkeytyivät, oli kilpailukapitalismin muutos "korporatiiviseksi" kapitalismiksi. Kapitalistisen

talouden laajetessa voimakkaasti 1870-luvulta lähtien markkinat täyttyivät ja yritysten välinen kilpailu kiristyi.¹¹ Erityisesti talouslaman aikana syntyi pakottava tarve suuryritysten keskinäiseen yhteistoimintaan. Vuodet vuosisadan taitteen molemmin puolin olivat intensiivisen trustiutumisen aikaa (Larson 1977, 275, alaviite 14). Kehitys vaimensi *laissez faire* -ideologiaa ja poisti esteitä monopolien, myös professionaalisten monopolien tieltä. Mainittakoon, että 1800-luvun lopussa esiintynyt monopolien vastaisuus (antitrustilait) ei koskenut osavaltioiden sisäistä kehitystä; näiden sisällä monopolien kehitystä päinvastoin edistettiin (Berlant 1975, 238-242).

Kapitalismin siirtyminen uuteen vaiheeseen ei kuitenkaan yksinään riitä selittämään uuden professionaalisen keskiluokan laajenemiskykyä. Huomio täytyy kohdistaa luokkasuhteiden dynamiikkaan sitä laajemmin. Jopa ratkaisevaksi uuden keskiluokan nousun — ja myös professioiden — kannalta voidaan arvioida kapitalismin muutoksen toteuttamiseksi tarvittu *luokkaliittoutuma*. "Korporatiivisen pääoman" — teollisuuden suuryritysten ja pankkien — menestys taistelussa ei nimittäin ollut itsestäänselvyys (Heffren 1982; myös Lash & Urry 1987, 163). Päinvastoin, suuryritysten pyrkimysten tiellä oli voimakkaita esteitä, kuten maanviljelijät ja talouden muut ei-korporatiiviset alueet. Vallitsi tilanne, jossa suurteollisuus tarvitsi tukea muulta yhteiskunnalta. Sellaista tarjosivat uudet keskiluokat, joilla oli yhteisiä yhteiskuntapolitiittisia etuja suurteollisuuden kanssa. Sekä "korporatiivisen pääoman" että keskiluokkien etujen mukaista oli vahvemman valtion luominen.¹² Edellinen tarvitsi uudenlaista keskitettyä suunnittelua ja talousmarkkinoiden sääntelyä, jälkimmäinen työtillaisuuksia ja palveluiden markkinoiden sääntelyä. Tälle perustalle kehittyi Heffrenin (1982)

¹¹ Vuonna 1870 maataloudessa työskentelevien osuus oli 53 prosenttia työvoimasta, vuonna 1910 31 prosenttia. Yhdysvallat ohitti Saksan ja Englannin kivihiiilen, raudan ja teräksen tuotannossa vuosisadan taitteeseen mennessä (Larson 1977, 146). Pääomien keskittymisen astetta vuonna 1910 kuvaa tieto, että lähes puolet kansakunnan varallisuudesta kuului suvuille, joiden prosentuaalinen osuus väestöstä oli vain noin yksi prosentti (Bjøl & Lidin & Malmquist 1986, 119).

¹² Progressiivinen liike, joka oli nimenomaan koulutetun urbaanin keskiluokan liike (Larson 1977, 139), sisälsi keskitetyn johtamisen idean, joka vastasi hyvin suurteollisuuden tarpeita lujan valtiollisen suunnittelu- ja koordinoitibyrokratian luomiseksi. Vanhojen ja uusien professioiden johtavat edustajat asettuivat tukemaan "korporatiivisen päätöksenteon" mallia (sama, 140). Tämän ideologian aisapariksi soveltui hyvin tieteellisen liikkeenjohdon sosiaalifilosofia, jonka korporatiivisen teollisuuden johtavat piirit asteittain omaksuivat (Bendix 1963, luku 5; ks. myös Larson 1977, 141).

mukaan *hegemoninen projekti*, jossa molemmat kerrostumat liittoutuivat. Kapitalismin uutta vaihetta edustava talous- ja teollisuusjohto oli pakotettu hyväksymään asemansa lujittamiseen pyrkivän professionaalisen kerrostuman erityisintressejä. Näin käy ymmärrettäväksi sekä professionaalisten projektien mahdollistuminen että niiden voima ja menestys. Voimakkaasti keskittyvän kapitalistisen suurteollisuuden "sosiaalinen tilaus" loi sosiaalisen nousun mahdollisuuden uusille keskiluokille. Larson (1977, 155) katsoo, että tämän vaiheen uudentyypipisten professionaalisten projektien ensisijaisena pyrkimyksenä oli korkeamman sosiaalisen statuksen saavuttaminen, ei niinkään vielä etuoikeutettujen asemien sulkeminen markkinakontrollin avulla.

Tärkeä tekijä uusien keskiluokkien nousussa oli niiden tarjoama uusi ideologinen vaihtoehto. Keskikerrostumien progressiivinen, tiedettä ja koulutusta korostava ideologia tarjosi vanhentuneen *laissez faire* -ideologian sijaan uuden kansakuntaa integroivan "luokattoman" ideologian, jonka mukaan objektiivinen tiede syrjäyttää luokkien etunäkökohtiin pohjautuvan puolueellisuuden. Tämänkaltaisen ideologian tarvetta korosti osaltaan sosialististen aatteiden lisääntynyt kannatus, mikä vaati vastaideologiaa. Kiintoisaa on, että tuon ajan professionaaliset liikkeet pyrkivät oikeuttamaan itsensä kehittelemällä myös esi- ja antikapitalistisia ideologioita. Niitä olivat palveluideaali, profession eettiseen koodiin sisältyvä kaupallisuudenvastaisuus ja elämän perusarvoja korostava vastuullisuus. Kovaa kapitalismia "vastustavilla" arvoilla oli tässä tilanteessa pehmentävä tehtävä. Kuitenkin ne oikeutivat epäsuorasti myös kapitalismia. Kyseinen ideologinen käsityshän sisälsi lupauksen tasa-arvosta: koulutus ja todellinen kyvykkyys nousevat modernisoituvassa yhteiskunnassa ammattiin valikoinnin keskeisiksi tekijöiksi, ja sosiaalisen syntyperän merkitys työntyy taustalle. Tämänkaltaiset sisällöt olivat keskeisiä tuonaikaisissa professioita koskevissa teoreettisissa esityksissä — ja myöhemmissäkin, muun muassa Talcott Parsonsin, professioita koskevissa tarkasteluissa.

Professiot itse tekivät aloitteita valtion sääntelyn lisäämiseksi (Light 1983, 359). Ammattikunnat turvautuivat valtioon tilanteessa, jossa alalla kilpaili lukuisia ryhmiä etuoikeuksista ja statuksesta. Varakkaimmat ja korkeimmin koulutetut lääkärit liittoutuivat keskenään ja painostivat valtiota toimilupalakien säätämiseksi. Lääketieteelliset koulut huomasivat, ettei riippumattoman koulun myöntämä toimilupa ollut läheskään yhtä arvostettu kuin valtion hyväksymän yliopiston tutkinto. Tämä oli tärkeä syy professionaalisten koulujen ja yliopistojen tiiviin kytkennän syntymiseen. Valtakunnallisesti yhtenäisen lääkäriammattikunnan voidaan katsoa lopullisesti syntyneen vuonna 1901, kun

perustettiin kansallinen lääketieteellisten tutkintojen ja toimilupien lautakunta. Ammattikunnan johtajat kykenivät tehokkaasti käyttämään valtiovaltaa ryhmänsä aseman ja monopolin vahvistamiseksi.

Amerikkalaisen professionalismin erityisluonnetta, markkinakeskeisyyttä ja sitä vastaava nimitystä *market profession*, voidaan ymmärtää tarkastelemalla yhteiskuntarakenteen historiaa ja 1800-luvun lopun luokkasuhteita. Asemasta ja etuoikeuksista kamppailtiin palveluiden markkinoilla. Profession statusta tavoitelleiden ammattien oma panos oli vahva pyrittäessä professionaaliseen monopoliin. Professionaalisten ryhmien oli luotava oma ideologinen välineistö, kehiteltävä tehokkaita sosiaalisen sulkemisen strategioita ja harjoitettava jäsenistön kontrollia tavoitteiden saavuttamiseksi. Tämä kaikki edellytti vahvaa organisaatiota, järjestöä, joka kykeni tehokkaasti edistämään asetettujen tavoitteiden saavuttamista. — Huomautettakoon kuitenkin, että aivan viimeaikainen tutkimus (Burrage 1990, 163-164; Halliday & Carruthers 1990; Rueschemeyer 1989) on pyrkinyt lieventämään uusweberiläisille tutkijoille tyypillistä ammattikuntien omaehtoisuuden korostusta. Tässä kritiikissä ja itsekritiikissä (esim. Larson 1990) ei nähdäkseen kuitenkaan ole kysymys professionaalisten ryhmien merkityksen kieltämisestä, vaan niiden toiminnan suhteellistamisesta yhteiskuntaan ja erityisesti valtioon.

Tieteellinen asiantuntijuus professionalismin sisältönä

Kapitalismin laajenemiseen liittyneet nopeasti kasvaneet tieteellisen erikoistiedon markkinat vaikuttivat suuresti amerikkalaisten professioiden luonteeseen. Yritysten kasvu, kapitalismin siirtyminen "korporatiiviseen vaiheeseen", anarkistisen talouden uhkatekijät (lamakaudet) ja yritystoiminnan pääomavaltautuminen pakottivat yrityksiä tehostamaan suunnitteluaan. Tuotantoa oli tehostettava kilpailijoihin nähden erityisesti lamakausina. Tässä turvauduttiin tieteelliseen tutkimukseen. Muuttunut markkinamekanismi edellytti suunnittelua ja koordinoitua hoitavaa valtiota. Tieteellisen asiantuntijatiedon merkitys korostui sekä yrityksissä että valtion suunnittelutehtävissä. Tiede metodina ja tieteellinen erityisharjaannus nousivat uusiksi ideaaleiksi kaudella, joka tunnetaan *progressiivismin* kautena (*Progressive Era*), ja joka kulminoitui Woodrow Wilsonin valintaan presidentiksi vuonna 1912. Professiot pyrkivät vahvistamaan tätä kannaltaan varsin myönteistä kehitystä. Muun muassa traditionaalisen yliopistojärjestelmän heikkous (Abbott 1988, 205) vaikutti siihen, ettei professionaalisen ammatinharjoittajan

status voinut kiinnittyä perinteiseen eliittikoulutukseen yhtä suurena määrin kuin Euroopan maissa. Moderni asiantuntijuus tarjosi lupauksen professionaalille keskiluokalle, eikä tähän kiinnittyvän uuden ideologian tarvinnut raivata tieltään voimakkaita vastustavia traditionaalisia ja klassisia tiedeideoita.

Uuden tehokkuuden ideologian keskeinen sisältö oli tieteellisyyden korostus rationaalisena ja systemaattisena tietona, joka kykenee osoittamaan hyötynsä teknologian soveltamisessa käytännön työ- ja tuotantoelämässä. *Tässä yhteydessä* ja merkityksessä tieteestä tuli uusien ammattien tärkeä oikeuttamisperuste (Larson 1977, 140-142). Tiede uudessa merkityksessään antoi oikeutuksen modernille managerityypiselle yritysjohtajalle ja professionaalille asiantuntijalle. Kun välineellisen tieteellisen koulutuksen merkitys kasvoi, oli luotava uusia pätevyyskiä ilmentäviä tutkintoja. Mahdollisuus tutkintovaltakirjoihin perustuvalla *kredentiaaliselle* järjestelmälle avautui.

Yritysjohtajien ja insinöörien ohella progressivismin ideologialla oli ratkaiseva merkitys myös sellaisille professionaalistuville ammateille kuin "byrokraattiset" sosiaalityöntekijät, kaupunkisuunnittelijat ja koulutarkastajat. Näiden ammattien edustajille avautui mahdollisuus vedota tieteeseen ja tieteelliseen koulutukseen, joka lisäisi heidän toimintansa tehokkuutta organisaatioissa. Sekä uudet että vanhat professorit havaitsivat uusien yliopistojen soveltuvan ihanteellisesti tarkoitukseen (Abbott 1988, 207).

Amerikkalaisen korkeakoulutuksen kehitys ilmensi kuvaamiani yhteiskuntasuhteita. 1800-luvun lopun amerikkalaiselle korkeakoululaitokselle oli ominaista koulujen moninaisuus (Herbst 1983). Siihen kuului yksityisiä ja valtiollisia yliopistoja, collegeja ja professionaalisia kouluja. Yksityisten collegejen ja yliopistojen syntyminen 1800-luvun alussa ilmensi *laissez faire* -ideologiaa. Ne luotiin horjuttamaan paikallisten eliittien hallitsemien julkisten englantilaistyyppisten koulujen valta-asemaa (sama, 196-197). Osa niistä oli professionaalisia koulutusinstituutteja, joiden lukumäärä edelleen kasvoi sisällissodan jälkeen. Nämäkin koulut olivat varsin monenlaisia. Yhtenäisten koulutuksen mittapuiden puuttuessa ne kilpailivat lähinnä omalla maineellaan. Professionaalisten erityiskoulujen merkitystä kuvastaa se, että 1850- ja 1860-luvulla niiden opiskelijamäärä oli lähes yhtä suuri kuin collegejen ja yliopistojen opiskelijamäärä yhteensä. Kasvu jatkui voimakkaasti vuosikymmeniä, ja vasta 1910-luvulta lähtien ne menettivät suhteellista osuuttaan (Burke 1983, 112).

Uudentyyppinen korkeamman koulutuksen instituutio kehittyi USA:ssa massiivisen pääomaylijäämän muodostuksen tuloksena 1800-

luvun lopusta lähtien. Erityisesti vuoden 1893 talouslama tuotti pääomaylijäämän (Larson 1977, 136), jota ei kysynnän puuttuessa voitu sijoittaa talouden laajentamiseen. Kapitalistit ja finanssikeskukset lahjoittivat suuria rahasummia tutkimuslaitosten perustamiseen. Yliopistojen yhteyteen perustettiin erikoistuneita tutkimus- ja opetuslaitoksia lääketieteen, tekniikan, oikeustieteen ym. aloilla. Tämä loi modernin yliopiston osasto- ja laitosjakoineen (Herbst 1983, 202).

Samaan yhteyteen sijoittuvat myös muut tärkeät muutokset amerikkalaisessa yliopistossa. *Tutkimus* syrjäytti opetuksen yliopiston keskeisenä tehtävänä (Herbst 1983; Light 1983, 353), ja tutkimuksesta tuli professorin varsinainen kutsumus. Siinä missä yliopiston tutkija oli aikaisemmin samastunut yliopistoon, tuli samastumiskohteeksi nyt erikoisala ja muut alan tutkijat (Herbst 1983, 203). Mutta samastumiskohteeksi eivät tulleet ainoastaan oman alan tutkijat, vaan yleisemmin kyseisen ammatin, profession, edustajat. Moderni yliopistomies arvioi itseään — ei yleensä akateemisten tai yleis yliopistollisten mittapuiden mukaan, vaan vastaavan profession mukaan.¹³

Modernien professioiden synty

Lääkärin ammatin ensimmäinen valtakunnallinen järjestö *American Medical Association (AMA)* perustettiin vuonna 1847 lääkäreiden löyhäksi kattojärjestöksi. Se ei pystynyt saamaan lainvoimaa ehdottamalleen valtakirjajärjestelmälle lääkärintoimen harjoittamisen ehtona (Berlant 1975, 235). Vasta vuosisadan kaksi viimeistä vuosikymmentä toivat muutoksen, ja vuonna 1898 kaikilla osavaltioilla Alaskaa lukuun ottamatta oli lääkärintoimen rajoitusta koskeva lakinsa (sama, 235). Ammatillisten monopolien muodostuminen oli siis mahdollista osavaltioiden sisällä, samalla kun valtakunnallisella tasolla taisteltiin monopolisoitumista vastaan (antitrustilait).

Valtakunnallinen lääkärijärjestö *AMA* ei kuitenkaan jäänyt vaille merkitystä vuosisadan puolivälissä. Järjestö vaikutti ammatinharjoituksen toimilupavaatimuksillaan yhtenäisempien osavaltiokohtaisten päte-

¹³ Herbst ylipäättään epäroï puhua "akateemisista" kysymyksistä, sillä ammatilliset spesialiteetit olivat syrjäyttäneet ne vuosisadan taitteeseen mennessä. Tämä kaikki tapahtui suuressa määrin yksityisten instituutioiden ja talouden markkinalakien mukaisesti. Tutkimuksen ja asiantuntijain käyttöarvo markkinoilla olivat ne tekijät, jotka olennaisesti määräisivät amerikkalaisen modernin yliopiston käytäntökeskeisen luonteen (Light 1983, 353).

vyysvaatimusten vakiintumiseen. Vuonna 1855 järjestö julkaisi eettisen säännöstönsä, joka yhdenmukaisti lääkärintäyttöä ja toimi rajanmäärittäjänä ei-toivottuja kilpailevia ryhmiä vastaan (Larson 1977, 130-131). Järjestön merkitys korostui ja se kasvoi räjähdysmäisesti sen jälkeen kun se uudelleenorganisoi vuonna 1901. Kun jäsenmäärä vuonna 1900 oli 8400, vuonna 1910 jäseniä oli 70 000. Tuolloin järjestöön kuului yli puolet lääkärikunnasta (Berlant 1975, 248). Yhdysvaltojen lääkäritiheys oli maailman suurin (Larson 1977, 161).

Vahvistunut järjestö toimi aktiivisesti ammatin koulutusperustan kehittämiseksi ja käytti koulutusvaatimuksia kilpailevien ryhmien rajaamiseksi ammattikunnan ulkopuolelle. AMA alkoi esimerkiksi luokitella ammattiin valmistavia kouluja sillä seurauksella, että B-luokkaan sijoitetuista kouluista suurin osa joutui tulevien vuosikymmenten kuluessa sulkemaan ovensa (Berlant 1975, 343; Larson 1977, 162-163; myös Ehrenreich & English 1979, 79). Tässä yhteydessä lääketieteellinen tutkimus ja opetus kytkettiin Yhdysvalloissa myöhäsyntyiseen sairaalainstituutioon. Lääkärien ammattikunta organisoitui uudenaikaisen asiantuntijuuden perustalta, jota määritti edellä kuvattujen tiede- ja tutkimuslaitosten ja niiden edustaman tieteen voittokulku. Tässä kehityksessä profession esitieteelliset kerrokset kuolivat osan syntyessä uudestaan yhtenäiseksi professioksi. Lääkärien ammattitoiminnasta tuli erikoistuneeseen kliiniseen lääketieteeseen perustuvaa toimenpidettä, ja erityisesti käsityöläismäisille naisparantajille ominainen hoivasuhde hoitomuotona syrjäytyi (Ehrenreich & English 1979). Moderniin tieteseen ja koulutukseen perustuva sosiaalinen sulkeminen kohdistui siis myös sukupuoleen.

Niinkin myöhään kuin 1900-luvun taitteessa keskitason lääkäri oli Yhdysvalloissa huonosti palkattu, heikosti arvostettu ja ammatillisilta valmiuksiltaan melko vaatimaton (Larson 1977, 159-160). Vasta modernia tieteellistymistä seurasi ammatin statuksen nousu. Myös lääkärien määrän vähentämistä käytettiin tietoisesti (sama; Mills 1956, 119) arvostuksen nostamiseen.

Vastaavalla tavalla kehittyi *lakimiehen ammatti*. Ammatin eliittiin kuuluvat lakimiehet alkoivat 1870-luvulla organisoida paikallisia asianajajajärjestöjä, jotka yhdistettiin valtakunnalliseksi *American Bar Association* -järjestöksi vuonna 1878. Tavoitteena oli tiukempien vaatimusten aikaansaaminen oikeuslaitoksen asianajajatoiminnalle. Asianajajien (*barristers*) kanssa yhteisessä rintamassa olivat eliittilakikoulujen opettajat. AMA:n tavoin pyrittiin koulutuksen yhtenäistämiseen, joskin heikommilla tuloksilla (Larson 1977, 167). Eturintamassa olivat liikelämän juristit. Opettajilla ja lakikouluilla, ennen muuta Harvard Law

Schoolilla, mutta myös Yalella ja Columbialla, oli varsin suuri merkitys tässä organisoituvuudessa. Sen sijaan ABA:n merkitys oli vähäisempi, sillä vain pieni osa lakimiehistä oli järjestön jäseniä (vain 1,3 prosenttia vuonna 1900 — sama, 71). Ennen ensimmäistä maailmansotaa *Association of American Law Schools* oli nostanut merkittävästi lakimiesten koulutusvaatimuksia ja edusti opiskelijoista huomattavaa osaa (40 prosenttia vuonna 1916).

Larson (1977, 169) ei kytke ammatin koulutusperustojen rationaalistumista 1900-luvun taitteessa niinkään korkeamman statuksen tavoitteeseen, kuten oli asianlaita lääkärin ammatissa, vaan määräävämpiä tekijöitä olivat liike-elämän ja valtion tarpeet (myös Rueschemeyer 1986, 120-121). Vuosikymmenten kuluessa lakimiestoimistot kasvoivat ja keskittyivät suuriksi yrityksiksi (Mills 1956, 121-129), jotka enemmän tai vähemmän hallitsivat alueensa markkinoita.

Yksi amerikkalaisiin lakimiehiin liittyvä erityispiirre muodostaa kiintoisan vertailukohdan Suomen tilanteelle. Lakimiehillä on ollut Yhdysvalloissa sangen vahva asema poliittisen elämän huipulla, kuten asianlaita oli myös 1800-luvun Suomessa. Alexis de Tocquevillen erittely antaa avaimia tämän aseman ymmärtämiseen. de Tocquevillen ydinteesi on, että amerikkalaisen demokratian oloissa lakimiehet nousivat *korvaamaan* aristokratiaa. Lakimieskunta oli hänen mukaansa ainoa mahdollinen aristokraattinen elementti demokratiassa (*Democracy in America I*, 286, 289). de Tocquevillen mielestä eliittilakimiesten onnistui ikään kuin "kaapata" itselleen se asema, jonka varsinainen aristokratia jätti poliittisessa demokratiassa vapaaksi. de Tocqueville rinnasti amerikkalaisen lakiprofession aseman englantilaiseen ja sanoi sen johtuvan paitsi samantyyppisestä koulutuksesta, myös ja erityisesti lakimiehen erikoislaatuisesta itsenäisestä asemasta lain tulkitsijana näissä yhteiskunnissa. Lakimiehillä oli poikkeuksellinen rooli ensi sijassa perustuslain tulkitsijana. (*Democracy in America I*, 104-107)

de Tocqueville katsoi varsin modernilla tavalla tällaisten huippulakimiesten valta-aseman nojanneen heidän erityistietoihinsa ja yhtenäisyyteensä ryhmänä: erityistietämyksensä vuoksi he olivat muiden valvonnan ulottumattomissa. He pystyivät täten korostamaan korvaamattomuuttaan ja saamaan muut itsestään riippuvaisiksi. de Tocqueville ennusti lakimiehille myös loistavaa tulevaisuutta amerikkalaisen yhteiskunnan poliittisessa elämässä. Hän osuikin arvioissaan oikeaan. Vuosien 1790 ja 1930 välisenä aikana lakimiesten osuus senaatin jäsenistä vaihteli 55 ja 75 prosentin välillä. Ylimmissä poliittisissa elimissä lakimiesten asema on Yhdysvalloissa nykyäänkin hyvin vahva. (Larson 1977, 283, viite 45; Wences 1969)

Insinöörin ammatin varhaiskehitys poikkeaa osin edellisistä kehityskuluista. Samalla tavoin kuin kirkon keskusorganisaation kasvu muodosti suojelevan puiteiston papin ammatin yhtenäisyydelle, vastaavanlainen perusta alkoi kehkeytyä myös teknistä erityistietoa tarvitsevissa kasvavissa yritysorganisaatioissa (Larson 1977, 122-124). Insinöörit kykenivät synnyttämään valtakunnanlaajuisen järjestönsä *American Civil Engineers* vuonna 1867. Sitä ennen he olivat onnistuneet vetämään rajaa mekaanikkoihin ja koneenkäyttäjiin.

Professioiden voimaa, ja samalla tietenkin myös muita yhteiskunnan erityispiirteitä, heijastaa niiden ympärille kehkeytynyt *kredentiaalinen järjestelmä* erityispiirteinen. Ammatinharjoitukseen oikeuttavien valtakirjojen määräytymisen ei-valtiolliset perustat ovat nykyisinkin Yhdysvalloissa huomattavan vahvoja (Freidson 1986, luku 4).¹⁴ Osavaltiot määrittelevät virkoihin, toimiin ja professionaalsiin yksityistoiimiin oikeuttavat tutkintovaatimukset yleistutkinnon ja myös erityistutkintoasteitten osalta. Ne puuttuvat myös vaadittaviin yksittäisiin kursseihin. Tämän rinnalla esiintyy menettely, jossa ammattikunnat ja professionaaliset järjestöt itse järjestävät koulutusta ja harjoitusta, joiden suorittaminen antaa täysivaltaisen ammatinharjoittajan statuksen. Tällä tavoin professio varmistaa ammatinharjoittajan pätevyyden ja antaa tälle oikeuden käyttää professionaalisen järjestön monopolisoimaa titteliä. Freidsonin mukaan tämän käytännön merkitys on voimistunut. Samanlainen käytäntö on eräiden ammattien osalta voimassa Suomessa.

Ammatillisten järjestöjen merkitys ei kuitenkaan rajoitu vain "täysivaltaistamiseen". Ne ovat lisäksi kyenneet vakiinnuttamaan järjestelmän, jonka avulla ne voivat valvoa koulutusinstituutiota hyväksymällä tai hylkäämällä oppilaitosten pyrkimykset saada professioon valmistavan laitoksen status (Freidson 1986, 75; Orlans 1975).

¹⁴ Freidsonin (1986, 77) mielestä järjestelmä muodostaa koko kredentiaalisen systeemin perustan. Professionaaliset yhdistykset kykenevät (1) vaikuttamaan collegejen, yliopistojen, professionaalisten koulujen opetuksen ja yksittäisten professionaalisten ohjelmien sisältöihin; (2) ne myös käytännössä saavat tavallisesti valitsemilleen koulutusinstituutioille valtiollisen hyväksynnän; (3) hyväksyessään kyseiset koulutussisällöt järjestöt samalla määrittävät yhtenäiset standardit profession koulutushenkilöstölle; (4) opetustointen ja niiden ainakin epäsuoran standardien määrittelyn kautta ne luovat profession identiteettiperustaa; (5) järjestöt kykenevät tällä tavoin myös vahvistamaan profession autonomiaa talouden ja politiikan alueelta tulevia paineita vastaan.

3. Saksa: valtio ja professiot

Byrokratian ensisijaisuus

Suomea koskevan tarkastelun kannalta vertailuyhteiskunnista mielenkiintoisin on Saksa. Kummallekin yhteiskunnalle oli 1800-luvulla ominaista tiukka byrokratiajohtoisuus ja modernin kansalaisyhteiskunnan suhteellisen myöhäinen synty. Keskeisten yhteiskuntarakenteiden samankaltaisuus tarjoaa tietynlaisen kontrolloidun "koetilanteen", jossa voidaan eritellä mainittujen rakenteellisten tekijöiden lisäksi muiden tärkeiden tekijöiden merkitystä professioiden kehitykselle. Kiinnostuksen kohteena on erityisesti perinteisen yhteiskunnan ydinluokkien merkitys yhtäläisyyksiä ja erilaisuuksia selittävänä tekijänä.

Konrad H. Jarausch ja Geoffrey Cocks (1990, 4) katsovat modernin professionalisaation alkaneen Saksassa vanhojen akateemisten virka- paikkojen muuntumisena modernien professioiden suuntaan 1800-luvun kahden ensimmäisen kolmanneksen aikana. Kehityskulun ymmärtämiseksi huomio on kohdistettava voimakkaaseen, keskitettyyn valtioon. Jarauschin ja Cocksin tarkoittama muuntuminen alkoi näet siten, että byrokraattiset saksalaisvaltiot ottivat 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä käyttöön muodolliseen koulutukseen perustuvat tutkinnot pääsyehtona valtion hallintotehtäviin. Sama käytäntö ulotettiin koskemaan professioita, jotka niin ikään olivat lähinnä valtionvirkoja tai niiden kaltaisia toimia. Myös tässä kontinentaalisen professionalisaation esimerkkitapauksessa on tehtävä luotaus aikaisempiin yhteiskuntasuhteisiin sen selvittämiseksi, miksi valtio oli voimakas ja aristokratiaan nähden suhteellisen itsenäinen, ja miksi profession muodostuksen vaihtoehtoiset mallit eivät Saksassa toteutuneet.

Se, ettei valtiosta tullut aristokratian hallitsemaa vallan keskusta, on yksi saksalaisen kehitystien ydinasia. Aristokratia joutui päinvastoin itse suhteellisen varhain voimakkaan valtion alaisuuteen. Tärkeä rakenteellinen syy tähän oli maa-aatelin maanomistus pohjan tietty historiallinen heikkous. Maa-aatelin tilojen koko ei ollut perinteisesti kovinkaan suuri. Tähän vaikutti se Englannille vastakkainen käytäntö, että perintötila jaettiin kaikkien poikien kesken (Anderson 1980, 262, 265). Ylhäisaatelistasta ei tullut yhteiskunnan johtavaa kerrostumaa, vaan se menetti valtansa ritarisäädylle jo 1500-luvun puolivälissä. Junkkeriluokalla ei myöskään ollut, toisin kuin monen muun maan aatelistolla, perinteisesti hallussaan tärkeimpiä hallintovirkoja. Tärkeätä oli niin ikään se, etteivät junkkerit olleet *valtakunnanpoliittisesti* järjestäytyneitä

aatelia. Aatelin ominta aluetta valtiossa oli sotalaitos¹⁵, mutta myös korkeamman siviilihallinnon viranhaltijoista suuri osa oli lähtöisin junkkeriluokasta. Kuitenkaan tämä luokka ei, kuten sanottu, hallinnut valtiota, vaan se päin vastoin mukautettiin 1600- ja suuremmissa määrin 1700-luvulla valtiobyrokratian osaksi.

Kuuliaisuutta valtiota kohtaan vahvasti uskonpuhdistuksen maailmansisäinen velvollisuus- ja kutsumuseetos (ks. Weber 1980). Uskonpuhdistus ja Ruotsin valloitus sodat aiheuttivat taloudellisia ja poliittisia muutoksia, jotka heikensivät aristokratiaa ja suosivat hallinnon keskittymistä (Bendix 1978, 157). Hallitsijan auktoriteetin takasi viime kädessä hänen käskyvallassaan ollut vakinainen armeija, josta tuli kehittyvän byrokraattisen valtion ydin (Anderson 1980, 241). Armeijan ylläpito edellytti kasvavaa hallintokoneistoa säännöllisten verojen kokoamiseksi, ja näin traditionaalinen, maa-aristokratiaan nojautunut paikallisuus korvautui monarkin pystyttämällä byrokraattisella keskushallinnolla paikallisine edustajineen. 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä junkkereiden ja hallitsijan välillä tosin esiintyi syvää vastakkaisuutta, mutta Fredrik II:n noustessa valtaan 1740 maa-aristokratia ei enää vaatinut itsenäistä poliittista asemaa. Tapahtui päinvastoin aatelin "sulautumista" valtiokoneiston osaksi siten, että valtion virkoihin alkoi rekrytoitua aristokratian edustajia (Bendix 1978, 157-160).

Valtion virkamiehistöä rekrytoitui junkkeriluokan lisäksi myös muista sosiaalisista kerrostumista, etenkin porvarisperheistä. 1600-luvulta lähtien valtion siviiliviroissa toimi syntyperäisten aatelisten lisäksi ei-aatelisia lakimiehiä, ulkomailta tulleita urabyrokraatteja ja aristokraattiseen kerrostumaan ylennettyjä hallintovirkamiehiä (Bendix 1978, 164, 172). Kun aateliset Fredrik II:n aikana saivat etuoikeutettuja asemia kaikkialla siviilihallinnossa (Blum 1978, 201), on huomattava, että monet aateliset olivat vastikään säätyyn ylennettyjä eivätkä samastuneet maa-aristokratialuokkaan. Baumin (1981, 173) mukaan runsaslukaisesti myönnetyt tittelit pikemminkin laskivat aristokratian asemaa ja arvovaltaa kuin vahvistivat sitä luokkana.

Saksalaisvaltioissa tapahtui tärkeitä muutoksia 1800-luvun alussa. Valtiokoneisto itsenäistyi edelleen aristokratiaan nähden ja suuntautui uudelleen. Tähän voidaan löytää kaksi perussyitä. Napoleonille 1806 kärsitty tappiota seurasi reformien aikakausi. Uudistukset ulottuivat

¹⁵ Preussin 56 kenraalista oli vuonna 1739 aatelisia 34, 57 everstistä 56, 46 everstiluutnantista 44 ja 108 majurista aatelistoon kuului mainittuna vuonna 106 (Anderson 1980, 264).

maanomistussuhteista koulutusjärjestelmään (Anderson 1980, 269-272). Armeijaa kohdannut tappio kohdistui junkkeriluokkaan erityisen kipeästi, koska upseeristo oli sen tärkeä statusammatti. Häviö laski koko luokan statusta, ja vaikutusta lisäsi vielä kansan sodanvastainen liikehdintä. Kriisistä käynnistyi valtion muutos kohti kapitalistista valtiota, jonka katsotaan toteutuneen Itävallan — Preussin sodan jälkeen 1860-luvulla (Anderson 1980, 277-278; myös Kocka 1987, 30). Aristokratian heikentynyt asema ja valtion virkamiehistön sosiaalisen taustan moninaisuus loivat perustan valtiobyokraattisen kulttuurin vahvistumiselle. Kuningas tuli itse riippuvaiseksi virkamiesneuvonantajista. Virkakoneiston huippukerrostuma itsenäistyi saaden esimerkiksi asteittain oikeuden määrätä ylennyksistä ja pääsyaatimuksista virkoihin (Rosenberg 1958, 175-181). — Nämä muutokset muodostavat mielenkiintoisen vertailukohdan Suomeen. Suomeen rakennettiin keskitetty hallintobyrokraatia heti Venäjään liittämisen jälkeen, ja myös Suomessa aristokratian suhde byrokraatiaan määritti yhteiskuntakehitystä tärkeällä tavalla. Myöhemmin perustelen väitettä, että aristokratian aseman ja erityisluonteen tarkastelu tarjoaa avaimia sen ymmärtämiseen, miksi tiettyjen yhtenevyyksien ohella kehityskulkujen sisällöt poikkesivat näissä kahdessa byokraattisessa yhteiskunnassa suuresti toisistaan.

Toiseksi, tärkeitä valtion luonteen muokkautumisen kannalta Preussissa ja muissa Saksan valtiossa olivat *valistuksen* aatteet, joita Fredrik II oli suosinut, ja joiden läpimurrolle yhteiskunnan kriisi antoi lisää mahdollisuuksia (Blum 1978, 309-310). 1700-luvulla muodostunut *Bildungsbürgertum* nousi hallitsevaksi ryhmäksi tilanteessa, jossa perinteinen aristokratia oli kokenut tappion, porvaristo oli vielä heikko ja poliittinen demokratia kehittymätön. Valtion sisästä kasvanut *Bildungsbürgertum* koostui vuosisadan alussa valtion ja kaupunkien johtavasta virkakerroksesta: virkamiesintelligentsiasta hallinnon eri haaroissa, kuten oikeushallinnossa, koulu- ja kirkkohallinnossa sekä kulttuurihallinnossa. Sen luonteeseen löi vahvasti leimansa Wilhelm von Humboldtin johtama yliopistojen sisäinen uudistusaalto. Uudistukset nosivat yliopiston, tieteen ja oppineisuuden arvostusta. Alun alkaenkin ja erityisesti 1830-luvulta lähtien paikkansa tässä intelligentsiassa ottivat myös professioammattien jäsenet; lääkärit, asianajajat ja arkkitehdit (Kocka 1987, 35-38; Wehler 1987, 246-248; Kocka 1990). Aristokraattisen perityn etuoikeuden ja militarismin ideologian kanssa kilpailevaksi ideologiaksi itsenäistynyt virkamieskerrostuma kehitti valtion palvelun

ideaalin, joka yhdistyi *Bildung*-tyyppisen koulutuksen¹⁶ ideaaliin (Baum 1981, 177; Vierhaus 1987, 72; ajankohdan yliopistoreformeista, esim. McClelland 1980, 101-111). Tämä ideologia, jonka syntymiseen vaikutti myös kirkon aseman heikentyminen eliiteissä, edisti irtaantumista maa-aristokratiasta ja myös kuninkaallisesta autokratiasta.

Muutosta ilmentää hyvin ansioperiaatteen nouseminen virkamiesten luokittelun perustaksi: *koulutuspätevyyksistä* tuli arvoluokituksen mitta (Ringer 1979, 48). Sen sijaan Suomessa virallisen arvoluokituksen perustana säilyi 1800-luvun viimeisiin vuosiin asti 1600-luvun lopusta periytynyt sotilasarvon mukainen rankiperiaate. Preussiin luotiin uusi valtiontutkintojen järjestelmä ja koko koulutusjärjestelmä uudistettiin. Järjestelmä oli voimassa vuosisadan ja muodosti perustan paitsi valtionvirkamieskoulutukselle, myös kaikkien professioiden jäsenten koulutukselle. Meritokraattinen järjestelmä mahdollisti sen, että alemmasta virkamiehistöstä ja opettajista saattoi tulla tärkeä rekrytointipohja korkeampaan koulutukseen ja siten valtionvirkoihin ja professioihin koko 1800-luvun ajan (sama, 83; Titze 1983, 81 ja Vierhaus 1987, 72-73).¹⁷ Varsinaiseen alempaan keskiluokkaan ja rahvaaseen kuuluvien osuus jäi sen sijaan ilmeisesti pieneksi lukuun ottamatta 1820- ja 30-lukuja (McClelland 1980, 200). Vuosisadan alkuvuosikymmenten kiihkeä ekspansio koulutuksessa pysähtyi 1830- ja 1840-luvulla jatkuakseen vasta usean vuosikymmenen kuluttua. Koulutuksen laajenemista kuvaa se, että opiskelupaikkojen määrä kolminkertaistui noin kahdessakymmenessäviidessä vuodessa (sama, 148). Lisäyksen voimakkuus ja sitä seurannut koulutettujen ylituotanto selittää osittain sen jälkeistä usean vuosikymmenen paikallaanpysymisen jaksoa. Staattisen kauden yksi syy oli byrokratian pelkäämä poliittinen liikehdintä (sama, 157-159,

¹⁶ McClelland (1980, 96) arvelee *Bildungsbürgertumin* koulutuskorostuksen johduneen alkujaan paljolti siitä, että tämä keskiluokan osa koki voivansa koulutuksen avulla parhaiten kuroa umpeen sosiaalista välimatkaa ihailemaansa aateliin.

¹⁷ Ei-akateemisten virkamiesten poikien "kouluttamisvimma" oli seurausta tutkintojärjestelmän tärkeydestä valtion byrokratiassa: virkamiehet olivat saaneet omassa arkielämässään kokea tutkintojen hierarkisoivan voiman ja akateemisen tutkinnon puuttumisen omalle uraetenemiselle asettaman esteen. Tämän he halusivat poistaa jälkeläisiltään (Titze 1983, 81). Vaikka koulutuseliitin asema rekrytoinnissa suhteellisesti heikkeni, säilyi sen osuus siitä huolimatta selvästi keskikerrostumia suurempana; "itserekrytoinnin" aste säilyi akateemisissa professioissa korkeana 1800-luvun loppupuolelle, lähes 50 prosenttina, laskien 1880-luvulla noin kolmannekseen (sama, 89).

163). Opiskelijamäärät alkoivat kasvaa jälleen vasta 1870-luvulla, mutta kasvu jatkui siitä eteenpäin voimakkaana maailmansotaan saakka.

Valtio oli siis tämän kehityksen ydininstituutio, joka muokkasi ja sääteli professioita. Tätä vasten voidaan ymmärtää myös se saksalaisille professioille luonteenomainen piirre, että valtionvirka ja virkamies tulivat identiteettikohteiksi, joihin profession jäsen oli toisaalta pakotettu samastumaan, mutta johon hän myös halusi samastua ja johon hän pyrki kiinnittämään statuksensa. Tähän epäilemättä vaikuttivat valtionbyrokratian virkamiehille takaamat edut: virkaiän mukaisesti kohoava kuukausipalkka, virkaura taattuine ylenemisjärjestyksineen, sosiaalinen turvallisuus ja valtion osoittama huolenpito ylipäätään. Valtionvirkamiesten sosiaalinen status olikin 1800-luvun puolivälissä niin korkea, että myös teollisuudessa toimiva valkokaulusluokka — *Privatbeamte* — "halusi tulla samastetuksi kunnioitettuihin, vaikutusvaltaisiin, turvallisen aseman omaaviin, hyvin koulutettuihin julkisen sektorin virkamiehiin" (Kocka 1980, 142; 1990, 73). Valtionvirkamiesten eetos leimasi professionaaleja koko 1800-luvun ja myös kapitalismin vakiintumisen jälkeen olosuhteissa, joissa professioille itselleen jo oli myönnetty itsenäisempi asema suhteessa valtiokoneistoon (Kocka 1990; Rueschmeyer 1986; Kaelble 1978).

Bildungsbürgertum ja "valtioprofessiot"

Absolutistinen valtio vaikutti jo 1700-luvun jälkipuoliskolla professioihin siten, että koulutettujen virkamiesten tarve vähensi (hovi)teologian ja eräiden muiden intellektuaalisen toiminnan muotojen markkina-arvoa, ja vastaavasti lisäsi lakimieskoulutuksen merkitystä (Mannheim 1944, 100). Vielä 1750-luvulla teologian opinnot olivat olleet pääsyvaatimuksena yleensä kaikkiin professioihin (Ringer 1979, 48).

1800-luvun alussa useiden professioiden arvostus oli vielä vähäistä (McClelland 1983, 311). Arvostuksen nousu tapahtui 1800-luvun alkuvuosikymmeninä ja perustui akateemisen koulutuksen arvonnousuun ja valtion tukeen. 1800-luvun alun yliopistoreformin yhteydessä tutkintoja kehitettiin muun muassa ammatinharjoitusta silmällä pitäen. Siihen asti teologisesti painottunut koulutus oli ollut ammatillisesti eriytymätöntä. Saksalaisen, ja myös ranskalaisen, *virkamieskoulutuksen* tärkein rakenteellinen erityispiirre on kuitenkin se, että valtio perusti virallisia lautakuntia huolehtimaan *yliopiston jälkeisistä* valtiontutkinnoista, jotka olivat pääsyvaatimuksena valtionvirkoihin

(vrt. *Hallintovirkamiesten valmistus...*, liite A, s. 55). Yliopistotutkinnon jälkeen siis piti suorittaa erillinen ammattitutkinto.

Tärkeänä syynä näiden ammatillisten tutkintojen sijoittamiseen yliopistotutkinnon jälkeen voidaan pitää saksalaisen yliopiston vankkaa asemaa ja sen edustamaa *Bildung*-tyyppistä koulutusta. Humboldttilainen yliopistokäsitys pani ehdottoman painon teoreettiselle tieteelle, jonka tuli kasvattaa opiskelijat omakohtaisen vastuun etiikkaan, kyvykkyyteen toimia itsenäisesti valtion ja kansan hyväksi. Tieteen kulttuuri opetus- ja opiskeluvapausperiaatteineen (*Lehrfreiheit* ja *Lernfreiheit*) oli keskeistä saksalaisessa yliopistossa, eivät ammatillis-välineelliset pätevyudet. Yliopistolaitoksen sisäinen autonomia esti yliopistokurssien ammatillistamisen, sikäli kuin valtio tuolloin edes sitä halusi. Akateeminen *Bildung*-koulutus oli professionaalisen ammatinharjoittajan sosiaalisen statuksen olennainen lähde (Baum 1981; Jaraus 1990, 16).

"Saksalaisen mallin" yksi mielenkiintoinen yhtäläisyys Suomeen oli siinä, että myös suuriruhtinaskunnassa otettiin varhain käyttöön virkatutkinnot pääsyehdona valtion virkoihin. Tämä viittaa byrokratian suureen merkitykseen tutkintojen synnyssä. Mutta samaisia virkatutkintoja koski myös kiintoisa eroavuus: virkatutkinnot sijoittuivat Suomessa yliopiston sisään toisin kuin Preussissa. Eroavuus ei ollut satunnainen, ja myös Suomessa toteutettua ratkaisua voidaan hedelmällisesti eritellä yhteiskunnan johtavan ryhmän ominaisuuteen näkökulmasta.

Myös niin sanottujen uusien professioiden osalta ammatillinen koulutustyyppi sai jalansijaa 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. 1820-luvulta lähtien perustettiin erityiskorkeakouluja, mm. teknisiä korkeakouluja ja maatalouskouluja (Lundgren 1983; Kocka 1980, 103-105). Saksalaisvaltiot tarjosivat näin ollen paitsi suojelevan institutionaalisen puiteiston professioille, myös ammatillisia erityisaloja *organisoivan* mahdin. Samalla valtio kuitenkin myös tehokkaasti esti ammattikuntia itsenäistymästä. Perustettiin valvontaelimiä, joiden tehtävänä oli ammattitoiminnan valvonta ja myös ammatissa toimivien poliittisten ja uskonnollisten mielipiteiden urkkiminen. Vielä 1800-luvun puolivälissä valtio esti itsenäisten professiojärjestöjen muodostumisen, joita professiot olivat jo esittäneet. Hyvän perusteen ja mahdollisuuden tarkalle valvonnalle ja sääntelylle antoi se, että vanhojen "vapaiden professioiden" useimmat edustajat olivat tavalla tai toisella virkasuhteessa valtioon (McClelland 1983, 311). Kaikki papit ja professorit, kuten suuri osa lakimiehistäkin, toimivat joko kirkon tai valtion virkamiehinä.

Koko Saksassa toimivien yhtenäisten professiojärjestöjen syntyä hidastivat myös yhtenäisen valtakunnan muodostumista vastustaneet pyrkimykset. Alueelliset tekijät jättivät jälkensä professioihin, ja vielä 1930-luvulla niitä luonnehti tästä johtuva sisäinen kerrostuneisuus. Ne olivat McClellandin mukaan tuolloin tiukasti organisoituneita.

Kaiken kaikkiaan professionaaliseen järjestöön ja siihen kuulumisesta ei voinut kehittyä ammatillisen identiteetin perustaa, vaan sen tarjosivat valtion virka ja alalle suuntaava yliopisto- ja muu korkeakoulutus (Caplan 1990). Professioista ei tullut markkinaprofessioita englantilaisessa tai yhdysvaltalaisessa mielessä. Koulutuksen roolia ilmensi ja vahvisti se, että professionaalisten järjestöjen johtoon valittiin yleensä alan korkeinta tiedehenkilöstöä.

Vanhojen ja uusien professioiden järjestyminen autonomiseksi ammateiksi toteutui lähinnä 1860-luvulta lähtien (McClelland 1983, 308). Nationalismin uusi aalto yhdessä liberaalien aatevirtausten kanssa mahdollisti asianajajien valtakunnallisen organisoitumisen. *Deutscher Anwaltsverein* perustettiin vuonna 1870 (Siegrist 1990b). Lääkäreiden vastaava järjestö, *Deutscher Ärztevereinsbund*, perustettiin vuonna 1873. Molemmat järjestöt syntyivät aiemmin muodostuneiden paikallisten yhdistysten yhteenliittymänä. Alkukautenaan järjestöt eivät korostaneet ammatillista, sosiaaliin etuoikeuksiin kytkeytyvää itseintressiä, vaan perustelivat toimintaansa pikemminkin tieteen avulla. Valtioon turvaututtiin kilpailevilta ryhmiltä suojautumiseksi, ja valtio vakiinnutti ammatinharjoituksen yksioikeuden.

Nationalismi ja liberalismi sekä Saksan yhdistyminen (1871) raivasivat tilaa tietynlaiselle rajoitetulle markkinaprofessionalismille. Ammatilliset ryhmät saattoivat itse yrittää vaikuttaa ammatillisen toiminnan rajanvetoon ja taistella keskenään noista rajoista vetoamalla omaan pätevyyteensä. Uudet erityisalalat kuten psykologia, psykiatria, sosiaalityö, pedagogiikka ja kemia koettivat saada virallisen tunnustuksen. Koska professionaalinen identiteetti kiinnittyi vahvasti perinteiseen yliopistokoulutukseen¹⁸, vaatimukset koskivat ennen muuta oman erikoisalan tunnustamista yliopistollisessa koulutusjärjestelmässä (McClelland 1983, 314). Perinteisen yliopistojärjestelmän sisäisen autonomian vuoksi taistelun tärkeitä osapuolia olivat yliopiston professorit, jotka vaikutusvaltaisena eliittinä monessa tapauksessa viivyttivät uusien

¹⁸ Akateemisen koulutuksen keskeisyys statusrakenteessa (Baum 1981, 168-169) ja professorikunnan vahva asema saksalaisessa eliitissä ilmenee professoreiden laajamittaisessa mukanaolosta valtiollisissa tutkintoelimissä. Monet professiot olivat vankasti professoreiden johtamia (ks. McClelland 1983).

spesialiteettien tuloa yliopistoon. Yliopiston professorit asettuivat usein vastustamaan ammatillis-rationaalisten elementtien esiinmarssia, joka muodosti uhan *Bildung*-tyyppiselle yliopistolle.

Tässä rajoitetussa markkinaprofessionalismissa ei ollut kysymys valtion johtavan aseman kyseenalaistamisesta, vaan kamppailusta sen asettamisessa puitteissa. Valtion oikeutta määrätä koulutuksen ja ammatillisen toiminnan standardit ei arvosteltu. Sen sijaan pyrittiin saamaan vaikutusvaltaa valtiollisissa tutkintoelimissä muun muassa koettamalla vahvistaa omaa edustusta niissä. Jos haluttaisiin käyttää termiä "saksalainen professionalismismi", sille olisi ominaista paitsi vankka identifioituminen valtionvirkamiehiin myös voimakas samastumispyrkimys tieteeseen *Bildung*-merkityksessä. 1800-luvun kuluessa siihen kytkeytyi myös moderni tutkimus, joka vahvistui 1900-luvun alussa perustettujen tutkimusinstituuttien myötä ennen muuta uusissa professioissa. 1900-luvun taitteen saksalainen professionaalinen ammatinharjoittaja poikkesi selvästi amerikkalaisesta asiantuntijavastineestaan, jossa tuskin näkyi jälkeäkään perinteisestä *Kultur Mensch*-tyyppistä.

Vanhat professiot — papin ammatti, lakimiehet ja lääkärit — olivat 1800-luvun alun Preussissa lukumääräisesti suunnilleen yhtä vahvoja (Titze 1983, 74). Kehitys näyttää olleen tasaista vuosisadan lopulle asti, jolloin lääkärin ammatti ja uudet professiot, kuten koulujen opettajat ja tekniset alat, laajenivat nopeasti (Lundgren 1983). Teknisten alojen osalta laajeneminen ei yltänyt Yhdysvaltojen tasolle (Kocka 1980, 104), mutta byrokraattinen perinne ja teollisuuden voimakas kasvu tekivät tilaa taylorististen oppien nopealle käyttöönotolle myös Saksassa. Vaikka Englanti oli yhtä pitkälle teollistunut, ero insinöörikoulutuksessa oli ratkaiseva: kun Saksassa oli 25 000 tekniikan ja luonnontieteen opiskelijaa vuonna 1910, oli heitä Brittein saarilla tuolloin vain 3 000 (Lash & Urry 1987, 188). Insinöörien koulutus yhtenäistyi ja heistä tuli laajin professionaalinen ryhmä.

Lääkärin ammatti oli 1800-luvun taitteessa jakaantunut moniin osaryhmiin Saksan valtioissa käsittäen akateemiset ja ei-akateemiset lohkot (ks. Huerkamp 1980, 1985 ja 1990). Ei-akateemiset olivat selvä enemmistö. Heihin kuului sellaisia parhaimmillaan käsityömaisen harjaannuksen saaneita ryhmiä kuten kirurgit, eriaisteiset haavalääkärit, kylvettäjät ja parturit. Valtion virallisesti tunnustamien lääkärrien lisäksi oli yhtä suuri ryhmä laillistamattomia parantajia. Akateemiset lääkärit nauttivat korkeasta statuksesta, joka perustui korkeaan sosiaaliseen syntyperään, sen mukaisesti sosiaalisiin suhteisiin ja koulutuksen antaman yleissivistyksen oikeuttamaan "sivistyneen säädyn" jäsenyy-

teen. (Huerkamp 1980, 350-351; 1990, 67). Ammatillisella pätevyydellä ei juuri ollut yhteyttä ammatin arvostukseen.

Valtiobyrokratiassa ryhdyttiin 1700-luvun lopusta lähtien kehittämään koulutusta käytännöllisempään suuntaan, mikä Preussissa kulminoitui vuoden 1825 tutkintouudistukseen (Huerkamp 1990, 68). Valtio määritteli eriasteisten lääkäreiden opilliset vaatimukset yksityiskohtaisesti. Esimerkiksi ensimmäisen luokan haavalääkäriltä vaadittiin nyt puoliakateeminen koulutus, johon sisältyi kolmivuotinen lääketieteellis-kirurginen opiskelujakso. Akateemisten, promovoitujen lääkäreiden vähimmäisopiskeluaikaa pidennettiin kolmesta neljään vuoteen, mikä säilytti heidän asemansa ammattihierarkian huipulla. Ammatin sisäinen hierarkia säilyi siis sosiaalisen hierarkian mukaisena, mutta reformi kuitenkin yhtenäisti suurta osaa lääkärikuntaa akateemisen koulutuksen ympärille, ja poisti esimerkiksi haavalääkäreille siihen saakka ominaisen käsityöläisyyden.

Yhtenäistyminen loi perustan lääkäreiden reformiliikkeelle, joka kulminoitui vuonna 1848 (Huerkamp 1980, 358). Koulutettujen lääkäreiden mielestä vuoden 1825 uudistus oli jäänyt puolitiehen, ja he vaativat lääkintölaitoksen kokonaisuudistusta ja koulutuksen yhtenäistämistä. Käytännössä jo lähes yhtenäiseen koulutukseen vedoten ensimmäisen luokan haavalääkärit vaativat samaa asemaa ja statusta kuin promovoiduilla lääkäreillä. Vaatimukseen kuului lisäksi moniasteisen profession alimpien ryhmien sulkeminen ammatin ulkopuolelle, sekä suurempi sananvalta lääkäreille lääkintäpolitiikassa.

Akateemiset lääkärit saivatkin ehdottoman valta-aseman ammattikunnassa, joka yhtenäistyi yliopistokoulutuksen ympärille. Koulutuksen homogenisoituminen avasi mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun. Ammatin ylimmät kerrokset menettivät statusprofession luonnettaan ja sulautuivat nyt voittopuolisesti ammatillisesti rakentuneeseen profession (Huerkamp 1980, 359-360). Osaltaan lääketieteen kehitys oli vahvistanut tieteellistä spesialiteettia ammatissa. Kokonaisuudessaan kehitys tapahtui tiukasti valtiobyrokratian valvonnassa. Se määräsi yksityiskohtaisesti esimerkiksi koulutusvaatimukset, ja Huerkampin tavoin voidaan sanoa (sama, 360; Huerkamp 1985, 244), että ammatti yhtenäistyi valtiollis-byrokrattisen hallinnan alaisuuteen.¹⁹ Vuoden

¹⁹ Läheskään kaikki lääkärit eivät olleet kuitenkaan valtioon virkasuhteessa. Vuonna 1827 oli Preussin promovoiduista lääkäreistä 49 prosenttia valtion palveluksessa, vuonna 1842 vain 37 prosenttia. Ensimmäisen luokan haavalääkäreistä valtion palveluksessa oli hieman suurempi osa (Huerkamp 1980, 361).

1861 ja 1883 reformit merkitsivät Preussissa koulutuksen voimakasta erikoistumista. Erityisalaan liittyvät oppiaineet korvasivat nyt kokonaan yleissivistävät oppiaineet. Professionaalinen specialiteetti syveni edelleen vuoden 1901 uudistuksessa, jolloin esimerkiksi lisättiin käytännön lääkäriharjoittelua (Huerkamp 1990, 69).

Oikeudellisen monopoliaseman lääkäritittelin käyttöön akateemiset lääkärit saivat vuonna 1869 Berliinin lääketieteellisen yhdistyksen aloitteesta (Huerkamp 1980, 363-364). Monopoli koski kuitenkin vain tittelin käyttöä, ei lääkinnällisen ammatin harjoitusta; akateemiset lääkärit eivät vaatineet praktiikkaa koskevaa yksinoikeutta.

Ensimmäiset paikalliset lääkäriyhdistykset oli perustettu jo 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun ensi vuosikymmenenä. Preussin suurimmat kaupungit saivat lääkäriyhdistykset 1830- ja 1840-luvulla (Huerkamp 1985, 241). Erityisesti vallankumousvuosi 1848 aktivoi politisoituneita lääkäreitä yhdistystoimintaan (sama, 243-245). Valtakunnallisella tasolla tieteelliset yhdistykset syntyivät ammatillisia organisaatioita aikaisemmin. Saksan yhdistyminen laukaisi yleisen valtakunnallisen järjestäytymisaallon. Opettajat, arkkitehdit ja insinöörit perustivat keskusjärjestöt. Vuonna 1873 lääkärit perustivat vuosittaisen lääkäripäivät-instituutionsa, joka heidän osaltaan merkitsi alkua valtakunnalliselle järjestäytymiselle (Huerkamp 1980, 367 ja 1985, 248-249). Lääkäriyhdistykset kehittyivät nyt selvemmin professionaaliseksi etujärjestöiksi aieman tieteellisen orientaation sijasta.

Toisin kuin Yhdysvalloissa ja Englannissa eivät lääkärijärjestöt Saksassa kontrolloineet koulutusta tai ammattiin harjaannusta. Tuloksettomiksi järjestöjen vaikutusyritykset eivät silti jääneet. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla, erityisesti vuoden 1882 lääkärikokouksessa (Huerkamp 1990, 78) ammattikunta teki järjestäytyneitä yrityksiä saadaakseen ammatinharjoituksen valvonnan itselleen. Se pystyikin vaikuttamaan itseään koskevaan valtiolliseen politiikkaan.

Valtakunnalliseen lääkäriiliittoon kuuluneiden paikallisyhdistysten järjestäytyneisyysaste oli 50 prosenttia vuonna 1874, 64 prosenttia vuonna 1885 ja kohosi 79 prosenttiin vuonna 1909 (Huerkamp 1985, 251). Samaan aikaan lääkäreiden suhteellinen osuus väestöstä kasvoi nopeasti: vuonna 1890 Saksassa oli 38,5 lääkäriä 100 000 asukasta kohden ja vuonna 1900 luku oli jo 52 (Huerkamp 1980, 271).

Insinööri-nimitystä käytettiin Saksassa, kuten monessa muussa maassa, alunperin armeijassa. Vasta 1800-luvun puolivälistä lähtien termi insinööri viittasi yleisemmin erilliseen professionaaliseen ammattikuntaan (Manegold 1978, 137-139). 1830-luvulta lähtien perustetut koulutuslaitokset olivat keskeisiä ammatin selkeämmän rajautumisen

kannalta. Insinöörit joutuivat kamppailemaan asemastaan omalta kannaltaan epäedullisessa henkisessä ilmapiirissä, joka korosti yleistä oppineisuutta. He joutuivat usein konfliktiin yliopistomaailman kanssa sen edustajien vastustaessa insinöörien statuksen korottamispyrkimyksiä. Insinöörien arvostus ei koko 1800-luvun aikana yltänyt lähellekään lakimiehiä ja lääkäreitä (sama, 147-149, 155-156).

Toisin kuin vanhat professiot, saksalainen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun insinöörien ammattikunta muistutti kehitykseltään amerikkalaista insinöörikumia. Robert Perrucin ja Joel Gerstlin luonnehdinta amerikkalaisista insinööreistä "professiona ilman yhteisöä" pätee Gispenin mukaan (1990, 104) hyvin myös Saksaan. Kummassakin yhteiskunnassa insinöörit olivat jakautuneet lukuisiin osiin vailla yhteistä järjestöä, eikä niiden välillä niinkään esiintynyt solidaarisuutta kuin keskinäistä kilpailua. Byrokraattinen Saksa herättää enemmän kysymyksiä kuin kovan markkinakilpailun Yhdysvallat. Olivathan Saksan valtiot järjestäneet alan koulutusta jo 1820- ja 1830-luvulta lähtien. 1880-luvun loppuun mennessä teknillinen koulutus oli pitkälle yhtenäistynyt.

Ammattikunnan sisäisen kerrostumisen sai aikaan uusien ei-akateemisten sektioiden synty 1890-luvun taitteesta lähtien. Insinöörikoulutus oli menettänyt aikaisempaa joustavuuttaan ja toisaalta teollistumisen vuoksi tarvittiin paljon keskiportaan teknistä henkilöstöä (Gispén 1990, 106-107). Saksalaiselle professionalismille ominainen akateemisuuden ja yleisen oppineisuuden korostus oli etäännyttänyt ammattikumia ja sen koulutusta teollisuuden tarpeista (Manegold 1978, 150-152; Gispén 1990, 119). Ammatin ja teollisuuden tarpeiden välille syntynyt kiulu oli tärkeä syy siihen, että uuden ei-akateemisen koulutusportaan avulla luotiin keskiasteen ammatillinen lohko akateemisten insinöörien alapuolelle. Juuri tämä uusi ammatillinen haara teknikkojen ja korkeakoulutuksen saaneiden insinöörien välimaastossa synnytti modernin professionaalisen kilpailutilanteen. Välimatka sekä alas- että ylöspäin ei ollut riittävä tehdäkseen osapuolten keskinäisen työnjaon ja sitä vastaavan etuoikeuksien jaon itsestään selväksi. Akateemisia insinöörejä edustava *Verein Deutscher Ingenieure* (VDI) oli joutunut jo perustamisestaan (1856) lähtien puolustusasemiin. Alun takaiskujen jälkeen se peri myös voittoja. Mutta 1800-luvun lopussa se joutui asemaan, jossa sen oli käytävä valppautta vaativia puolustustaisteluja.

Ammattikunnan osien määräsuhteet kehittyivät niin, että maailmansodan aattona Saksan 150 000 insinööristä noin 24 000 kuului 1904 perustettuun *Bund der technisch-industriellen Beamten* -liittoon. Heistä noin 20 prosenttia oli korkea- tai yliopistokoulutuksen saaneita diplo-

mi-insinöörejä (Gispen 1990, 112), ja he perustivat vuonna 1909 uuden järjestön *Verband deutscher Diplom-Ingenieure*. Gispen kuvaa näiden kahden järjestön suhteita katkeriksi vihollissuhteiksi.

Gispen tekee tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoisen yhteenvedon (1990, 119). Hänen mukaansa kamppailuasetelman yhteiskunnallinen perusta ei ollut liberaalin demokratian tai parlamentaaristen instituutioiden puuttuminen, vaan vanhaa yhteiskuntaa edustavan *Bildung*-idean leimaaman kerrostuman ja uuden yhteiskunnan välisessä jännitteessä. Akateemiset insinöörit olivat onnistuneet hankkimaan korkean professionaalisen statuksen vanhan *Bildung*-kerrostuman ehdoilla 1880-luvun alkuun menessä, mutta saavutetun rauhantilan rikkoi kapitalismin myrskyisä nousu erikoistuneen teknisen tiedon vaatimukseen. Akateemiset insinöörit eivät halunneet luopua hankkimastaan korkeasta statuksesta ja he ryhtyivät puolustustaisteluun. Kapitalismin voimakas laajeneminen 1870-luvulta lähtien merkitsi kuitenkin sitä edustavien ryhmien vaikutusvallan kasvamista. Teollisuuden tarpeet otettiin huomioon luomalla ei-akateemisten, käytäntösuuntautuneiden teknillisten koulujen järjestelmä (Smith 1990, 466-468).

4. Yhteiskuntaluokat ja professiot

Kolmen yhteiskunnan tarkastelu on osoittanut kontinentaalisten ja angloamerikkalaisten yhteiskuntien väliset suuret eroavuudet professioiden kehityksessä. Kehittynyt kansalaisyhteiskunta ja markkinat (Yhdysvallat ja Englanti) sekä valtiojohtoisuus (Saksa) olivat suuresti poikkeavien professionaalisten järjestelmien tärkeitä pohjarakenteita, jotka näyttävät selittävän eroavia kehityskulkuja tärkeiltä osin. Mahdollisuus kilpailuun markkinoilla oli rakenteellinen perusta ammatillisten ryhmien keskinäisille voimainkoitoksille Englannissa ja Yhdysvalloissa, joissa valtio oli vähemmän merkittävä. Kummassakin yhteiskunnassa ammatillisten ryhmien organisoiva rooli ulottui professioiden infrastruktuuriin, koulutukseen saakka. Saksassa professioiden byrokraatijahtoinen kehitys erityisesti 1800-luvun alkupuolella on kahden muun yhteiskunnan suoranainen vastakohta. Ammattikuntien organisoituminen valtiosta riippumattomiin järjestöihin tuli mahdolliseksi vasta vuosisadan jälkipuoliskolla. Koulutusinstituutiot olivat puhtaasti valtiollisia. Saksassa valtio ei ainoastaan kontrolloinut professioita, vaan myös *organiso*i ne. Professionaalisten ammattikuntien itsenäistyminen valtiosta oli mahdollista vasta liberaalien virtausten leviämisen ja uudentyypisen kansalaisyhteiskunnan synnyn jälkeen vuosisadan

puolivälin jälkeen. Kuitenkaan edes tiukka byrokratiajohtoisuus ennen vuosisadan puoliväliä ei estänyt ammatillisia intressiryhmiä esittämästä vaatimuksiaan, kuten katsaus lääkärin ammattin kehitykseen Saksassa osoitti. Myöhemmin järjestäytyneet ammattikunnat pystyivät tuloksellisemmin vaikuttamaan itseään koskevaan valtiolliseen politiikkaan. Valtioon vaikuttaminen oli niiden tärkein keino kamppailussa etuoikeuksista ja korkeammasta statuksesta.

Tarkastelu on osoittanut, että kansalaisyhteiskunnasta ja valtiokoneistosta lähtevä tarkastelu on sinänsä riittämätön professionalisaation yhteiskuntaehtoisten erityispiirteiden ymmärtämiseksi. Tarvitaan lisäksi yhteiskunnan johtavien luokkien aseman ja (professionaalisuuden) intressien erittelyä. Niinpä luokkanäkökulma valottaa angloamerikkalaisen kehitystyyppin kahden pääedustajan, Englannin ja Yhdysvaltojen, professionalisaation tiettyjä suuria eroavuuksia. Englannin professionalisaatiolle oli tyypillistä vahva maa-aristokratian vaikutus, valtiojohtoisuuden puuttuminen professionaalisuuden kehityksessä ja aristokratian tärkeät intressit tiettyihin professionaalisuuteen. Professionaalisuuden ylimmät haarat olivat aristokraattisesti määräytyneitä korkean statuksen professionaalisuuteen, joiden piirissä ammatilliseen erikoistumiseen suhtauduttiin torjuvasti. Nämä kerrostunmat edustivat lähes ideaalityypin puhtaasti Weberin *Kultur Mensch* -tyyppiä. Aristokratian asemalle oli ominaista jatkuvuus, jolloin aristokraattinen elementti säilyi pitkään voimakkaana professionaalisuuden kentällä. Ammatillisten pätevyysien merkitystä korostivat professionaalisuuden alemmat haarat, ja niiden menestys riippui täysin pätevyysien arvosta markkinoilla. Professionaalisuuden moderni organisoituminen ja aristokraattisen mallin syrjäytyminen 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun taitteessa tapahtui suuressa määrin juuri ammatillisten professionaalisuuden kamppailun tuloksena.

Yhdysvalloista valtakunnallisesti yhtenäisen aristokratialuokka puuttui. Alueellinen yhteiskuntarakenteen tuotti hajanaiset ja monenkirjaiset professionaaliset ammattikunnat, joiden huipun muodosti aristokraattinen eliitti. Vapaan taloudellisen kilpailun kautena 1800-luvun ensi vuosikymmeninä heikkoja professionaalisia monopoleja purettiin. Monopolit niin taloudessa kuin ammateissakin tulivat mahdollisiksi vasta kapitalismin uudessa vaiheessa vuosisadan lopussa. "Korporatiivinen kapitalismi" määräytyi vuosisadan lopussa toteutunutta professionaalista kumousta. Koska Yhdysvalloista lisäksi puuttui vahva traditionaalinen koulutusinstituutio, syntyvät professionaaliset saattoivat kiinnittyä helposti ja intensiivisesti modernin tieteen instrumentaaliin sisältöihin. *Ekspertti* ja *Fach Mensch* kuvaavat 1900-luvun taitteen ja alun

amerikkalaista professionaalista ammatinharjoittajaa paremmin kuin minkään muun maan vastaavaa ammatinharjoittajaa.

Modernien professioiden synty Yhdysvalloissa oli osa laajempaa hegemonista taistelua. Uuden keskiluokan ydinryhmänä professionaalinen kerrostuma sai liittosuhteessaan suurteollisuuden kanssa toteutetuksi omia erityisintressejään. Sitävastoin englantilaisten ammatillisten professioiden kamppailu ei näytä yhdistyneen vastaavalla tavalla laajempaan hegemoniseen taisteluun, mitä yhteiskunnan historiallinen jatkuvuus osaltaan selittää. Yhdysvaltojen kaltaista luokkien uudelleenryhmitystä ei Englannissa tapahtunut, vaan kamppailu käytiin professioiden sisällä vanhan statusprofession ja uuden ammatillisen profession kesken vailla kiinteää yhteyttä hegemoniataisteluun.

Kehitys Saksassa oli olennaisesti erilainen. 1800-luvun taitteessa ja alkuvuosina professionalisaatiota määrittivät vahva valtio ja sen erikoislaatuinen luokkasisältö. Aristokratia ei enää määrännyt yhteiskuntakehityksen suuntaa, ja "sivistysporvariston" johdolla valtio alkoi uudistaa erityisesti koulutusjärjestelmää. Yliopistokoulutus laajeni murroksenomaisesti, ja lähinnä alemmalle keskiluokalle avautui todellisia mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun. *Bildungsbürgertumin* johdolla alettiin luoda professioiden yliopistollista pätevyysperustaa, mikä löi leimansa monella tapaa professioihin ja koko professionaaliseen järjestelmään. (1) Professionaalisten ryhmien vaikutusyrityksiä esiintyi Saksassakin jo vuosisadan ensi puoliskolla, mutta ne inkorporoitiin valtioon, joka piti tiukasti määräysvallassaan sekä professioiden koulutusjärjestelmän että ammatinharjoituksen lupaehdot. (2) Vastakohtana erityisesti Yhdysvalloille professioiden kehitystä leimasi jatkuvuus, evoluutionomainen kehitys kohti selkeämpiä ja syvempiä professionaalisia spesialiteetteja. (3) Halu samastua valtion virkoihin oli professioissa suuri. (4) Koulutuksen määräävä tekijä oli *Bildung*-idean mukainen tieteellinen sivistys, jolle ammatilliset pätevyyydet alistettiin. *Bildung*-ideaali dominoi koulutusta niin vahvasti, että valtion virkamiesten koulutuksessa välineellisten ammatipätevyysien opetus tapahtui yliopiston jälkeen. Monessa professionissa yleissivistys ja moderni asiantuntemus esiintyivät pitkään rinnakkain. Asiantuntijuutta vahvistivat lähinnä byrokratian rationaalisuustarpeet ja kapitalismin murros 1800-luvun jälkipuoliskolla. (5) Tässä yhteiskunnallisessa ympäristössä muokkautuivat myös professioiden strategiat, jotka kohdistuivat valtioon ja korostivat akateemisuutta.

Suomen professioiden kehitys esimodernista moderniin edustaa Saksan tavoin kontinentaalista kehitystä. Myös 1800-luvun alun Suomelle oli tunnusomaista tiukka byrokratiajohtoisuus. Tämä pohjaraken-

ne tuotti samankaltaisia rakenteellisia piirteitä myös moderneihin professioihin. Yhteistä näille maille oli myös perinteisen valtiollisen yliopistoinstituution keskeisyys professioiden koulutuksessa. Mutta näiden kahden byrokraattisen yhteiskunnan professioiden ja koko professionaalisen järjestelmän kehityksessä oli myös suuria eroja.

Suomen professionaalisen järjestelmän kehitystä koskeva perusväite voidaan tarkastelun päätteeksi muotoilla seuraavasti. Yhteiskuntaluokkien näkökulma auttaa ymmärtämään professioiden kehityksen kontinentaalisen kehitystyyppin kahden edustajan, Saksan ja Suomen eroavuuksia yhtä olennaisella tavalla kuin se kykeni saattamaan ymmärrettäväksi professionalisaation yhteiskuntakohtaisia eroja Englannin ja Yhdysvaltojen välillä.

Luku III

SÄÄTYPROFESSIOIDEN YLIVALTA 1600-luvulta vuoteen 1809

1. Historiallinen jaksottelu ja tutkimusaineisto

Suomea koskeva tarkastelu jakaantuu kolmeen pääjaksoon: (1) Ruotsin aika, (2) suuriruhtinaskunnan alkukausi (1809-1854) ja (3) valtiosta erillisen kansalaisyhteiskunnan synnyn ja sääty-yhteiskunnan murtumisen kausi, vuodesta 1855 1900-luvun alkuun. 1600-luvulla rakentui ja kiteytyi Suomen professionaalisen järjestelmän yhteiskunnallinen perusrakenne, joka säilyi suhteellisen muuttumattomana Suomen Venäjään liittämiseen saakka, ja joka välillisesti vaikutti professionaalisen järjestelmän eri puoliin kauan sen jälkeenkin. Ennen muuta johtavat säädyt, aatelisto ja papisto, muokkautuivat Ruotsin suurvallaksi tulon yhteydessä sen kaltaisiksi voimiksi, jollaisina ne vaikuttivat yhteiskunnan kehitykseen 1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle asti. Suurvallaksi nousun ja säätyrakenteiden muodostumisen yhteydessä luotiin Ruotsiin myös keskitetty *valtio*.

Jos 1600-luku oli perusrakenteen muokkautumisen ydinvuosisata, niin rakenteiden historiallinen perusehto oli ollut olemassa jo kauan ennen sitä. Suomen yhteiskuntakehityksen monet keskeiset puolet voidaan viime kädessä yhdistää kaukaista perua olevaan *aatelin maanomistusaseman suhteelliseen heikkouteen*, joka korostui Pohjanlahden itäpuolella. Tästä johtui säätyjen verraten vahva professiokeskeisyys. Säätyjen riippuvuus professioista määräiti olennaisesti professionaalista järjestelmää. Tämä on tarkastelun yleinen perusväite.

Suomalaisen yhteiskunnan ja professionaalisen järjestelmän perustaan vaikutti myös Suomen irrottaminen Ruotsin yhteydestä ja liittämisen suuriruhtinaskunnaksi Venäjän keisarikuntaan. Suuriruhtinaskun-

taan luotiin oma keskushallinto, jolla oli olennainen merkitys yliopistokoulutuksen uudelleenmuokkaukselle, lakimiesammatin nousulle keskeiseen asemaan professioiden kentällä ja koko professionaaliseen järjestelmälle. Tämän luvun keskeinen väite on, että valtiollisen aseman muutoksen ja byrokratian merkitystä professionaalisen järjestelmän muotoutumiselle ei voida adekvaatisti ymmärtää johtavista yhteiskuntaryhmistä irrallisena tekijänä. On päinvastoin oleellista ottaa huomioon säätyjen keskinäisissä asemissa tapahtuneet muutokset. Venäjään liittämisen seurauksena aateli sai johtoaseman uudessa keskushallinnossa ja näin se pystyi lisäämään vaikutusvaltaansa useilla yhteiskuntapolitiikan alueilla.

Suuriruhtinaskunnan alkukausi 1850-luvun puoliväliin saakka muodostaa suhteellisen yhtenäisen jakson. Profioiden määrätymisen yhteiskunnallinen perusta säilyi vakaana. Yhteiskunta oli tiukan byrokraattinen ja byrokratiasta erillinen kansalaisyhteiskunta oli heikko eikä sen kehittymiselle ollut paljoakaan mahdollisuuksia. Uuteen vaiheeseen siirryttiin, kun Venäjän oli hävityn Krimin sodan jälkeen vuonna 1855 suuntauduttava uudelleen poliittisesti ja yhteiskunnallisesti. Aleksanteri II:n liberalisointipolitiikka ulottui välittömästi Suomeen. Fennomaanit ja liberaalit saivat suuriruhtinaskunnassa toimintavapauksia, ja keskushallintoa siihen saakka johtaneet aatelisbyrokraatit menettivät asemiaan, ja heidän oli pakko suuntautua uudelleen. Vuosisadan jälkipuoli oli ensipuoliskoa huomattavasti dynaamisempi. Sille oli ominaista johtavien traditionaalisten ryhmien kamppailu vallasta, ryhmien asemamuutokset yhteiskunnan johdossa, sekä yleensäkin modernien pyrkimysten ja voimien vahvistuminen yhteiskunnassa. 1800-luvun jälkipuolen yhteiskuntaa luonnehtivat valtiokeskeisyyden ohella sivistyneistöliikkeet, kieli- ja kulttuuritaistelut, ja näillä oli suuri merkitys myös professionaalisen järjestelmän kehitykseen. Fennomaaninen liike oli tärkeä osatekijä vuosisadan lopun koulutusmurroksessa. Myös koulutusmurros ja sen merkitys professioiden kehitykselle voidaan ymmärtää johtavien yhteiskuntaryhmien keskinäisen aseman ja intressien yhteydessä.

Suomessa professionaalinen järjestelmä kehittyi pitkään traditionaalisten yhteiskuntaluokkien ehdoilla. Niiden intressit ja asema yhteiskunnassa määrittivät professioiden määrällistä koostumusta ja kehitystä, professioiden keskinäistä statusasemaa ja valtiollisissa puitteissa myös niiden luonnetta. Profioiden ammatillistuminen toteutui byrokratian ja sitä johtavien säätyläisten määrittämänä. Tarkasteltavien ammattikuntien yksi tärkeä funktio perinteisten luokkien edustajille oli

se, että ne tarjosivat otollisen mahdollisuuden sopeutua muuttuvaan yhteiskuntaan.

Lähdeaineisto koostuu ensi sijassa professioita, eri hallinnonalojen kehitystä, sääty-yhteiskuntaa, yhteiskunnallisia ja poliittisia käännteitä, koulutuksen muokkautumista ja eräitä muita ongelman kannalta tärkeiksi katsottuja tekijöitä käsittelevistä tutkimuksista ja kirjoituksista. Lisäksi käytän matrikkeleita ja ammattikuntien julkaisemien lehtien artikkeleita.

Tutkimusaineisto kattaa laajan alueen, ja käytettävissä on ollut lukuisia perusteellisia tutkimuksia. *Professioiden* osalta voidaan mainita esimerkkeinä Gunnar Suolahden *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* (1919), Johannes Björklundin *Suomen papisto 1800-luvulla erityisesti silmällä pitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia* (1939), J.T. Hanhon kaksiosainen *Suomen oppikoululaitoksen historia* (1949 ja 1955), joka sisältää oppikoulun ja opettajan ammatin kehityksen seikkaperäisen kuvauksen, Bernhard Wuolteen *Suomen teknillinen korkeakouluopetus* (1949), Kaarlo Wirilanderin säätyläisryhmiä koskeva monipuolinen *Herrasväkeä* -teos (1974), josta on ollut paljon hyötyä tutkimukselleni, Niilo Pesosen laaja hallinnonalakohtainen *Terveysten puolesta sairautta vastaan* (1980) ja Tapani Vuorelan *Opetusministeriön historia I-II* (1976 ja 1980). Vertailullisia kiinnekohtia ja monipuolista tietoa eri professioiden kehityksestä on antanut Risto Rinteen ja Arto Jauhaisen tutkimus *Koulutus, professionaalistuminen ja valtio* (1988), joka on alaltaan laajin tähänastinen professioiden kehitystarkastelu. Esimerkeistä voi havaita, että monet professioita koskevat yksityiskohtaiset tarkastelut sisältyvät vastaavan hallinnonalan tai laajemman instituution kehityskuvaukseen. Useita näistä tutkimuksista luonnehtii historiantutkimukselle tyypillinen kehityksen tarkka kuvaaminen, kulloisenkin "välittömän tapahtumaympäristön" seikkaperäinen selvittäminen.

Yhteiskuntaa jäsentävistä teoksista mainittakoon Eino Jutikkalan monet tutkimukset sääty-yhteiskunnan ja säätyjen kehityksestä, Perry Andersonin vertaileva *Lineages of the Absolutist State* (1980) jossa esittää tiivis katsaus varhaisen ruotsalaisen yhteiskunnan kehityspiirteisiin, Roberta Selleckin väitöskirja *The Language Issue in Finnish Political Discussion: 1809-1863* (1961), jossa tarkastellaan fennomaanisen liikkeen ja oppisäädyn keskinäissuhdetta laajempaa yhteiskunnallista taustaa vasten, sekä Risto Alapuron *Akateeminen Karjala-Seura* (1973) ja *State and Revolution in Finland* (1988), joissa tehdyt kokonaisvaltaiset luotaukset suomalaisen yhteiskunnan dynamiikkaan ovat tietyn osin suunnanneet tämän tutkimuksen perustavia kysymyksenasetteluja. Huomatavasti apua on ollut Matti Klingen lukuisista tutkimuksista, P. O. von

Törnen teoksesta *Finlands riddarhus* I-II (1926 ja 1935), Heikki Wariksen tutkimuksesta *Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810-1867* (1940), ja esimerkiksi Anna-Liisa Mikkelin tutkimuksesta *Aatelin osuus Suomen suuriruhtinaskunnan virkamiehistöstä 19. vuosisadalla* (1954). Näiden ja monien muiden lähteiden perusteella olen pyrkinyt jäsentämään suomalaisen yhteiskunnan rakennetta ja dynamiikkaa ja kytkemään professioiden ja koulutuksen alueet osaksi kokonaisnäkemystä.

Tutkimuksen keskeinen *metodologinen* kysymys koskee teoreettisen idean soveltamista esiteltyyn ja muuhun professioita ja sääty-yhteiskuntaa koskevaan tietoaaineistoon, joka koostuu empiirisistä aineistoista sekä rakenteita, yhteiskunnan tilaa ja tapahtumia koskevista tosiasia-aineistoista ja tulkinnoista. Erittelen ja järjestän aineistoja tutkimusongelman näkökulmasta sitä koskevien teoreettisten kehitelmien avulla. Tavoitteena on luoda Suomen professionaalisen järjestelmän kehityksestä jäsentynyt kuva ottamalla lähtökohdaksi yhteiskunnan säätyrakenne, johtavien säätyjen asema yhteiskunnassa ja erityisesti hallinto-byrokratiassa ja niiden intressit professioihin nähden. Rakennettavan kehityskuvan pätevyuden tärkeä kriteeri on se, miten perustellusti ja koherentisti osa-alueet kyetään liittämään osaksi käsitystä yhteiskunnan rakenteesta ja tilasta hyödyntäen tarjolla olevia aineistoja. Koska kysymyksessä on käsitysten muodostaminen ilmiöistä, jotka voidaan ymmärtää ennen muuta keskinäisissä suhteissaan, on kokonaisuuden perustavien tekijöiden erittelyyn kiinnitettävä erityisen paljon huomiota.

Käytettyjen empiiristen aineistojen luotettavuutta voidaan yleisesti ottaen pitää suhteellisen korkeana. Niiden perustana ovat olleet ennen muuta erilaiset historialliset dokumentit ja rekisterit sekä niiden perusteella laaditut tilastot ja tosiasia-aineistokokoelmat (matrikkelitiedot ja niihin pohjautuvat tilastot, määrätiedot professionaalisisista ja muista ryhmistä, historialliset tiedot tärkeistä yhteiskunnallisista ja poliittisista tapahtumista jne.). Samaa aihepiiriä tarkastelleiden tai sivunneiden lähteiden esittämien tietojen vertaaminen vahvistaa kuvaa aineiston yleisestä luotettavuudesta.

2. Yhteiskunnan rakenteellinen perusta ja professioiden säätykeskeisyys

Johtavien säätyjen riippuvuus professioista

Ruotsin ja etenkin sen Pohjanlahden itäpuolisen osan professionaalista järjestelmää luonnehtii aina Suomen Venäjään liittämiseen saakka olennaisesti kaksi tekijää: tärkeimpien professioiden säätykeskeisyys, suoranainen säätysymbioosi sekä näiden johtavien säätyprofessioiden ylivoima-asema professioiden kentällä. Suomessa oli — käsityöläismäisiä ammattikuntia lukuun ottamatta — vuoteen 1809 saakka vain kaksi laajaa professiota, upseerin ja papin ammatit. Upseereja on laskettu olleen tuolloin viitisen sataa (vuonna 1800 478, Wirilander 1974, 446 liite 8) ja pappien määräksi on arvioitu noin 930 (Björklund 1939, 107). Kun näiden kahden profession edustajia oli useita satoja, muissa professioissa oli vain kymmeniä jäseniä. Oppikoulun opettajia, yliopiston opettajia ja lakimiehiä oli muutamia kymmeniä, akateemisen tutkinnon suorittaneita lääkäreitä alle kolmekymmentä, muodollisen koulutuksen saaneita arkkitehtejä tuskin yhtään. Pohjolassa vallitsi edelleen rakenne, josta ydin-Euroopassa oli Norbert Eliaksen mukaan (1982, 46) alettu irtautua keskiajalta lähtien. Lääkäreiden, lakimiesten ja opettajien kerrostumat olivat monessa Euroopan maassa 1600- ja 1700-luvulla suhteellisen vahvoja, joskin rakenteeltaan usein varsin moniaineksisia. Myös arkkitehdit muodostivat useassa maassa eriytyneen ammattikunnan.

Luonteenomaista Suomen kahdelle keskeiselle professionille oli, että ne kytkeytyivät hyvin kiinteästi johtaviin säätyihin. Kuten yleisesti muuallakin, aatelisto hallitsi vahvasti upseerin ammattia, vaikkei sillä ollutkaan täydellistä yksinoikeutta siihen: vuonna 1800 upseereista oli aatelisia 62 prosenttia (Wirilander 1974, 463 liite 36). Ruotsissa ja erityisesti Suomessa aateliston riippuvuus upseerin ammatista oli poikkeuksellisen vahva. Papisto muodosti niin ikään säädyn, joka oli vaikutusvallaltaan toinen aateliston jälkeen. Muut valtiopäiväsäädyn olivat kaupunkien porvareista koostunut porvarissääty sekä — eurooppalaisittain poikkeuksellisesti — itsenäisistä talonpojista koostunut talonpoikaissääty.

Miten kuvaamani professionaalinen kerrostuma on ymmärrettävissä? Professionaalisen järjestelmän erityislaatua ei niinkään selitä yhteiskunnan talouden kehitysaste sinänsä, vaan on tärkeää ottaa lähtökohdaksi ruotsalaisen yhteiskunnan ja Suomen erityislaatuinen luokkara-

kenne. Suomen luokkarakenteen tärkein erityispiirre oli laaja vapaan talonpoikaiston luokka.

Skandinavia — puhtaimpana esimerkkinä Ruotsi — poikkeaa siitä kehityksestä, joka Euroopassa kulki vahvaan feodalismiin (Anderson 1978, 173-181; 1980, 173-191). Skandinaviassa feodalismia rajoitti laaja itsenäisten talonpoikien luokka. Sen olemassaolon perussyyn Anderson löytää kaukaa viikinkiyhteiskunnasta. Skandinaavinen viikinkiyhteiskunta perustui orjuuteen (Anderson 1978, 176). Juuri se, että orjat olivat viikinkiretkiltä tuotuja, mahdollisti vapaan talonpoikaiston kotimaassa rinnan orjayhteiskunnan kanssa. Siihen mennessä kun viikingit 1000-luvun ensimmäisellä vuosisadalla kokivat ratkaisevat tappionsa, ja ryöstöretkiin perustunut talous murtui, oli vapaan talonpoikaiston luokka jo kyllin vahva kestääkseen muutoksen. 1200-luvulla Ruotsiin muodostunut aatelisluokka maanvuokraus- ja sotilasjärjestelmineen ja siihen kytkeytyvine verovapauksineen (juridinen verovapaus aatelille myönnettiin 1279-1280) alisti täälläkin talonpoikaistoa sotilas- ja työpalvelukseen, muttei kyennyt hävittämään sitä erityisenä kerroksena. Itsenäinen talonpoikaisto rajoitti aateliston maanomistusta ja sitä kautta myös sen taloudellisesti määräytynyttä vaikutusvaltaa. Ruotsin yhteyteen varhain kytkeytynyt "Itämaa" heijasti samankaltaista rakennetta jopa korostuneesti. Suomen omat ylimysryhmät menettivät asemansa Ruotsiin liittämisen yhteydessä (Suvanto 1985, 94), mikä saattoi vaikuttaa sen sisäisen rakenteen kehitykseen. Kuningas luovutti uudismaita ja yhteismaita raivaajille 1300- ja 1400-luvuilla (sama, 196-197). Tällä tavalla kruunu myös kasvatti veropohjaansa. Ainakin ajoittain emämaan hallitsijat tarkoituksellisesti ehkäisivät vahvan ylimyksellisen kerroksen, eli potentiaalisen vihollisen, synnyyn Suomessa, mikä antoi tilaa itsenäiselle talonpojistolle.¹

Aatelisto oli pieni ryhmä. Ruotsissa oli vuonna 1611 kaikkiaan vain noin 400-500 aatelisperhettä, kun väkiluku oli 1,3 miljoonaa (Carlsson 1973, 22). Vuoden 1626 ritarihuonejärjestyksessä vain 126 perhettä hyväksyttiin jäseniksi, ja niistä parikymmentä oli Suomen puolella (von Törne 1926, 36). Aatelissäätö oli yhteiskunnan ohut huippukerros, ja Suomessa se jatkuvasti oheni koko väestöön verrattuna.

Feodaaliset tuotantosuhteet jäivät Skandinaviassa alueellisiksi ja Suomessa vielä keskimääräistä heikommiksi. Keskiajan lopulla talonpoikaistolla oli Ruotsin viljelysmaasta hallussaan noin puolet, ja Suo-

¹ Näin esimerkiksi teki 1500-luvun lopulla Kaarle IX, aikana jolloin aatelisylimystön mahtiasema valtakunnassa oli jo vahvistunut (Kiuasmaa 1985, 309).

men alueella feodaaliset kartanotaloudet jäivät saarekkeiksi sinne tänne kyläyhteisöjen keskelle Lounais- ja Etelä-Suomessa (Jutikkala 1939, 18, 49; Niitemaa 1968, 59). On arvioitu, että vielä keskiajan lopulla Suomen puolella yli 90 prosenttia maasta oli talonpoikien hallussa (Niitemaa 1968, 59). Aatelisvallan aikana 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla aatelin maanomistusasema kuitenkin vahvistui huomattavasti, ja Niitemaan (1968, 64) mukaan runsaat puolet Suomen manttaalimäärästä oli 30-vuotisen sodan päätyttyä joutunut "rälssin alle". Aatelin maanomistusasema heikkeni jälleen vuonna 1655 säädetyistä ns. neljänneksen peruutuksesta lähtien (sama, 64-65), kun sodankäynnin heikentämä valtiontalous tarvitsi verotuloja tervehdyttämistään varten. Aateliin kuulumattomien maanomistusasema vahvistui edelleen sen jälkeen, kun 1723 rälssimaan omistusoikeus annettiin myös papeille, porvareille ja muulle säätyläistölle. Vuoden 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjassa rälssimaan omistusoikeutta laajennettiin edelleen, niin että osa rälssituloista vapautettiin kaupankäynnin säätyrajoituksista (Jutikkala 1956, 114). 1800-luvun alussa Lounais-Suomessakin, missä kartanotalous oli vahvinta, aatelisten hallussa oli vain noin viidennes niin sanotuista manttaaleista (Jutikkala 1939, 35-36; Alapuro 1988, 21).

Tämän poikkeuksellisen yhteiskuntarakenteen² merkitys professionaalisen järjestelmän kehkeytymisen kannalta oli monitahoinen:

(1) Feodalismien päämaista poiketen professioiden synnyn yksityiset perustat olivat Ruotsissa heikot. Tämä ei johtunut pelkästään luonnonolosuhteista ja maatalouden kehittymättömyydestä vaan myös luokkarakenteesta. Vapaan talonpoikaisluokan olemassaolosta seurasi maanviljelykseen perustuvan varallisuuden hajautuminen, minkä vuoksi ei Ruotsiin eikä etenkään Suomeen voinut syntyä suuria ja varakkaita feodaalisia hoveja, toisin kuin feodalismien päämaissa. Ruotsista ei voinut tulla "hoviaristokraattista" yhteiskuntaa (Elias 1982, 75), jollaisen merkitys eräiden professioiden synnyn kannalta oli jopa ratkaisevaa. Elias korostaa hovien kulttuurista merkitystä — muun muassa verrattuna aikakauden porvaristoon tai kaupunkeihin. Vain kuninkaanhovi saattoi Ruotsissa vetää vertoja feodalismien päämaiden aristokraattihoveille, ja kuninkaanhovilla olikin merkitystä lääkäriprofession synnyssä Ruotsissa 1600-luvulla. Ruotsissa aristokratiaan

² Itsenäisten talonpoikien olemassaolo ei ollut yksinomaan skandinaavinen piirre: Euroopan kaikissa maissa oli jonkin verran talonpoikia, jotka nauttivat täydellistä tai osittaista vapautta (ks. Blum 1978, 29-34). Puolassa vapaiden talonpoikien kerros omisti kaikista tiloista jopa 20-30 prosenttia, mutta tämäkin osuus oli pieni verrattuna Ruotsiin ja Suomeen.

patronaattisuhteessa olevien professionaalien kerros jäi hyvin ohueksi. Erityisesti lääkärin (Englanti) ja arkkitehdin ammatit saattoivat Euroopan päämaissa kehkeytyä paljolti patronaattisuhteessa aristokraattihoiveihin. Patronaattisuhteiden tiettyjä muotoja tosin esiintyi — aatelin mahtavuudenkaudella aatelismiesten omat papit sekä myöhemmin yksityiset opettajat — mutta kenties opettajan ammattia lukuun ottamatta niillä ei ollut huomattavaa merkitystä.

(2) Hovikulttuurin puuttumisen ohella merkittävää oli myös se, että omaisuuden laajamittainen keskittyminen kaupunkeihin estyi. Sitä rajoitti Suomen puolella muiden tekijäin ohella vuoteen 1756 asti Pohjanlahden tapulipakko. Puuttui siis äveriäs kaupunkiporvariston kerros, joka ehkä olisi voinut tarjota professioiden ylläpitämiseksi tarvittavat yksityiset varallisuuslähteet.

(3) Aateliston heikkoudella oli muuan vielä tärkeämpi seuraus professionaaliseen järjestelmään: koska aateliston maanomistusperusta oli suhteellisen heikko, se tarvitsi muita kuin maahan perustuvia tulo- ja statuslähteitä. Aatelista tuli *virka-aatelia*: *valtionvirasta* muodostui aatelin keskeinen tulon- ja statuksen lähde. 1700-luvulla jokainen aatelismies pyrki kynsin hampain saamaan julkisen viran. Aatelismies ilman valtionvirkaa ja siihen kiinnittyviä etuoikeuksia olikin harvinainen. Wirilander (sama, 192) on arvioinut, että 1721-1800 vain kolme prosenttia aikuisista aatelismiehistä oli vailla virkaa. Tämä seikka kytkeytyy professionaalisen järjestelmän erityisluonteeseen Suomessa ennen muuta sen kautta, että *upseerin ammatista* tuli lähes ainoa aatelismiehelle sopiva tarjolla ollut virka. Wirilanderin (sama, 185) mukaan vuonna 1730 aatelisista viranhaltijoista 91 prosenttia toimi sotilashallinnon piirissä ja vuonna 1800 vieläkin suurempi osa eli 93 prosenttia.

(4) Yhteiskuntarakenteen tähän erityispiirteeseen perustuvat osaltaan myös sellaiset professionaalisen järjestelmän keskeiset tuntomerkit kuin papin ammatin ekspansio 1600-luvulla, kahden johtavan säätyprofession erisuuntautuneisuus ja korkea itsetäydennyksen aste, sekä muiden ammattien jääminen jäsenkunnaltaan verraten pieniksi. Nämä kytkennät edellyttävät eriytyneempää tarkastelua, johon palaan myöhemmin. Erityisen tähdelliseksi osoittautuu 1600-luvun yhteiskunnan analyysi.

(5) Yksi tärkeimmistä professionaalisen järjestelmän perustoista koski keskitettyä *valtiota*. Myös valtion synty kytkeytyi olennaisesti aatelistoon ja sen erityisluonteeseen.

Valtion rakentaminen alkoi, kun kuningas Kustaa Vaasa paikallisten aristokraattien sekä talonpoikaiston osan tukemana löi Tanskan armeijan (Anderson 1980, 173; Ylikangas 1986). Lujan valta-aseman saanut kuningas alkoi purkaa vanhoja instituutioita; kirkon omaisuuksia pakkolunastettiin kruunulle ja luotiin perustuksia monarkistiselle valtiolle. Vuonna 1554 kuningas onnistui muuttamaan vaalikuninkuuden perimyskuninkuudeksi.

Kustaa Vaasan poikien valtataistelun aikana aatelin valta lujittui. Aateli kykeni vahvistamaan talouttaan kukoistavalla viljakaupalla. Erityisesti vahvistui ylhäisaateli. Sotarasituksia lisänneen ja siksi epäsuositun Kaarle IX:n kuoltua ja ulkoisen vihollisen uhatessa tilanne kypsyi ylhäisaatelin "vallankaappaukselle". Ylhäisaateliston suverenisti hallitsema valtaneuvosto otti alaikäiseltä kuninkaalta, Kustaa II Aadolfilta, hallitsijanvakuutuksen vuonna 1611. Siinä tämä luovutti valtaneuvostolle laillisen hallitsijan aseman. Tästä alkoi ylhäisaatelin valtakausi, jota kesti 1680-luvulle, ja osin Suuren Pohjan sodan päättymiseen saakka. Ylhäisaateli toteutti valtaneuvos Axel Oxenstjernan johdolla 1626 ritarihuonejärjestyksessä aatelin kolmijaon, otti itselleen valtakunnan korkeimmat virat sekä toimeenpani säännön, joka sulki aateliston ryhmänä: aatelia kiellettiin solmimasta avioliittoa oman ryhmään kuulumattoman kanssa.

Valtaneuvosto varsinaisesti toteutti Kustaa Vaasan aloittaman valtion rakentamisen. Luotiin ylhäältä johdettu virkalaitos organisoimalla keskusvirastot — sotakollegio, kansliakollegio, amiraliteettikollegio, kamarikollegio — ja niiden alapuolelle lääninhallitukset. Oikeuslaitos uudistettiin ja kaupunkien virkakuntaa lisättiin. On väitetty, että uudesta hallintokoneistosta tuli aikansa tehokkaimpia koko maailmassa (Åström 1980, 295-296). Harvojen ylhäisaatelisten perheiden hallitsemasta (sama, 304-307) valtaneuvostosta tuli vallan todellinen keskus, jonka tahdon legitimoitiin valtiopäivien merkitys useinkin rajoittui. Ylhäisaateli monopolisoi valtion korkeimmat virat. Jo Juhana III oli vuonna 1569 myöntänyt aatelisille yksinoikeuden useimpiin tuomarinvirkoihin. Vuosina 1612 ja 1617 aatelille annettiin yksinoikeus valtion korkeimpiin siviilivirkoihin (von Törne 1926, 17). Rajaksi aatelin ja muiden säätyläisten välille vakiintui kihlakunnantuomarin virka, joka varattiin aatelisille. Ylhäisaatelilla oli johtopaikat kollegioissa, lääninhallituksissa ja oikeuslaitoksessa, ja tärkeimmät upseerinvirat sotalaitoksessa ulkomaisten upseerien ohella (Heikkinen 1979, 38). Privilegiot

sulkivat alemman aatelin näistä viroista. Keskushallinnon virkoihin määrättiin kiinteä palkka.

Keskitetyn valtion muodostumista voidaan selittää feodalismien vajavuuden näkökulmasta. Heikkoutta ilmensi vahvojen paikallisten feodaalisten valtakeskusten puuttuminen.³ Maaylimystön yhtenäinen varhainen keskittyminen monarkistisen valtiokoneiston ympärille oli siten mahdollista. Kun muualla Euroopassa juuri aateli vastusti keskitetyn valtion ideaa (Klinge 1987a, 50; myös Gronow ym. 1977, 93), Ruotsissa vahva valtio tuli samaan aikaan mahdolliseksi voimakkaiden provinssiaalisten, toisiinsa kilpailusuhteessa olevien valtakeskusten puuttumisen vuoksi. Vahva valtio tuli aatelin kannalta *tarpeelliseksi* pikemminkin siksi, että heikon maanomistusperustansa takia se tarvitsi keskitettyä valtiota yhteiskunnallisen valtansa ja talonpoikaiston lisätuotteen anastuksen sekä sodankäynnin instrumentiksi. Aatelin valta laajaan talonpoikaistoon ei voinut olla etupäässä "suoraa" valtaa.

Valtion merkitys professioiden kehitykseen oli kokonaisvaltainen: (1) Keskitetty rationaaliseen hallitsemiseen suuntautunut valtio tarjosi ylhäisaatelille organisatorisen välineen sotalaitoksen kehittämiseen ja perustan upseeriston kehitykselle. (2) Valtio osallistui myös toisen säätyprofession, papin ammatin laajenemiseen. (3) Valtio tarjosi tarvittavan keskitetyn instituutioperustan ensimmäisten muodollisten professionaalisten pätevyysmääritysten synnylle.

3. Sulkeutuneiden säätyprofessionien muodostuminen

Ruudinsavuinen virka-aateli

Ylhäisaatelin mahtavuuden ajan perustavat yhteiskunnalliset pyrkimykset liittyivät tiiviisti aatelin tämän osan yhteiskunnallisen vallan laajentamiseen ja lujittamiseen. Nämä pyrkimykset suuntautuivat sekä

³ Ruotsin ylimystön rikkain kerros muodosti jo myöhäiskeskiajalla ns. valtakunnanaatelin, joka ei ollut kotiutunut mihinkään valtakunnan osaan vaan omisti tiloja eri maakunnissa (ks. Jutikkala 1939, 17). — Paikallisia keskuksia, kreivi- ja vapaa-herrakuntia, alkoi syntyä ylhäisaatelin mahtavuuden kaudella 1600-luvulla, mutta isossa reduktiossa ne peruutettiin kruunulle. Liittoutumalla muiden säätyjen ja alemman aatelin kanssa kuningas katkaisi feodaalisten paikalliskeskusten synnyn lopullisesti (Jutikkala 1958b, 126).

yhteiskunnan sisään (talonpoikaiston ja muun yhteiskunnan alistaminen ylhäisaateliston hallintaan) että ulospäin ekspanstiivisena sotapolitiikkana. Tiheään toistuneet sodat olivat luonteenomaisia ruotsalaiselle yhteiskunnalle ylhäisaatelin mahtavuuden ajan jälkeenkin aina siihen saakka, kun Suomi irroitettiin Ruotsista.

Ylhäisaatelinen valtaneuvosto kasvatti sotakoneiston moninkertaiseksi muutamassa vuosikymmenessä. Armeija organisoitiin uudelleen yleisen asevelvollisuuden pohjalta (Luukko 1967, 148). Kustaa Aadolfin aikana laivaston ylläpitokustannukset kuusin- ja maajoukkojen viisinkertaistuivat (Anderson 1980, 177). Niiden turvin maa ryhtyi valloitusotiin ja nousi suurvallaksi. 1600-luvun laajenemisen tuloksena Suomen joukko-osastojen jakopalkkaisen upseeriston määrä oli 1700-luvun taitteessa 247 (Luukko 1967, 242 liite III). Jakopalkkaisten upseerien määrä ei tästä enää 1700-luvun kuluessa noussut, vaan pikemminkin laski. Tästä eteenpäin kasvu koski erikoisaselajien upseeristoa. Vuonna 1800 jääkärijoukkojen, tykistön, linnoitusväen ja armeijanlaivaston upseereita oli 128. Kaikkiaan upseereita on laskettu olleen 1800-luvun taitteessa 478. (Wirilander 1974, 446 liite 8, 463 liite 36 — edellisen liitetaulukon ilmoittama kokonaismäärä on jälkimmäisessä ilmoitettua suurempi)

Upseerien tarve täytettiin sekä maan sisältä että ulkopuolelta. Stolbovan rauhan (1617) ajoista lähtien maassa toimi upseereina Baltian saksalaisia aatelisia ja englantilais-skotlantilaisia palkkasotureita (Luukko 1967, 154).⁴

1600-luvulla muokkautui ruotsalaisen ja varsinkin suomalaisen aatelin erityisluonne. Siitä tuli sotilasammattiin "koteloitunutta" virkaaatelia. Aatelointi ja läänitysten jako kytkettiin valtion hallintotoimiin ja erityisesti sodankäyntiin (Suolahti 1919, 248). Sotamenetykset estivät aatelinuorukaisten "ylijäämän" muodostumisen — aatelihan oli ylipäänsä varsin kapea kerrostuma. Säädyn koko ei kasvanut, vaikka taiste-

⁴ Vuonna 1626 kuuden suomalaisrykmentin komentajista puolet oli vanhoista suomalaisista aatelissuvuista, kaksi oli Baltian saksalaisia ja yksi ruotsalainen. Lähes puolet komppanianpäälliköistä oli ulkomaalaisia, heistä suurin osa Baltian saksalaisia. Vielä 1700-luvun ensi vuosikymmeninä Suomen joukko-osastojen upseereista suurin osa oli ulkomaalaisia. Kun Baltian saksalaisten määrä alkoi laskea suurvaltaseman romahtamisen jälkeen 1730-luvun lopulla, säilyi ruotsalaisten upseerien määrä huomattavana ruotsinvaltan päättymiseen saakka (ks. Wirilander 1950, 87, 240 liite I).

luissa kunnostautuneita aateloitiin ajoittain runsaasti.⁵ Ruotsissa toteutui päinvastainen kehityskulku kuin Englannissa, missä eräiden profesoiden korkeimmista kerrostumista tuli maa-aristokratian tilattomiksi jääneiden poikien muodostaman ylijäämän sijoittumisväyliä.

Aateli täydentyi myös sen kautta, että Liivinmaalta, Kuurinmaalta ja muualta ulkomailta tuotiin sotilasaatelia, jolle jaettiin läänityksiä (von Törne 1926, 9; Wirilander 1950, 110-111, 260; Jutikkala 1958b, 130). Tämäkin edisti aatelin kiinnittymistä sotilasammattiin. Tilaa jäi myös aatelissäätyn kuulumattomille upseereille.

1700-luvun ensi vuosikymmeninä aateli oli tullut jo niin riippuvaiseksi sotilasammattista ja korkeista hallintoviroista, että sillä oli olennaista merkitystä koko yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta. Kun aatelin asema sotilasviroissa Suuren Pohjan sodan aikana järkkyi, dominanssi oli palautettava erityisin toimenpitein.⁶ Yhteiskunnallisen perusjärjestyksen vakauttaminen edellytti upseerin ammatin aatelisvaltaisuuden palauttamista: ruotsalainen aateli ja sen yhteiskunnallinen asema olivat nimittäin vahvasti tästä riippuvaisia. Vuosina 1719-1723 toteutettiin virkakuntaa koskeva laajamittainen aatelointi (Carlsson 1980, 56-58), ja esimerkiksi korkeimmasta virkakunnasta 34 prosenttia oli vasta-aateloituja vuonna 1720. Kaarle XI:n toteuttamiin aatelointeihin ei enää liittynyt maa- ja verolahjoituksia (Wirilander 1974, 192). Niinpä nämä säätyynkorottamiset erottivat ruotsalaista aatelia entisestään maaomaisuudesta ja vahvistivat virka-aateluutta.⁷

Suomessa aateli kiinnittyi voimakkaasti sotilasammattiin siitäkin syystä, että tarjolla ei ollut useita aatelisille soveltuvia hallintovirkoja.

⁵ Asian suurta merkitystä kuvaa se, että Ruotsissa aateloitiin vuosina 1660-1720 kaikkiaan 1123 sukua. Suurvalta-aseman romahdettua maassa oli liikaa upseereita ja aateloitien määrä väheni: vuosina 1720-1809 aateloitiin kaikkiaan 493 sukua (Jutikkala 1958b, 130; ks. myös von Törne 1926, 38).

⁶ Vuosina 1700-19 98 prosenttia vuosisadan taitteen upseereista oli menehtynyt tauteihin ja sotiin (Wirilander 1950, 112). Tähän katkesi monen upseerisuvun ammatin periytyvyys, vaikei katkos kaiken kaikkiaan muodostunut upseeriston kannalta totaaliseksi. Upseerivankeja palautettiin Venäjältä, ja vuosisadan taitteen upseerien pojista noin kolmannes jatkoi myöhemmin upseerinuralla. Murros oli kuitenkin kyllin suuri avaamaan upseerintehtäviä muillekin kuin aatelisille. Niinpä vuonna 1719 Ruotsin upseeristosta 66 prosenttia oli aatelittomia (Carlsson 1980, 58).

⁷ Upseerin ammatin aatelistaminen hoidettiin osittain myös vastakkaisella tavalla. Rauhan tultua toimeenpantiin aatelittomien upseerien joukkoerottamisia. Erottaminen tuli kysymykseen, koska rauhan olosuhteissa upseereita oli liikaa. Toimenpiteiden seurauksena upseerin ammatin aatelivaltaisuus palautui ennalleen. (ks. Jutikkala 1958b, 129)

Paikallisen keskushallinnon — lääninhallitusten — virkamiehiä oli 1728 vain 28, eli hieman enemmän kuin upseereja yhdessä ainoassa rykmentissä. Muuta lääninvirkakuntaa — kruununvouteja, kihlakunnankirjureita ja manttaalikomissaareja — ei koko maassa ollut kuin 65. Suomen oikeuslaitoksen koko virkakunnan määrä oli tuohon aikaan vain 20. (Fougstedt & Raivio 1953, 13; Wirilander 1950, 153; myös Carlsson 1967, 158)

Ei siis ole ihme, että aateli, joka säädyn sisäisen luokkajaon kumouduuttua oli nyt yhtenäinen ryhmä, taisteli kynsin hampain virkaprivilegioidensa säilyttämisen puolesta.⁸ Enimmäkseen se tässä onnistuikin. Kuitenkin aatelille varattujen korkeiden virkojen luettelosta poistettiin tuomarin- ja laamanninvirat (Jutikkala 1958b, 128). Sekin vahvisti säädyn sotilashabitusta. Pian aatelittomien määrä oikeushallinnon virkakunnassa kasvoi niin, että kun Suomessa 1740-luvun taitteessa viroista vielä lähes puolet oli ensimmäisen säädyn hallussa, sen osuus laski tasaisesti koko vuosisadan ajan olleen vuosisadan taitteessa enää parisenkymmentä prosenttia (Wirilander 1974, 184). Vastaavana aikana säädyn osuus sotilashallinnon viroista nousi koko ajan. Korkeimmillaan se oli yli 80 prosenttia 1780-luvun alussa. Kaikista aatelisista viranhaltijoista sotilasviroissa oli 245 henkilöä eli 91 prosenttia vuonna 1730 ja vuonna 1800 kaikkiaan 433 eli 93 prosenttia. Muusta kuin virasta toimeentulonsa saanut aateli käsitti 1700-luvun puolivälissä alle 9 prosenttia säädyn jäsenmäärästä. (Sama, 185, 193) Tämän ryhmän osuus nousi oleellisesti vasta muuttuneissa olosuhteissa Suomen Ruotsista irrottamisen jälkeen.

Papillisen oppisäädyn synty

Myös papiston voimakas laajeneminen sijoittuu 1600-luvun aatelishallintaiseen yhteiskuntaan. Pappien määrän on arvioitu olleen Suomessa vuonna 1615 noin 280. Siitä hieman alle puolet oli kirkkoherroja ja muuta ylempää papistoa ja muut kuuluivat alempaan papistoon. Sata vuotta myöhemmin pappien määräksi on laskettu vajaa 600 (Blomstedt 1963, 121), joten määrä kasvoi yli kaksinkertaiseksi vuosisadassa.

⁸ Privilegioita käsiteltäessä vuoden 1723 valtiopäivillä ritarihuoneessa luvattiin vaikkapa väkivaltaisinkin keinoin taistella "niitä röyhkeitä pyrkimyksiä" vastaan, jotka koettivat näitä etuoikeuksia horjuttaa (Jutikkala 1958b, 129). Aatelilla oli keinonsa saada myös viisikymmentä aatelitonta upseeria allekirjoittamaan tätä koskeva sitoumus.

Laajeneminen jatkui voimakkaana, ja 1800-luvun alkuvuosina pappiskerrostuma käsitti noin 930 pappia (Björklund 1939, 107). 1600-luvun kehitys on kuitenkin omaa luokkaansa, jos sitä verrataan väestön määrään. Ekspansion tuloksena väestön lukumäärään verrattu "pappistiheys" ennen isoavihaa vastaisi viiden miljoonan asukkaan maassa noin seitsemää ja puolta tuhatta pappia. Ajankohdan pappiskerrostuma ei siis suinkaan ollut ohut, vaan päinvastoin verrattain vahva. Suhteellisesti yhtä vahva se oli vasta kaksi ja puoli vuosisataa myöhemmin. 1700-luvulla pappistiheys laski. Sitä ilmentäen koko oppisäädyn osuus väestöstä putosi 1700-luvun puolivälin (1754) 0,84 prosentista 0,45 prosenttiin vuonna 1805 (Fougstedt & Raivio 1953, 16).

Pappiskerrostuman voimakkaaseen laajenemiseen 1600-luvulla voidaan löytää useita syitä:

(1) Pappiskerrostuman ekspansion ilmeisesti tärkein syy oli ylhäis-aatelin hallitseman valtaneuvoston ajama valtakunnan yhtenäistämispoliittikka. Vahvaa luterilaista papistoa tarvittiin kansan hallitsemiseen tilanteessa, jossa kansaa alistettiin suurten verorasitusten alle ja sotalaistoksen tarpeisiin. Tähän liittyen maan eri osia liitettiin yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, valtakunnaksi. Näiden tavoitteiden saavuttaminen olisi saattanut olla mahdotonta ilman kansan "suostumuksen" hankkimista. Suostumuksen hankkimisen sai tehtäväkseen kansan keskellä elänyt papisto. Papillisen oppisäädyn synty on kuitenkin kokonaisuudessaan paljon monitahoisempi kysymys, ja monitahoisuuden ymmärtäminen edllyttää tuon yhteiskunnan valtdynamiikan tuntemista.

Perry Anderson on vertailevassa tutkimuksessaan (1980) todennut, että aikakauden ruotsalaisen yhteiskunnan kehitykselle oli ominaista vakaiden valtasuhteiden puuttuminen. Poliittisten voimasuhteiden painopiste saattoi nopeasti heilahdella kuninkaan ja aatelin ja jopa aatelin sisäisten kerrosten välillä. Tämä ruotsalaiselle yhteiskunnalle luonteenomainen piirre perustui edellä kuvattuun varsin vakaaseen yhteiskunnan perusrakenteeseen (Anderson 1980, 180). Ruotsalaisen feodaaliylimystön kriittinen massa ei riittänyt talonpoikaiston alistamiseen, ja porvaristo puolestaan oli vielä niin heikko, ettei se saanut aikaan perustavia yhteiskunnallisia muutoksia. Ylivoimaisen valtakuksen puuttuminen loi tilanteen, jossa ryhmän poliittisten tarkoituksien saavuttamisen kannalta tärkeäksi nousivat *liittoutumat* muiden vaikutusvaltaisten ryhmien kanssa. Ruotsin yhteiskuntahistoria 1500-luvulta vuosisatoja eteenpäin on täynnä erilaisia strategisia liittoutumia kuninkaan, aatelin eri kerrostumien, kirkon, virkasäädyn ja osittain myös porvariston välillä. Esimerkiksi ylhäis-aatelin valtaannousua edelsi onnistunut liittoutuminen kirkon kanssa, ja se romahti kunin-

kaan ja muiden ryhmien liittouduttua. Kaarle XI ja Kustaa III käyttivät taitavasti hyväkseen johtavien ryhmien voimatasapainoa valtansa lujittamiseksi.

(2) Kirkon ja papiston asemaa selittää osaltaan niiden merkitys muiden ryhmien strategisena liittolaisena. Kirkolla ja papistolla itsellään ei ollut mahdollisuuksia saavuttaa ehdottoman vallankäyttäjän asemaa, mutta niiden tuki oli usein välttämätöntä valtaa ja etuoikeuksia tavoitteleville muille ryhmille. Tuen saamiseksi kirkolle oli tehtävä myönnytyksiä. Niinpä ylhäisaatelin noustessa valtaan kirkolle palautettiin siltä aiemmin peruutettuja korkeita virkoja (Hanho 1947, 9; Ylikangas 1986, 56).⁹

(3) Papiston luonne oli muuttunut paljon uskonpuhdistuksessa ja Kustaa Vaasan toimeenpanemissa kirkon omaisuuksien ja etuoikeuksien reduktioissa. Reformaation jälkeen pappeja ei pidetty enää niinkään hengellisinä välittäjinä Jumalan ja kansan välillä kuin kansan opettajina ja virkamiehen tapaisina välittäjinä valtion ja kansan välillä (Klinge 1987a, 21-22). Kirkon menetettyä itsenäisyytensä omaehtoisena hengellisenä instituutiona papisto ja kirkko tulivat aikaisempaa enemmän riippuvaiseksi maallisista instituutioista ja niiden statuslähteistä. Näitä olivat koululaitos ja yliopisto. Kirkko ja papisto saattoivat lisätä arvovaltaansa sekä koululaitoksen kautta että parantamalla papiston itsensä koulutusta. 1500-luvun lopussa Upsalaan kokoontunut papiston luterilainen enemmistö vaati yliopiston perustamista kaupunkiin (Klinge 1987a, 24).¹⁰ Luterilaisuuden puolustaminen sekä katolilaisuutta että pakanuutta vastaan — siis valtakunnan kulttuurinen yhtenäistäminen

⁹ 1600-luvun aatelisvalta sisälsi kuitenkin liittolaiskumppanuuden tuhon siemenet. Vahvan aatelisvallan aikana 1600-luvun ensi puoliskolla nimittäin vakiintui käsitys aatelisten oikeudesta valita pappi seurakuntaan (Suolahti 1919; Jutikkala 1958b, 127). Papisto joutui siten suuresti aatelistosta riippuvaiseksi, ja aateliset valitsivat seurakuntien papit omien etunäkökohtiensa mukaisesti. Usein muita suuremmat mahdollisuudet arvostettuun papinvirkaan oli sotapapeilla, joiden suhteet aateisiin olivat läheiset (ks. Suolahti 1919, 269; Wirilander 1950, 123). Tällä alistussuhteella Suolahti (1934, 61) selittää sen, että papisto oli ensimmäisenä vaatimassa aatelisten privilegioiden poistamista; se vaati omaa vapauttaan. Kuitenkaan papinvaali ei palautunut seurakunnalle, vaan joutui itsevaltiaalle kuninkaalle (Jutikkala 1958b, 127).

¹⁰ Upsalan yliopisto perustettiin pappiskokouksen hengen mukaisesti (ks. Klinge 1987a, 27). Yliopiston kirkollista luonnetta osoittaa se, että professoreita ei nimittänyt suinkaan hallitus, vaan yliopisto ja Upsalan tuomiokapituli. Yliopisto puolestaan sai monopoliaseman koko valtakunnan koululaitoksen hoidossa. Yliopiston kanslerin valitsivat arkkipiispa ja muut piispat. Kirkko saattoi saada tällaisen monopoliaseman tilanteessa, jossa Kaarle-herttua (ja valtaneuvosto) sekä Sigismund kävivät valtataistelua.

— tarjosi kirkolle valtaneuvoston hyväksymän kanavan myös omien intressiensä ajamiseen. Erityisesti Suomen osalta huolenaiheena oli opillisen puhdasoppisuuden tila (sama, 53).

Myös ylhäisaatelin hallitsemalla valtiolla oli intressejä koululaitokseen ja yliopistoon. Epäpätevät virkamiehet tuottivat suuria ongelmia valtionhallinnon tehokkuusvaatimuksille (esim. Heikkinen 1979, 5). Valtaneuvosto perusti Turun Akatemian vuonna 1640 virkamiesten koulutusta varten (Heikel 1940, 19; Klinge 1987a, 20-21, ks. myös s. 56). Toisena pääintressinä oli suomalaisen rahvaan sopeuttaminen ja alistaminen vallitsevaan järjestykseen (Klinge 1987a, 61, 66; myös Linkomies 1960, 230 ja Svensson 1987, 20). Tämä tavoite toteutui, mutta ei virkamieskoulutuksen, vaan pappiskoulutuksen kautta. Sekin kuului Akatemian perustamisen alkuperäisiin tavoitteisiin. Valtaneuvoston pyrkimyksistä huolimatta kirkko kuitenkin onnistui säilyttämään vahvan aseman tärkeänä pitämässään koululaitoksessa. Ratkaisevat taistelut määräysvallasta koulutuksen alueella käytiin juuri yliopiston perustamisen aikoihin 1640-luvulla (Heikkinen 1972). Liittolaistehtävänsä ansiosta piispat ja tuomiokapitulit perivät voiton; ylhäisaateli tarvitsi tuekseen kirkkoa eikä sillä ollut varaa tehdä liittolaisestaan vastustajaa. Mihinkään tiedekuntaan ei perustettu virkatutkintoja (Kaila 1940, 38).¹¹ Teologian professuuri oli tavoitelluin ja parhaiten palkattu oppituoli ja se toimi usein ponnahduslautana korkeaan kirkolliseen virkaan (sama, 31-32). Yliopiston teologisen luonteen pysyvyyttä edesauttoi eurooppalaisen perinteen mukainen laaja autonomia. Piispojen ja tuomiokapitulien valtaa kuvastaa se, että niillä oli valta säädellä ylioppilaaksi valmistuvien määrää (Heikkinen 1972, 136). Puolet ensimmäisen vuoden opiskelijoista kirjoitautui teologiseen tiedekuntaan, ja suuri osa muittenkin tiedekuntien opiskelijoista valmistui papiksi. Vielä lukuvuonna 1803-04 tutkinnon suorittaneista 38 prosenttia valmistui papeiksi (Anthoni 1928, 85).

(4) Tärkeä perusehto papillisen oppisäädyn muodostumiselle oli ylhäisaatelin mahtavuuden ajan ensi vuosikymmeninä toteutunut aatelin luonteenmuutos, sen kiinnittyminen ja "koteloituminen" upseerin ammattiin. Aateli paitsi samastui voimakkaasti tähän ammattiin,

¹¹ Perustamisasiakirjassa korostetaan, että mitään muuta ei ole sallittu opettaa kuin mikä on sopusoinnussa Pyhän Raamatun ja evankelisen tunnustuksen kanssa. Asiakirja tähdentää opetuksen merkitystä yhtenä tärkeimmistä "välineistä, joiden avulla maata ja kansaa voidaan johtaa ja hallita" (ks. Kaila 1940, 29). Asianlaita oli samoin myös Upsalassa ja 1668 perustetussa Lundin yliopistossa (Svensson 1987, 117).

myös *käänsi selkänsä oppisivistykselle*. Kun vielä 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa aateliset lähettivät kruunun vaatimuksesta poikiaan opiskelemaan eurooppalaisiin yliopistoihin (Suolahti 1934, 36), muokkautui säätyyn kuuluvien suhde koulutukseen 1600-luvun kuluessa alati kielteisemmäksi (sama; myös Björklund 1939, 28). 1700-luvulla Turun akatemian opiskelijoista oli aatelista syntyperää vain muutama prosentti. Rahvaan edustajia yliopistossa opiskeli moninkertainen määrä (ks. Wirilander 1974, 460; Strömberg 1987, 322-323). Aateli kääntyi julkisista kouluista kotiopetukseen, joka sekkin usein rajoittui vajavaisen luku- ja kirjoitustaidon hankkimiseen. Ensimmäisen säädyn jäsenet jopa "karttamalla karttoivat" (Wirilander) oppisäädyn tehtäviä. 1500-luvun jälkipuoliskolla oli pappien "valtaosassa" ollut paljon aatelisia¹² (Suolahti 1919, 8, 16), ja vielä 1600-luvun alussa oli aatelisyntyisiä pappeja (Björklund 1939, 28), mutta sen jälkeen aatelisten pappien määrä oli vähäinen aina 1840-lukuun asti. Aivan erityisesti tämä koskee ylhäisaatelia (Wirilander 1974, 195, 322)¹³. Wirilanderin laskelmat (sama, 195) osoittavat, miten vähän aatelisiä ylipäätään toimi pappissäädyn virka-aloilla (kapitulivirat, seurakuntavirat, yliopistovirat, oppikouluvirat) aina Ruotsin vallan ajan päättymiseen asti ja senkin jälkeen.

Papillisen oppisäädyn synnyssä oli siis kysymys muun ohella siitä, että vähälukuinen, sotien verottama ja sodankäyntiin kytkeytynyt "ylijäämätön" aateli jäi papinvirkojen ulkopuolelle. Aatelin jättäessä papintehtävät tärkeimmät virat menivät "mahdissa lähinnä oleville", voudeille, porvareille ja suurtilallisille (Suolahti 1919, 249). Tämän jälkeen tärkeimpien virkapaikkojen rekrytointi muuttui suuressa määrin papiston sisäiseksi. Täysin päinvastainen tilanne vallitsi samaan aikaan Englannissa, jossa maa-aristokratian tilattomiksi jääneet pojat tarvitsivat asemansa mukaisia sijoittumisväyliä.

Näin syntyi jyrkkä jako aateliston ja papillisen oppisäädyn välillä. Niiden vastakohtaisuus toimi myöhemmin tärkeänä yhteiskunnallisena

¹² Lounais-Suomen aatelisnuorukaisten antautuminen hengelliseen säätyyn oli vanhaa keskiaikaista perua (Suolahti 1919, 8). Tämä osoittaa selvästi, ettei näiden kahden säädyn välillä ollut perustavia ristiriitoja vielä 1600-luvun taitteessa. Sodan ja ylhäisaatelin hallitsema valtio muuttivat tämän asetelman kuitenkin muutamassa vuosikymmenessä perinpohjin.

¹³ Sanottiin, että "jos kerran hyvä Jumala oli aatelismiehelle luonut niin runsaasti maallista tavaraa, että tämä pystyi viettämään säätyinsä mukaista kavaljeerinelämää, hänen oli ehdottomasti vältettävä ottamasta vastaan mitään palveluvirkoja, jopa akateemisia oppiarvojakin ja oppineiden virka-asemia" (Wirilander 1974, 361). Lääkärin, asianajajan ja opettajan ammatit olivat tällaisia ammatteja.

vedenjakajana. Tutkimusongelman kannalta olennaista on, että vasta-kohtaisuus liittyi välittömästi professioihin.

(5) Oli muitakin ryhmiä, joilla oli osuutta lukumääräisesti vahvan papiston syntyyn 1600-luvulla: alempi kaupunkiporvaristo ja ruotsalaisen yhteiskunnan tuonaikainen eurooppalainen erikoisuus, itsenäinen talonpoikaisto. Niiden keskuudesta hakeuduttiin pappisalalle jo varhain (Blomstedt 1963, 123; Suolahti 1919, 7-8, 13-15). Papin virka ja sen korkeimpana huippuna rovastin arvo takasivat ympäristön kunnioituksen ja toisinaan myös hyvät tulot (kappalaisen tuloihin verratuna monin verroin paremmat — Heikel 1908, 45). Etupäässä rintamaiden talonpoikien vauraus mahdollisti sosiaalisen kohoamisen, jonka väylänä yliopisto toimi. 1600- ja 1700-luvun papiston laajeneminen on siten toissijaisesti tulkittavissa myös lounaissuomalaisten ja pohjanmaalaisien talonpoikien ja kaupunkien porvareiden sosiaalisena kohoamisena.¹⁴ Tämä liike oli voimakasta siitä päätellen, että tuomikapitulit yrittivät turhaan hillitä pappistulvaa (Yrjö Blomstedtin mukaan — 1963, 123; myös Åström 1950, 34). Tuomiokapituleilla ja piispoilla oli kuitenkin valta säädellä ylioppilaaksi valmistuvien määrää (Åström 1950, 37, 38). Miksi se ei tätä valtaansa käyttänyt jää tässä ilman vastausta.

(6) Myös papisto itse pyrki lisäämään virkapaikkojaan. Suolahti kuvaa (1919, 178-180), miten virattomat papit kuten myös seurakuntain apulaispapisto "itsenäistä virkapaikkaa tai suurempia tuloja himoiten" yllyttivät eristäytymisen haluisia kappeleiden ja saarnahuoneiden perustamiseen. Yhtä lailla kappelikuntien kappalaiset ajoivat omia intressejään pyrkimällä muuttamaan kappelikuntansa itsenäiseksi seurakunniksi. Emäseurakunnan kirkkoherrat ja kappalaiset vastustivat näitä pyrkimyksiä, koska ne toteutuessaan olisivat merkinneet heidän tulojensa ja vaikutusvaltansa vähenemistä. Pappisylimystö osallistui alemman papiston määrän lisäykseen "vaatimalla itselleen yhä useam-

¹⁴ Tarkan osuuden laskeminen 1700-luvulta ei ole mahdollista papiston syntyperätietojen puuttumisen vuoksi (ks. Wirilander 1974, 447 liite 9). Jos lasketaan yhteen sarakkeet "tuntematon"—mikä koostunee ainakin pääasiallisesti rahvaan edustajista— ja "elinkeinonharjoittaja", joka koostuu talonpojista ja porvareista, saadaan yhteis- osuudeksi 55 prosenttia vuodelle 1721, vuodelle 1750 38 prosenttia ja vuodelle 1770 33 prosenttia. Todellisesta koulutusinnosta Satakunnassa todistavat Porin triviaaliskoulun rehtori Kraftmannin sanat vuonna 1752: "Ei missään muualla koko Svean valtakunnassa talonpoikainen kansa ja kaikenlainen köyhäväki, kuten rakuunat, sotamiehet, torpparit, paimenet, loiset, ym. siinä määrin pyri kouluttamaan lapsiaan, kuin tällä paikkakunnalla" (Suolahti 1919, 15). Rahvas oli selvästi suurin papiston rekrytointiryhmä papiston itsensä jälkeen.

pia apulaispappeja" (sama, 184-186). Oma osuutensa oli myös suomenkielisellä rahvaalla, joka koetti saavuttaa itsenäisyyttä "omien pappien" hankinnalla.¹⁵

Koulutuksen ympärille ryhmittyneen pappissäädyn poikien uravaihtoehdot olivat aatelialue monipuolisemmat. Opettajan ammatti tuli luonnollisesti pappiskeskiseksi. 1700-luvulla runsaat 70 prosenttia opettajakunnasta oli peräisin oppisäädystä itsestään (Åström 1950, 165; Heikkinen 1972, 151-152). Papisto oli myös lakimieskunnan ja maanmittarikunnan tärkein väestöpohja etenkin 1700-luvun loppupuolella (ks. Wirilander 1974, 447 liite 10; 449 liite 13).

4. Varhaisen professionaalisen järjestelmän ydinrakenne

Professionaalinen järjestelmä viittaa määritelmässäni professioiden kokonaisuuden ja yhteiskunnan luokkarakenteen suhteeseen. Professoiden kokonaisuuden tärkeitä puolia ovat esimerkiksi professionaalisen kerrostuman koostumus, professioiden keskinäiset statusasemat ja professioiden koulutusinstituutiot. Perustan käsitteen osaltaan viimeaikaisen tutkimuksen hahmottamiin professioiden kehitystä koskeviin päätyyppeihin. Niinpä professioiden kehityksen kontinentaalisisessa kehitystyypissä valtio käsitetään professioiden ja koko professionaalisen järjestelmän tärkeäksi pohjarakenteeksi, ja sen analyysi on liitettävä yhteiskuntaluokkien analyysiin. Olen soveltanut näin määrittelemäni professionaalisen järjestelmän ideaa 1600- ja 1700-luvun Ruotsin ja sen itäisen osan professioiden *syntyyn*. Tarkastelin tämän järjestelmän eräitä puolia, kuten professioiden kentän koostumusta ja suhdetta valtioon. Seuraavassa erittelen järjestelmän ydinrakennetta johtavien säätyjen näkökulmasta.

Kaarlo Wirilander (1974) on kuvannut seikkaperäisesti, miten aatelisto ja papisto erosivat suuntautumiseltaan suuresti toisistaan ja kartoivat toistensa virka-alueita. Virka-asemat, joissa ne toimivat,

¹⁵ Eric Anthoni (1928, 109) tähdentää tämän seikan merkitystä alemman pappiskerrostuman synnyssä.—Papiston osalta ylijäämällä saattoi olla merkitystä lähinnä pappisylimystön kohdalla. Ylempi papisto heikensikin alemman papiston asemaa; edellisen "ylijäämä" näet saattoi työntyä papinvirkoihin keskuksista pois päin (ks. Suolahti 1919, esim 49-50). Tämä liike olikin niin laajaa, että se usein syrjäytti paikkakuntien oman pappismuodostuksen. Syrjäseutujen omien pappien kohtaloksi tuli vetäytyminen alati kauemmas keskuksista kappalaisen tehtäviin. 1700-luvun neljänneltä vuosikymmeneltä lähtien yli puolet papeista tuli säädyn itsensä piiristä rahvaan ja porvariston kuitenkin säilyessä edelleen tärkeinä rekrytoimisluokkina.

täydentyivät oman hallintoalan piiristä niin että vuonna 1800 sotilasvirkojen haltijoista 70 prosentilla isä oli toiminut samalla hallintoalalla; oppiviran haltijoista vastaava osuus oli 80 prosenttia (sama, 204).

Paitsi eriteltyjen yhteiskunnallisten syntytaustojen näkökulmasta, "koteloitumisen" voi ymmärtää myös tietyistä funktionaalisesta näkökulmasta. Säätyjen korporaatioluonne jopa edellytti selkeitä *ammattialan* mukaan kulkevia rajoja — olivathan johtavat säädyt olemassa virkalojen kautta. Sen jälkeen kun ensin oli syntynyt tiukasti erillisten ammattien mukainen säätyrakenne, se vahvisti itse itseään. Taistelu säätyprivilegioista oli suuressa määrin taistelua virkoihin kytkeytyistä etuoikeuksista. Ruotsinvallan aikana tehtiin monta virkaetuoikeuksia koskevaa uusjakoa: tärkeimmät olivat ylhäisaatelin nousun yhteydessä 1600-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä tehty etuoikeuksien uudelleen jako, virkaetuoikeuksien jako ylhäisaatelin koettua ratkaisevan häviön Suuressa Pohjan sodassa, ja vuoden 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjassa toteutettu jako. Suuren Pohjan sodan jälkeisessä vuoden 1723 ritarihuonejärjestyksessä aateli pakotettiin lupaamaan olla menemättä papiston perinteisille virka-aloille. (Wirilander 1974, 322)

Mutta etuoikeudet eivät kytkeytyneet vain säätyyn, vaan myös virkaan viranhaltijan säädystä riippumatta. *Virkoihin* kytkeytyvät etuoikeudet voitiin pitää oman perheen ja suvun hallussa, jos virka pysyi suvun hallussa. Myös tämä ylläpiti tehokkaasti säätyjen virka-alan mukaista eriytyneisyyttä. Gunnar Suolahti (1919, luvut I ja VII) ja Kaarlo Wirilander (1955; 1974, 199-231) kuvaavat, miten suvut onnistuivat säilyttämään tuottoisia virkapaikkoja itsellään sellaisen kerran saatuaan. Niinpä perheen sisäiset avioliitot eivät olleet harvinaisen keino tuottoisan kirkkoherran viran pitämiseksi perheen ja suvun hallussa.

Aateliston ja papiston muokkautuminen suljetuiksi *korporaatioiksi* oli tärkeä kehityskulku tulevan tarkastelun kannalta. Aateliston toiminta-alue oli paljon kapeampi ja tiukkarajaisempi kuin esimerkiksi Englannissa, jossa professioiden korkean statuksen kerrokseen jäseniä rekrytoitiin juuri aristokraattikerroksista. Osaltaan tämä selittää professionaalisen järjestelmän kehityksen kannalta tärkeitä johtavien säätyjen intressejä ja niiden mukaisia käytäntöjä myös Ruotsiin kuulumisen kauden jälkeen. Voin käyttää tässä hyväksi ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun habituksen ja intressin käsitteitä (Bourdieu 1977, 72-95; 1985, 121-122; Siisiäinen 1986, 105-116).

Bourdieu tarkoittaa habituksella suhteellisen kestävien, mutta muuntumiskykyisten yhteiskunnan rakenteissa sisäistettyjen toiminta-

tai käyttäytymistaipumusten eli dispositioiden¹⁶ järjestelmää. Yksilöiden ja ryhmien toimintataipumusten järjestelmäksi määritelty habitus on syntynyt aikaisemmissa rakenteellisissa käytäntöyhteyksissä, ja on perusta josta nykyisyyteen, sen käytäntöihin ja sitä koskevaan tavoitteiden asetteluun suuntaudutaan. Yksilön tai ryhmän habitus ei synny rakenteista käsin mekaanisesti, vaan habituksen muodostumisessa on objektiivisen puolen — rakenteiden ja reaalisten käytäntöjen — ohella aina mukana subjektiivinen puoli, ihmisten aktiivinen, luova subjektiiviteetti ja sopeutumiskyky uusiin tilanteisiin ja uudelleensuuntautuminen niiden asettamien ehtojen mukaisesti.

Samanalaisissa elämänolosuhteissa ja yhteiskunnallisissa rakenteissa toimivat ihmiset ovat taipuvaisia luomaan yhteisen tietoisuuden, yhteisen käsityksen todellisuudesta myytteineen, riitteineen, oikeuskäsityksineen, jne. Sama perusrakenne luo yhteisen perustan tuossa elämänpiirissä esiintyville käytännöille; erilaisuudestaan huolimatta niille on tunnusomaista samarakenteisuus, *homologia*. Bourdieu puhuu erilaisten käytäntöjen "orkestroinnista" saman rakenteen mukaisiksi (1977, 79-80, 163). Samoissa rakenteissa ja käytännöissä tietoisuutensa ja dispositioidensa järjestelmän hankkineet omaavat yhteisen *ryhmä-* tai *luokkahabituksen* (sama 85-86). Kyse on siitä, että luokan jäsenet muiden luokkien jäseniä todennäköisemmin kohtaavat samanlaisia tilanteita ja ovat taipuvaisia kehittämään niissä enemmän tai vähemmän yhteisen tietoisuuden.

Intressin käsite kytkee habituksen konkreettisiin tilanteisiin ja antaa käyttäytymisdispositioille *strategisen suuntautuneisuuden* (Siisiäinen 1986, 105). Habitus ei Bourdieun mukaan määrää muusta riippumatta yksilöiden ja ryhmien intressejä, vaan intressit määräytyvät habituksen ja vallitsevaa historiallista suhdannetta ja yhteiskunnallista tilannetta koskevien määritysten tai "analyysin" perustalta, suhdanteen ja tilanteen vaikuttaman ymmärryksen kautta. Habitus itse muokkautuu uusiutuvissa rakenteellisissa ehdoissa.

Bourdieun habitus- ja intressikonseptiota on hyödyllistä soveltaa tuonnempana 1800-luvun alun Suomen johtavien säätyjen tarkasteluun siitäkin syystä, että habituksen rakennetekijät, jotka käsitteen kannalta ovat tärkeitä, ovat jakson alkuun tultaessa suhteellisen selkeästi hah-

¹⁶ Bourdieu sanoo sanan *dispositio* sopivan erityisen hyvin kuvaamaan habitusta. Se ilmaisee ensinnäkin "organisoivan toiminnan tuloksen", ja liittää siihen rakenteen käsitteen; se viittaa myös olemisen tapaan, etenkin kehon habituaaliseen tilaan, ja erityisesti se tarkoittaa ennakkotaipumusta, taipumusta, pyrkimystä, suuntautumista (ks. Bourdieu 1977, 214 nootti 1).

motettavissa. Habitus kantaa muokkautuessaan ja muokkautuneenakin mukanaan myös historiaansa. Juuri tässä mielessä tämä käsite antaa kiintoisia näkökulmia vuonna 1809 alkaneeseen jaksoon professioiden kehityksessä.

Aateliston habituksen muodostumisen rakenteelliset erityisehdot olivat sen maanomistusaseman heikkous ja siitä seurannut suuri riippuvuus valtion viroista. Suomen puoleisen hallintokoneiston pienuus yhtäältä, ja jatkuvat sodat toisaalta merkitsivät, että aatelisto oli riippuvainen ennen muuta sotilasviroista. Sotilaselämä ja sodankäynti vaikuttivat suuresti säädyn jäsenten mielikuvaan itsestään, heidän arvoihinsa ja yhteiskunnalliseen suuntautuneisuuteensa (Kaarlo Wirilander, 1974, on esitellyt yksityiskohtaisesti aatelin elämäntapaa ja habituksen eri puolia). Jatkotarkastelun kannalta merkittävä aatelia koskeva seikka on mainitsemani aatelin vieraantuminen oppisivistyksestä. Erityisesti vanhoissa soturisuvuissa "oppia" ei pidetty "säädynmukaisena" (Wirilander 1974, 211, 360). Tämä asettaa kysymyksen tuolloin muodostuneen aatelin habituksen jatkuvuudesta ja muutoksesta sekä merkityksestä professionaalisen järjestelmän kehitykseen 1800-luvun puolella. Silloin näet aatelissäädyn yhteiskunnallisen aseman ja jopa olemassaolon ehdoissa tapahtui suuria muutoksia. Tärkeitä kysymyksiä ovat muun muassa: Miten aatelissäädyn jäsenet taustataan käsin orientoituivat radikaalisti muuttuneeseen tilanteeseen? Mitä olennaisesti uutta he omaksuivat, ja millä tavoin habituksen vanhat elementit muokkautuivat muutoksessa? Entä millaisiksi muokkautuivat säätyyn kuuluvien intressit uudessa tilanteessa? Miten kaikki tämä vaikutti professioihin?

Vastaavia kysymyksiä asetan toisen johtavan säädyn eli oppisäädyn suhteen. Miten oppisäädyn "rakenteellinen historia" ja myöhempi tilanne vaikuttivat säädyn ja sen sisäisten ryhmien suuntautuneisuuteen 1800-luvulla, ja miten oppisäätyryhmien ryhmäintressit muokkautuivat 1800-luvun olosuhteissa?

Kahden johtavan säädyn ja niiden ydinprofessioiden tarkastelu on tuonut esiin erityislaatuisen professionaalisen järjestelmän. 1600- ja 1700-luvun Suomessa yhteiskunnan perusrakenne ja professionaalisen järjestelmän ydin lankesivat suuressa määrin yhteen. Minkään edellä tarkastellun yhteiskunnan aristokratia ei kytkeytynyt professioihin niin kiinteästi kuin aatelisto upseerin ammattiin Suomessa. Papiston ytimeen professio kuului jo määritelmänomaisesti. Suomessa professiot muodostivat suorastaan säätyjen, myös aatelin, ytimen, kun esimerkiksi Englannin statusprofessiot on ymmärrettävä paljolti aristokratian johdannaisiksi.

Tilanteeseen on hyödyllistä soveltaa Raymond Murphyn luokkateoreettista kehittämää (Murphy 1984, 555-567; 1986 ja 1988, 70-82). Murphy edustaa Anthony Giddensin ja Frank Parkinin 1970-luvun alussa aloittamaa sosiaalisen sulkemisen käsitteen ympärille syntynyttä uusweberiläistä koulukuntaa, jonka keskeisiä käsityksiä olen jo esitellyt. Murphy ei kuitenkaan ole tyytyväinen edeltäjiensä luomiin sosiaalisen sulkemisen kehitelmiin muun muassa sen vuoksi, että niistä puuttuu eri muodot toisiinsa hierarkkisesti suhteuttava tekijä tai periaate. Niinpä Parkinin sosiaalisen sulkemisen kaksi muotoa, alaspäin suuntautuva sulkeminen (*exclusion*) ja ylöspäin suuntautuva anastaminen (*usurpation*) eivät problematisoi yhteiskunnan luokkarakenteen ja sosiaalisen sulkemisen suhdetta, vaan jättävät tämän tärkeän ongelman huomiotta (Murphyn kehittelmästä, ks. myös Siisiäinen 1986, 207-209). Murphy ottaa tehtäväkseen tämän puutteen poistamisen.

Murphyn kehittelyn tulosta on kolme yhteiskunnan luokkarakenteen ja sosiaalisen sulkemisen välistä suhdetta kuvaavaa sosiaalisen sulkemisen muotoa, jotka ovat hierarkkisessa suhteessa keskenään sen mukaisesti miten ne suhtautuvat yhteiskunnan perusluokkarakenteeseen. Näitä sulkemisen muotoja Murphy nimittää termeillä sulkemisen päämuoto (*principal form*), johdannaiset muodot (*derivative forms*) ja riippuvat muodot (*contingent forms*). Päämuoto tarkoittaa sulkemissäädäntöjä, jotka liittyvät välittömästi yhteiskunnan perusluokkajakoon. Sulkemisen päämuoto on yhteiskunnan keskeinen rakennetekijä. Johdannaisilla muodoilla Murphy viittaa sulkemissäädäntöihin, jotka nimensä mukaisesti ovat päämuodon välittömiä johdannaisia ja suuntautuvat tukemaan päämuotoa. Sellaisia voivat olla esimerkiksi virallistetut tutkinnot ja rotuun, uskoon, sukupuoleen, etniseen ryhmään yms. perustuvat sulkemissäädäntöt, joilla virallisesti määritellään yksityisen varallisuuden jakaantumista vaikkapa kapitalistisessa yhteiskunnassa. Kontingentit eli riippuvat muodot eivät ole yhtä vahvassa hierarkkisessa suhteessa päämuotoon, mutta ovat kuitenkin sen kanssa yhdensuuntaiset ja ymmärrettävissä vain päämuodon yhteydessä. Riippuviksi muodoiksi hän määrittelee esimerkiksi useimmat professionaalisen ammatinharjoituksen lisensoinnin muodot. Murphy katsoo myös, että modernissa yhteiskunnassa esimerkiksi sukupuoleen perustuvat sulkemismuodot ovat pikemminkin kontingentteja kuin johdannaisia muotoja. Tietyillä sulkemiskriteereillä voi olla sekä johdannaiset että riippuvat muotonsa. (Murphy 1988, 72-73)

Suomen 1600- ja 1700-luvun säätyjen ydinprofessiot liittyvät Murphyn tyypittelyssä selvästi sulkemisen päämuotoon, säätyrakenteeseen. Säätyrakenne määritteli etuoikeuksien perusjaon; säädyn jäsenyys

antoi tietyt etuoikeudet yhteiskunnassa ja sulki nuo etuoikeudet säätyyn kuulumattoman ulottuville. Johtavien säätyjen ydinprofessiot tukivat säätyä, upseerin ammatti aatelia ja papin (ja yliopiston opettajan) ammatti pappissäätyä. Nämä professiot edustavat siten johdannaisia muotoja, ja niiden jäsenten etuoikeudet puolestaan liittyivät paljolti säätyjakoon. Suomessa kyseiset muodot kuitenkin liittyvät paljon läheisemmin sulkemisen päämuotoon kuin statusprofessiot Englannissa, jotka myös ovat johdannaisia muotoja. Statusprofessiot eivät siellä liittyneet välittömästi maa-aristokratian (luokkana) yhteiskunnallisen aseman rakenteelliseen tukemiseen. Suomessa sen sijaan johtavien säätyjen ydinprofessiot liittyivät *välittömästi* kyseisten säätyjen rakenteelliseen asemaan ja olivat jopa säätyjen "olomuotoja". Virkalaitys saattoi 1700-luvulla olla tietyssä merkityksessä jopa määräävämpi kuin säätylaitos. Rankiporrastusten virallisena perustana ei nimittäin ollut säätyasema, varallisuus tai syntyperä, vaan virka (Wirilander 1974, 155-159). Virka-asema yksin määräsi sen, mille kohtaa rankiasteikkoa säätyläinen kulloinkin sijoittui.

Tämä professionaalisen järjestelmän perusrakenne on erittelyn yksi tärkeä lähtökohta tästä lähtien. Siitä että vanha järjestys kytkeytyi suoraan professioihin seurasi, että johtavien säätyjen ydinprofessioiden asema yhteiskunnan statushierarkian huipulla oli rakenteellinen itsestäänselvyys. Säätyjen *ydinprofessiot* olivat etuoikeutettuja kerrostumia. Muiden ammattikuntien taloudelliselle menestykselle ei jäänyt paljoakaan tilaa, eikä johtavien säätyjen yhteiskunnallinen status- ja valta-asema sallinut kilpailijoita. Seuraava kartta kuvaa säätyläisprofessioiden statuskenttää.

Asetelma muotoutui kaavion 1 kuvaaman kaltaiseksi 1600-luvun kuluessa, ja rakenne kiteytyi lujaksi jo vuosisadan puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä. Muodollisesti koulutetun lääkärin osalta kaavio 1 viiltää 1700-luvun loppuun ja 1800-luvun taitteeseen. Vielä vuonna 1740 yliopiston lääketieteen professori oli näet Suomen ainoa yliopistossa koulutettu lääkäri, ja vuonna 1809 koulutettuja lääkäreitä oli alle 30 mukaan lukien piirilääkärit, kaupunginlääkärit ja sotilaslääkärit (Soininen 1934, 288).

Asianajajat eivät 1600-luvun alkupuolella olleet eriytynyt ammatillinen ryhmä. Toisten puolesta oikeutta kävivät ja asianomistajien opastajina toimivat milloin ystävä ja naapurit, milloin taas itseoppineet laintuntijat, ja aatelisten puolesta oikeusprosesseja valmistelivat tavallisesti heidän palvelijansa (Raevuori 1968, 1-4; Letto-Vanamo 1989, 10-27). Tosin jo vuoden 1615 oikeudenkäyntijärjestyksessä annettiin ohjeita asianajajien käytöstä, ja yleisten väärinkäytösten vuoksi asianajo pyrit-

Kaavio 1. Professioammattien status 1700-luvulla

Status- asema profes- sioiden ken- tällä	K E S K U S P E R I F E R I A	Ammatin tärkeimmät rekrytointiryhmät Aateli Papisto ja muu Porvaristo muu säätyläistä ja rahvas
		Upseerit (Tuomarit) Ylempi papisto, Ylemmät opettajat Lakimiehet
		 Lääkärit Oppikoulun alemmat opettajat Alempi papisto

Kaavion "statushierarkia" on kaksiluokkainen, eikä luokan sisäisellä järjestyksellä siis ole merkitystä.)

tiin kytkemään pätevyystodistukseen ja osoitettuun pätevyyteen ensimmäisen kerran vuonna 1656 (Raevuori 1968, 5-6; Letto-Vanamo 1989, 16-19). Etenkin Turussa asianajotoiminta oli taloudellisesti kannattavaa ja eturivin asianajajat saattoivat nauttia huomattavan korkeasta statuksesta, ja eräät heistä nousivat pormestarin- tai tuomarinvirkaan. Ei-aatelisten koulutettujen lakimiesten mahdollisuudet tuomarinvirkaan parantuivat sitä mukaa kuin aatelin virkaprivilegioita purettiin.

Menestyvien asianajajien — joita 1600-luvun lopussa oli Suomessa useita kymmeniä — arvostus oli korkeampi kuin esimerkiksi lääkärien ja opettajien. Kuitenkin hovioikeuden vakituisia virkamiehiä pidettiin korkeammassa arvossa kuin asianajajina toimineita lakimiehiä. Usein asianajajina toimivat hovioikeuksien alemmat virkamiehet virkansa ohella (Raevuori 1968, 9, 24).

Lääkäriin heikkoa statusta kuvaa se, että alimpiinkin upseerintehtäviin verrattuna ammatti oli sangen huonosti arvostettu (Wirilander 1950, 107). Heikko status liittyi siihen, että ammatilta puuttuivat tärkeät yhteydet johtaviin yhteiskuntaryhmiin. Lääkäriin ammatti ei Ruotsissa kytkeytynyt vanhan järjestyksen statusrakenteeseen samalla tapaa kuin esimerkiksi Englannissa. Siellä eliittilääkäri sai korkean statuksensa nimenomaan aristokraattikerrokselta. Englantiin verrattuna Ruotsissa ja 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun alun Suomessa toimineita lääkäreitä voi luonnehtia "proletaarisiksi". Lääkäriin yliopistokoulutuksella ei tuolloin ollut yhteiskunnallisen aseman kannalta suurta merkitystä säätyihin kytkeytyvän statusprinsiipin ensisijaisuuden vuoksi. Arvostuksen nousu mahdollistui vasta autonomian ajan alkupuoliskon uusissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa.

Oppikoulunopettajan asema oli myös huono. Aatelia itseään ei julkinen opetus kiinnostanut, eikä se ollut halukas tukemaan julkisia kouluja. Aateliset esimerkiksi useinkin jättivät kouluavustusvelvoitteensa maksamatta (Hanho 1947, 50, 65). Sodankäynnin vaatiessa varoja opettajanpalkkaus kuului ensimmäisiin säästökohteisiin. Lisäksi inflaatio söi palkkoja niin, että kehnó palkka usein entisestääänkin laski (yksityiskohtainen selvitys opettajien palkkauksesta, Hanho 1947, 117-145). Opettajien sisäisessä hierarkiassa triviaalikoulujen rehtorit kuuluivat oppisäädyn eliittiryhmään, ja 1800-luvun alkuvuosina Porvoon kimnaasin lehtorit luokiteltiin epävirallisesti samaan arvoluokkaan tykistön luutnantin kanssa (Wirilander 1974, 161-162). Oppikoulunopettajan ammatin sisäinen hierarkia oli jyrkkä. Hierarkian alimmalla tasolla olivat hyvin huonosti palkatut pedagogioiden opettajat. Seuraavan tason muodostivat Turun katedraalikoulun ja ja triviaalikoulujen kollegat ja apologistat, joiden keskimääräinen vuositulo oli 1700-luvun puolella yli viisinkertainen edellisiin nähden. Ylimpänä ryhmänä olivat rehtorit, joiden keskimääräinen ansiotaso oli yli 12-kertainen alimpaan ryhmään nähden (Heikkinen 1972, 110-111; Rinne & Jauhiainen 1988, 166-167).

Opettajanvirassa oli yksi tärkeä etuisuus, vuoden 1724 koulujärjestyksessä opettajille annettu mahdollisuus siirtyä paremmin palkattuun

papinvirkaan. Siirtymisen mahdollistivat opettajantoimesta saadut virkavuosituudet. Opettajaksi ryhdyttiin usein vain papinviran takia.

Julkisten koulujen opettajien määrä oli pieni ja se kasvoi vain hitaasti. Vuonna 1700 Suomen ylemmissä kouluissa on laskettu olleen 38 opettajaa (Hanho 1947, 90; vrt. myös Heikkinen 1972, 111) eli noin 6-7 prosenttia pappien määrästä. Sata vuotta myöhemmin tilanne ei ollut juuri parempi, sillä koko vuosisadan aikana perustettiin ainoastaan yksi uusi oppikoulu (Loviisan pedagogio, Hanho 1947, 104). Kun Ruotsissa oli 1800-luvun alussa 11 lukiota, oli Suomessa vain yksi pieni lukio (sama, 104).

Gunnar Suolahti (1919, 175-198) on tehnyt yksityiskohtaisesti selkoa *papiston jakaantumisesta pappisylimystöön* ja siitä jyrkästi erottuvaan *pappisköyhälistöön*. Kun vielä 1600-luvun puolivälissä oli pappissäädyn edustaman kannan vastaisesti perustettu lukuisia itsenäisiä seurakuntia, joiden alueelta seurakunnan kirkkoherra sai palkkansa verotuloina, niin 1600-luvun viimeisistä vuosikymmenistä lähtien uusia seurakuntia perustettiin verraten vähän. Sen sijaan emäseurakuntien yhteyteen perustettiin runsaasti kappelikuntia. Samalla suurkirkkoherrain tulot ja lukumäärä pyrittiin pitämään ennallaan, mikä johti veronkantoalueen pysyessä vakiona seurakunnan alemman papiston köyhtymiseen. Rahvaasta peräisin olleista syrjäseutujen papeista ja emäseurakuntien alemmasta papistosta tuli pappisköyhälistöä, joka elintavoiltaan ja sivistystasoltaan poikkesi jyrkästi vauraimpien pitäjien kirkkoherroista. Syrjäseutujen köyhälistöpappien kohtalona oli usein vajoaminen takaisin rahvaaseen. Pappisylimystön rikkautta kasvattivat avioliitot "rahamiessäätyyn" kuuluvien naisten kanssa (sama, 258). Papiston sisäinen luokkajako kärjistyi Ruotsinvallan loppuajana (Suolahti 1919, 186-198; Anthoni 1928, 111).

5. Tutkintojen ja erikoistumisen alut

Vertailuyhteiskunnista selvimmin Englannissa ammattiperiaatteen mukainen erikoistuminen käynnistyi ensiksi alhaisen statuksen profesioissa, joilta puuttui johtavien luokkien tuki. Statusprofessioiden keskeinen perusta taas oli läheinen kytkentä aristokratiaan. Tätä yhteyttä korostaville statusprofessioille erikoistumisesta oli enemmän haittaa kuin hyötyä.

Myös Suomen varhaisten professioiden erikoistumisesta voidaan löytää luokkayhteyksiä. Tuomarinvirka oli 1600-luvun alkupuolen Suomessa puhtaasti aatelinen privilegio, jota viran haltijan itsensä ei

tarvinnut hoitaa, vaan jonka hän saattoi vuokrata edelleen. Tuomarinvirka kulki perintönä, kuten käytännössä yleisesti myös papinvirat ja upseerinvirat (edellisistä Suolahti 1919; jälkimmäisistä Wirilander 1950, 235-239). Virat olivat erikoistumattomia, ja erityisesti papin ammatti oli eriytymälön monitoimiammatti, johon sisältyi hengellisten tehtävien lisäksi hallinnollisia, erilaisia opetuksellisia sekä lääkärin-, liikemiehen ja osin tuomarinkin tehtäviä (Suolahti 1919, 63-64; Suolahti 1934, 52; von Törne ym. 1934, 81). Erikoistumattoman monitoimiammatin luonteen papinvirka säilytti aina 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka. Papiksi aikova ei ennen vuotta 1846 tarvinnut yliopistollista erotutkintoa (Björklund 1939, 155-156, 161), vaikkakin piispa Rothoviuksen oli onnistunut saada jo vuonna 1645 voimaan säädös, jonka mukaan tulevan papin tuli harjoittaa lukuja akatemiassa vähintään kahden vuoden ajan (Heikel 1908, 11). — Papin ammatin monitoimiluonteeseen vaikuttivat muun muassa valtakunnan yhtenäistämistehtävät, luterilaisuus ja myöhemmin valistuksen henki.

Aateliston etuoikeus upseerinvirkoihin selittänee osittain sen, miksi varsinaiset upseerintehtäviin valmistavat koulut perustettiin myöhään. Savon joukkojen komentaja Sprengtporten oli perustanut 1770-luvulla yksityisen koulun, jonka Kustaa III otti pian kruunun huostaan ja siirretti Rantasalmen Haapaniemeen (Heikkinen 1972, 142-145). Koulu oli perusta kadettikoululle. Aatelistapainotteiset vanhat joukko-osastot erikoistuivat uusia joukko-osastoja myöhemmin (Wirilander 1974, 184-185).

Erikoistumisen varhaiset muodot perustuivat lähinnä kahteen tekijään: keskushallinnon ja syntyvien ammattien intresseihin.

Tuomarintoimen hoito oli 1600-luvun alkuvuosikymmeninä joutunut kokonaan kirjavalle ja lähes kouluttamattomalle lainlukijakunnalle, jotka siis vuokrasivat toimen niiden aatelisilta omistajilta. Väärinkäytökset ja asiantuntemattomuus haittasivat hallinnon toimivuutta, ja kuningas ja keskushallinto kiinnittivät asiaan yhä uudelleen huomiota (Blomstedt 1958, 214, 224). Muutoksen ilmeisesti kuitenkin käynnistivät 1600-luvun alkupuoliskolla perustetut hovioikeudet. Svean hovioikeudessa otettiin käyttöön auskultointi vuonna 1627 (sama, 222), ja hovioikeuden oikeus tarkistaa lainlukijain pätevyys virallistettiin kaksi vuotta myöhemmin. Turun hovioikeus seurasi esimerkkiä vuonna 1635. Vuonna 1653 säädettiin, että tuomarinviran hoito edellytti toimimista hovioikeuden asessorina. Suomalaisten kandidaattien oli osallistuttava vuoden kestävään käräjäkierrokseen Ruotsissa. Myös Turun Akatemian perustamista oli perusteltu muun muassa lainlukijain kehnaudella. Lain-

lukijain koulutustaso nousikin selvästi vuosisadan lopulla (sama, 203-205).

Oikeuslaitos ja sen alemmat, asianajajina toimineet virkamiehet edistivät myös *asianajotoiminnan* rationaalistamista. Svean hovioikeuden omaksuma käytäntö pitää itsellään oikeus asianajien hyväksymiseen levisi muihin hovioikeuksiin. Asianajajaprokuraattorit pyrkivät saavuttamaan monopoliaseman asianajossa, ja hovioikeudet valvoivat heidän asemaansa. Ammatinharjoitus koetettiin saattaa yliopistokoulutuksen saaneiden monopoliksi ja asianajohakemus saatettiin hovioikeudessa hylätä vetoamalla akateemisen koulutuksen puuttumiseen, mikä käytäntö yleistyi Turun hovioikeudessa (Raevuori 1968, 17-20; Blomstedt 1973, 115). Kuitenkaan Svean hovioikeuden vuonna 1688 tekemää esitystä asianajotoimen sitomiseksi muodollisesti yliopistokoulutukseen ei koskaan saatettu virallisesti voimaan, ei myöskään sen vuonna 1709 laatimaa asianajo-ohjesääntöä. Oikeuslaitoksen voima ei riittänyt syrjäyttämään yleistä käytäntöä käyttäen asianajajana ystävää tai palvelusmiestä, sillä pätevyysvaatimuksia ei koskaan oltu ulotettu koskemaan aatelisia. Yliopistokoulutuksen saaneiden määrä ei liioin riittänyt tyydyttämään kysyntää. Niin ikään monopolisointiyritykset olivat ristiriidassa muiden virkamiesten intressien kanssa (Letto-Vanamo 1989, 27-30). Monopolivaatimuksista katsotaan lopullisesti luovutun vuoden 1734 asianajolaissa. Porvarissäädyn valtiopäivillä tekemää esitystä vastusti aatelin lisäksi talonpoikaissäätö.

Englanti tarjoaa vertailukohtaan. Siellähän aristokraattista syntyperää olevat *barrister*-asianajajat kykenivät varhain monopolisoimaan itselleen korkeimmat asianajotehtävät tuomioistuimissa. Aristokraattipoikien ylijäämä tarvitsi tällaisia sijoittumisväyliä ja valloitti professioiden korkeimpia kerrostumia. Ruotsalaiselle vähälukuisalle aatelille sen sijaan riittivät valtion, oikeuslaitoksen ja sotalaitoksen korkeimmat virat. Suomessa aatelin valtaosa käänsi selkensä oppisivistykselle, ja sen habitus muokkautui vahvasti senkaltaisia tehtäviä vastaan, jotka se käsitti kansan palveluksi.

Jos monopolin rakentamisyrietykset asianajotoiminnassa epäonnistui-
vat, toisin kävi *lääkärin ammattissa*. Monopolin pystyttämistä ajoi jo 1600-luvun kolmannella vuosikymmenellä pieni tukholmalaisten lääkäreiden ryhmä, joka oli saanut koulutuksensa ulkomailla tai Upsalan yliopistossa. Turvatakseen ammatilliset etunsa lähinnä ylhäisaatelia ja kuninkaanhovia palveleva lääkäriyryhmä pyrki saamaan laillisesti virallistetun monopoliaseman. Ryhmä kääntyi kuninkaan puoleen vuonna 1633 tavoitteenaan ulkomaisten esikuvien mukaisen *Collegium Medicum*in perustaminen ja ammatin käsityöläishaarojen, kuten parturi-

en, puoskarien ja muiden kansanparantajien sulkeminen ammatin ytimestä (Hjelt 1891a, 9-10). *Collegium* virallistettiin jo samana vuonna ja sen asema ja laajat valvontaoikeudet vahvistettiin edelleen vuosien 1680 ja 1688 lääkintöasetuksissa. *Collegiumin* jäsenistön muodostivat kaikki yliopistollisen koulutuksen saaneet lääkärit. Lääkärin toimiluvan hakijat veloitettiin esittämään tohtorin todistuksensa ja käytännön taitonsa *Collegiumille*. Ulkomaisten lääkäreiden oikeuksia rajoitettiin siten, että he saivat toimintaoikeudet vain, jos heidän ei katsottu vaarantavan oman maan lääkärikunnan etuja.

Kysymyksessä oli muodolliseen koulutukseen perustuva monopoli. Se vahvistui edelleen 1700-luvulla, kun merkantilismin vaikutuksesta alettiin kehittää terveyspolitiikkaa. Perustettiin valtakunnallinen *piirilääkärijärjestelmä* (1749), ja vuonna 1763 *Collegiumille* taattiin oikeus tutkia virkalääkäreiksi hakevien ammatillinen pätevyys sekä oikeus nimittää ammatinharjoittajia virkoihin. Juuri ennen vuosisadan vaihdetta *Collegiumin* asema edelleen vahvistui, kun käsityöläistyypin harjaannuksen saaneet kirurgit alistettiin *Collegiumin* alaisuuteen ja valvontaan. Tähän päättyi pitkään jatkunut kamppailu koulutettujen lääkäreiden ja kirurgien välillä.

Ammatillinen monopoliasema ei johtanut lääkäreiden aseman ja statuksen nousuun. *Collegiumin* lukuisat esitykset lääkintöolojen kehittämiseksi kilpistyivät toimeenpanovallan puuttumiseen sekä muun hallinnon välinpitämättömyyteen. Hjeltin (1891a, 28-29) mukaan syynä tähän oli kyvyttömyys mieltää lääkintöhallinto osaksi modernia valtionhallintoa. Tätä tuskin on syytä epäillä. Mutta huonon statusaseman tärkein tekijä voidaan kuitenkin löytää ammatin suhteesta johtaviin säätyryhmiin. Lääkärin ammatilla ei näet ollut niille samanlaista merkitystä kuin esimerkiksi Englannissa. Yliopistokoulutus ei itsessään vielä tarjonnut merkittävää itsenäistä statuksen lähdeä ja etuoikeutetun aseman merkkiä. Sääty ja säätyyn kuuluminen oli ensisijaista, siitä riippumaton koulutus toissijaista. Ammatilliselle perustalle — muodolliseen koulutukseen vailla olennaisia sääty-yhteyksiä — rakentunut professio ei voinut saavuttaa menestystä yhteiskunnassa, joka rakentui lujasti vanhan järjestyksen säätyperiaatteen varaan. Johtavat säädyt itse olivat suuresti riippuvaisia viroista ja "imivät" yhteiskunnan voimavaroja omiin säätyprofessioihinsa. Tietyt virat taas riittivät niiden jäsenistön sijoittumisväyliksi.

Merkantilismin aikaiseen hyödyn aikakauteen ajoittui virkakontrolin tiukentaminen ja alkeismuotoisten *virkatutkintojen* kehittäminen (Heikkinen 1972, 172-173). Vuonna 1733 oli annettu määräys, jonka mukaan yksityisopettajiksi aikovia ei saanut päästä yliopistosta ilman

"asiaankuuluvaa akateemista todistusta", josta tuli ilmetä hänen edistymisensä tieteissä, hänen jumalanpelkonsa ja elämäntapansa. Vuosisadan puolivälissä todistuspakko ulotettiin nuorukaisiin, jotka aikoiivat lain ja oikeuden tuntemusta edellyttäviin virkoihin (Heikel 1940, 126). Pian todistuspakkoa laajennettiin edelleen. Vuonna 1756 määriteltiin ensimmäisen kerran virkaylennysten perusteena ollut kyvykkyys teoreettisiksi tiedoiksi, jotka oli hankittu ja koeteltu akatemioissa ja muissa oppilaitoksissa (Wirilander 1950, 166). Mutta vaikka jo vuoden 1720 hallitusmuodossa oli kielletty sukulaisuuden ja ystävyuden hyväksikäyttö virkaylennyksissä, olivat omaisuus- ja sukulaisuussuhteet todellisuudessa yleensä ratkaisevia tekijöitä (Wirilander 1950, 170-82; Suolahti 1919, luvut II ja VII). Heikkisen (1972, 174) mukaan vuosisadan puolivälissä tavoitteena oli itse asiassa siirtää virkoihin pyrkivien tietojen ja taitojen arviointi valtion virastoihin. Pappistutkinto oli jo aiemmin siirtynyt tuomiokapitulien valvonnassa suoritettavaksi.

Koulutukseen perustuvaa *pätevyysperiaatetta* edistivät Ruotsissakin korkeampaan koulutukseen kytkeytyneet ammattikunnat tai niiden sektiot, joilta kuitenkin puuttui säätyjen ytimiin kuulumisen antama etuoikeutettu asema. Selvästi tätä tyyppiä edustivat lääkärit ja ainakin osin myös asianajomonopolia 1600-luvun lopussa ajaneet hovioikeuksien virkamiehet. Menestys riippui olennaisesti heidän intressiensä yhteensopivuudesta määräävämpien ryhmien intressien kanssa. Lääkäreiden menestystä voidaankin selittää muun muassa sillä, että heidän ammattitoiminnan monopolisoimisintressinsä olivat yhdensuuntaisia aatelisesti määräytyneen valtion kulttuuristen yhtenäistämisyhtymysten kanssa (kulttuurin rationaalistaminen ja siinä yhteydessä myös taikauskon hävittäminen). Olennainen tekijä oli vahva valtio. Vastakohtana Pohjois-Amerikan ja Saksan paikalliselle yhteiskuntarakenteelle Ruotsin keskitetty valtiokoneisto yhdisti tehokkaasti koko valtakunnan yhtenäisten käytäntöjen kentäksi. Suurvallaksi pyrkivälle sotaa käyvälle maalle oli tärkeää koko valtakuntaan ulottuva rationaalinen hallitseminen. Hallinnon tehokkuus edellytti koulutuksen avulla hankittavia pätevyysvaatimuksia. Ensi sijassa tähän yhteyteen on sijoitettava valtion pyrkimykset yliopistollisen virkamieskoulutuksen tehostamiseksi sekä lainlukijain pätevyysvaatimusten edistäminen 1600-luvulla.

Luku IV

PUOLUSTUKSELLINEN BYROKRATIA, VIRKATUTKINNOT JA KOULUTUS 1809-1854

1. Säätynäkökulma byrokraatiaan ja koulutukseen

Välittömästi Venäjään liittämisen jälkeen Suomeen ryhdyttiin rakentamaan omaa keskushallintoa. Ylintä valtaa suuriruhtinaskunnassa käyttämään perustettiin hallituskonselji, jonka nimi myöhemmin muutettiin senaatiksi. Senaatissa puhetta johti keisarin edustajana venäläinen kenraalikuvernööri, suuriruhtinaskunnan ainoa venäläinen ei-sotilasviranomaisena. Senaatin asema 1800-luvun Suomen yhteiskuntakehityksessä oli keskeinen. Byrokratiajohtoisuus oli erityisen leimallinen piirre suuriruhtinaskunnan alkupuoliskolla vuoteen 1855 saakka.

Kontinentaalisen lähestymistavan mukaisesti otan *byrokratian* professionaalisen järjestelmän tarkastelun lähtökohdaksi. Kaksi yleistä näkökohtaa on syytä erottaa toisistaan.

Byrokraattinen hallinta voidaan ymmärtää erityisenä sosiaalisena järjestelmänä, joka pyrkii muokkaamaan myös ympäristöään oman toimintatapansa ja siitä kumpuavien tarpeiden mukaisiksi. Kuuluisassa byrokraattisen hallinnan ideaalityypissään Max Weber nimesi joukon tekijöitä, joita byrokraatia pyrkii korostamaan pystyäkseen toimimaan tehokkaasti (*WuG*, 650-679).¹ Tärkeimpiä niistä ovat: viranomaisten vastuu- ja velvollisuussuhteiden täsmällinen määrittäminen; byrokraat-

¹ Suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuosina keskushallinto oli melko kaukana Weberin tarkoittamasta ideaalityypistä. Edempänä nähdään, että sen toiminta ei ollut erityisen rationaalista, vaikka se olikin tiukan hierakkinen ja noudatti formaaleja toimintatapoja. Silti tarkasteltavan ongelman kannalta tärkeisiin kehityskulkuihin voidaan saada lisävalaistusta weberiläisen byrokraatiakäsitteen käsitteen avulla.

tisen organisaation hierarkkinen rakenne ja siihen perustuva organisaation alempien tasojen kyky vastata nopeasti ylempien viranomaisten toimeksiantoihin; byrokraattisen organisaation jakautuminen erikoistuneisiin osiin, joista kukin suuntautuu toteuttamaan tietyn tehtävälueen; muodollisten menettelytapojen korostaminen ja pyrkimys mielivaltaisten toimintojen minimointiin; byrokratiassa toimivien harjaannuttaminen koulutuksen avulla toimimaan tehokkaasti omalla erikoistuneella tehtävälueellaan. Tällaisten ominaispiirteiden tarkoituksena on vahvistaa byrokratian reaktiokykyä, toiminnan ennustettavuutta ja organisaation kykyä toteuttaa sille annettuja käskyjä. Viranomaisten täsmälliset vastuualueet ja -suhteet, erikoistuminen, hierarkkinen rakenne, muodollinen toimintatapa ja koulutuksen avulla aikaansaatu harjaantuminen palvelevat teknisluontoisen tehokkuuden maksimointia. Byrokraattinen organisaatio on kuin tehokkaasti toimiva koneisto käyttäjälleen, joka tuntee ja hallitsee hyvin sen ominaisuudet ja toimintatavat, ja joka voi luottaa niiden pysyvyyteen. Weber sanoi, että tämän kaltainen organisaatorakenne on tehokas puhtaasti teknisessä merkityksessä.

Byrokratian toiminnan rationaalistamisen yksi keino on henkilöstön koulutus. Weber katsoi uudenlaisen koulutuksen yleistymisen kulkevan käsi kädessä yhteiskunnan byrokratisoitumisen kanssa. Byrokratian koulutustavoite on harjaantunut *Fachmensch*. Koulutustarpeen kasvuun liittyy vaatimus pätevyyden osoittamisesta. Tutkinnoissa määrittellään tarvittavat koulutussisällöt, oppimäärien laajuudet ja niiden hallitsemisen osoittamisen muodot ja kriteerit. Byrokratisoituminen luo tendenssin uudentyyppisen, yhtenäisen ja yleispätevän tutkintojärjestelmän syntyyn ja vahvistumiseen. Suomessa tätä kehityskulkua ilmensi puhtaimmin virkatutkintojen käyttöönotto vuonna 1817.

Weber liitti tutkintojärjestelmän yleistymiseen toisenkin tendenssin, joka liittyy läheisesti tämän tutkimuksen ongelma-alueeseen. Se koskee *mahdollisuutta* käyttää tutkintoja *sosiaalisen sulkemisen muotona*. Tutkinolla on näin ollen kaksoisfunktio: se on yhtäältä osoitus hankituista pätevyyksistä, mutta se voi toimia myös ryhmä- tai luokkaperustaisen sosiaalisen sulkemisen välineenä. Sosiaalinen kollektiivi, esimerkiksi sääty tai professio, voi koettaa käyttää sulkemistrykimyksissään hyväkseen tutkintoja. Etuoikeudet pyritään monopolisoimaan vain tutkinnon suorittaneille.

Tarkastelen tutkintojen molempia funktioita 1800-luvun alkupuolen Suomessa. Ensin erittelen *virkatutkintojen* käyttöönottoa ja merkitystä aatelistolle. Yksi tärkeimmistä virkatutkintojen erityispiirteistä oli niiden *juridinen laatu*. Tähän liittyy Suomen professionaalisen järjestelmän tärkeä ominaispiirre, *lakimiehen ammatin* asema, ei vain ammatilli-

sen statushierarkian, vaan koko yhteiskunnallisen statushierarkian huipulla. Lakimies-virkamiehestä tuli sanan varsinaisessa merkityksessä korkean statuksen professio. Luvun toisessa osassa tarkastelen, millaisia yleisiä sosiaalisen sulkemisen funktioita tutkinnoilla ja koulutuksella oli suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuosikymmeninä.

Teoreettinen byrokratiakäsite on kuitenkin liitettävä teoreettiseen yhteiskuntakäsitykseen — tämä on tarkoittamani toinen tärkeä näkökohta. Byrokratia on ympäristönsä tuote ja osa yhteiskuntaa. Sen toiminta määräytyy yhteiskunnallisista suhteista ja ympäristö suuntaa siihen poliittisia paineita. Tarkastelua ohjaa käsitys, että 1800-luvun alkupuolen suuriruhtinaskunnan keskushallinnon toteuttamaa yhteiskuntapolitiikkaa on osaltaan tarkasteltava yhteydessä johtavien virkamiesten viiteryhmään, ja sen yhteiskuntaluokan historiaan, jonka jäseniä he olivat. Keskushallinnon rakentamisessa oli kysymys *erityisten yhteiskunnallisten suhteiden* vallitessa tapahtuneesta keskushallinnon rakentamisesta, jonka tuloksena oli tietyn luokkasisällön omaava keskushallinto. Aikaisemmin näimme, että 1800-luvun saksalaisen yhteiskunnan professionaalisen järjestelmän monia tärkeitä puolia voidaan eritellä byrokratiata johtaneen yhteiskunnallisen luokan tai kerrostuman, *Bildungsbürgertumin* näkökulmasta. Myös Suomen tapauksessa huomio täytyy kohdistaa byrokratiassa valtaa käyttäneisiin yhteiskuntaryhmiin, niiden asemaan vallankäyttäjinä, suuntautuneisuuteen (habituksien) ja intresseihin professioihin ja professioiden koulutusinstituutioihin nähden.

Pyrin tässä ja seuraavassa luvussa osoittamaan, että professioiden kehitystä on hedelmällistä eritellä *professionaalisen järjestelmän* käsitteen näkökulmasta siinä merkityksessä kuin olen tämän käsitteen määritellyt. Rakennan tulkintakehikon, jonka avulla seuraavassa pääluvussa tarkastelen yksityiskohtaisesti eräiden professionaalisten ammattikuntien kehitystä.

Jaksoa suuriruhtinaskunnan synnystä vuoteen 1855 koskeva perusväite on, että professioiden kehityksen ymmärtämiseksi on tunnettava erityisesti *aateliston* sosiaalishistoriaa, yhteiskunnallista asemaa ja tilannetta Suomen valtiollisen aseman muuttuessa vuonna 1809. Pyrin osoittamaan, että on hyödyllistä kohdistaa huomio kolmeen aatelistoon liittyvään tekijään: aatelin historiallisesti muotoutuneeseen habitukseen (erityisesti sen sosiaaliseen ja kulttuuriseen suuntautuneisuuteen), sen luokka-asemaan yhteiskunnassa ja sen luokkatilanteeseen Suomen valtiollisen aseman muuttuessa.

Aatelin ja byrokratian tarkastelu on liitettävä osaksi vielä laajempaa kokonaisuutta, osaksi sitä poliittista yhteyttä, johon suuriruhtinaskunnan sisäinen yhteiskunnallinen elämä sijoittui.

Tarkastelun johtopäätös tulee olemaan, että Suomessa toteutui harjoitettuun yhteiskuntapolitiikkaan nähden päinvastainen käänne kuin Saksassa. Saksan valtioissa aristokratiasta ja monarkista suhteellisesti riippumaton *Bildungsbürgertum* onnistui hankkimaan johtavan aseman vuosisadan alun kriisissä. Vanhan järjestyksen ydinrakenne oli murtunut, mutta kapitalistis-teollinen yhteiskuntamuoto vallitsevana järjestyksenä oli vielä kaukana edessäpäin. Johtavan virkamieskerrostuman omien tavoitteiden toteutumiseksi jäi suhteellisen paljon tilaa. Se pystyi toteuttamaan ideaaliensa mukaisen yhteiskunnallisen muutoksen. "Sivistysporvaristo" laajensi erittäin voimakkaasti koulutusta ja loi myös alemmille virkamieskerrostumille todellisia mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun. Se muokkasi asteittain edellytyksiä porvarilliselle yhteiskunnalle ja ryhtyi voimaperäisesti laajentamaan professionaalista järjestelmää.

Suomessa sen sijaan johtava traditionaalinen kerrostuma onnistui lujittamaan asemiaan pian valtiollisen muutoksen jälkeen. Aateli saattoi keskushallinnossa — Venäjän määrittelemissä puitteissa — toteuttaa habituksensa ja intressiensä mukaista yhteiskuntapolitiikkaa. Sen luonteenomaisia piirteitä olivat traditionaalisuus ja puolustuksellisuus. Byrokratian johtavan ja vaikutusvaltaisimman ryhmän asenne rahvaan koulunkäyntiin säilyi torjuvana koko sen vallassaolon ajan vuoteen 1855 ja sen jälkeenkin. Tätä puolustuksellista yleisorientaatiota auttaa ymmärtämään säädyn sosiaalishistoria ja uhanalainen tilanne, johon se ajautui vuonna 1809.

Ensimmäinen sääty oli joutunut puolustuskannalle jo Suuren Pohjan sodan jälkeen. Upseerin ammatin akuutti kriisi 1809 vahvisti *puolustuksellista suuntautumista*: säädyn etuoikeudet oli pyrittävä turvaamaan. Tässä suuntautumisessaan suomalainen aateli ilmensi vain samaa orientaatiota kuin aatelisto vanhan järjestyksen viimeisinä aikoina muuallakin (ks. Blum 1978), mutta sen merkitykset ja vaikutukset tulivat olemaan erityislaatuisia. Pääsy johtoasemaan keskushallinnossa antoi mahdollisuuden sekä lukuisten aatelisten sijoittumiseen korkeille virkapaikoille että yhteiskunnan huippukerrokseen kuuluvien etujen turvaamiseen tähtäävien muiden strategioiden toteuttamiseen. Ne koskivat tärkeällä tavalla professioita ja koko professionaalista järjestelmää.

Paljoakaan kärjistämättä voidaan sanoa, että puolustuksellisen suuntautumisensa perustalta aatelisbyrokraattien suhde professioihin

muodostui sekin kaksijakoiseksi: oman ryhmän kannalta tärkeitä ammattiasemia tuettiin ja palkittiin, kun taas oman ryhmän habituksen kannalta vieraiden tai kilpaileviksi koettujen ammattikuntien ja yhteiskunnallisten ryhmien kehitystä jarrutettiin ja estettiin. Tämän kaksijakoisen yleisstrategian ymmärtämiseksi on tärkeää ottaa huomioon suomalaisen aatelin historiallinen erityisluonne.

Aatelissäädyn tarkastelu on osoittanut miten suuresti se oli riippuvainen valtion viroista. Tätä perusasetelmaa se ei enää kyennyt muuttamaan huolimatta johtavasta asemastaan byrokratiassa. Etujensa turvaamisen keskeisenä kenttänä säilyivät näin ollen myös uudessa tilanteessa virat ja niihin pääsyn valvonta. Mutta kentän *sisäinen rakenne* muuttui. Upseerin ammatti syrjäytyi, ja sitä korvaamaan tulivat ennen muuta byrokratian ylemmät virat. Byrokratian rakentaminen ja byrokraattisen hallinnan tarpeet tarjosivat luonnollisen ratkaisun ensimmäisen säädyn ongelmaan. Suomeen vuosina 1814 ja 1817 perustettujen virkatutkintojen tärkeimpänä motiivina oli hallinnon tehostaminen. Tutkimusongelman kannalta oleellista on myös tutkintojen toinen funktio. Tutkinnot saattavat tehokkuuden lisäämistehtävänsä ohella toimia (samanaikaisesti) välineenä, jolla muut ryhmät voitiin sulkea etuoikeutettujen asemien ulkopuolelle. Hankittuja ominaisuuksia, kuten koulutusta ja tutkintoja alettiin käyttää saatujen ominaisuuksien — syntyperäinen kuuluminen yläluokkaan — eriarvoisuusprinsippiin tukena.

2. Byrokratia, aateli ja juridiset virkatutkinnot

Aatelisjohtoinen hallintobyrokratia

Sodan päättymisen jälkeen Suomeen alettiin luoda keskushallintoa. Maahan perustettiin Kustaa III:n ajan Ruotsin hallintoelimiä vastaavat instituutiot (Rauhala 1915, 1-49). Keisarin alapuolelle korkeinta valtaa käyttämään perustettiin hallituskonselji (myöhemmin Keisarillinen Suomen Senaatti). Sitä johti keisaria edustava kenraalikuvernööri. Konselji sai Ruotsin esimerkin mukaiset keskusvirastot, kollegiot, joita vuonna 1820 oli 13, ja joiden määrää lisättiin vuosisadan kuluessa niin, että vuonna 1890 niitä oli 27. Konseljin ja keisarin välityselimeksi perustettiin Pietariin Suomen asiain komitea, jonka nimi myöhemmin muutettiin valtiosihteerin virastoksi.

Keisari Aleksanteri I oli jo sodan aikana ilmoittanut, että vallitsevat yhteiskuntarakenteet säilytetään. Niin ikään hän takasi suuriruhtinaskunnalle laajan sisäisen itsemääräämisoikeuden. Keisari tarvitsi tyytyväistä puskurivaltiota, ja siihen hän pyrki palkitsemalla suuriruhtinaskunnan johtavia yhteiskuntaryhmiä. Aleksanterin Suomen-politiikan tavoitteena oli estää läntisten liberaalien virtausten leviäminen Suomeen ja Suomen kautta Venäjälle. Tavoitteeseen pyrittiin suuriruhtinaskunnan kapean säätyläisluokan edut huomioon ottavalla politiikalla. Korkeimpien hallintoelinten sosiaalinen kokoonpano ilmentää tätä politiikkaa. Hallituskonseljin reglementeissa Aleksanteri I määräsi Ruotsin vallan aikaista käytäntöä noudattaen, että puolet senaatin jäsenistä tuli olla aatelisia ja toisen puolen muita säätyläisiä (Rauhala 1915, 33; Jutikkala 1956, 115-116). Tämä toteutui ensimmäisessä konseljissa, mutta keisarin sallimana senaatin kokoonpano muuttui jo kymmenkunta vuotta myöhemmin vahvemmin aatelistäiseksi.

Taulukko 1. Aatelisten osuus senaattoreista 1820—1900, prosenttia

Vuosi	Osuus %	Vuosi	Osuus %
1820	67	1870	80
1830	65	1880	47
1840	63	1890	50
1850	76	1900	21
1860	60		

Lähde: Mikkeli 1954, 42 taulukko 1.

Senaatin ylemmästä virkamieskunnasta ajoittain noin puolet oli aatelisia, ja Suomen asiain komitean (valtiosihteerin viraston) ylemmistä virkamiehistä suurin osa oli aatelistäjä jäseniä vuosisadan lopulle asti (Mikkeli 1954, 21-22, 42-43 liitetaulukot I ja II; Mikkeli on sisällyttänyt laskelmissaan senaatin virkamiehiin myös senaattorit; osuudet ilman senaattoreita, Jutikkala 1956, 132). Suomen asiain komitean poliittinen rooli oli monessa tapauksessa ratkaiseva, sillä se esitteli Suomea koskevat asiat suoraan keisarille. Ylempään aateliin kuuluvien

edustus tärkeimmissä valtioneimissä oli vahvempi kuin muissa virastoissa (sama, 131).

Taulukko 2. Aatelin osuus hallintokuntien ylemmästä virkamiehistöstä 1820—1900

	Keskus- hallinto %	Paikallis- hallinto %	Oikeus- hallinto %	Sotilas- hallinto %
1820	48	29	19	80
1830	46	15	18	100
1840	44	33	28	33
1850	53	33	20	50
1860	44	27	31	66
1870	39	25	29	41
1880	26	33	16	37
1890	33	18	14	36
1900	19	15	11	42

Lähde: Mikkeli 1954, 49, 52, 54, 55. Oikeushallinto viittaa tässä tuomaristoon.

Hallintobyrokratiasta tuli vahvasti aatelisjohtoinen. Osaltaan siihen vaikutti tapana ollut tiettyjen virkapaikkojen haltijain aatelointi. Aatelin osuus siviilihallinnon viroista (poisluettuna oikeushallinto) nousi Wirilanderin mukaan 5,4 prosentista vuonna 1800 22,5 prosenttiin vuonna 1840 (Wirilander 1974, 445 liite 7). Mikkelin laskelmat (1954, 49, 52, 54, 56) osoittavat, että aatelisten osuus *ylemmästä virkakunnasta*²

² Mikkeli perustaa jaon alempiin ja ylempiin virkamiehiin vuosien 1826, 1860 ja 1880 virallisiin arvojärjestyksiin (ks. Mikkeli 1954, 4-5) ja arvioi jaon vastaavan suurin piirtein Heikki Wariksen ryhmittelyä tutkimuksessa "Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä" (1940, 213-215). Waris lukee *ylem্পän virkamieskuntaan* maaherran, senaatin ja hovioikeuden jäsenen, keskusviraston tirehtöörin, ministerivaltiosihteerin, senaatin esittelijäsihteerin, laamannin, kihlakunnantuomarin, senaatin protokollasihteerin, registraattorin, kamreerin, kanslistin, viskaalin ja kielenkääntäjän, keskusviraston jäsenen, hovioikeuden sihteerin ja viskaalin, lääninsihteerin ja -kamreerin, lääninmaanmittarin ja -agronomin sekä pormestarin. *Alempaan virkamieskuntaan* kuuluvat muun muassa keskusviraston sihteeri, kamreeri ja viskaali, maanmittari, tullinhoitaja, lääninrahastonhoitaja, sotatuomari, senaatin kopisti, hovioikeuden notaari, varatuo-

nousi pian kolmannekseen (32 prosenttia vuonna 1820) ja keskushallinnon ylemmästä virkakunnasta lähes puoleen (48 prosenttia vuonna 1820).

Aatelin sisäpoliittinen valta riippui nyt suuriruhtinaskunnan poliittisesta asemasta. Muodollisesti suuriruhtinaskunnan itsemääräämisaste oli korkea monella hallinnon lohkolla. Kuitenkin poliittisesta tilanteesta riippuen Venäjä saattoi vaikuttaa suuresti suuriruhtinaskunnan yhteiskuntaelämän eri alueisiin. Suomen poliittisen eliitin riippuvuus Venäjältä näkyi myös eliitin pyrkimyksessä ottaa ennalta huomioon keisarivallan reaktioita kussakin poliittisessa tilanteessa. Byrokratian merkitystä suuriruhtinaskunnassa vahvisti sen asema keskeisenä hallitsemisen välineenä. Porvoon valtiopäivien jälkeen seuraavat säätyvaltiopäivät kutsuttiin koolle vasta 1863. Sukupolven ajan hallintobyrokratia käytti valtaa ilman valtiopäivien vaikutusta. Hallintokoneisto oli tiukan hierarkkisesti rakentunut ja lujasti johtavien byrokraattien määräsvallassa.

Aatelisjohtoinen hallinto ei ollut harvinaista tuona aikana; 1700-luvulla se oli tyypillinen monille Euroopan maille (Blum 1978, 198; Englannin samankaltaisesta tilanteesta vielä 1800-luvulla, Corrigan & Sayer 1985, 131). 1800-luvulla suuriruhtinaskunnan tilanne muistutti Venäjän tilannetta. Vuosina 1846-1855 Venäjän korkeimmista viroista oli aatelissyntyisten hallussa 70-80 prosenttia (Blum 1978, 203; yksityiskohtaisemmin Wortman 1976, luku 3). Sen sijaan voidaan arvioida, että tällä oli Suomessa erityistä merkitystä aatelistolle, kun otetaan huomioon ensimmäisen säädyn sosiaalinen erityislaatu ja sen saama isku valtiollisen aseman muututtua.

Aatelia kohdannut kriisi perustui säädyn suhteelliseen heikkouteen, joka johtui laajan itsenäisen talonpoikaiston olemassaolosta ja jatkuvista sodista. Molemmat tekijät kavensivat aatelin maanomistus pohjaa. Alituiset sodat olivat irrottaneet aatelia maasta sen kautta, että kaatuneiden aatelisupseerien jättämää aukkoa täytettiin sotilaiden aateloinneilla, joihin ei enää 1700-luvulla liittynyt maaläänitysten myöntämistä. 1700-luvun kuluessa ensimmäisen säädyn suhteellinen asema oli järkkynyt vakavasti kaksi kertaa. Vuonna 1723 se oli menettänyt virkaprivilegioita ja joutunut tyytymään siihen, että myös muut säätyläisryhmät saivat oikeuden rälssimaan omistukseen. Vuoden 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjassa sääty menetti vielä lisää virkaprivilegioita.

mari, kruununvouti, postimestari, asemapäällikkö, nimismies, henkikirjuri sekä läänin- ja kaupunginviskaali.

Tuolloin myös talonpojille myönnettiin oikeus hankkia rälssimaata. (Aatelin heikentyneestä asemasta yksityiskohtaisemmin Jutikkala 1956, 114-155; Jutikkala 1958b, 129; Wirilander 1974, 107; Backman 1979, 194, 199-200; Tiihonen & Tiihonen 1984, 88-89.)

Siviilihallinto oli kooltaan pieni eikä voinut tarjota kovin paljon virkapaikkoja. Niinpä vuonna 1800 aatelisista viranhaltijoista peräti 93 prosenttia toimi Wirilanderin mukaan sotilashallinnossa. Tätä riippuvuutta vasten voidaan ymmärtää aatelin akuutin kriisin syvyys, joka seurasi, kun Aleksanteri I hajotti Suomen vakinaisen armeijan välittömästi sodan päätyttyä. Kaikkiaan noin puolitoista tuhatta upseeria, aliupseeria ja muuta sotilasvirkamiestä joutui vakavan toimeentulo-ongelman eteen. Palkkasaatavien rästit useilta vuosilta (Wirilander 1955, 105) ja yleinen velkaantuneisuus (Jutikkala 1949, 187-189) pahensivat kriisiä. Vain osalla maomaisuus riitti toimeentuloon. Niinpä kreivi von Troililla, säädyn puheenjohtajalla Porvoon valtiopäivillä, oli täysi syy kiinnittää säätyveljien huomio "epäonnen armeijan" ja oman *säädyn* tulevaan kohtaloon (von Bonsdorff 1915, 230).

Toimeentuloa koskevat huolet ratkesivat kuitenkin yllättävästi ja upseeriston kannalta onnellisesti. Manifestissaan maaliskuussa 1810 keisari takasi kaikille syntyperäisille suomalaisille upseereille ja aliupseereille täyden elinikäisen palkan. Nämä edut he saivat pitää muista tulolähteistään riippumatta (Nevanlinna 1899, 136-137; myös Wirilander 1955, 106, alaviite 2, 107). Eläkesumman suuruudesta antaa käsityksen tieto, että vuoden 1811 valtionbudjetista anottu summa vastasi noin 22 prosenttia (Nevanlinna 1899, 139). Ei ole ihme, että ratkaisu herätti upseeristossa kiittollisuuden tunnekuohun (von Bonsdorff 1915, 237-249; von Bonsdorff 1918, 116-118, 122-123). Valtaosasta johtavan säädyn jäseniä tuli keisarin uskollisia alamaisia, mikä oli ollut manifestin tarkoituskin.

Tutkimusongelman kannalta tärkeää on, ettei ensimmäisen säädyn kriisi kuitenkaan kokonaan lauennut. Vaikka manifesti turvasi upseerien toimeentulon, se ei turvannut heidän lastensa tulevaisuutta. *Säädyn tulevaisuus* oli edelleen uhattu. Paitsi tulolähde myös identiteetti oli epävarma: sotilasammatti ei enää taannut turvattua tulevaisuutta. Vaikka upseerin ammatti lopulta säilyi aatelisten merkittävänä ammatina, se ei enää ollut aatelisten lähes yksinomainen identiteettiprofessio, kuten ennen (ks. myös Jutikkala 1956, 128-130). Suomeen perustettiin joukko-osastoja, ja lisäksi Venäjän armeija tarjosi etuoikeuksia sinne siirtyneille suomalaisupseereille. Suomen sodan upseerien pojista lopulta suuri osa, lähes puolet, kulki isiensä jalanjälkiä uranvalinnsaan (aatelisuusupseerien poikien sijoittumisesta, Wirilander 1955, 109).

Venäjän armeijan suurta merkitystä suomalaisupseereille osoittaa Screenin (1976, 287) arvio, jonka mukaan kaikkiaan noin 3 300 suomalaista upseeria palveli autonomian aikana Venäjän armeijassa. Vuonna 1850 yli viidennes aikuisista aatelismiehistä oli sotilaspalveluksessa Venäjällä. Tärkeää tarkasteltavan kysymyksen kannalta on, että valtiollisen aseman muutoksen tapahtuessa upseerinammatin tulevaisuus näytti sangen uhanalaiselta. Kotimaan joukko-osastojen tarjoamat mahdollisuudet osoittautuivat myös myöhemmin epävakaisiksi (Wirilander 1974, 132).

Aatelin tilannetta voidaan havainnollistaa erään aatelisupseerin vuonna 1818 esittämällä käsityksillä, joiden Wirilander (1974, 188-190) katsoo kuvaavan yleisesti silloisen soturisäätyläistön katsomustapoja. Kyseinen upseeri totesi suurimman osan aatelisista ja heidän vertaisistaan olevan sangen varatonta ja "lähes läpikotaisen köyhyyden rusikoi-maa" väkeä verrattuna Euroopan muiden valtakuntien vapaasäätyihin, minkä takia heidän oli pakko kilpailla toisten säätyjen nuorison kanssa virkaurilla. Vaikka siviilivirkalaitos oli kasvanut ja tarjonnut paljon uusia uramahdollisuuksia, kaikki soturisäätyläistöön kuuluvat nuoret eivät pystyneet niihin sijoittumaan. Upseeri arvioi, että "heidän haitta-naan paneutua pappissäätyyn on joltinenkin määrä rahvaan lapsia ja sanotun säädyn lähes koko jälkeläistön käsittävä joukko, joka vanhem-miltaan saamansa kasvatustavoitteiden mukaisesti ihan yleisesti on tarkoitettukin ja muokataan tähän säätyyn soveltuvaksi". Myös monet muut väylät olivat hänen mielestään tukossa aatelisnuorukaisilta.

Ensimmäiseen säätyyn kuuluvien etujen turvaamisen kannalta sen jäsenten johtoasema korkeimmissa hallintoelimissä oli ensiarvoisen tärkeää. Hallintobyrokratiasta tuli nyt aatelin linnake (Alapuro 1988, 25), josta käsin sen jäsenet saattoivat puolustaa ja lujittaa asemiaan.

Suuri osa aatelia oli vuoden 1809 tapahtumien seurauksena perustavan elämäntavan muutoksen edessä. Oli etsiädyttävä perinteisen identiteettialueen, sotalaitoksen ulkopuolelle (aatelin elämäntavan muutosta on tähdentänyt Matti Peltonen tutkiessaan säädyn aseman muutoksen merkitystä sen asenteisiin talouselämää kohtaan: 1987, 119-120 ja 1989, 41-42). Suuri osa aatelisnuorukaisista aloitti yliopisto-opiskelun ja siirtyi siviilivirkoihin. Wirilanderin (1955, 110) arvion mukaan upseeri-veteraanien pojista runsas puolet sijoittui siviilialoille. Siviilihallinnosta tuli yhtä vahva aatelin sijoittumisalue kuin sotilashallinnosta.

Taulukko 3. Ritarihuoneen sosiaalinen koostumus vuosina 1809 ja 1863

	1809 %	1863 %
Siviilivirkamiehiä	27	35
Upseereita	64	34
Muita virkamiehiä ja vapaan ammatin harjoittajia	1	9
Teollisuudenharjoittajia	1	1
Tilanomistajia	5	19
Muita	2	2
Yhteensä	100	100
Lukumäärä (N)	75	138

Lähde: Jutikkala 1974, 27.

Vuonna 1809 ritarihuoneeseen ei kuulunut vielä yhtään yliopiston opettajaa, lääkäriä tai muuta ns. vapaan ammatin harjoittajaa, eikä myöskään yhtään pankin toimihenkilöä. Vain yksi ritarihuoneen jäsen toimi teollisuudessa. Aatelin ammatillista koostumusta leimasi siis traditionaalisuus. Vuotta 1863 koskevat aatelin sijoittumisosuudet eivät tee oikeutta kriisin syvyydelle vuonna 1809 ja sen jälkeisinä vuosina: tuolloin sotilasammatin tulevaisuus oli vielä täysin epävarma.

Laguksen yliopisto-opiskelijoita koskevat matrikkelitiedot (1890 ja täydennysosa) kertovat säädyn jäsenten laajasta tulosta yliopistoon välittömästi valtiollisen aseman muututtua. Tiedot aatelisten määrästä ja osuudesta yliopiston opiskelijakunnassa vaihtelevat jonkin verran. Suolahden (Palander)(1903, 69) mukaan aatelissäytyisten opiskelijain osuus opiskelijakunnasta oli vuosina 1761-1790 ollut vain 1-2 prosenttia. Mäkeläisen (1972, 78) mukaan se pysyi suunnilleen samana vuosisadan taitteessa ja sen ensimmäisinä vuosina. Strömberg (1987, 322-323) esittää hieman korkeammat osuudet. Hänen mukaansa opiskelijoista oli aatelisiä viisi prosenttia vuosina 1790-99 ja yhdeksän prosenttia 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Strömberg sanoo siviilivirkauran houkutteleen aatelisiä aikaisempaa enemmän opintielle 1790-luvulta lähtien. Selvää kuitenkin on, että aatelisten osuus kasvoi nopeasti valtiollisen aseman muutoksen yhteydessä. Lukuvuonna 1809-

1810 sisäänkirjoitetuista 101 uudesta opiskelijasta ainakin 20 oli aatelisia. Vuosina 1809-1815 yliopistoon tuli kaikkiaan noin 90 aatelistaa opiskelijaa, ja heidän lisäksi noin 35 opiskelijaa oli lähtöisin ei-aatelistista upseeriperheistä. Näiden ryhmien yhteenlaskettu osuus sisäänkirjoitetuista oli noin 18 prosenttia (laskelmien pohjana Laguksen aineisto). Muutos ei aina ollut helppo näille aatelinuorukaisille; osa heistä jätti opintonsa kesken aloittaakseen sotilasuran Venäjällä.

Aatelistet suuntautuivat yksinomaan lakio-pintoihin, mihin vaikuttivat osaltaan historialliset syyt. Aatelisten habitusta oli tältä osin muokannut esimerkiksi vuoden 1723 ritarihuonejärjestykseen sisältynyt kielto, joka esti aatelistia astumasta papiston reviirille (Wirilander 1974, 322). Jonkinlainen epävirallinen kieltonormi näyttää myös estäneen aatelistia siirtymästä asianajajiksi tai lääkintäammatin harjoittajiksi (sama, 360). Vasta 1840-luvulta lähtien aatelistia tuli enemmän näille oppisäädyn perinteisille alueille.

Aatelisten tulo yliopistoon on yksi tekijä siinä kokonaisuudessa, josta vuosina 1814 ja 1817 luotujen virkatutkintojen merkitystä ja byrokratian harjoittamaa koulutuspolitiikkaa voidaan ymmärtää.

Juridiset virkatutkinnot ja lakimiesten korkea status

Byrokratian tarkastelu antaa tärkeitä lähtökohtia Suomen professionaalisen järjestelmän eräiden ydinrakenteiden muodostumiseen. Etsin vastauksia (1) vuoden 1817 virkatutkintojen syntyä koskeviin kysymyksiin; (2) siihen, miksi virkatutkinnot muodostuivat luonteeltaan juridisiksi; ja (3) kysymykseen siitä, millaisiin yhteiskunnallisiin tekijöihin lakimiesten suuriruhtinaskunnan ensi vuosikymmeninä saavuttama asema ammatillisen ja yhteiskunnallisen statushierarkian huipulla perustui.

Weber osoitti, että byrokratisoituminen on tutkintojärjestelmän kehittymisen tärkeä yleinen perusta. Myös Suomessa keskushallinnon rakentaminen vaikutti suuresti tutkintoihin ja yliopistoon.

Hallinnon rationaalistamisen kannalta koulutus tuli tärkeäksi siksikin, että maasta puuttui pätevää henkilöstöä vasta luodun keskushallinnon tarpeisiin. Suomalaisessa aatelistissa, johon keskushallinnon korkeammasta virkakunnasta suuri osa kuului, ei ollut merkittävää "hallintoaatelin" osaa, eihän maassa ollut aiemmin ollut omaa keskushallintoakaan. Tarvittavaa hallinnollista pätevyyttä oli lähinnä vain konseljin oikeusosastossa, jossa toimi yliopistokoulutuksen saaneita lakimiehiä, kun taas talousosastossa oli "kylläkin hyviä pyrkimyksiä,

mutta ei riittävää lahjakkuutta" (von Bonsdorff). Hallinnollisia valmiuksia puuttui myös hallituskonseljin jäseniltä. Heistä monet olivat pikemminkin "toisarvoisia virkamiehiä kuin valtiomiehiä" (Rauhala 1915, 82-83; von Bonsdorff 1921, 1-56; Hanho 1955, 4). Suomen Ruotsiin kuulumisen kautena virkamiehistö ja aateli olivat tosin *kulttuurisesti* mukautuneet byrokraattisen hallitsemisen alaisuuteen³, mutta siviilihallinnon alue oli monille johtaviin aseisiin nousseille aatelissäädyn jäsenille kuitenkin uusi ja outo. Lisäksi heidän keskuudessaan esiintyi välinpitämättömyyttä asialle, eivätkä kvalifikaatiot tehokkaaseen hallintoon useinkaan olleet riittävät. Tämän johdosta jo aikaisemmin Kustaa III:n kaudella omaksuttu byrokraattinen orientaatio tuotti formaalis-rationaalisen hallinnon asemesta pikemminkin *formalistisen* hallinnon. Tässä kulttuurissa pikkutarkka muotojen kunnioittaminen "korvasi" laajalti asiallisen tehokkuuden. (ks. von Bonsdorff 1921, 1-56)

Saksassa ja Venäjällä toteutetut uudistukset saattoivat toimia esimerkkinä ja virikkeenä hallinnon rationaalistamistoimille myös Suomessa. Konseljin ensimmäistä lakimääräistä uudelleenvalintaa 1812 seuranneet viisi, kuusi vuotta olivat intensiivisen uudistamisen kautta (ks. von Bonsdorff 1921). Konseljin jäseniä vaihdettiin, hallinto-organisaation rakenteita uusittiin ja virkamiesten määrää lisättiin tuntuvasti. Tähän yhteyteen liittyy myös virkamieskoulutuksen uudistaminen. Konselji päätti vuonna 1814, että ylimääräisiksi virkamieheksi haluavien oli suoritettava kameraalitutkinto konseljin kamari- ja finanssitoimituskunnan päälliköiden läsnäollessa (Rauhala 1915, 130). Perusteellisempi virkamieskoulutuksen uudistus toteutettiin keisarillisen majesteetin asetuksella marraskuussa 1817 (Mali 1959, 63; Klinge 1989c, 333-343). Asetuksella säädettiin, että oikeus- ja hallintovirkoihin pyrkivän oli tästä lähtien "ehdottomasti" esitettävä todistus siitä, että hän oli opiskellut yliopistossa. Oikeustutkinto antoi pätevyyden senaatin oikeusosaston sekä hovioikeuksien ja revisio-oikeuden virkoihin. Kameraalitutkinto oikeutti senaatin talousosaston ja sen alaisten laitosten ja yleensä maan kameraalisen hallinnon ja verohallinnon palvelukseen. Erityinen korkeamman asteen tutkinto pätevoitti Suomen asiain komi-

³ Kaarle XI:n hallituskaudesta lähtien aateli alkoi menettää herruusasemaansa, ja siitä alkoi tulla enenevässä määrin kuninkaan "loistava apulainen". Alistaminen palkitsemalla -taktiikkaa sovelsi menestyksellä Kustaa III (vrt. Selleck 1961, 41-42). Hän kohotti hoviaatelin entiseen loistoonsa lukuisin sosiaalisin palkinnoin, joista tärkein oli aatelin kolmiluokkajaon palauttaminen. Palkitsemalla kuningas saattoi ylhäisaatelin oman hallitsemisensa instrumentiksi: aatelin osaksi tuli nyt *toimeenpanijan* osa. Aatelin herruusaseman päättymisen sinettinä lakkautettiin valtaneuvosto vuonna 1789.

tean palvelukseen ja antoi samalla oikeus- ja kameraalitutkinnon pätevyuden. Virkatutkintojärjestelmä vahvistettiin vuonna 1828 yliopiston statuuttien uudistuksen yhteydessä annetulla uudella asetuksella (Klinge 1989c, 337, 341).

Kaikkiin neljään tutkintoon sisältyi yleisten opintojen jakso ja oikeustieteellisiä opintoja koskeva erikoistumisjakso, joskin vuoritutkinto ja maanmittaritutkinto painottuivat luonnontieteellisesti (Klinge 1989c, 338-341). Hallintovirkoihin johtavista tutkinnoista tuli siis luonteeltaan juridisia (myös Selleck 1961, 41-42; Nevanlinna 1907, 13-30). Tutkintojärjestelmää muutettiin vuosina 1856 ja 1871, mutta juriidikka säilytti keskeisen asemansa myös uudistetuissa tutkinnoissa.

Hallinnon rationaalistamisprojektin yhteydessä *yliopisto* muuttui pappisvalmistuslaitoksesta virkamieskoulutuslaitoksen suuntaan (kattava selvitys tästä kehityskulusta: Klinge 1989c). Vielä vuosina 1780-1790 arviolta yli puolet opiskelijoista oli suuntautunut papin- tai opettajanammattiin, lukuvuonna 1803-1804 papiksi valmistui vielä 38 prosenttia valmistuneista opiskelijoista, mutta lukuvuonna 1812-13 enää neljännes, ja osuus laski 1800-luvun kuluessa tasaisesti (Suolahti 1903; Anthoni 1928, 85; myös Selleck 1961, 75-76). Yliopisto ei kuitenkaan kokonaisuudessaan muuttunut virkamieskoulutuslaitokseksi. Vuosina 1809-1828 opiskelleista 35 prosenttia päätyi siviilivirkamiehiksi osuuden pysyessä suurin piirtein samana vuosisadan jälkimmäiselle puoliskolle asti (Strömberg 1989, 310). Pappisvalmistuksen suhteellisen osuuden laskiessa muiden muassa lääketiede ja luonnontieteet vahvistivat asemiaan. Myös oikeuslaitos ja koululaitos tarvitsivat koulutettua työvoimaa.

Tutkintojärjestelmän muodostuminen jo varhain pysyväksi Suomessa tulee ymmärrettäväksi usean yhdensuuntaisen tekijän yhteisvaikutuksesta. Esimerkiksi Venäjällä virkatutkintojärjestelmän rakentaminen epäonnistui (Torke 1989, 36-37) lähinnä aatelisten virkamiesten keskuudessa ilmenneen vastustuksen vuoksi, ja vuonna 1809 laadittu laki virkatutkinnoista kumottiin vuonna 1834. Aateliset olivat alun alkaen suhtautuneet penseästi Aleksanteri I:n progressiiviseen koulutuspolitiikkaan, vaikka tämä olikin koettanut houkutellessa ensimmäistä säätyä kiinnostumaan yliopisto-opinnoista (Wortman 1976, 40-42). Venäläinen aateli koki virkatutkintojen uhkaavan etuoikeuksiensa traditionaalista ja "luonnonmukaista" perustaa. Tutkinnot edustavat virka-asemaan pääsyn ehtona hankittujen ominaisuuksien periaatetta vastakohtana traditionaalisessa yhteiskunnassa vallitsevalle saatujen ominaisuuksien periaatteelle. Venäläisessä aatelissa edellinen oikeuttamisen perusta ei vielä ollut saanut sijaa. Suomessa vallitsi toisenlainen tilanne. Yhtäältä

hallinnon rationaalistaminen oli välttämätöntä. Mutta aateli oli myös itse riippuvainen valtion viroista ja aatelin sopeutuminen byrokraatiaan oli välttämätöntä säädyn omalta kannalta. Koska sen perinteinen maanomistusasema oli heikko, se suuntautui myös käyttämään tutkintoja asemaansa suojaavana sosiaalisen sulkemisen muotona.

Professioteeman kannalta on tärkeää, että virkatutkinnoista tuli luonteeltaan *juridisia*. Erikoistuminen juridiikkaan liitti lakimiehen ja virkamiehen ammatit kiinteästi toisiinsa. Siirtyminen oikeuslaitoksesta siviilihallintoon ja päin vastoin oli helppoa. Se näyttää tulleen yleiseksi tavaksi erityisesti vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla. Tärkeää on, että jo virkatutkintojen luomisen yhteydessä laskettiin perusta suomalaiselle valtionhallinnolle myöhemmin hyvin tyypilliselle *lakimieskeskiesyydelle*. Juridinen painotus on leimannut valtionhallintoa toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka, ja lakimiesten asema hallinnon ylemmissä asteissa on vahva vielä nykyäänkin. Miten tämä suomalaisen professionaalisen järjestelmän yhden ydinpiirteen synty tulisi ymmärtää? Miksi virkatutkinnoista tuli luonteenomaisesti juridisia?

Dietrich Rueschemeyer (1973, 3) katsoo, että traditionaalisissa agraariyhteiskunnissa byrokraattisen hallinnon kehittymisellä oli poikkeuksetta syvä vaikutus lailliseen järjestykseen. Lakinormien ja -roolien kehittäminen palveli poliittisen vallan keskittämistä ja yhteiskunnallisten ryhmien suhteiden ja keskinäisten konfliktien sääntelytehtävää. Lakinormien määrän lisääntyminen ja systematisointi loivat sitä vastaavan ammatillisen erityisalueen ja erikoistuneen koulutuksen tarpeen. Rueschemeyer kuitenkin tähdentää, ettei kehitys ole edennyt kaikkialla samalla tavoin, vaan että kunkin yhteiskunnan erityispiirteet ovat vaikuttaneet kehitykseen.

Suomen virkamieskoulutus erosi juridisessa painotuksessaan esimerkiksi ajankohdan ruotsalaisesta ja venäläisestä käytännöstä. Sekä 1700- että 1800-luvun Ruotsissa juridinen koulutus ja lakimiehet olivat selvästi vähäisemmässä osassa virkalaitoksessa kuin 1800-luvun Suomessa (yksityiskohtainen selvitys Ruotsin tilanteesta: Svensson 1987, 168-178). Tosin juridinen tutkinto luettiin Ruotsissa vuodesta 1813 alkaen ansioksi valtionhallintoon haettaessa, mutta lainopillista tutkintoa ei tuolloin eikä myöhemminkään edellytetty valtion virkoihin. Kehityskulkua suuriruhtinaskunnassa ei siis voida ymmärtää suoraviivaisesti aikaisemmin vallinneen asiointilan jatkumisena valtiollisen aseman muutoksen jälkeen, tai vallinneen tradition ehkä jonkinlaisena korostumisena virkatutkintojen kehittämisen yhteydessä. Näin muun muassa siitä huolimatta, että Turun Akatemiassa oli mahdollista opiskella lakitiedettä sen perustamisesta saakka.

Myöskään Aleksanteri I:n virkamieskoulutuksen rationaalistamispyrkimyksiä Venäjällä 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ei voida pitää esikuvina Suomen virkamieskoulutukselle. Vaikka Venäjän rationalisaatiotoimenpiteet varmaan tarjosivat mallin ja myös rohkaisivat vastaavanlaisiin pyrkimyksiin suuriruhtinaskunnassa, niiden tavoitteet poikkesivat sisällöllisesti Suomen vuoden 1817 uudistuksista. Aleksanterin suunnittelema virkamieskoulutus ei nimittäin ollut painotukseltaan juridinen vaan yleissivistävä ja filosofisesti suuntautunut (Wortman 1976, 38). Vasta Nikolai I:n aikana (1826-1855) lakitieteelliset opinnot saivat keskeisen sijan virkamieskoulutuksessa.

Suomen mallin erityislaadun syitä täytyy näin ollen etsiä muualta. On mahdollista, että muiden maiden kuten Saksan, virkamieskoulutusmallit tarjosivat esikuvan Suomelle. Mutta syitä voidaan löytää myös yhteiskunnan sisäisistä tekijöistä.

Mainitsin, että hallinnon alueista toimi aluksi tyydyttävästi lähinnä vain senaatin oikeusosasto. Huomattavaa rationaalistamista oli toteutettu oikeuslaitoksen piirissä ilmeisesti myös sen omasta aloitteesta, kuten aikaisempi tarkastelu on osoittanut (ks. myös Nousiainen 1987 ja Gaunt 1975). Saattaa olla, että nämä seikat osaltaan kiinnittivät uudistusten suunnittelijoiden (yksi vaikutusvaltaisimmista oli kreivi Kustaa Mauri Armfelt) huomion erityisesti juridiikkaan. Toinen luonteeltaan historiallinen seikka saattoi myös vaikuttaa asiaan. Oikeushallinto oli aatelisille tuttu alue sen kautta, että he olivat hallinneet tuomarin tointa, vaikka jo kauan sitten olivatkin menettäneet yksinoikeutensa siihen. Aikaisempiin rakenteisiin perustunut habitus varmaan osaltaan määritteli alan valintaa. Bourdieuläisittäin voidaan sanoa, että uusi tilanne ja sen myötä avautuneet mahdollisuudet antoivat toimintadispositioiden järjestelmälle tämännäköisen "strategisen suuntautuneisuuden". Aatelisnuorukaiset suuntautuivat oikeustieteellisiin opintoihin — ja yksinomaaisesti niihin — välittömästi valtiollisen aseman muutoksen tapahduttua, siis jo vuosia ennen virkatutkintojen perustamista. Säätyyn kuuluvat, kuten luultavasti virkamiehiksi aikovat yleensäkin, olivat vuoteen 1817 mennessä ehtineet ottaa omakseen kyseisen koulutusalueen, mikä saattoi suunnata tutkintojen suunnittelijoiden käsityksiä. Sen sijaan klassinen oppineisuus oli aatelille vierasta, jopa vastenmielistä samoin kuin palvelualoiksi mielletävät opettajan ja lääkärin ammatit. Aatelisia lääkäreitä ja pappeja alkoi ilmaantua vasta 1840-luvulla.

Lakiopinnot, juridiikan ja myös lakimiesammattin keskeisyyteen voidaan löytää lisäksi syitä, jotka liittyvät yhteiskunnallisten ryhmien suhteiden sääntelyyn ja aatelin asemaan. Jo vuosisadan taitteen yhteis-

kunnalle oli leimallista laillisuuden ja lakinormien kunnioittamisen vaatimus, vahva legalismi, mikä edelleen korostui 1800-luvun alkupuolella (Selleck 1961, 47-50). Yhteiskunnalliset arvoasteet samoin kuin ylennykset, omaisuutta koskevat kysymykset jne., olivat yksityiskohtaisin säädöksiin määriteltyjä jo tuolloin. Laillisuuden korostaminen voidaan tulkita muun ohella pyrkimykseksi turvata aatelin ja muun virkakunnan asema tilanteessa, jossa aatelin maanomistus pohja oli heikentynyt ja säädyn monet etuoikeudet jo menetetty. Vuoden 1809 jälkeen säädyn asema yhtäältä kriisiytyi, toisaalta vahvistui. Sääty ei voinut tukeutua perustavanlaatuisesti maaomaisuuteen, mutta se saattoi tehokkaasti korostaa lakia ja järjestystä. Legalismia ja järjestystä korostamalla aatelisto ja ei-aateliset korkeat byrokraatit lujittivat omaa asemaansa yhteiskunnallisessa statushierarkiassa.

Legalismia tuki vielä muuan toinen tekijä, joka saattoi olla edellä mainittuakin tärkeämpi, ainakin mitä tulee oikeudellisten muotojen keskeisyyteen hieman myöhemmin 1800-luvulla. Byrokratian avulla Venäjä hallitsi, valvoi ja säänteli suuriruhtinaskunnan yhteiskunnallista elämää. Keskushallinnon hyvin järjestäytyneenä, ennustettava ja kurinalainen toiminta sekä ehdoton auktoriteettiasema suuriruhtinaskunnassa olivat tärkeitä Venäjälle. Mutta laillisten menettelytapojen korostamista voitiin käyttää myös suuriruhtinaskunnan itsemääräämispyrkimysten edistämiseksi. Tiettyinä kausina, etenkin 1840-luvun lopulla, byrokratian ja yhteiskunnallisen elämän ennustettavuuden vaatimus korostui erityisesti. Johtavat byrokraatit tähdensivät lain ja järjestyksen ehdotonta kunnioitusta maan häilyvän ja uhanalaisen autonomian suojana. Venäjän mahdollisuuksia puuttua Suomen sisäisiin asioihin torjuttiin vetoamalla laillisuuteen ja laillisiin menettelytapoihin. Asian toinen puoli oli, että tähän liittyi oman maan kansalaisiin kohdistettu samanlainen vaatimus. Suuriruhtinaskunnan itsemääräämistä uhanneiden paineiden ollessa suuria 1840- ja 1850-luvun taitteessa yliopiston varakansleri J.M. Nordenstam ilmaisi asian kirjeessään kreivi Armfeltille näin: "tässä maassa (...) muoto on pääasia: kaikkialla, kaikissa tilanteissa oikeudellinen näkökulma on ensisijainen" (sit. Selleck 1961, 47). Suomen Venäjä-suhteisiin perustuvalla legalismilla ei liene ollut kovin suurta merkitystä virkatutkintojen sisällön muotoutumiselle vuonna 1817; Suomen poliittiseen asemaan kohdistuneet paineet eivät olleet yhtä voimakkaita suuriruhtinaskunnan alkuvuosina kuin joitain vuosikymmeniä myöhemmin. Mutta juridiikan asemaa yhteiskuntaelämässä ja samalla lakimiehen asemaa 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa nämä paineet joka tapauksessa vahvistivat.

Luvun kolmas osakysymys koskee lakimiehen ammatin statusta. Itse asiassa edeltävä tarkastelu on jo antanut vastauksia siihen. Lakimiesammattin status kytkeytyi läheisesti byrokratian asemaan yhteiskunnassa, ja ensimmäisen säädyn asemaan byrokratiassa.

Byrokraattisen hallinnan toimivuus edellyttää, että kansalaiset kunnioittavat virkamiehiä. Tässä näyttää esiintyneen ongelmia suuriruhtinaskunnan alkuvuosina. Toisinaan oli nimittäin aihetta valittaa niiden heikkoa statusta, jotka "hallitsevat keisarin nimissä" (Rauhala 1915, 144). Konseljin alkuajan henkilövaihdokset liittyivät muun ohella tähän tekijään. Mutta ei ainoastaan hallinnon tehokkuus, vaan yhtä hyvin kriisiin joutunut, nyt laajalti hallintoon sijoittunut aateli tarvitsi uutta statuslähdettä. Pyrkimys statuksen kohottamiseen oli luonnollisesti myös ei-aatelisten virkamiesten intressien mukaista. Aatelin tilannetta voidaan luonnehtia kaksijakoiseksi valtiollisen aseman muutoksen tapahtuessa. Yhtäältä aateli koki yhden historiansa syvimmistä kriiseistä upseerinammattin romahdettua Suomen armeijan lakkauttamisen jälkeen, mutta toisaalta aateliset saivat ehdottoman johtoaseman uudessa keskushallinnossa.

Tulkintakehyksessä ovat olennaisen tärkeitä aateliston tilanteen molemmat puolet. *Kriisi* merkitsi sitä, ettei upseerinammatti enää voinut olla säätyyn kuuluvien status- ja tulolähde samassa mitassa kuin aikaisemmin, vaan oli suuntauduttava muualle. Se, että keskushallinnosta tuli nyt aatelisten tärkeä sijoittumispaikka, ei siis ilmentänyt vain johtavan yhteiskuntaryhmän "luonnollista" levittäytymistä uudelle tärkeälle yhteiskuntaelämän alueelle. Keskushallinnon ylemmät virat tarjosivat säätyyn kuuluville upseerinammattia korvaavan tulo- ja statuslähteen.

Osaltaan byrokratian ja ensimmäisen säädyn tarpeista voidaan tulkita lukuisia aateloiteja, jotka autonomian kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana koskivat yksinomaan korkeiden siviilivirkojen haltijoita: hallintovirkojen⁴ haltijoiden lisäksi aateloitiin yliopiston professoreita (Pinello 1872; myös von Törne 1926, 135-136, 142). Aateloinnit olivat luonteeltaan pelkkiä symbolisia palkintoja eikä niihin liittynyt enää muodollisia privilegioita. Ne kuitenkin vahvistivat aatelisbyrokraattien asemaa säädystä: hallintobyrokratian korkein

⁴ Tietyt keskushallinnon korkeat virkapaikat toivat mukanaan automaattisen korotuksen aatellisäätyyn: senaatin molemmat varapuheenjohtajat, jäsenyys senaatin talousosastossa, maaherra, hovioikeuden presidentti, hovioikeusneuvoksen virka, tietyissä tapauksissa tuomarinvirka ja yliopiston rehtorin virka (ks. von Törne 1926, 142).

aatelijohto oli suuriruhtinaskunnan alusta lähtien vahvasti edustettuna säädyn johdossa, ja aatelisbyrokraattien edustus ritarihuoneessa vahvistui edelleen 1820-luvulla (von Törne 1926, 133-134, 138-140).

Suhde oli myös toisensuuntainen. Aatelissäätö toisaalta "lahjoitti" statuspääomaansa siviilivirkoihin sen kautta, että sen jäsenet valloittivat runsaslukuisesti näitä virkoja. Kokemistaan kolhuista huolimatta aatelisto oli edelleen arvostetuin sääty.

Lakimiehet saivat korkean statuksen asemastaan byrokraatijaohitoisen yhteiskunnan valtaa käyttävänä ryhmänä. Statusta vahvasti aatelin yhteiskunnallisesti tärkeimmän osan, "hallintoaatelin", vankka edustus ammattikunnassa. Senaattoreista ja senaatin jäsenistä suurin osa tuli lakimies-virkamiesten ryhmästä (ks. taulukko 12 s. 221). Aatelisto saattoi vahvistaa asemaansa ja arvostustaan lähinnä juuri hallintokoneistossa, ja näissä pyrkimyksissä oli samalla kysymys välittömästi lakimiesvirkamiesten asemasta.⁵

Edeltävä tarkastelu on osoittanut, että (1) aateli sai haltuunsa keskushallinnon tärkeimmät vallankäyttöasemat ja suuren osan ylemmistä viroista. Se tuli hyvin riippuvaiseksi näistä virkapaikoista, koska sen maanomistusasema oli heikko ja siihenastinen tärkeä tulo- ja statuslähde, upseerinammatti, koki romahduksen. (2) Byrokraattisen hallinnon sisäisistä tarpeista johtuen toteutettiin intensiivinen hallinnon rationaalistaminen, jonka yhteydessä luotiin virkatutkinnot vuonna 1817. Juridiset virkatutkinnot liittivät koulutuksen alueen kiinteästi hallintoon. (3) Aatelinuorukaisia alkoi virrata yliopistoon valtiollisen aseman muutoksen yhteydessä. Heistä suuri osa integroitui yliopistokoulutukseen, byrokraatiaan ja lakimies-virkamiehen ammattiin. (4) Ensimmäisen säädyn jo kauan jatkunut taistelu asemastaan ja erityisesti sen kokema akuutti kriisi Suomen sodan jälkeen vahvistivat puolustuksellista suuntautuneisuutta säädyn jäsenten keskuudessa. Valtiollisia johtopaikkoja voitiin käyttää yhteiskunta-asemien puolustamiseen ja lujittamiseen.

Liitän tähän asetelmaan ensin koulutuksen tarkastelun ja myöhemmin "alistettujen" professioiden tarkastelun. Hypoteesinä on, että koulutuksen kenttä tarjoutui varsin luontevasti aatelin ryhmäpohjaisen puolustautumisorientaation alueeksi. Koska pätevyystutkinnoista tuli edellytys etuoikeutettuihin asemiin pääsyyllä, niitä voitiin samalla käyttää luokkaperustaisen sosiaalisen sulkemisen välineenä. Sillä

⁵ Palaan lakimiesprofession tarkasteluun myöhemmin luvussa VII. Erittelen silloin lakimiesten asemaa yhteiskunnan poliittisen elämän huipulla, ammatin kehitystä professiona ja ammattikunnan sisäistä koostumusta.

saattoi olla merkittäviä seurauksia koko professionaalisen järjestelmän rakentumiselle. Samansuuntaisesti vaikutti aateliston historiallisesti muotoutunut ryhmähabitus. Valtiollisen aseman muutoksen tapahtuessa aateli oli orientaatioltaan traditionaalinen: se puolusti asemaansa esiteollisen yhteiskunnan statusryhmänä.

3. Byrokratia ja koulutuksen rajoittaminen

Koulutus ja tutkinnot sosiaalisen sulkemisen välineinä

Aateliston suhdetta julkiseen koulutukseen voidaan yhtäältä lähestyä sen sosiaalishistoriallisesta suuntautuneisuudesta. Aateliston habitus oli 1600- ja 1700-luvulla muokkautunut vahvasti sotilasammatin ja sodankäynnin perustalta, ja aatelisten opinkäynti oli vähäistä. Oppisivistys oli valtaosalle sen jäsenistä vierasta, ja koululaitos oli jäänyt kokonaan kirkon vastuulle. Voidaan siis ajatella byrokratian aatelisten johdon toteuttaneen vain sosiokulttuurista perimäänsä, aikaisemmin muovautunutta habitustaan, jos sen asenne *julkisten* koulujen kehittämiseen ja erityisesti alempien yhteiskuntaluokkien koulutukseen oli edelleen välinpitämätön tai jopa torjuva. Mutta harjoitetun koulutuspolitiikan tarkastelu vain vieraana alueena vallanpitäjille on kuitenkin riittämätöntä. Seuraavassa pyrin ottamaan huomioon aateliston uuden aseman ja tilanteen mukanaan tuoman uuden "strategisen suuntautuneisuuden".

Sovellan suuriruhtinaskunnan alkuvuosikymmenien tilanteeseen englantilaisen ja pohjoisamerikkalaisen luokkatutkimuksen (mm. Giddens 1973; Parkin 1971 ja 1979; Collins 1979; Murphy 1988) 1970-luvulta lähtien esiin nostamaa näkökulmaa *sosiaalisesta sulkemisesta*. Sulkemisstrategiat suuntautuvat *mahdollisuuksien* monopolisointiin: niillä pyritään estämään kilpailijoiden sosiaalisen nousun mahdollisuus (Parkin 1979, 44, 89). Tilannetta voidaan sulkemisteoreettisesta perspektiivistä koettaa ymmärtää esittelemäni Raymond Murphyn kehittämän avulla. Murphyhän erottaa kolme sosiaalisen sulkemisen keskenään hierarkkista muotoa: päämuoto, johdannaiset muodot ja riippuvat muodot. Päämuoto tarkoittaa sulkemissäntöjä, jotka liittyvät yhteiskunnan perusluokkajakoon. Johdannaisilla muodoilla Murphy viittaa sulkemissäntöihin, jotka ovat päämuodon välittömiä johdannaisia ja suuntautuvat tukemaan sitä. Riippuvat muodot eivät ole yhtä vahvassa

hierarkkisessa suhteessa päämuotoon, mutta ovat kuitenkin sen kanssa yhdensuuntaiset ja ymmärrettävissä vain päämuodon yhteydessä.

Murphy'n teoriakehityksen valossa 1800-luvun alkupuolen Suomen tilanne näyttää seuraavalta. Suuriruhtinaskunta oli edelleen selvästi sääty-yhteiskunta, ja siihen perustui sulkemisen tosiasiallinen päämuoto. Etuoikeutetun aseman määräsi yksilön kuuluminen joko säätyläisiin tai ei-säätyläisiin. Johtavan statusryhmän, aatelin, kokemaa kriisiä ja heikkous loivat kuitenkin tarpeen käyttää päämuodon tukena *johdannaisia* muotoja. Koulutuksen merkityksen korostuminen pätevyystekijänä, ja sen ilmentymänä virkatutkintojen luominen vahvistivat mahdollisuutta käyttää koulutusta sosiaalisen sulkemisen johdannaisena muotona. *Koulutus ja tutkinnot* olivat tässä tilanteessa nimenomaan johdannaisia muotoja, sillä ne määräytyivät päämuodosta ja suuntautuivat tukemaan sitä. Koulutuksen ja tutkintojen merkitys sosiaalisen sulkemisen muotona korostui yhteiskunnan modernisoituessa. Kun pelkkä säätyyn kuuluminen etuoikeuksien tunnustettuna kriteerinä alkoi horjua, tutkintojen ja koulutuksen asema vahvistui. Tämän perusteella voidaan ymmärtää, että tietyissä säätyläispiireissä vallinnut käsitys syntyperän vuoksi luonnostaan lankeavista sosiaalisista etuoikeuksista näyttää muuttuneen 1800-luvun kuluessa käsitykseksi, että yläluokkiin kuuluvat ovat alempiluokkaisia *lahjakkaampia* ja *siksi* ylempi koulutus tulee varata heidän alueekseen.

Sulkemisprosessit ovat hyvin yleisiä. Erisisältöisinä ja -muotoisina niitä esiintyy kaiken aikaa kaikissa yhteiskunnissa. Erityistä 1800-luvun alkupuolen Suomessa oli, että traditionaalisen yhteiskunnan ydinryhmälle tarjoutui poikkeuksellinen tilaisuus asemiensa puolustamiseen sosiaalisen sulkemisen avulla. Vallitsi sekä suuri tarve että poikkeuksellisen edullinen mahdollisuus uudentalaisille sulkemispyrkimyksille. Sulkemisprosesseja voidaan tarkastella myös siitä tärkeästä näkökulmasta, että niiden avulla merkittävä osa perinteisten valtaryhmien jäsenistä saattoi etuoikeuksia säilyttäen sopeutua moderniin yhteiskuntaan.

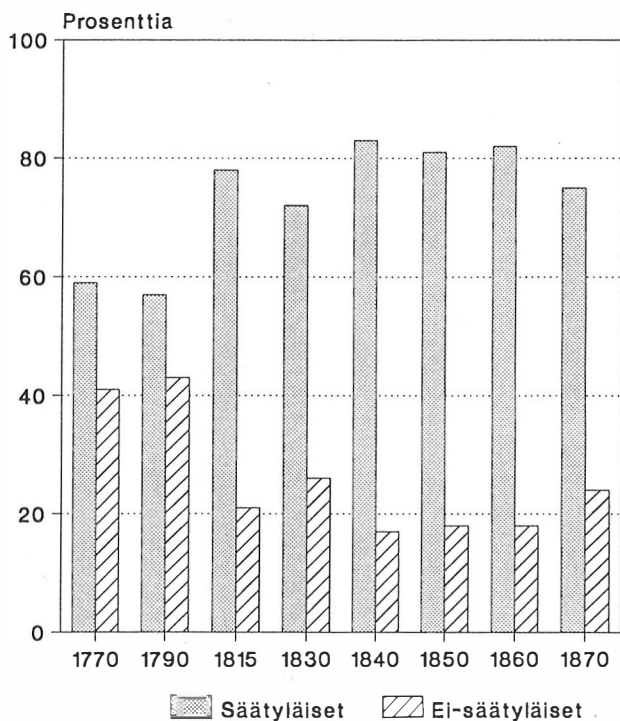
Käytän hyväksi säätyjen ja koulutuksen suhteita koskevia yksityiskohtaisia erittelyjä ja jäsenmän niiden johtopäätöksiä⁶ esittämästäni teoreettisesta näkökulmasta. Tarkastelu on luontevaa aloittaa yliopiston opiskelijakunnan sosiaalisen koostumuksen kehityksestä.

⁶ Yhteenvetoja koskien aatelin suhdetta koulutukseen: Waris 1940, 230-35; Hanho 1955, useat kohdat; myös Ojala 1962, 338-339, 341; Wirilander 1974, 315-355 ja useat liitteet; Vuorela 1980, 63, 127-128.

Yliopiston säätyläistyminen

Yliopisto-opiskelijoiden sosiaalisessa taustassa suuriruhtinaskunnan alkuvuosina tapahtuneet muutokset olivat suurimpia ainakin sataan vuoteen, ja luultavasti yliopiston koko siihenastisen historian aikana.

Kuvio 1. Yliopiston opiskelijakunnan jakautuminen säätyläisiin ja ei-säätyläisiin 1770—1870

Lähde: Wirilander 1974, 352, 460.

Vaikka kuvio 1 ilmeisesti esittää yliopiston opiskelijakunnan säätyläistymistä todellisuutta jonkin verran voimakkaampana (ks. Wirilander 1974, 351-357 ja myös alaviitteet 7 ja 8), sen ilmaisema yleistendenssi on kiistämätön. 1700-luvulla Turun Akatemian opiskelijoista ainakin ajoittain suuri osa oli lähtöisin alemmasta porvaristosta ja rahvaasta.

Valtiollisen aseman muutoksen yhteydessä ja sen jälkeen tapahtui kuitenkin jyrkkä käänne. Opiskelijakunta säätyläistyi voimakkaasti.⁷ Termi "säätyläinen" tarkoittaa aatelisia ja oppisäätyläisiä sekä muita heihin verrattavia, kuten siviilivirkakuntaa ja upseeristoa sekä ns. säätyläiselinkeinojen harjoittajia (Selleck 1961, 22-23; Wirilander 1974).

Yliopiston opiskelijamäärä kasvoi aluksi huomattavasti. Kun vuosien 1801-05 välisenä aikana läsnäolevien opiskelijoiden määräksi on arvioitu 220-260 (Strömberg 1987, 306), määrä nousi 1820-luvun alkuun mennessä runsaalla sadalla ja siitä vielä lähes sadalla seuraavana nelivuotiskautena (taulukko 4).⁸ Suuri osa lisäyksestä selittyy virkailutuksen kasvulla, virkatutkinnoilla ja aatelisten sekä muiden upseeripokien yliopistoon tulolla. Tuon jälkeen opiskelijamäärä säilyi useita vuosikymmeniä suurin piirtein samana.

Taulukko 4. Yliopiston läsnäolevat opiskelijat nelivuotiskausien keskiarvoina 1818—1872

1818-22	365	1838-42	442
1823-27	455	1843-47	417
1828-32	386	1848-52	446
1833-37	448	1868-72	586

Lähde: Strömberg 1989, 303.

⁷ John Strömberg (1989, 317) on päätenyt laskelmissaan Wirilanderia alhaisempaan säätyläisperheistä kirjoittautuneiden osuuteen vuosina 1808-1870. Säätyläisperheistä, jotka hän liittää isän saamaan yliopistokoulutukseen tai vastaavaan, oli Strömbergin mukaan lähtöisin 63-65 prosenttia opiskelijoista aikavälillä 1808-1870. Erot saattavat johtua luokitusta koskevista eroista. Myös Strömberg katsoo opiskelijakunnan olleen autonomian ajan alusta 1870-luvulle "selvästi eksklusiivisempaa kuin edellisen vuosisadan lopulla" (sama, 319; ks. myös alaviite 8).

⁸ Wirilanderin esittämät tiedot osoittavat, että *uusien* opiskelijoiden sisäänkirjoittautumista koskeva tietoaies viittaa opiskelijain määrän nousuun edelliseltä vuosisadalta. Voimakas kasvu osui 1820-lukuun (ks. Wirilander 1974, 347), mutta määrä laski sitten lähes nousua vastaavasti seuraavalla vuosikymmenellä, ja pysyi suhteellisen vakiona 1870-luvulle asti. *Läsnäolevia* opiskelijoita koskeva aineisto (sama, 460) viittaa selvästi pienempään opiskelijamäärään autonomian ensipuoliskolla verrattuna edelliseen vuosisataan määrän ollessa alhaisimmillaan 1840-luvulla. Vuosia 1830-1860 koskeva informaatio on yhteneväistä. Osa eroista on peräisin muuttuneista rekisteröintikäytännöistä (ks. Klinge 1978b, 170; Strömberg 1989, 277-284). Wirilander (1974, 351, 355) katsoo, että kummatkin aineistot antavat riittävän luotettavan kehityskuvan opiskelijakunnan sosiaalisen rakenteen muutoksesta.

Tarkastelen muutoksia eriytyneemmin Wirilanderin esittämään aineistoon tukeutuen (taulukko 5). Silmiinpistävin osuuden *kasvu* välittömästi Suomen Venäjään liittämisen jälkeen tapahtui *sotilasvirkamiesten* kohdalla. Myös säätyläiselinkeinojen osuus nousi selvästi. Nousu alkoi 1700-luvun lopulla. Säätyläiselinkeinoja ei tosin tilastokäytännössä erotettu muista elinkeinoista ennen 1790-lukua, joten tarkkoja johtopäätöksiä voidaan tehdä vain siitä lähtien. Kolmas, jonkin verran myöhemmin selvään nousuun kääntynyt ryhmä on oikeus-, siviili-, ja kaupunginhallinnon virkamiehistö.

Taulukko 5 . Yliopiston opiskelijakunnan sosiaalinen koostumus 1780—1860

Vuosi	Opiskelijaryhmien osuus isän ammattiaseman mukaan							Kaikki %	N
	A %	B %	C %	D %	E %	F %	G %		
1780	5	20	37	..	17	21	-	100	559
1790	5	19	33	..	21	22	-	100	494
1815-20	18	22	29	9	9	12	1	100	674
1830	14	23	23	12	12	14	2	100	406
1840	9	35	27	12	7	9	1	100	343
1850	7	36	25	13	11	8	-	100	456
1860	5	31	33	14	9	8	-	100	390

Symbolit: isä. A: sotilashallinnon virkamies
 B: siviilihallinnon virkamies
 C: kirkollishallinnon virkamies
 D: säätyläiselinkeinon harjoittaja
 E: kauppias, "porvari", kaupungin käsityöläinen
 F: talonpoika, rahvaan edustaja, hallinnon palvelusmies, työmies tms.
 G: tuntematon

Lähde: Wirilander 1974, 460. Vuosi 1800 on suljettu vertailusta tietojen ilmeisen puutteellisuuden takia. Tietoaines koskee muilta kuin vuosien 1815-1820 osalta ajankohdan koko opiskelijakuntaa. Kuusivuotisjakson 1815-1820 luku on kunkin vuoden vastatulleiden opiskelijoiden määrän summa (ks. Wirilander 1974, 351; ks. viite 8).

Suhteellisen osuuden väheneminen taas näyttää koskeneen jyrkkänä kumpaakin ei-säätyläisryhmää, talonpoikaista rahvasta ja alempaa porvaristoa. Jälkimmäisen ryhmän osuuden laskusta osa kuitenkin selittynee mainitusta säätyläiselinkeinon harjoittajien tilastoinnista erillisenä ryhmänä vuoden 1790 jälkeen. Huomionarvoista tulevan tarkastelun kannalta on, että talonpoikaisen rahvaan osuus laski vielä 1830-luvulla. Se merkitsi tästä luokasta tulleiden opiskelijoiden absoluuttisen määrän vähenemistä, koska opiskelijoiden kokonaismäärä ei kasvanut.⁹ Osuuden lasku koski 1830-luvulle saakka silmiinpistävästä myös kirkollishallinnon virkamiehiä, papistoa.

Erot valtiollisen aseman muutosta edeltäneeseen tilanteeseen nähden olivat niin suuria, että voidaan puhua murroksesta. Murrokselle voi olla useita syitä. Niistä on edellä tarkasteltu keskushallinnon perustamista, ja aatelisten ja muiden upseerien poikien siirtymistä siviilihallintoon. Rahvaan osuuden laskuun varmaankin vaikuttivat osaltaan vanhat perinteet. Talonpoikaiston perinteinen ja likimain ainoa tavoiteammatti koulutuksen kautta oli papinvirka; hallintovirat eivät talonpoikaista kiinnostaneet. Perinteen voima oli edelleen suuri. Yliopiston muodostuminen selvemmin virkamieskoulutuslaitokseksi vähensi sen suosiota talonpoikaiston keskuudessa, ja näin talonpoikaisrahvaasta lähtöisin olevien *osuus* opiskelijakunnassa aleni.

Alempien luokkien yliopistossa opiskelun vähäisyyteen oli myös muita syitä. Tarkastelen seuraavassa millä tavoin johtavan säädyn sosiaalishistoria ja tilanne voivat valaista yliopiston säätyläistymistä ja rahvaan osuuden vähenemistä.

Suuriruhtinaskunnan sisäiset valtaryhmät ja koulutuspolitiikan määräytyminen

Suurella osalla upseeristoa ja virkamieskuntaa oli erityinen tarve turvata ryhmänsä asema ja sen jatkuvuus. Byrokraateilla oli mahdollisuus toteuttaa intressiensä mukaista politiikkaa Venäjän asettamissa rajoissa hallitessaan keskushallinnon avainasemia olosuhteissa, joissa

⁹ Pohjoismaisessa vertailussa talonpoikaisylioppilaiden osuus ei ollut mitenkään alhainen. Ruotsissa heidän osuutensa tuona aikana oli suunnilleen Suomen luokkaa, Norjassa viisi prosenttia opiskelijakunnasta ja Tanskassa vain kaksi prosenttia opiskelijoista (Carlsson 1962, 81-82). Myös Tarton yliopiston opiskelijat olivat 1800-luvun puolivälissä yläluokkaisempia kuin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston opiskelijat samaan aikaan (Strömberg 1989, 322).

keskushallinnolla oli laaja päätäntävalta maan sisäisissä asioissa. Sekä suuriruhtinaskunnan sisäisten olosuhteiden pakottamana että yleisempien syiden, muun muassa yliopiston arvostuksen nousu Euroopassa sekä sen läpikäymä voimakas uudistuminen, vuoksi yliopistokoulutuksesta tuli luontevasti yläluokkaisuuden symboli sekä sosiaalisen sulkemisen mekanismi. Hallinnon tehostamiseksi luodut virkatutkinnot saattoivat samalla toimia sosiaalisen sulkemisen välineinä. Täsmennän eräitä koulutuksen määräytymiseen vaikuttaneita suuriruhtinaskunnan sisäisiä tekijöitä.

(1) Ensimmäinen tarkennus koskee aatelin vallankäytön tosiasiallisia reunaehtoja. Aateliston valta-asema ei suinkaan ollut absoluuttinen. Sääty oli vuosikymmeniä sitten menettänyt syntyperään liittyviä muodollisia etuoikeuksiaan. Aateli ei enää kyennyt muuttamaan maanomistussuhteita edukseen, eikä se ylipäätään enää kyennyt palauttamaan vanhan järjestyksen mukaisia syntyperään perustuvaa privilegiumallia.

(2) Tähänastista tarkemmin on syytä huomioida myös ei-aatelinen virkakunta, jolla niin ikään oli vahva asema hallintokoneistossa. Missä suhteessa sen intressit olivat aatelisbyrokraattien intresseihin? Suuriruhtinaskunnan alkuaikoina ei näytä esiintyneen mitään perustavaa vastakohtaisuutta aatelisen ja ei-aatelisen korkean virkakunnan välillä, vaan monet korkeat ei-aateliset virkamiehet näyttävät suuntautuneen yhtä aristokraattisesti kuin aateliset kollegansa. Vaikutusvaltaisina esimerkki tästä on Gabriel Erik Haartman, joka monien muiden tavoin aateloitiin. Runsaiden aateloitien voidaankin ymmärtää ilmentäneen vastakohtaisuuksien puuttumista, ehkä jopa molemminpuolista riippuvuutta.

Aatelisten ja ei-aatelisten virkamiesten keskinäisten suhteiden kannalta tärkeää oli korkeamman virkakunnan sosiaalishistoria ja sen nioutuminen aatelin sosiaalishistoriaan. Etuoikeuksien kytkeytymistä virkoihin voidaan tulkita lähtemällä aatelin sosiaalishistoriasta (etuoikeuksista, Wirilander 1974, 106; Tiihonen & Tiihonen 1984, 85-89; Pekonen 1983, 63; Nevanlinna 1907). Viranhaltijoista oli jo paljon aikaisemmin tullut yhteiskunnan arvostetuin kerrostuma. Palkat olivat korkeita muiden palkkoihin verrattuna; eläkejärjestelmä luotiin vuosina 1770 ja 1798 (Backman 1979, 200). Virallinen arvojärjestys vuodesta 1672 lähtien puolestaan perustui (sotilas)virkaan ja toimi keskeisenä yhteiskunnallisena hierarkiana (Thulin 1946, 2; Inkinen 1953, 210-212; Wirilander 1974, 105). Virka oli säätyjäsenyyteen nähden itsenäinen arvojärjestyksen määrittäjä, mikä siis ilmentää sen tiettyä itsenäistä merkitystä statuksen lähteenä jo varhain. Sen jälkeen kun säädyn jäsenyyteen perustuvat virkaprivilegiot olivat olennaisesti menettäneet merkityksensä,

ja aateloinnista oli tullut sosiaalinen palkinto, ei pohjaa vastakohtaisuuteen näiden kahden ryhmän välillä enää ollut.

(3) Myös käsitystä aatelin puolustuksellisesta suuntautumisesta voidaan täsmentää. Siihen nimittäin vaikutti se, ettei aatelilla vielä ollut maanomistuksen, upseerinammatin ja hallintoviran ohella muita merkittäviä tulolähteitä sotilaseläkettä lukuun ottamatta. Tosin jo autonomian alussa vallitsi tietynasteinen symbioosi aatelin hallintovirkosten, maaomistuksen ja raudanvalmistusteollisuuden välillä (Kuisma 1989, 80). Aatelin osallistumista teollisuuteen ei kuitenkaan voi pitää laajamittaisena. Esimerkiksi tärkein teollisuusala, raudantuotanto, oli lähinnä tukholmalaisten suurkauppiaiden käsissä (Kuusterä 1990, 39). Suurella osalla aatelialia ei ollut edes taloudellisia mahdollisuuksia pääomia vaatimaan liiketoimintaan. Talouselämään kytkeytyvät intressit kypsyivät vasta 1830-luvun lopusta lähtien ja vaikuttivat sitten aatelis-säädyn osan uudelleenorientaatioon (ks. Peltonen 1987; 1989; 1990). Aateliston voimakkaampi mukanaolo talouselämässä olisi luultavasti nopeuttanut luopumista puolustuksellisista asenteista. Tilanne muuttui 1850-luvun puoliväliin mennessä ja sen jälkeen, jolloin suurteollisuutta edustavat aateliset muiden teollisuusmiesten ohella kannattivat talouselämän liberalisointia ja myös koulutuksen laajentamista.

(4) Tärkeä on myös koulutuksen rajoittamista koskevien intressien ala yhteiskunnassa. Eivät ainoastaan aatelis- ja muut byrokraatit kannattaneet koulutuksen rajoittamista, vaan samantapaisia luokkapohjaisia intressejä oli perinteisesti myös muun säätyläistön keskuudessa, yliopiston johdossa ja ylemmässä papistossakin (Wirilander 1974, 321; 1700-luvun osalta, Åström 1950, 38-41). Tarkastelussa keskityn vain aatelistoon, koska sen saavuttama asema oli koulutuksen rajoittamista koskevien toimenpiteiden kannalta keskeinen. Lisäksi ainakaan kirkon ja papiston asenteet rahvasta kohtaan eivät tavallisesti olleet yhtä alistamishaluisia kuin korkean virkakunnan.

Koulutuksen rajoittamista koskevat intressit elivät vahvimpina ja pisimpään korkeimmassa virkaportaassa, byrokraatian huipulla (Vuorela 1980, 127-133). Asenteiden lievennyttyä suuressa osassa virkamiehistöä 1840-luvulla sellaiset johtavat aatelisbyrokraatit kuin J.M. Nordenstam, C.G. Mannerheim, L.G. von Haartman ja C. von Kothén harjoittivat edelleen aivan yhtä rajoittavaa ellei jyrkempääkin koulutuspolitiikkaa kuin byrokraatit heitä ennen. Kyseisten intressien vahvuus ja jatkuvuus tässä kerroksessa on ymmärrettävissä siitä näkökulmasta, että kerrostuma edusti virkaan perustuvan statusrakenteen huippua. He omaksuivat asemaansa tukevan statusmallin. Kenraalikuvernööri Menshikovin tukeman korkeimman johdon vaikutusvalta oli sängen suuri hierarkki-

nessa hallintokoneistossa. Valtiopäivät eivät olleet heidän vallankäyttöään säätelemässä. Nämä byrokraatit edustivat myös juuri sitä "byrokraattista elementtiä" (von Törne), jonka asema ritarihuoneessa vahvistui suuriruhtinaskunnan kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä.¹⁰

Yliopistokoulutuksen monopolisointi aatelille ei tullut kysymykseen. Se oli mahdotonta yksistään säätyyn kuuluvien pienen lukumäärän takia ja luultavasti myös poliittisesti. Yliopisto oli ollut perinteisesti oppisäädyn opinahjo, joten sen jäsenten sulkeminen laitoksen ulkopuolelle oli poissa laskuista. Sellaisia pyrkimyksiä ei ilmeisesti esiintynyt heti vuoden 1809 jälkeen, mutta myöhemmin kylläkin. Esimerkiksi 1850-luvun alussa saatettiin virallisessa lausunnossa esittää yliopistoon pääsyn rajoittamista pelkästään aatelin ja virkasäädyn pojille. Ensimmäisen säädyn oli jaettava yliopistokoulutus *muiden säätyläisten* kanssa; yliopistosta ei voinut tulla aateliyliopisto, mutta kylläkin säätyläisyliopisto. Raja ei voinut kulkea säätyläisryhmien sisällä, vaan niiden ja rahvaan välillä. Mutta tämäkään raja ei enää ollut ehdoton, kuten kuvio 1 osoitti.

Tärkeäksi nousi tendenssinomainen *pyrkimys* tuon rajan vetoon. Sen perustana oli edellä kuvattu aatelin rakenteellinen asema, ja sitä "vaati" myös ensimmäisen säädyn edustajien tarve hankkia uusia erottautumisen symboleja entisten menetettyä pätevyyttään. Yliopistokoulutus ei olisi voinut toimia erottautumisen merkinä, jos se olisi suuressa määrin ollut myös rahvaan saavutettavissa. Kysymys oli yhtä aikaa yhteiskunnallisista asemista, statuksesta ja symbolisesta erottautumisesta.

Edellä esitetyn nojalla voi odottaa, että ennen kaikkea korkeamman virkamiehistön piiristä tulleet vahvistivat asemiaan yliopistossa vuosisadan puoliväliin mennessä. Käytettävissä oleva tilastoaineisto (Waris 1940, 258-261, taulut 12 ja 13) osoittaa näin tapahtuneen. Ylempien virkamiesten poikien osuus opiskelijakunnasta kasvoi verrattaessa jaksoja 1810-1828 ja 1828-1852 (Wariksen jaksottelu) 3,4 prosenttiyksikköä, 6,8 prosentista 10,2 prosenttiin, kun esimerkiksi alempien virkamiesten poikien osuus kasvoi vain 1,5 prosenttiyksikköä, 14,9 prosentista 16,4 prosenttiin. Seikan kiinnostavuutta lisää se, että alempien virkamiesten lukumäärä kasvoi ylempää virkakuntaa paljon nopeam-

¹⁰ Syy siihen, että olen kohdistanut huomion koko *säädyn* asemaan ja sosiaalhistoriaan, vaikka ratkaisevassa asemassa kuitenkin oli vain pieni joukko säätyyn kuuluvia, on että myös nämä jäsenet orientoituivat perinteisen viiteryhmänsä jäseninä. Myös he olivat enemmän tai vähemmän *säätynsä* sosiaalhistorian ja sen kokemien järkytysten "vankeja".

min autonomian ensimmäisinä vuosikymmeninä. Ylempien virkamiesten määrä kasvoi vuosina 1820-1850 vain 180:sta 225:een, kun taas alempien virkamiesten määrä lisääntyi 487:stä 912:een. Alempien virkamiesten suurin lisäys tapahtui 1830-luvulla (Mikkeli 1954, 56). Jaksolla 1828-52 ylempien virkamiehen pojalla oli alemman virkamiehen poikaan nähden moninkertainen todennäköisyys päätyä yliopistoon, kun todennäköisyyserot olivat aikaisemman jakson kuluessa olleet olennaisesti pienemmät.¹¹

Vuoden 1809 jälkeisessä tilanteessa ei tullut kysymykseen yksinkertaisten syntyperän mukaisten muodollisten privilegioiden käyttöönotto yliopisto-opiskelun rajoittamiseksi, vaikka korkeimpien hallintoelinten koostumus oli kiintiöity, eikä sellaisia suuriruhtinaskunnan alkuaikoina julkisesti nähtävästi edes esitetty. Rahvaalle jäi muodollinen oikeus yliopisto-opiskeluun. Tällä oli ratkaiseva merkitys sosiaalisen sulkemisen toteuttamispyrkimyksille. Vaihtoehtoiseksi sulkemisen kentäksi jäivät *yliopisto-opintoja edeltäneet koulutusasteet*. Toisin sanoen rahvaan opiskeluun voitiin yrittää vaikuttaa *koulutuspoliittisin* keinoin. Kun taistelu koulusta kärjistyi 1840-luvulla, tämän välttämättömyyden ilmaisi selkeästi senaatin kirkollistoimituskunnan aatelinen jäsen, paroni von Klinkowström. Toimituskunnan kokouksessa hän ilmaisi (Vuorelan, 1980, 130 mukaan) haluavansa puolustaa aatelin ja johtavan virkakunnan asemaa suuriruhtinaskunnan hallintokoneistossa. von Klinkowström huomautti, että alemmilla luokilla oli lain takaamat mahdollisuudet kohota aina byrokratian ylempille asteille. Siitä syystä yliopistoa edeltävä koulutus olisi tehtävä taloudellisesti mahdollisimman raskaaksi rahvaan edustajille, jottei kilpailu ylempistä viroista kävisi liian raskaaksi aatelinuorukaisille.

Tilanteelle voidaan siis antaa etukäteistulkinta, että *oppikoulusta* tuli tärkeä yhteiskunnallisten asemien sulkemiseen tähtäävien strategioiden

¹¹ Nämä luvut näyttävät olevan erältä osin ristiriidassa Wariksen omien päätelmien kanssa. Waris näet katsoo, että alemman keskiluokan ohuus sinänsä olisi ollut ratkaiseva tekijä (ks. Waris 1940, 232) yliopiston kautta tapahtuneessa sangen vähäisessä ylöspäin suuntautuneessa sosiaalisessa liikkuvuudessa tuona aikana. Yllä taas on tähdennetty, ettei sosiaalisen kerrostuman merkitystä voida abstrahoida irrallien yhteiskunnallisesta kokonaisuudesta eikä johtavien ryhmien intresseistä ja keskinäisuuhteista. Esitetyt tiedot näyttävät tukevan tätä tulkintaa. Heikki Waris tosin tarkastelee myös aristokratian ja aristokraattisten katsomustapojen merkitystä, mutta alemmasta keskiluokasta irrallisena kysymyksenä. Myöhemmin nähdään, ettei myöskään vuosisadan lopun yliopiston avautumista uusille ryhmille ole mahdollista selittää yhteiskuntaluokkien intresseistä, asemista ja ennen muuta luokkien dynamiikasta riippumattomilla tekijöillä.

ja toimenpiteiden alue, siis luokkajaon aikaansaamisen tai pikemminkin *vallitsevan luokkajaon ylläpitämisen* kenttä sosiaalisen sulkemisen johdannaisena muotona. Tarkastelen seuraavassa, kuinka harjoitettu koulutuspolitiikka vastaa tätä tulkintaa.

Byrokratia ja koulutuksen rajoittaminen

Suomen valtiollisen aseman muuttuessa vuonna 1809 maan koululaitoksen tila ei ollut kehuttava. Oppikouluja oli vain muutamia, joskin oppilaiden määrä oli kasvanut juuri edellisinä vuosina (Wirilander 1974, 458). Opettajan taloudellinen asema oli niin ikään varsin heikko. Turun Tuomiokapitulin lausunto vuodelta 1815 kiteyttää vallinneen tilanteen: "Ottaen huomioon, että Suomen väkiluku oli viimeksi kulu-neella vuosisadalla lähes kolminkertaistunut aiheuttaen vastaavasti maan kirkollis-, siviili-, ja sotilasvirkakunnan määrän ja palkkojen merkittävää lisäystä, on odottamatonta, että julkiset oppilaitokset, jotka yhtä kaikki ovat valtion tarvitseman taitavan virkamiesaineksen taimitarhoja, ja joissa opinkäynti on lisääntynyt suhteessa naiseen väestönsan kasvuun, ovat vielä opettajien lukumäärään, palkkaetuihin, opetustoimeen ja ylenemisvuoroon nähden lähes samalla kannalla kuin niitä perustettaessa" (sit. Vuorela 1980, 54; Wirilander 1974, 336). Rauhan koittaessa olisi kenties voinut odottaa tilanteen paranemista: sotien loppuminen tarjoaisi vihdoin mahdollisuuksia kehittää koululaitosta väestön kasvun ja yhteiskuntaelämän tarpeita paremmin vastaavaksi. Aleksanteri I oli liberaalimielinen ja piti Suomea eräänlaisena sosiaalisena kokeiluna. Hän päätyikin toisinaan senaatin kantoja myönteisempiin ratkaisuihin (ks. esim. Vuorela 1980, 65).

Koululaitoksen tila ei kuitenkaan kohentunut. 1800-luvun alkupuolen koulutuspolitiikasta saa päinvastoin sellaisen kuvan, että byrokratian johdon pyrkimyksenä oli pikemminkin koulujen oppilasmäärän kasvutendenssin katkaiseminen ja rahvaan lasten koulukäynnin vaikeuttaminen. Byrokratian vaikutusvallan takasi se, että koululaitoksen suunnittelu ja kehittäminen oli otettu pois kirkolta ja annettu senaatille (Vuorela 1976, 40-41).

Porvoon valtiopäivillä sekä papisto että porvaristo tekivät esityksiä rahvaan koulutuksen kehittämiseksi ja oppikoulunopettajan taloudellisen aseman parantamiseksi (Hanho 1955, 1-3; Halila 1962, 517, 533; Vuorela 1980, 62-63), ja säädöt hyväksyivät yhteisen kehittämissuunnitelman. Senaatti kuitenkin hylkäsi esitykset lähes kauttaaltaan. Useimpien opettajien palkat laskivat edelleen verrattuna hallintovirkamiesten

palkkoihin (Hanho 1955, 39, 42-43, 73-74; Vuorela 1980, 63)¹². Vuosisadan alkuvuosina käynnistettyjä toimenpiteitä opettajankoulutuksen tehostamiseksi jäädytettiin (Hanho 1947, 116 ja 1955, 11). Samoin kävi kirkon ja myöhemmin fennomaanien tekemille koulualoitteille. Tuomiokapitulit olivat aktiivisia 1810-luvulla ja tekivät lukuisia aloitteita, mutta romantiikan vaikutuksesta aloitteellisuus laantui (Vuorela 1980, 66). Klassisismia korostava uushumanismin ideologia vastusti opettajankoulutuksen erikoistumista Saksan tavoin myös Suomessa. Tuomiokapitulien aktiivisuus palautui vasta 1830-luvun lopulla (sama, 67, 91-93). Senaatti asetti kirkollistoimituskunnan alaisia koulukomissioita vuodesta 1814 lähtien suunnittelemaan koulu-uudistusta, mutta niiden työ viivästyti tai tuli lopulta tyrmätyksi senaatissa tai valtiosihteerin virastossa Pietarissa (Vuorela 1980, 285-286). Muutoksia saatiin vasta vuoden 1843 koulujärjestyksessä, mutta nekään eivät edistäneet rahvaan pääsyä yliopistoon. Yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärä pysyi edelleen pienenä.¹³

Ylemmän virkakunnan suuren osan koulutuspoliittista asennetta ilmentää senaatin asettaman koulukomission lausunto vuodelta 1829. Saatuaan osakseen arvostelua tuomiokapitulilta komissio täsmensi siinä koulupoliittisia näkemyksiään. Se totesi (Vuorelan 1980, 82-94, mukaan), että rahvaan lasten olisi vahingollista osallistua laajemmin opetukseen, koska heidän näin saattaisi olla vaikeampaa tyytyä sosiaalisen syntyperänsä mukaisiin olosuhteisiin. Koululaitos ei saanut aiheuttaa painetta, joka uhkaisi horjuttaa olemassa olevaa yhteiskuntarakennetta. Tämän periaatteen mukaisesti koulukomissio tähdensi, ettei oppikoulujen oppilasmäärää tule lisätä (Vuorela 1980, 83-87). Tuon kaltaista linjanmääritystä noudatti myös käytäntö, kuten seuraavat esimerkit osoittavat.

Yksityisopetus oli ollut jo 1700-luvun puolella pääväylä yliopistoon (Hanho 1955, 28) ja väylän merkitys säilyi tärkeänä, kenties jopa korostui suuriruhtinaskunnan alkuvuosikymmeninä. Esimerkiksi vuosien

¹² Koulunopettajien oli usein turvaututtava yksityisopetukseen elantonsa hankkimiseksi. Tämän seurauksena opetus julkisessa koulussa tuli usein laiminlyödyksi (Hanho 1955, 2-3). Koulun opettajantoimien täytössä esiintyi vaikeuksia. Monille oli vain yksi syy ryhtyä opettajaksi: hyvät mahdollisuudet siirtyä myöhemmin paremmin palkattuun papinvirkaan (Paunu 1954).

¹³ Kaarlo Wirilanderin (1974, 339) laatima kuvio tosin osoittaa oppilasmäärässä tapahtuneen voimakkaan hyppäyksen 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälin seudulla ja vähän lievemman 1840-luvun alussa. Wirilander kuitenkin toteaa (sama, 340) lisäyksen olleen "oikeastaan täysin näennäistä" ja johtuneen pääasiassa tilastointikäytännön muutoksista.

1833-1836 välisenä aikana yksityisopetuksen kautta yliopistoon tulleiden osuus oli 69 prosenttia opiskelijoista (sama, 28; Jäntere — 1927, 108 — on arvioinut osuudeksi 60 prosenttia vuosina 1828-37; myös Strömberg 1989, 285-287). Yksityisopetusta saattoivat hyödyntää ensi sijassa säätyläiset. Pääsy yliopistoon oli aina vuoteen 1852 saakka huomattavasti helpompaa yksityisteitse kuin julkisen oppikoulun kautta. Valtion koulujen oppilaiden oli nimittäin suoritettava ylioppilastutkinto useamassa aineessa kuin yksityisopetusta saaneiden (Hanho 1955, 27-28, 104; myös Ojala 1962, 341; Snellman, *Kootut teokset IV*, 451). Tämänkaltaisen menettely oli mahdollista, koska yliopistoon hyväksymistä ei säädellyt mikään kiinteiden normien traditio (Åström 1950, 41).

Ensi sijassa rahvaan yliopistoon pääsyä vaikeutti senaatin päätös vuodelta 1828, jonka mukaan triviaalikoulut menettivät oikeuden lähettää oppilaitaan yliopistoon (Hanho 1955, 23, 26). Päätös, jota perusteltiin triviaalikoulujen opetuksen kehnoudella — perusteen todennukaisuutta ei ole aihetta epäillä¹⁴ — kohdistui kärkevimmin eissäätyläisiin, sillä kimnaasi oli paljon selvemmin säätyläisten koulumuoto. Vuonna 1810 kimnaasin oppilaista 71 prosenttia kuului säätyläistöön, kun heidän osuutensa triviaalikoulujen oppilaista oli 49 prosenttia. (Wirilander 1974, 351). Päätöksen seurauksena koulunkäynti muuttui epäsäännöllisemmäksi (Hanho 1955, 27; Ojala 1962, 332), ja 1820-luvun lopussa tapahtui selvä lasku oppikoulun sisäänotoissa (Wirilander 1974, 458). Hieman myöhemmin talonpoikaisesta rahvaasta tulleiden osuus laski selvästi yliopiston opiskelijakunnassa. Triviaalikoulujen menettämä oikeus oli luultavasti ainakin yhtä tärkeä syy yliopiston opiskelijamäärän juuttumiseen paikoilleen vuosikymmeniksi eteenpäin kuin 1828 tapahtunut yliopiston muutto Helsinkiin, jonka Kaarlo Wirilander arvioi tuottaneen "sen toiminnallisen takaiskun, josta se oppilasmääristä päätelleen ei ollut tointunut vielä edes vuoteen 1870 mennessäkään" (Wirilander 1974, 347). Triviaalikoulujen oikeuden menetys näyttäytyy oikeissa mittasuhteissa kun tiedetään, että niiden oppilasmäärä oli moninkertainen muihin oppikoulutyyppeihin verrattuna 1800-luvun alkuvuosikymmeninä (sama, 335).

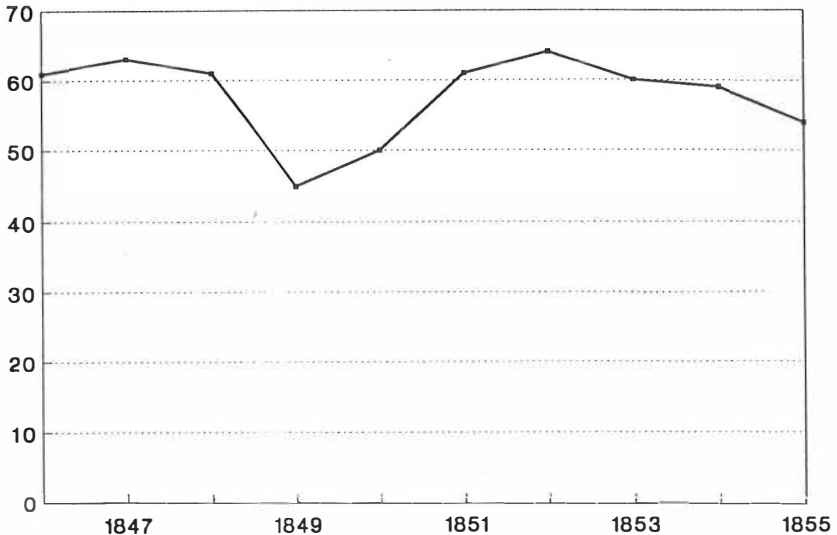
Se, että triviaalikoulut menettivät oikeuden lähettää oppilaitaan yliopistoon, oli osa oppikoulun *hierarkkisoimista*. Vuoden 1843 koulujärjestyksessä hierarkkisointi, jota perusteltiin muun muassa yliopistoon siirtyvien koulutuksen tason nostamistarpeella (Hanho 1955, 64-65),

¹⁴ Huomautettakoon, että samalla kuitenkin sallittiin tasoltaan kehnot yksityiset "ylioppilasleipomot".

saatettiin päätökseen. Oppikoulut jaettiin neljään luokkaan: (1) alalkeiskouluihin niitä lapsia varten, jotka aikoiivat vastaisuudessa joko valtion palvelukseen tai sellaisiin ammatteihin, joihin vaadittiin jonkinlainen tieteellinen valmistus; (2) yläalkeiskouluihin samaa tarkoitusta varten, mutta laajennetuin oppimäärin lukioon siirtymistä varten; (3) lukioihin sellaisen tietomäärän hankkimista varten, joka mahdollistaisi siirtymisen yliopistoon; ja (4) "naisväenkouluihin" asianmukaisen naiskasvatuksen antamiseksi sivistyneiden vanhempien tyttärille (Hanho 1955, 58).

Koulujen määrän lisäämisestä huolimatta vuosien 1841 ja 1843 uudistukset eivät johtaneet ylioppilaiden määrän kasvuun, vaan tapahtui pikemminkin päinvastoin (Wirilander 1974, 346-349). Yliopistoon johtava väylä pysyi kapeana.

Kuvio 2. Lukion käyneet ylioppilastutkinnon suorittaneet 1846—1855

Lähde: Hanho 1955, 85.

Oppikoulun hierarkkisointi merkitsi sen ylempien asteiden säätyläisvaltaistumista. Julkinen oppikoulu oli alkanut säätyläistyä jo 1800-luvun alussa (vuonna 1748 oppilaista 26 prosenttia oli säätyläisiä, mutta vuonna 1810 jo 51 prosenttia — Wirilander 1974, 349, 350), ja tämän säätyläispaineen vuoksi rahvaan lasten oli entistä vaikeampaa saavuttaa valtion ylläpitämän oppikoulun ylempiä asteita.

Julkisten koulujen tila oli 1840-luvulle tultaessa kaiken kaikkiaan huono. Keskushallinnon ylläpitämien oppikoulujen kokonaismenot olivat 1830-luvulla pienemmät kuin Haminan kadettikoulun (Hanho 1955, 53). Suuriruhtinaskunnan alkuvuosina menot olivat kasvaneet, mutta vuodesta 1825 vuoteen 1841 ei kasvua tapahtunut (sama, 52). Wirilanderin tiedot oppikoulun sisäänotoista osoittavat laskutendenssiä. Valtion oppikoulun vaikeinta aikaa näyttää olleen 1820-luvun viimeiset vuodet ja 1830-luku aina vuoden 1843 koulujärjestykseen saakka. Myös sen jälkeen tilanne oli hankala 1850-luvun puoliväliin saakka. Heikkinen (1983, 51) on arvioinut, että julkisen koululaitoksen tila oli käytännöllisesti katsoen muuttumaton 1600-luvulta vuoden 1843 koulujärjestykseen saakka. Hanhon käsitys julkisen koululaitoksen yleisestä uhanalaisuudesta vaikuttaa esitettyjen tietojen valossa uskottavalta. Hän sanoo (1955, 54), että senaatin asenteen vuoksi oppikoulut jäivät samaan rappiotilaan, missä ne olivat olleet jo Ruotsin aikana. Senaatti piti esitettyjä uudistuksia vuosikymmeniä "liian kalliina" (väitteen todenperäisyyden suhteellisuudesta, Hanho 1955, 43 ja Vuorela 1980, 90), "tarpeettomina" ja "vähemmän tärkeinä". Voidaan Vuorelan (1980, 87, 89, 101) tavoin päätyä käsitykseen, että "taustalla oli julkisia kouluja vieroksuva asenne", ja että "säästäväisyyden nimissä harjoitettiin koulupolitiikkaa, jota täysin aiheellisesti voi kutsua konservatiiviseksi ja byrokraattiseksi". Vuorela jatkaa, että "virallisen koulupolitiikan tavoitteena oli estää siirtyminen yhteiskuntaluokasta toiseen".

Koulutuspolitiikkaa on yllä tarkasteltu pelkästään suuriruhtinaskunnan sisäisten valtaryhmien näkökannalta. Suhde Venäjään vaatii täsmentävän kommentin. On nimittäin selvää, että Venäjä *viime kädessä* määräsi koulutuspolitiikan sisällön — monella tapaa. Se ensinnäkin ylläpiti yhteiskunnallista perusjärjestystä suuriruhtinaskunnassa. Vähälukuisen ja yhteiskunnallista asemaansa aikaisempina vuosikymmeninä menettäneen aatelin vaikutusvalta nojasi Venäjän tukeen. Venäjä vaikutti myös suoremmin koulutuspolitiikkaan muun muassa määräämällä harjoitetun politiikan marginaalien väljyyden tai tiukkuuden. Suuriruhtinaskunnan sisäisten ryhmien koulutuspoliittinen liikkumavara vaihteli ajankohdasta ja kysymyksestä riippuen. Yleisesti näyttää siltä, että oppikoulua enemmän tarkkailtiin yliopistoa, jonka

kontrolli oli erityisen voimakasta 1840-luvun jälkipuoliskolla, vaikka opiskelijoiden valvonta tosin alkoi ilmeisesti jo 1820-luvun taitteen tienoilla (Korhonen 1963, 356-362; yliopiston kontrollista, Klinge 1989a). Erityisesti 1840-luvun lopussa byrokratian johtomiesten oli oltava varuillaan ja otettava omassa politiikassaan tarkoin huomioon Venäjän valtionjohdon poliittiset tavoitteet ja etunäkökohdat. Yliopiston nauttiman suosion yleisenä edellytyksenä oli keisarinvallalle osoitettu poliittinen lojaalisuus (Klinge 1980b, 191).

Muutokset Venäjällä heijastuivat suuriruhtinaskunnassa harjoitettuun koulupolitiikkaan. Zakrevskin nimittäminen kenraalikuvernööriksi vuonna 1824 vahvisti yhteiskuntapoliittista konservatismia Suomessa. Se oli alku tiukan hierarkkista yhteiskuntakäsitystä ilmentäneelle jaksolle myös koulupolitiikassa (Hanho 1955, 38-43). Samoin 1840-luvun lopun yhteiskunnallinen kuohunta Venäjän yliopistoissa tiukensi yliopiston valvontaa ja heijastui myös konservatismiin suosimisena koulupolitiikassa. Venäjän muiden yliopistojen tavoin myös Aleksanterin-yliopiston opiskelijamäärää rajoitettiin (Waris 1940, 233; Hanho 1955, 87; Klinge 1978a, 192; Strömberg 1989, 322) liikehdinnän saadessa Venäjällä rajumpia muotoja.

Byrokratian johdolla oli kuitenkin, ajankohdasta riippuen, enemmän tai vähemmän itsenäistä liikkumavaraa. Huomattavasti toteutuneesta poikkeava kehityskulku olisi epäilyksettä ollut mahdollinen. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että Venäjän etunäkökohdat ja suuriruhtinaskunnan byrokraattien intressit olivat yhdensuuntaiset. Tämä tilanne näyttää erityisen ilmeiseltä tiettyinä ajanjaksoina. Toisinaan byrokratian harjoittama koulupolitiikka oli keisarin edustamaa linjaa konservatiivisempi.

Aktiivoitunut talouspolitiikka synnytti osaltaan uusia koulutustarpeita 1840-luvulla (Selleck 1961, 126).¹⁵ Tähän liittyy se, että samalla kun koulua alistettiin entistä tiukempaan byrokraattiseen kontrolliin ja toteutettiin sen sisäinen hierarkisointi, koululaitoksen määrärahoja myös tuntuvasti lisättiin.

1840-luku on kiintoisa tarkasteltavan kysymyksen kannalta myös siksi, että silloin johtavat byrokraatit joutuivat koulutuspoliittisissa kysymyksissä ensi kertaa puolustuskannalle. Puolustautumisen pakon

¹⁵ Ei liene sattumaa, ettei esitystä vuoden 1843 koulujärjestykseksi tuotu aiemasta käytännöstä poiketen lainkaan senaatin käsiteltäväksi. Se annettiin keskusteltavaksi ainoastaan vähemmän konservatiivisessa kirkollistoimituskunnassa. Koulukomissio myös esitteli ehdotuksensa suoraan kenraalikuvernööri Menshikoville (Hanho 1955, 55).

eteen byrokratian johdon asetti *fennomaaninen liike*, joka syntyi J.W. Snellmanin johdolla hiukan ennen 1840-luvun puoliväliä. Sen ohjelmana oli talonpoikaiston aseman parantaminen, suomenkielisten koulujen perustaminen sekä suomen saattaminen virallisen kielen asemaan julkisissa virastoissa.

Snellmanin kirjoitukset *Saimassa* ja sen lakkauttamisen jälkeen *Litteraturblad*-lehdessä saivat innostuneen vastaanoton ylioppilasnuorison keskuudessa, mikä huolestutti byrokraatteja. Johtavien virkamiesten ryhmäetujen kannalta fennomaanit olivat vaarallisia siksi, että Snellmanin suomalaisuusohjelma herätti aluksi myötämielisyyttä kenraalikuvernööri Menshikovissa (Nurmio 1947, 88, 250). Menshikovin suopeus fennomaaneja kohtaan perustui erään asiaa tuntevan arvion mukaan käsitykseen, että "rauhallisten suomalaisten ainesten vallalle pääsy olisi vastapainona sapekaan ruotsalaisen koulukunnan vaikutukselle"¹⁶. Nurmion (1947, 88) mukaan Menshikov arvioi, että valtaväestön etujen valvominen edistäisi parhaiten myös Venäjän intressejä.

Menshikovin suopeus fennomaaneja kohtaan kyseenalaisti virkakunnan johdon siihen asti vakaan aseman suuriruhtinaskunnassa. Byrokratian johto reagoikin kiivaasti fennomaanien esityksiin. Nurmio sanoo "voimakkaan vastenmielisyyden" olleen tyypillistä näille reaktioille (Nurmio 1947, 247-260). Byrokraattien strategian mukaan fennomaanien suosiota oli järkytettävä Menshikovin silmissä, ja näin voitaisiin palauttaa vakaa tila. Arvostelun kärki oli suunnattava sellaisiin fennomaanien ohjelmallisiin vaatimuksiin, että heitä vastaan voitaisiin argumentoida uskottavasti. Fennomaanien koulutus- ja kielipolitiikka antoi tällaisen mahdollisuuden 1840-luvun levottomina vuosina. Fennomaanisen ohjelman sanottiin johtavan toteutuessaan helposti vaaralliseen vaatimusliikkeeseen ja vallitsevan yhteiskunnallisen tasapainotilanteen järkkymiseen. Fennomaanien koulutusohjelman toteuttamisen jälkeen tavallinen kansa ei enää tyytyisikään "sille kuuluvaan yhteiskunnalliseen asemaan" ja se alkaisi vaatia yhteiskunnan johtopaikkoja itselleen. Menshikoviin voitiin vaikuttaa korostamalla, että tuo ohjelma oli vaaraksi myös Venäjän eduille suuriruhtinaskunnassa.

Ryhmäintresseihin perustuvat motiivit, joista byrokratian johdon reaktioita on yllä tarkasteltu, eivät olleet ainoita syitä fennomaanien vastustamiseen. Osaltaan se perustui suuriruhtinaskunnan virkamies-

¹⁶ Ilmaisu on kenraalikuvernöörinkanslian päällikön Konstantin Fischerin kenraalikuvernööri Menshikovin toimeksiannosta vuonna 1854 laatimasta nootista, joka koski maan kieliolojen järjestämistä (sit. Nurmio 1947, 88).

johdon poliittiseen tilanneanalyysiin. Poliittisen tilanteen herkkyyks ja Suomen aseman uhanalaisuus 1840-luvun lopussa on ilmeinen tosiasia, jonka valossa johtavien byrokraattien yleinen varovaisuus vallitsevaa poliittista *status quota* koskevista kysymyksissä voidaan ymmärtää. Maan itsemääräämisoikeuden varmistamiseksi oli tarkoin varottava kaikkia mahdollisia sisäisiä järkytyksiä suuriruhtinaskunnassa. 1840-luvun fennomaanisen liikkeen tietty sosiaalinen painotus ja "vasemmistolaisuus" saattoivat luoda fennomaaneista kuvaa tällaisena vaarallisen ryhmänä, kuten Matti Klinge (1969, 193-195) tuon tilanteen tulkitsee. Fennomaanien muodostama uhka suuriruhtinaskunnan sisäiselle vakaisuudelle ja yliopiston jatkuvuus sen lakkautusuhan¹⁷ (Strömberg 1989, 320-321) edessä oli torjuttava maan edun nimissä. Tämä käsitys ei ole ristiriidassa esitetyn ryhmäeduista lähtevän tulkinnan kanssa. Tässä omaksutaan kanta, että molemmat tekijät vaikuttivat yhdessä byrokraattien asennoitumiseen fennomaaneja kohtaan.

Fennomaanien kielipolitiikkaa ja koulutusta koskevan ohjelman vastustus oli laajempaakin ruotsinkielisen yläluokan keskuudessa, mutta kärkevinä ja kiihkeinä se oli ylemmässä virkakunnassa ja erityisesti sen huipulla.¹⁸ Nurmio arvioi, että Menshikovin fennomaaneille antaman tuen takia byrokraatit eivät voineet aluksi hyökätä julkisuudessa avoimesti näitä vastaan (Nurmio 1947, 250). Strategiaksi tuli henkilökohtaisten yhteyksien käyttäminen. Epäviralliset toistuvat yhteydenotot kenraalikuvernööriin vuodesta 1844 lähtien (sama, 244) saivat melko pian vastakaikua, mutta suurempi vaikutus niillä oli 1840-luvun jälkimmäisellä puoliskolla vallankumouksellisen liikehdinnän levitessä Venäjällä. Fennomaanit leimattiin "kommunisteiksi" ja "jakobiineiksi", jotka vain odottivat sopivaa tilaisuutta vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseksi ja vallankumouksen toteuttamiseksi (Schauman 1916, 11). — Todellisuudessa fennomaanien keskuudessa ei esiintynyt separatistisia pyrkimyksiä, eivätkä he pyrkineet sääty-yhteiskunnan perusrakenteiden muuttamiseen, kuten tuonnempaan käy ilmi.

Johtavien byrokraattien keskuudessa esiintyi selvästi havaittavaa tietoisuutta koulutuksen merkityksestä asemien turvaamisen välineenä

¹⁷ Keisari uhkasi 1800-luvun puolivälissä sulkea kaikki maan yliopistot erään ylioppilassalaliiton vuoksi (Strömberg 1989, 320-321).

¹⁸ Nurmio käyttää epämääräistä ilmaisua "fennomaanien ja maamme ruotsinkielisen yläluokan vastakohtaisuus" (1947, 247), mutta keskeisessä asemassa hänen tarkastelussaan ovat johtavat byrokraatit tämän ruotsinkielisen yläluokan edustajina.

ainakin 1820-luvun puolivälissä ja sen jälkeen.¹⁹ Siihen viittaavat byrokraattien kannanotot, joita on tarkasteltu edellä. 1840-luvun puolivälissä byrokraatiajohdon piirissä tuota tietoisuutta näyttävät vahvistaneen koulutusrajoitukset Venäjällä sekä konflikti fennomaanien kanssa. Viitattakoon jo mainittuun paroni von Klinkowströmin vuonna 1841 avoimesti esittämään pyrkimykseen puolustaa aateliston ja johtavan virkamiesluokan asemia maan hallinnossa. Hänhän vaati, että koulutien tulisi olla taloudellisesti raskas, jotta kilpailu korkeimmista viroista ei kävisi virkamiesaristokratian vesoille liian ankaraksi. Häntä myötäili L.G. von Haartman (Vuorela 1980, 130). Samanlaisia suoria kannanilmaisuja esittivät eräät muutkin. Taloudellisten mahdollisuuksien rajoitukset rahvaan koulunkäyntiin nousivat tärkeäksi kamppailukysymykseksi seuraavan kymmenen vuoden ajaksi (Vuorela 1980, 127-133), mihin luultavasti vaikutti Venäjän esimerkki. Siellä kansanvalistusministeri Uranov oli 1840-luvun taitteessa havainnut maksujen korottamisen "tepsiväksi keinoksi" suojata yliopisto ja virkamieskunta alemmilta yhteiskuntaluokilta ja säätykierron vallitsevia suhteita järkyttäviltä vaikutuksilta (Waris 1940, 233-234). Kärjistyneimmillään tätä politiikkaa näyttää harjoitetun yliopiston sääntökomitean aikoihin vuoden 1850 tienoilla. Vaikka itse keisari antoi vuonna 1850 määräyksen, että yliopiston sääntökomitean tuli valmistella sellainen muutosehdotus koulujärjestykseen, jonka nojalla varattomat oppilaat voitaisiin vapauttaa koulumaksuista (Vuorela 1980, 132), ei sääntökomitea perääntynyt. Komitean esitysten virallinen kommentaattori, paroni Casimir von Kothen (myöhemmin kouluylivallituksen ensimmäinen johtaja) esitti jyrkimmän kannan. Hän peräänkuulutti yliopistoon johtavan koulutusoikeuden rajoittamista vain aatelisille ja muille virkamiehille (Hanho 1955, 88).²⁰ Esitys ei kuitenkaan saanut kannatusta. Keisarin esityksen mukainen varattomien koulumaksuista

¹⁹ Suuriruhtinaskunnan kauden alkupuoliskolla harjoitettua koulutuspolitiikkaa ei luokkanäkökulmasta tarkasteltuna pidä ymmärtää niin, että kysymys olisi ollut jonkinlaisesta etukäteissuunnitelmasta, aatelin tai koko virkasäädyn jollain lailla yhteisesti päättämästä toimintastrategiasta, jota sitten vain oltaisiin sovellettu olosuhteista riippuen. Tällainen ajatus on absurdi jo senkin vuoksi, että kysymys oli usean vuosikymmenen jaksosta, jonka kuluessa yhteiskunnalliset tilanteet vaihtelivat huomattavasti. Monikaan suunnitelma tuskin olisi voinut säilyttää relevanssinsa näin pitkällä ajanjaksolla. Tuskin suuriruhtinaskunnan alkuvuosien yhteiskunnallisen mullistuksen kautena olisi saattanut syntyä mitään yhteisesti sovittua suunnitelmaa.

²⁰ Venäjällä oli määrätty vuoden 1850 alussa, että aatelissäätyläisille oli annettava etusija yliopistovalinnoissa (Klinge 1978a, 192).

vapauttaminen toteutettiin vasta 1856 — sen jälkeen kun poliittisessa asetelmassa oli tapahtunut olennainen muutos.

Virkamieskerrostuma ei ollut yhtenäinen koulutuksen rajoittamispyrkimyksissä. Vuorelan mukaan (Vuorela 1980, 127-133) äärikonservatiiveja kantoja edustaneiden määrä väheni jopa senaatissa 1840-luvun kuluessa. 1840-luvun lopussa he jäivät jo usein vähemmistöksi muun muassa koulumaksuista päätettäessä. Menshikovin tukemana byrokraatian johto sai kuitenkin tahtonsa lävitse muun muassa tärkeässä yliopiston sääntökomitean kokoonpanossa.²¹ Fennomaaninen ideologia samoin kuin liberaalitkin aatesuuntaukset saivat kannatusta jo virkakerrostuman sisällä.

Vuonna 1852 säädettiin uusiin yliopistostatuutteihin liittyy vielä muuan seikka, johon on syytä kiinnittää huomiota. Ne sisälsivät muutoksen siihen saakka vallinneeseen käytäntöön sikäli, että nyt alettiin asettaa rajoituksia *yksityisille kouluille* (Hanho 1955, 10-12; *Yksityisoppikoulujen...* 1911, 1-6) yliopistoon johtavana väylänä. Yksityiskoulut oli tehty luvanvaraisiksi vuonna 1844, ja vuodesta 1849 tarvittiin kenraalikuvernöörin suostumus yksityiskoulun perustamiseen (*Yksityisoppikoulujen...* 1911, 26-27). Vuoden 1852 yliopistostatuutit täsmensivät lupamenettelyä.²² Vallineissa olosuhteissa yksityiskouluja koskeva rajoitus

²¹ Byrokraateista ministerivaltiosihteeri kreivi Armfelt pystyi vaikuttamaan asiaan ratkaisevasti. Viipurin hovioikeuden presidentti kreivi C.G. Mannerheim oli kääntynyt tunnetulla kirjeellään Armfeltin puoleen vuonna 1849, jolloin yliopiston sääntökomiteaa oltiin asettamassa (kirjeestä ks. Schauman 1918, 96-97; Waris 1940, 233; Nurmio 1947, 247-248; Hanho 1955, 87-88). Mannerheim katsoi kirjeessään vallitsevalle järjestykselle vaaralliseksi, mikäli alempien luokkien edustajien sallittaisiin koulutusta parantamalla "ylikansoittaa" alue, joka "hyvin organisoidussa yhteiskunnassa" tulisi "olla varattuna ylemmille luokille". Mannerheim lisäsi, ettei koulutusmonopolin turvaaminen vallinneissa olosuhteissa "ole mikään helppo tehtävä". Hän ehdotti Armfeltille, että talonpojat ja fennomaanit tulisi tykkäänään sulkea suunnitteilla olevan yliopiston sääntökomitean ulkopuolelle. Armfeltin onnistui käyttää vaikutusvaltaansa siten, että Mannerheimin ehdotus toteutui lähes sellaisenaan. Samoina päivinä samaa huolta ilmensi toinen vaikutusvaltainen aateli-byrokraatti, kenraali ja yliopiston sijaiskansleri J.M. Nordenstam kirjeessään niinikään Armfeltille (ks. Waris 1940, 233-234). Nordenstamin mukaan oli ehkä tarpeen asettaa niin monia esteitä rahvaan pääsulle virkoihin kuin mahdollista, ja hän piti tarpeellisena koulu- ja yliopistomaksujen korotusta.

²² Snellman oli 1844 vaatinut valtion oppikoulun käymistä ainoaksi yliopistoon johtavaksi väyläksi. Hän katsoi ainoastaan sen antavan takeen kunnolliselle pohjakoulutukselle, jota hän voimakkaasti vaati (Snellman, *Kootut teokset IV*, 453). Mutta samalla Snellman peräänkuulutti rahvaan koulunkäyntimahdollisuuksien parantamista. Tarkoittaen suomenkielisen opetuksen saamista "ensin ala-alkeiskouluun" hän sanoi, että "tuskin mikään muu voi olla maallamme tähdellisempää, enemmän omansa herättämään jokaisen suomalaisen mitä vilkkainta osanottoa" (sama, 461).

vaikutti niin, että yliopistoon johtavan oppikoulun oppilasmäärä pysyi vähäisenä. Ojala katsoo (1962, 341-342; myös Strömberg 1989, 295), että yksityiskoulujen perustamisen rajoittaminen oli myös yksi syy siihen, että ratkaiseva muutos yliopisto-opiskelijain koostumuksessa tasa-arvoisempaan suuntaan tapahtui vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Kaarlo Wirilanderin laskelman (1974, 355) mukaan ei-säätyläisten osuus yliopiston *läsnäolevista* opiskelijoista oli ainoastaan 24 prosenttia vuonna 1870. Syntyperän mukaiseen ryhmään "talonpoika, torppari, työmies" kuului 47 (kahdeksan prosenttia) yliopiston läsnäolleesta 609 opiskelijasta (Strömberg 1989, 317; osuus ei ollut kasvanut jaksosta 1809-28).

Yliopistoon pääsyn vaikeutumisesta seurasi, että uusien ylioppilaiden rivit harvenivat niin tuntuvasti, että seuraavina vuosina yliopiston rehtorit osoittivat vakavaa huolestumista asiasta (Palmén 1886, 323). Tarkasteltuaan byrokraattien ja fennomaanien konfliktin kehitystä 1850-luvun taitteessa ja alussa Roberta Selleck (1961, 140) tulee siihen johtopäätökseen, että niin vuoden 1850 kieliasetus kuin vuoden 1852 yliopistostatuutitkin voidaan ymmärtää yrityksenä palauttaa sosiaalinen kehitys hallinnollisen valvonnan alaisuuteen kielellisine implikaatioineen. Tarkoitus oli "erityisesti vallata kansankoulutuksen herkkä alue takaisin yksityiseltä aloitteellisuudelta".

Koulutusrajoitusten merkityksiä

Heikki Waris on osoittanut (1940, 258-261; myös Strömberg 1989, 319, 330-331), että yliopiston kautta toteutunut ylöspäin suuntautunut sosiaalinen liikkuvuus oli varsin minimaalista autonomian ensi vuosikymmeninä. Byrokratian harjoittama koulutuspolitiikka oli siis tehokasta. Mutta kyse ei ollut vain koulutuspolitiikasta. Wariksen aineisto (1940, 232) nimittäin osoittaa, että edes yliopistoon päässeillä rahvaan edustajilla ei juuri ollut mahdollisuuksia kohota korkeampiin virka-paikkoihin. Tilanne säilyi siis paljolti samanlaisena kuin se oli ollut Ruotsiin kuulumisen kaudella. Likipitään kaikki rahvaasta lähtöisin olevat ylioppilaat päätyivät suhteellisen alhaisiin sosiaalisiin asemiin, kuten kappalaisen virkaan. Talonpoikaisylioppilaista vain kymmenesosa pääsi virkamiehiksi 1810 ja 1852 välisenä aikana; heistä useimmat olivat suorittaneet maanmittarin tutkinnon. (Waris 1947, 15-16; Jutikkala 1956, 140-141; Strömberg 1989, 319). Byrokratian korkeamat paikat olivat käytännöllisesti katsoen kokonaan yliopistossa opiskelleiden alempiluookkaisten tavoittamattomissa. Tämä asettaa

uudelleen kysymyksen koulutuksen rajoittamisen politiikasta. Miksi pyrkii rahvaan koulunkäynnin rajoittamiseen, jos korkeat virka-asetat kyettiin muutoinkin pitämään hallussa?

Voidaan lähteä siitä, että aivan suuriruhtinaskunnan alkuvuosina ryhmäpohjaiset koulutusta koskevat intressit tuskin olivat kovinkaan tietoisia, vaikka aatelin asema olikin juuri vakavasti järkkynyt. Senaatin koulutuspolitiikka saattoi tuona ajankohtana ilmentää paljolti ydinryhmänsä aateliston vanhaa habitusta ja siihen kuuluvaa tietynlaista ei-intressitietoista "vierautta" ja torjuvaa asennetta julkista koulutusta kohtaan. Usein muut yhteiskuntaelämän alueet arvioitiin koulutusta tärkeämmiksi, jolloin varoja suunnattiin niihin. Intressitietoisuus²³ näyttää vahvistuneen 1820-luvulla.

Toiseksi koulutuksen rajoittamisintressit on ymmärrettävä ehkäisevinä toimenpiteinä, siis sosiaalisen sulkemisen teorian mukaisesti *mahdollisuuksien* rajoittamisena. Byrokratian korkeiden edustajien kannanotoissa ja lausunnoissa kuvastuu pelko asemien menetyksestä, mikäli rahvaalle avattaisiin laajamittaisesti koulutusväyliä. Säädyn johtavat jäsenet olivat välittömästi Suomen sodan jälkeen syvästi huolissaan tulevaisuudesta. Asemat hallinnossa olivat säädyille suorastaan elintärkeitä. Aristokraattisen hallituksen tuli visusti varoa madaltamasta tuottavan ja kuluttavan luokan välistä rajamuuria (Vuorela 1980, 132).

Puolustuksellista suuntautumista saattoi vahvistaa sekin, että rahvaasta lähtöisin olevia ylioppilaita kuitenkin kaiken aikaa opiskeli yliopistossa: he kenties olivat ikään kuin jatkuvasti läsnäolevana muistutuksena alempien luokkien muodostamasta uhasta. On hyvin mahdollista, että rahvaasta peräisin olevien opiskelijoiden lukumäärän kasvu olisi voinut synnyttää vaatimuksia pääsystä korkeampiin virkoihin, kuten tuolloin pelättiin. von Klinkowström viittasi mainitussa kannanotossaan nimenomaan rahvaan muodollisen opiskeluoikeuden aikaansaamaan uhkaan. Kun tämän oikeuden peruuttaminen ei enää tullut kysymykseen, nousi 1840-luvulla korkeimpien byrokraattien strategiaksi koulumaksujen nostaminen korkeiksi. Niiden avulla halut-

²³ Byrokratian johtavan kerroksen materiaaliisiin ryhmäetuihin liittyvien intressien merkitystä on empiirisellä tasolla vaikeaa erottaa korkean statuksen tavoittelun ja suojaamisen merkityksestä ryhmän harjoittamaan koulutuspolitiikkaan vaikuttaneena tekijänä. Mikä osa harjoitetusta politiikasta voisi selittyä materiaalisista ryhmäeduista käsin, mikä osa taas korkean statuksen tavoittelusta ja *statuksen* "suojaamisen" tarpeista? Molempia tekijäryhmiä koskevia syitä oli olemassa, ne kietoutuivat toisiinsa ja vaikuttivat samaan suuntaan.

tiin rajoittaa rahvaasta lähtöisin olevien opiskelijoiden määrä minimiin ja torjua *mahdollisina* pidetyt vaatimukset korkeammista virka-asemista.

Asiaan liittyy oleellisena seikkana myös yliopistokoulutuksen *symbolinen merkitys* ensimmäiselle säädylle ja säätyläistölle yleensäkin. Aateli oli menettänyt aikaisempia symbolisia merkkejään — tai ainakin jotkut niistä olivat joutuneet uhatuiksi. Ennen muuta upseerin ammatti aatelin yleisenä identiteettiammattina ja symbolisena alueena oli järkkynyt. Sääty oli lisäksi menettänyt maaomaisuusasemaansa ja privilegioita virkoihin. Voidaan ajatella, että etuoikeutetun aseman reaalisten perustojen murentuessa tarve symboliseen erottautumiseen kasvaa: symbolinen alue jää alueeksi, jolla eronteko voidaan yhä toteuttaa. Kuten yllä osoitettiin, yliopistokoulutus myös symbolisen erottautumisen merkinä oli monesta syystä luontevasti tarjolla. Erottautuminen ei kuitenkaan voinut tapahtua aatelin erontekona muista, vaan *säätyläistön erottautumisena rahvaasta*.

Aatelin uudelleenorientaation ja byrokratian harjoittaman koulutuspolitiikan yksi seuraus olikin yläluokan osittainen uudelleenrakentuminen symbolisella tasolla. Eräillä alueilla säätyläistön symbolinen yhtenäistymisen prosessi tosin oli ollut käynnissä jo vuosikymmeniä, aina 1740- ja 1750-luvulta saakka (Jutikkala 1934, 44-45; Jutikkala 1958b, 129). Jutikkalan (1949b, 183) mukaan kuilu aatelin ja toisaalta korkeamman papiston ja ylemmän porvariston välillä oli alkanut kaventua, ja vastaavasti talonpoikaistoon pyrittiin ottamaan lisää välimatkaa. Nyt symbolista yhtenäistymistä saattoi tapahtua siten, että yliopisto-opiskelusta tuli säätyläisyyden yleinen merkki. Säätyläisväestön symbolinen ja sosiaalinen yhtenäistyminen, säätyläistön muodostuminen eteni, kun aatelisia 1840-luvulla alkoi virrata aloille, joita sääty ennen oli karttanut, kuten papin- tai lääkäriamattiin. Toisaalta oppisäädystä oli suuntauduttu esimerkiksi hallinnollisille virkaurille ja lakimiehen ammattiin jo paljon aikaisemmin.

Yhtenäistyminen ei kuitenkaan merkinnyt johtavien säätyryhmien sulautumista toisiinsa. Päinvastoin, kahden johtavan säädyn välillä vallitsi edelleen syviä jännitteitä, joiden merkitys yhteiskunnalliseen kehitykseen ei ollut myöhemminkään vähäinen.

Yliopistokoulutuksen suuri merkitys säätyläisryhmille 1800-luvun alkupuoliskolla on varmasti yksi syy yliopistokoulutuksen suomalaisten keskuudessa nauttimaan suureen arvostukseen myöhemminkin (vrt. Rauhala 1966; Alestalo & Uusitalo 1978). Toinen merkittävä tekijä oli sen yhteys valtionrakentamiseen. Kenties vielä tärkeämpiä tekijöitä tässä suhteessa olivat vuosisadan jälkipuoliskon yhteiskunnalliset ta-

pahtumat, ennen muuta fennomaaniseen liikkeeseen ja kielitaisteluun liittyneet koulutusarvot.

Koulutuksen tarkastelun perusteella voidaan tehdä seuraava tutkimuksen yleisongelman kannalta tärkeä tulkinta. Koulutuksen merkityksen kasvu erityisesti virkatutkintojen luomisen seurauksena ja siihen liittynyt johtavien yhteiskuntaryhmien, ennen muuta aatelin tärkeimman osan kytkeytyminen koulutukseen merkitsi sitä, että koulutus muokkautui uudella tavalla *luokkakenttänä*. Koulutuksen merkitys kaupan yläluokan yhteiskunnallisten asemien ja etuoikeuksien turvaamisen välineenä vahvistui. Yliopistokoulutusta ja tutkintoja voitiin käyttää perusluokkajaon tukena. Byrokratisoitumisen aiheuttama modernisaatio eli hallinnon rationaalistaminen ammatillisen koulutuksen avulla vahvisti koulutuksen tätä funktiota. Johtavan yhteiskuntaryhmän "luokkatarpeet" ja asema yhteiskunnassa selittävät osaltaan tämän mahdollisuuden hyväksi käyttämistä.

Aatelin kytkeytyminen yliopistokoulutukseen on tärkeä tekijä siinä kehityksessä, joka ehkä paradoksaalisestikin merkitsi tämän statusryhmän suuren osan modernisaatiota. Yliopistokoulutus ja tutkinnot — modernin yhteiskunnan keskeiset tunnusmerkit — määrittivät nyt tätä yläluokan osaa, joka aikaisemmin oli välttänyt yliopistokoulutusta. Modernin yhteiskunnan elementtien omaksuminen ja riippuvuus niistä merkitsivät osaltaan ylemmän keskiluokan tunnuspiirteiden vahvistumista tässä statusryhmässä. Matti Peltonen on oikeassa todetessaan (1987, 120), että "vajoava aristokratia" alisti nousevia keskiluokkaisia ryhmiä. Opettajat tarjoavat tästä kärjistyneen esimerkin. Samalla kuitenkin ylemmän keskiluokan ydinryhmiä syntyi "vanhan aristokratian kuolemassa". Perinteisen aristokraattisen luonteensa säilytti ensi sijassa byrokratian korkein johto. Yliopistokoulutus heikensi aatelin perinteistä habitusta ja avasi teitä uusille ideologisille vaikutteille. Erik Allardtin (1990, 618) mukaan yliopisto oli vertailevasta näkökulmasta 1800-luvun Suomessa jopa harvinaisessa määrin uusien aatteiden välittäjä ja luoja. Liberalismi kuten myös fennomaaninen liike saivat kannattajia virkamiehistössä, myös sen aatellisessa osassa ainakin osaksi juuri yliopiston vaikutuksesta — siis jo opiskeluaikana. Vuosikymmenten kuluessa tapahtui myös muunlaista uudelleensuuntautumista suuressa osassa virkakuntaa — myös sen aatellisessa osassa. Virkamiehistö alkoi omaksua *ammattillisia* määreitä osaksi habitustaan. Ylemmistä virkamiehistä muokkautui 1800-luvun kuluessa aikaisempaa selvemmin lakimiehiä, *lakiprofession* jäseniä.

Aatelin modernisoitumista tapahtui myös toisella rintamalla, kun osa säädyn jäsenistä lisäsi toimintaansa uudenaikaisessa teollisuudessa

(Peltonen 1987; 1989; 1990; Kuisma 1989, 80).²⁴ 1850-luvun puolivälin yhteiskunnallisen käänteen jälkeen talouselämän liberalisointi sai kannattajia suurteollisuudessa toimineista aatelisista.

Ennen siirtymistä professioiden yksityiskohtaiseen tarkasteluun havainnollistan Suomen koulutusinfrastruktuurin kehitystä vertaamalla sitä yhteenvedonomaaisesti Saksan tilanteeseen. Saksalaisvaltiot tarjoavat otollisen vertailukohteen, koska myös niissä koulutuksen ja professioiden kehitystä ohjasi ja organisoivat vahva keskusbyrokratia. Saksassa koulutusjärjestelmä muokkautui Suomen tavoin valtiollisesti.

Vaikka 1800-luvun alun saksalaisvaltiot epäilemättä olivat huomattavasti Suomea vauraampia, ja niiden taloudelliset voimavarat antoivat enemmän mahdollisuuksia koulutusjärjestelmän kehittämiseen, niin erojen palauttaminen vain tähän tekijään olisi harhaanjohtavaa. Keskusbyrokratiaa hallinneet ryhmät on otettava huomioon eroja tarkasteltaessa.

Napoleonille hävittyjen sotien jälkeen perinteisen maa-aristokratian asema heikkeni Saksassa. Valtiokoneistossa määräävään asemaan nousi virkamieskerrostuma, *Bildungsbürgertum*. Se toteutti laajoja reformeja, joiden tärkeä osa oli koulutuksen uudistus. Perustettiin useita uusia yliopistoja ja yliopistojen opiskelijamäärät kolminkertaistuivat parissa vuosikymmenessä. Luotiin meritokraattinen järjestelmä. Koulutuksen murros avasi erityisesti alemmalle keskiluokalle mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun.

Myös suuriruhtinaskunnassa yliopisto-opiskelijain määrä kasvoi Strömbergin aineiston mukaan melkein kaksinkertaiseksi suhteellisen lyhyellä aikavälillä. Tämän lisäyksen yhteiskunnallinen konteksti oli kuitenkin erilainen kuin saksalaisvaltioissa. Keskushallintoahan vasta rakennettiin, ja suuri osa yliopisto-opiskelijain määrän kasvusta voidaan liittää siihen. Toinen tärkeä tekijä oli aateliston ja muun upseeriston siihen astisen ammatillisen väylän osittainen sulkeutuminen Suomessa vuonna 1809 vakinaisen armeijan lakkauttamisen vuoksi. Keskushallinnon virkapaikoista ja niihin johtavasta yliopistokoulutuksesta tuli monelle näihin kerrostumiin kuuluneelle ainoa reaalin uravaihtoehto, joka tarjosi mahdollisuuden säilyttää entinen yhteiskunnallinen asema. Yliopiston laajenemiseen liittyi myös sen opettajien määrän tuntuva lisäys. Se ilmensi Aleksanteri I:n politiikkaa, jonka tavoitteena

²⁴ Uusien yritysten perustamisten ja omistajarakenteen valossa aatelisten mukanaolo teollisuudessa ei tosin näytä olleen kovinkaan laajamittaista (ks. Schybergson 1990, 71,74, 77).

oli suuriruhtinaskunnan johtavien yhteiskuntaryhmien sopeuttaminen uuteen valtiolliseen yhteyteen. Samaa politiikkaa edustivat Aleksanterin myöntämät eläkkeet Suomen sodan upseeri- ja aliupseeriveteraaneille.

Yksi suurimmista koululaitosta koskevista eroista saksalaisvaltioihin nähden oli, että kun Saksassa valtiollista koululaitosta kehitettiin ja laajennettiin intensiivisesti, suuriruhtinaskunnan julkinen oppikoululaitos jäi useiksi vuosikymmeniksi samaan alkeelliseen tilaan kuin missä se oli ollut Ruotsiin kuulumisen kautena. Johtava virkamieskerrostuma torjui Suomessa kirkon ja fennomaanisen liikkeen ehdotukset ja vaatimukset julkisen koulun laajentamiseksi. Erityisesti yliopistoon johtava väylä pysyi kapeana. Keskushallintoa johtaneiden byrokraattien viiteryhvät voivat osittain selittää byrokratian harjoittamaa koulutuspolitiikkaa ja sen eroa Saksaan. Kun vanha järjestys murtui Saksassa tärkeällä tavalla 1800-luvun alussa ja aristokratia menetti asemiaan, niin Suomessa traditionaalisen yhteiskunnan perusluokan muodostanut aatelisto pikemminkin lujitti asemiaan vuoden 1809 muutoksessa. Harjoitettu koulupolitiikka ei ilmentänyt vain aatelin perinteisestä habituksesta johtunutta "kiinnostuksen puutetta", vaan osaltaan myös sen habituksen osana vahvistunutta puolustuksellista orientaatiota.

Luku V

BYROKRATIA JA PROFESSIOT 1809-1854

1. Kentän kaksijakoisuus

Tutkimuksen yleisongelma konkretisoituu tässä luvussa muotoon: miten professionaaliset ammattikunnat kehittyivät puolustuksellisen byrokratian hallitsemassa yhteiskunnassa?

Edellisessä luvussa perehdyttiin professionaalisen järjestelmän kehityksen kahteen tärkeään puoleen. Tarkastelin virkatutkintojärjestelmän luomista ja sen juridista luonnetta, ja professionaalisen järjestelmän infrastruktuuria, koulutusta. Näkökulmana oli yhteiskunnan luokkarakenne ja aateliston asema yhteiskunnassa. Nyt laajennan tarkastelua tiettyjen professioiden kehityksen erittelyyn. Lähtökohtana on edellä tehtyyn tarkasteluun nojaava käsitys, että johtavien byrokraattien suhde professioihin voidaan ymmärtää kaksijakoiseksi: byrokratia palkitsi tiettyjä ammatteja toisten kustannuksella.

Suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuosikymmeninä aatelisten virkauravalinnat suuntautuivat vahvasti kahteen ammattialaan, upseerin ja siviilivirkamiehen ammattiin. Niiden lisäksi säädyn jäseniä toimi oikeushallinnon viroissa.¹ Aatelisten uravalinnan vaihtoehtoina ei vielä esiintynyt papin ammatti, eivätkä lääkärin ja oppikoulunopettajan ammatit. Tämä oli perustavammin professioiden kehitystä jakava linja.

¹ Vuonna 1830 aatelisten viranhaltijain jakaantuminen näille hallinnonaloille oli seuraava: sotilashallinnon virat 39 prosenttia, oikeushallinnon virat 15 prosenttia ja siviilihallinnon virat 46 prosenttia viranhaltijain kokonaismäärän ollessa 176 (Wirilander 1974, 445 liite 7).

Lakimiehen ammatti (valtion ylemmät virat ja oikeuslaitoksen virat) ja *upseerin ammatti* nauttivat korkeasta statuksesta ja etuoikeuksista. Ne muodostivat autonomian ajan alkupuoliskon byrokraattisen yhteiskunnan ammatillisen statushierarkian huipun. Sen sijaan professiot vailla samanlaista merkitystä yhteiskunnan johtavalle ryhmälle jäivät enemmän tai vähemmän varjoon tiukan byrokratiajohtoisessa yhteiskunnassa. Tämä saattoi ilmetä profession määrällisessä kehityksessä, statuksessa ja taloudellisissa eduissa.

Rajaan tarkastelun rintamalinjan "varjopuolen" ammatteihin. Korkean statuksen ammattikuntia olen tarkastellut edellä, ja yleiskuva niiden asemasta on jo muodostettu. Lakimiehen ammattiin palaan luvussa VII. Upseerin ammatin yksityiskohtaisemman tarkastelun sivuutan (sen kehityksestä, ks. Wirilander 1950; Screen 1978). Asetan ongelmaksi sen, millaiseksi muodostui suuriruhtinaskunnan ensi vuosikymmeninä statusrakenteen ytimeen kuulumattomien ja johtavan ryhmän piirissä kilpailijoiksi koettujen professioiden asema. Koetan myös selvittää, miten kyseiset ammattikunnat pystyivät toimimaan asemansa parantamiseksi, ja minkälaisia keinoja ne saattoivat käyttää etujaan edistääkseen. Tarkoittamaani ammattiryhmään lukeutuu siis selvästi oppikoulunopettajan ammatti, jonka lisäksi kysymykset voidaan hyvin asettaa myös lääkärin ja insinöörin ammatin sekä myös papin ammatin osalta. Valitsen tästä joukosta yksityiskohtaisempaan tarkasteluun *lääkärin* ja *oppikoulunopettajan* ammatit. Lisäksi luon katsauksen *insinöörin* ammattiin, ja siihen liittyvään koulutusinstituutiin. Voidaan ajatella, että byrokraattien suhtautuminen insinöörin ammattiin muotoutui sen kautta, että ammatti edusti uutta nousevaa porvarillista yhteiskuntaa ja saattoi olla traditionaalisesti suuntautuneiden byrokraattien intresseihin kuulumaton tai jopa niiden vastainen. Papin ammatti on tarkastelussa mukana vain sikäli kuin se liittyi muihin ammattikuntiin. Sen ja oppikoulun opettajan ammatin välillä vallitsi kiinteä yhteys.

2. Lääkäreiden nousu periferiasta

Kummallakaan johtavalla yhteiskuntaryhmällä ei ollut elintärkeitä intressejä Suomessa myöhäsyntyiseen lääkärin ammattiin. Esimerkiksi Englannissa ja Italiassa tilanne oli aivan toinen, kun ammatin korkeampaan kerrostumaan rekrytoitui runsaasti jäseniä yhteiskunnan johtavasta luokasta. Edes sodankäynnille ei kehittymättömästä lääketieteestä vielä ollut suurta apua. Tämä olisi saattanut nostaa ammatin

merkitystä ja arvostusta sotaa käyvässä maassa. Luvun ensimmäisessä jaksossa tutkin, miten lääkintätoimi ja lääkärinammatti saattoivat kehittyä määrällisesti ja institutionaalisesti uudessa yhteiskunnallisessa viitekehyksessä. Lääkäreiden statuksen kehitys autonomian ensi puoliskolla on erityisen mielenkiintoinen, sillä ammatti nousi muutamassa vuosikymmenessä perifeerisestä asemasta arvostetuksi säätyläisammattiksi. Toisen jakson kokoava kysymys onkin, miten statuksen nousu oli mahdollinen tuolloin vallinneissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa.

Byrokratia ja lääkäreiden määrän hidas kasvu

Lääkintätoimi oli suuressa määrin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Ruotsissa lääkäreiden itsensä johtaman *Collegium Medicum*in hallinnassa. Lääkintäkollegio oli vuonna 1766 saanut takaisin lääkintätoimen ylimmän valvojan aseman, jonka se merkantilismin kukoistuskautena oli menettänyt valtionhallinnolle. Kollegion asema vahvistui edelleen, kun profession toinen päähaara, *Kirurginen Yhdistys*, sulautettiin *Collegium*in alaisuuteen vuonna 1797 (Pesonen 1980, 15-16). Kirurgikoulutus tosin säilytettiin lääkärin koulutusta suppeampana välskärin koulutuksena. Se houkutteli niukasti opiskelijoita ja kuihtui kokonaan 1800-luvun puolivälin jälkeen. *Collegium* kontrolloi myös lääkärin toimilupien myöntämistä sekä lääkärinkoulutusta.

Suomen valtiollisen aseman muututtua lääkintätoimen ylimmäksi hallinnolliseksi elimeksi määrättiin hallituskonseljin kansliatoimituskunta (Pesonen 1980, 21), joka antoi lääketieteen professori Josef Pippingille tehtäväksi laatia muistio terveydenhoidon tilasta sekä ehdotuslista toimen kehittämiseksi. Lääkintätoimen tuolloista tilaa kuvaa tieto, että lähes miljoonan asukkaan maassa oli kaikkiaan vain kolmissenkymmentä koulutettua lääkäriä. Suomi oli saanut ensimmäisen piirilääkäriinsä vuonna 1749, johon saakka yliopiston professori oli ollut ainoa akateemisen koulutuksen saanut lääkäri. Vuonna 1774 Ruotsin valtakunnassa oli 40 piirilääkäriä, mutta heistä vain kahdeksan toimi Suomessa. Ruotsiin kuulumisen aikana perustettiin vielä viisi lääkäripiiriä, joista yksi jäi täyttämättä (Lavonius 1959, 10). Hallituskonseljin kansliatoimituskunta sai aiheen todeta (Pesonen 1980, 44), ettei "maa ollut väestömääräänsä nähden nauttinut asiaan kuuluvaa osaa Ruotsin hallituksen armeliaisuuslaitoksille myöntämistä varoista".

Pippingin muistiosta tuli perusteellinen esitys lääkintölaitoksen kokonaisvaltaiseksi uudistamiseksi. Se sisälsi Ruotsin mallin mukaisen

*Collegium Medicum*in perustamisen, sairaalaverkon laajentamisen, alan opetuksen tehostamisen, kliinisen instituutin ja synnytyslaitoksen perustamisen samoin kuin esityksen lääkäriverkon tihentämiseksi.

Collegium Medicum perustettiin Ruotsin esimerkin mukaisesti vuonna 1811. Sen johtoon nimitettiin alan tiede-eliitti, yliopiston lääketieteen ja luonnontieteiden professorit (Krogius 1935, 4-5). *Collegiumin* vastuulla oli koko lääkintälaitos apteekkien, kättilöiden ja eläinlääkinnän johtoa ja valvontaa myöten. Se vastasi puoskaroinnin, kulkutautien ja sukupuolitautien ehkäisystä ja rokotusten järjestämisestä. Se vastasi myös kaikista sairaaloista, kliinisestä instituutista, synnytyslaitoksesta ja muista terveydenhoitolaitoksista (Vauhkonen ym. 1978, 18). Alan tiede-eliitillä ei ole ollut toimen hallinnollisessa johdossa vastaavaa asemaa minään myöhempänä kautena. Oikeastaan ei voi puhua pelkästä tiede-eliitistä, vaan tiede- ja virkaeliitin yhteensulaumasta. Näyttää kuitenkin siltä, että tämä eliitti orientoitui vahvasti koulutuksen ja tieteen mukaisesti.

Kuitenkin Pippingin monet muut esitykset tyrmättiin konseljissa. Kansliatoimituskunta karsi Pippingin listaa, ja katsoi tämän ehdottaman yhdeksän uuden piirilääkärinviran asemesta neljän riittävän. Hallituskonselji karsi tästä edelleen kaksi virkaa. Piirilääkäreiden Ruotsinaikainen jälkeenjääneisyys katsottiin siis voitavan paikata kahdella uudella viralla. Yhtä luonteenomainen oli konseljin vastaesitys Pippingin ehdotukselle lääkärin- ja papinviran yhdistämisestä (ks. Pesonen 1980, 42).² Se katsoi, että pappislääkäreitä soveliaampi ratkaisu alemman lääkintähenkilöstön riittämättömyyteen olisi erityisten lääkintärutiinitehtäviä hoitavan henkilökunnan luominen. "Rutiinööreiksi" olisi houkuteltava virkamiesuralle aikovia lupaamalla heille virkaylennyksiä. Ajatus ei kuitenkaan toteutunut.

² Pipping esitti peruslääkintätaidot omaavien lääkäripappien kouluttamista lääkärin alaisuuteen täydentämään harvaa lääkäriverkkoa. Hän katsoi tämän ainoaksi mahdolliseksi keinoksi kansan lääkärintarpeiden tyydyttämiseksi. Ehdotuksen perustelut vaikuttavat harkituilta: piirilääkäriverkko, tuolloin 11 piirilääkäriä, oli toivottoman harva, eikä nopea lääkärin määrän lisäys ollut realistinen ajatus. Keskushallinnon rakentaminen ja upseerien, aliupseerien ja sotilasvirkamiesten eläkkeet kuluttivat vasta tehdyn päätöksen mukaan suuresti valtion varoja. Pappisverkko taas oli laaja — papinvirkoja oli noin 750 — ja kaikkialla tiheä. Lisäksi papit olivat ennestäänkin hoitaneet lääkärintehtäviä osana moninaista maallista tehtäväkenttäänsä. Heidän kouluttamisensa olisi ollut suhteellisen vaivatonta papinkoulutuksen ohessa. Tällainen esitys tuli mahdolliseksi valistuksen eetoksesta: valistus oli jo voimakkaasti vahvistanut pappia maallisena virkamiehenä.

Byrokration asennoituminen uudistuksiin näyttää siis olleen torjuva. Aivan yksiviivainen tilanne ei kuitenkaan ollut. Uudistuksilla oli vaikutusvaltaisia tukijoita jopa byrokration huipulla, hallituskonseljissa. Ennen muuta niihin kuului lääketieteen professori Gabriel Erik Haartman ja häneen sukulaisuussuhteessa ollut Carl Erik Mannerheim, joka konseljissa tuki voimakkaasti lääkintötoimen kehittämistä. Heidä tärkeämpi merkitys oli lopulta keisarin omaksumalla linjalla, vaikka se kaikesta päätellen toteutuikin heidän kauttaan. Aleksanteri näet näyttää suhtaututuneen lääkintötoimen kehittämiseen myönteisesti (Rauhala 1915, 63). Pesosen (1980, 53-56) tarkka selonteko osoittaa, että hallitsija teki konseljin esitykseen lukuisia muutoksia, jotka noudattivat Pippingin muistiotia. Piirilääkärien määrä lisättiin 20:een Pippingin esityksen mukaisesti — ja siis konseljin esityksestä poiketen. Heidän palkkansa nostettiin paljon konseljin esittämää suuremmaksi. Keisari asettui myös pappien lääkintötoimessa käyttämisen kannalle, mutta torjui sen laskeamisen eduksi pappien virkavuosissa. Osin tämä, osin muut syyt romuttivat hankkeen.³ Tärkeimpiin uudistuksiin kuului kliinisen instituutin perustaminen, mikä tosin viivästyi. Instituutti avattiin vuonna 1833 yliopiston siirryttyä Helsinkiin (Leikola 1989, 372). Sen merkitys lääkäriprofession kannalta oli ennen muuta siinä, että se yhdisti käytännön ja koulutuksen.

Lääkäreiden määrän kasvu oli tarkasteltavana jaksena kaiken kaikkiaan hyvin hidasta. Piirilääkäreiden uuden ohjesäännön astuessa voimaan vuonna 1832 heidän lukumääräänsä lisättiin vielä viidellä, 25:een, mutta tästä eteenpäin lukumäärän kasvu pysähtyi neljännesvuosisadaksi. Vasta muuttuneissa poliittisissa olosuhteissa vuonna 1857 piirilääkäreiden määrä lähes yhdellä kertaa kaksinkertaistettiin 50:een. Vuonna 1835 maassa oli kaikkiaan vain 64 suomalaista lääkäriä (Heinricius 1910, 274), ja vuonna 1860 heitä oli 95.

Suomen lääkäritiheys oli vuosisadan lopussa Euroopan alhaisimpia. Pitkälle tulevaisuuteen maan lääkärimäärä oli kaukana muiden poh-

³ Lääkintöylihallituksen pääjohtaja Törngren otti vielä kerran 1830-luvun alussa esille pappien käyttämisen terveydenhoidon apuna, mutta tällä kertaa kirkko asettui voimakkaasti vastustamaan esitystä. Se koki lääkintätehtävien olevan vastoin pappien varsinaista hengellistä kutsumusta "Jumalan seurakunnan palvelijoina" (Pesonen 1980, 166-167). Tämän asenteen taustalla oli papiston arvovallan lasku, jonka ymmärrettiin johtuneen valistuksen papistoa maallistaneesta vaikutuksesta sekä pappien siinä yhteydessä saamista moninaisista maallisista tehtävistä. Niistä haluttiin nyt päästä eroon. Sen sijaan lukkareille jäi edelleen lääkinnällisiä tehtäviä (Lavonius 1959, 13).

joismaiden tasosta.⁴ Lavoniuksen (1959, 11) mukaan Ruotsin 1800-luvun alkupuolen kehityskulku erosi suuresti Suomesta. Ruotsissa maaseudun lääkäritarve oli saatu paremmin tyydytetyksi täydentämällä laajennettua piirilääkäriverkkoa ylimääräisillä piirilääkäreillä. Suomessa painopiste siirtyi terveydenhoitoon, käytännössä lähinnä hygieniaan liittyviin koleraa vastaan tarkoitettuihin toimenpiteisiin, eikä yksityiseen sairaanhoitoon ollut juuri mahdollisuuksia.

Jos määrällinen kehitys jäikin perin vähäiseksi, samaa ei voi sanoa ammatin statuksesta. Muutamassa vuosikymmenessä ammatti nousi arvostetuksi säätyläisammattiksi, kivuten edelleen kohti arvostushierarkian huippua vuosisadan lopun lähestyessä. Ammatti ei tosin vielä saavuttanut sitä asemaa, josta se saattoi nauttia myöhemmin 1900-luvun puolivälin tienoilla (ks. Rauhala 1964, 92-93).

Periferiasta parrasvaloihin

1800-luvun alussa lääkäreiden, kuten ei monen muunkaan oppisäätymämatin, asemaa oltu määritelty virallisessa rankiluokituksessa. Epävirallisesti heidät sijoitettiin vänrikkien alapuolelle (Soininen 1938, 214-215; myös Åström 1950, 186-187). Heikkoa statusta ilmentää myös lääkäreiden sosiaalinen syntyperä. Esimerkiksi pohjanmaalaisista lääkärinuralle 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1800-luvun alkuvuosina

⁴ Vuonna 1916 oli Norjassa yhtä lääkäriä kohden asukkaita keskimäärin 2000, Ranskassa 2500, Ruotsissa 4400, ja Suomessa 7500. Todellisuus oli Suomelle vieläkin ankeampi: maan väestöstä 80 prosenttia asui maaseudulla, mutta 600 lääkäristä toimi maalla vain 204. Yhtä maaseudun lääkäriä kohden oli 13 550 asukasta. Tilanne ei ollut muuttunut vuoteen 1943 mennessä, jolloin professori Mauno Vannas sai aiheen todeta, että Euroopassa tuskin on ainuttakaan maata, jossa olisi vähemmän lääkäreitä kuin Suomessa. Vielä 1960-luvun puolivälissä Suomi oli huimasti muista pohjoismaista jäljessä ja alueellinen vinoutuma oli räikeä. Muutos tapahtui 1970-luvulla ja liittyi lääkäreiden koulutuksen aloittamiseen uusissa yliopistoissa. Vuonna 1983 lääkäritiheys ylsi jo lähelle muita pohjoismaita; tällöin pohjoismaissa oli yhtä lääkäriä kohden asukkaita keskimäärin 290 ja Suomessa 320 (ks. Kauttu 1985a, 117-128; Suomen lääkäritiheyden kehityksestä, ks. myös Hermansson 1989, 21). Esitetyn kanssa yhdensuuntaisen kuvan piirtää Pekka Kosonen pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kehityksen vertailussaan. Suomen jälkeenjääneisyyden muista pohjoismaista Kosonen (1987, 218-226) selittää valtion erityisellä roolilla. Kilpailukykyyn vedoten se on pyrkinyt sosiaalimenojen kasvun hillintään, samalla kun valtion perinteinen tehtäväkenttä on korostunut. Valtio näyttää olleen tässä politiikassaan huomattavan itsenäinen, puolueiden ja hallitusten omaksuessa linjan ikään kuin itsestäänselvyyttenä (sama, 222-223).

antautuneista suurin osa oli rahvaan- ja porvarinpoikia (Åström 1950, 187).

Keisari Aleksanteri I muutti luokittelemattoman tilanteen vuonna 1817 määräämällä piiri- ja rykmentinlääkärit kertaheitolla kapteenin ja alilääkärit vänrikin arvoluokkaan (Soininen 1938, 214-215). Parin kolmen vuosikymmenen kuluttua lääkärit olivat korkean statuksen arvohenkilöitä, mikä näkyi myös heidän elämäntavoissaan. Vuosisadan puolivälin tienoilla piirilääkärit elivät ylellisesti useine palvelijoineen ja ajan muotia noudattavine tyylihuonekaluineen (Soininen 1928; Pesonen 1980, 262-263).⁵ Vuonna 1860 annettu rankiasetus kohteli lääkäreitä suopeasti; piirilääkärit korotettiin majurin arvoluokkaan (Soininen 1938, 216). Menestyksen vuosisadan kruunasi viimeinen virallinen arvoluokitus vuonna 1897, jossa piirilääkärit edelleen ylennettiin everstiluutnantin arvoluokkaan.

Statuksen nousuun on löydettävissä monia syitä. Jotkut niistä olivat tavallaan satunnaisia, kuten onnekas tapahtuma pari vuosikymmentä ennen Suomen valtiollisen aseman muutosta. Yliopiston lääketieteen professori Johan Haartmanin suurisuuntaisiksi mainittujen lahjoitusten turvin yliopistoon oli perustettu 1700-luvun lopulla kaksi uutta alan professuuria (Leikola 1980, 251; Klinge 1987b, 530) yhden aiemman lisäksi. Yliopistossa oli sen jälkeen kolme lääketieteen professuuria aikana, jolloin alan opiskelijoita oli vain kourallinen. Professuurien perustamisen ehdoksi Haartman oli asettanut sukulaistensa valinnan viranhoitajiksi. Näistä toinen oli Gabriel Erik Haartman, joka sodan aikaisella poliittisella toiminnallaan oli saavuttanut Aleksanteri I:n luottamuksen. Hänet valittiin 1810-luvun alussa konseljnin jäseneksi ja finanssitoimituskunnan päälliköksi. Konseljissa oli toinenkin lääkintäolojen kehittämisen voimakas puolestapuhuja, Carl Erik Mannerheim, jolla oli sukulaissuhteita Haartmaniin. Keisarin myönteinen suhtautuminen alan kehittämiseen oli tärkeää, sillä se antoi kiistatta ammatille arvovaltaa. Hänen tukeaan voidaankin pitää muutoksen käynnistäjänä tekijänä.

Suuriruhtinaskunnan alkuvuosien aateloinneista pääsivät osallisiksi lääketieteen edustajat: kymmenen ensimmäisen vuoden aikana aatelo-

⁵ Vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla lääkärien palkkaus ei ilmeisesti vielä ollut erityisen hyvä. Vuonna 1862 tekemässään palkankorotusanomuksessaan, joka hyväksyttiin, piirilääkärit vetosivat paljon paremmin palkattuihin metsänhoitajiin, joiden koulutuksen pituus oli vain seitsemäsosa lääkärikoulutuksesta (Pesonen 1980, 263-264). Lääkäreiden asemaa kuitenkin paransi se, että he harjoittivat yleisesti yksityisvastaanottoa virkansa ohella.

tiin viisi lääketieteen korkeaa edustajaa, kaikki akatemian entisiä tai silloisia professoreita (Soininen 1938, 117-128; heistä konseljin jäseneksi otettu Gabriel Erik Haartman aateloitiin ilmeisesti valtiomiehenä). Muun muassa tässä realisoitui 1700-luvun lopulla perustettujen kahden uuden professuurin merkitys.

Tärkeänä arvostuksen nousun lähteenä voidaan pitää *tiedettä ja koulutusta*, ei kuitenkaan lääkintätaidon tehokkuuden lisäyksen mukanaan tuomana arvovaltana — lääketieteen suuret voitot olivat vielä edessäpäin — vaan lähinnä yliopistokoulutuksen kasvaneeseen statusmerkitykseen liittyen. Lääkäriin ammatti pääsi osalliseksi yliopistokoulutuksen yleisestä arvonnoususta. Kehityskulkua ei kuitenkaan voi pitää suoraviivaisena tai "automaattisena". Statuksen nousua ei saatu ilmaiseksi, vaan se oli myös omaehtoisen toiminnan tulosta. Erinomaisen mahdollisuuden ammatin tiede-eliitin omaan panokseen antoivat paitsi yhteydet eräisiin senaatin keskeisiin jäseniin ja luultavasti sitä kautta keisariin, myös ja erityisesti vuonna 1811 organisoitu *Collegium Medicum*. Ammatilliset järjestöt, vuonna 1820 turkulaisten lääkäreiden perustama *Medicinska Sällskapet* sen enempää kuin vuonna 1835 syntynyt *Finska Läkaresällskapet*, eivät olleet profession keskeisiä elimiä. Profession keskuselin oli valtiollinen lääkintökollegio, jolla oli suuri määräysvalta lääkintötoimen suunnittelussa ja organisoinnissa. Tärkeää oli myös lääketieteellinen tiedekunta, jonka professoreista *Collegium* koostui. Valtiollinen *Collegium* ja tiede-eliitti olivat siis käytännössä yksi ja sama profession keskus. Tiedekunnan vetoomuksesta lääkärit nousivat vuonna 1817 virallisen arvoluokituksen piiriin (Soininen 1938, 214-215). *Collegium* ajoi 1830-luvulla lisäprofessuurin saamista yliopistoon, ja sen esitykset johtivat farmasian ja farmakologian professuurin perustamiseen vuonna 1852 (Hjelt 1891b, 163-169).⁶ 1860-luvun taitteessa lääketieteen yliopistollisia professuureja oli kaikkiaan kuusi (Pesonen 1980, 293). Määrä oli suuri alan opiskelijoiden määrään verrattuna.

Lääkäreiden statusnousun ehkä kiintoisin osatekijä oli *lääkärikoulutus*. Kuten sanottu, koulutuksesta päättäminen oli profession edustajien omassa määräysvallassa; siitä vastasi *Collegium Medicum*. Kaiketi sen ja siis samalla lääketieteellisen tiedekunnan professoreiden aikaansaannokseksi on luettava vuoden 1828 tutkintosäännös, jota luultavasti on pidettävä tietyissä suhteissa maailmanennätyksenä. Siinä nimittäin

⁶ Samalla kuitenkin vakinaisten opettajanvirkojen määrä lääketieteessä laski seitsemästä viiteen, kun apulaisen virkoja vähennettiin (Fagerlund & Tigerstedt 1890, 191).

korotettiin jo ennestään raskaita tutkintovaatimuksia. Lääkäriin ammatin harjoituksen ehtona oli lääketieteen tohtorin arvo, ja tutkinto oli kaksivaiheinen. Varsinaisiin lääketieteen opintoihin pääsyn edellytyksenä oli filosofian kandidaatin tutkinto eli kuulustelu filosofisen tiedekunnan kaikissa aineissa, jota seurasi vuosia kestävä erikoistumisjakso. Uudet vaatimukset eivät rakenteellisesti poikenneet radikaalisti aikaisemmista (Soininen 1928, 3-4), vaan laajensivat niitä. Tutkinnon kaksivaiheisuus ja laaja oppimäärä johtivat ennätykselliseen opintopituuteen. Kun tärkeimmistä ammattitutkinnoista teologinen erotutkinto vaati noin neljän vuoden opiskeluajan ja tuomarintutkinto viiden vuoden, niin vuosina 1833-1852 keskimääräinen opiskeluaika ammatin harjoittamiseen oikeuttavaan lääkärintutkintoon oli peräti 13 vuotta (Ruutu 1939, 50; myös liitetäulu 4a).

Vuonna 1883 yleinen lääkärikokous käsitteli tutkintojen laajuutta. Kokouksessa alustaneen af Schulténin tekemän selvityksen mukaan keskimääräinen valmistumisaika oli vuosina 1867-1883 kymmenen ja kahdentoista vuoden välillä (af Schultén 1883, 7-34). Tutkintoja oli jo aiemmin helpotettu vuonna 1873, jolloin pakollinen väitöskirja poistettiin (Ruutu 1939, liitetäulu 4a; Soininen 1828). Silti valmistumisajat osoittautuivat kansainvälisessä vertailussa selvästi pisimmiksi Suomessa. Ne olivat 2-3 kertaa pidemmät kuin useissa Euroopan maissa ja peräti viitisen kertaa pidemmät kuin samana aikana Yhdysvalloissa ja Espanjassa.⁷

Koulutusajan poikkeuksellista pituutta ei voida selittää ammatinharjoituksen kvalifikaatiovaatimuksilla.⁸ Mutta se voidaan ymmärtää yhteydessä maan yliopistokulttuuriin ja ammatin tiede-eliitin habitukseen ja intresseihin. Akateemiset päättäjät edistivät akateemisuutta, sillä heidän olivat alan professoreja. Akateemisuuden suurta merkitystä tukevat myös vuoden 1883 yleisen lääkärikokouksen eräiden osanottajien lausunnot. Jo tällöin oltiin tosin sitä mieltä, että pitkiä opiskeluaikoja tulisi lyhentää, mutta lääkäreiden saavuttaman kunnioitetun aseman todettiin kytkeytyvän läheisesti tutkinnon sisältämään yleissi-

⁷ Valmistumisaikoja: Ruotsi 10 vuotta, Norja 8, Tanska 6-7, Hollanti, Belgia ja Italia 6, Itävalta, Venäjä ja Portugali 5, Englanti ja Saksa 4, Yhdysvallat 2-3 ja Espanja 2 vuotta (af Schultén 1883, 9).

⁸ Lääketieteen taso ei kansainvälisesti katsoen ollut korkea, mihin viittaavat muun muassa venäläisten joukkojen ylikirurgin, saksalaista syntyperää olevan I. F. Heyfelderin valitukset ministerivaltiosihteeri Armfeltille vuonna 1856 (ks. Rein 1899, 94-95).

vistävän oppiaineksen laajuuteen.⁹ Lisäksi korostettiin, ettei opintojen lyhentäminen saa tapahtua myöskään ammatillisten tietojen kustannuksella (af Schultén 1883, 24, 32). Vaadittiin filosofian kandidaatin tutkinnon säilyttämistä esitutkintona, mutta tämä esitys kuitenkin hävisi äänestyksessä täpärästi.

Professoreista muodostunut ammatin huippukerros käytti onnistuneesti hyväkseen yliopistokoulutuksen korkeasuhdannetta toteuttaessaan koulutusintressiään, ja lääkärin ammatista tuli todellakin korostuneen akateeminen, kuten myös Risto Rinne ja Arto Jauhiainen toteavat (1988, 83-84). Ammatin statuksen noustessa siitä kiinnostuivat yhteiskunnan ylemmät sosiaalikerrokset, mikä puolestaan nosti status-ta. Rekrytoitumisen sosiaalisessa rakenteessa tapahtui muutos, joka liittyi samalla yliopiston yleiseen säätyläistymistendenssiin.

Taulukko 6. Lääkäreiden ja apteekkareiden sosiaalinen tausta 1810—1852

Isän asema	1810-28 %	1828-52 %
Ylempi virkamies	7	16
Alempi virkamies	9	13
Oppisäätyläinen	46	37
Upseeri	4	6
Toimenhaltija, virkailija	5	3
Liike-elämän edustaja	16	22
Ruumiillisen työn tekijä	9	1
Tuntematon	4	2
Yhteensä	100	100
Havaintotapauksia (N)	57	115

Lähde: Waris 1940, 258-261, taulut 12 ja 13.

Ammatin heikkoa asemaa ilmensi se, että aateli ja muu ylin virkakunta ei ollut siitä aluksi kiinnostunut, vaan ammattiin tultiin lähinnä op-

⁹ Myös Paavo Susitaival (1960, 8) tähdentää klassista sivistystä 1800-luvun puolivälin lääkärin ominaisuutena.

pisäätyasemista sekä muista yhteiskunnan kerrostumista rahvas mukaan lukien. Ensimmäisenä tarkastelujaksona oppisäädyn osuudesta yli puolta edustivat maalaisseurakuntien kirkkoherrojen pojat. Toisen jakson tiedot ilmentävät yleensä rahvaan heikentynyttä asemaa opiskelijakunnassa, ammatin statuksen nousua sekä myös liikemiespiirien kasvanutta kiinnostusta alaan. Monen lääkäriksi tai apteekkariksi opiskelevan isä sijoittui ryhmään "kauppias, ravintoloitsija, raatimies". Ruumiillisen työn tekijöiden poikien osuus putosi miltei olemattomaksi. Virkasäädyn osuus puolestaan kaksinkertaistui.

Ammatti yläluokkaistui edelleen vuosisadan puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä (ks. Hjelt 1907, 38; Hjeltin käyttämä luokitus ei mahdollista säätyperustaista vertailua), mihin kohonneen statuksen ohella vaikutti varsin pitkä opiskeluaika. Varattomille opiskelu lääkäriksi oli vaikeaa. Hjeltin aineisto (1907, 29, 38) osoittaa, että vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä lääketieteelliseen tiedekuntaan sisäänkirjoittautuneista taustaltaan korkeimpaan yhteiskuntaluokkaan kuului suurempi osuus kuin minkään muun tiedekunnan opiskelijoista. Tiedekunta ohitti myös lainopillisen tiedekunnan, joka vielä 1870-luvulla oli selvästi yläluokkaisin. Lainopillisessa tiedekunnassa oli tapahtunut opiskelijain sosiaalisen pohjan laajenemista, kuten tosin tapahtui lääketieteenkin opiskelijakunnassa 1800-luvun lopulla, juuri 1890-luvulla, mikä liittyi sekä lisääntyneeseen juristitarpeeseen että kielitaisteluun (Elovainio 1972, 251-252). Pinellon aatelismatrikkeli (1872) osoittaa, että lääkärin ammatin harjoittajissa oli vuosisadan jälkipuoliskolla myös joitakuita aatelissyntyisiä.

1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä arvonnousuun vaikutti eurooppalaisen lääketieteen nopea kehitys, jota alan suomalaiset edustajat näyttävät pystyneen seuraamaan (Leikola 1980, 252).¹⁰ Suomalaisten lääkäreiden yhteydet Eurooppaan olivat tiiviitä, mistä osoituksena ovat esimerkiksi *Finska Läkaresällskapetin* kymmenet ulkomaiset kunniajäsenet (ks. Krogius 1935, 100-102).

¹⁰ Ansio tästä lankeaa ilmeisesti hyvälle ulkomaisille yhteyksille. Lääkintöylihallituksen pääjohtaja Carl Daniel von Haartman aloitti sittemmin nopeasti yleistyneet opintomatkat ulkomaille tekemällä laajan matkan Englantiin ja Ranskaan. Hän myös korosti eksaktin tutkimuksen merkitystä lääketieteen perustana, minkä näkemyksen hän oli omaksunut ulkomaanmatkoillaan (Fagerlund & Tigerstedt 1890, 173-174). Luultavasti paljolti von Haartmanin mieltymys moderniin tutkimukseen pelasti lääketieteen siltä luonnonfilosofiselta spekulatiiolta, joka luonnontieteissä merkitsi jälkeenjääneisyyttä pitkälle tulevaisuuteen. Spekulatiivisella tiedekäsityksellä nimittäin oli kannattajansa myös lääketieteen professorikunnassa (ks. sama, 174-185).

Tarkastelusta voidaan tehdä johtopäätös, että yhteiskunnan luokkasuhteiden analyysi muodostaa tulkintakehikon, josta lääkärin ammatin kehityksen *määrällistä* puolta voidaan ymmärtää. Byrokratiassa valtaa pitävän yhteiskuntaryhmän sosiaalishistoria auttaa ymmärtämään sen haluttomuutta lisätä lääkäreiden lukumäärää. Ammattikunta jäi taloudellisten resurssien jaossa paitsioon muun ohella ehkä siksi, että se oli johtavan byrokraattikerroksen intressialueen ulkopuolinen ammatillinen ryhmä. Ammatti oli Suomessa suhteellisen uusi ja aatelin habitukselle etäinen. Ylempi virkamieskerrostuma ei ollut siitä aluksi kiinnostunut esimerkiksi poikiensa sijoittumisväylänä. Tilanne Suomessa oli siis täysin toisenlainen kuin Englannissa, missä lääkärinammatin korkein haara oli yksi aristokraattipoikien "arvonmukainen" sijoittumisalue yhteiskunnassa. Suuriruhtinaskunnan byrokraatian asennetta lääkärinverkon laajentamiseen kuvaa se, että piirilääkäreiden määrän heikko lisäys toteutui lähes kokonaisuudessaan Venäjän hallitsijan tahdosta ja vastoin senaatin esityksiä.

Ammatin arvostuksen nousun eräät alkutekijät olivat mielenkiintoisella tavalla satunnaisia. Sellaisiksi on luettava sekä kahden lääketieteen professuurin perustaminen lahjoitusvaroin yliopistoon ja niiden testamenttaaminen oman perheen jäsenille 1700-luvun lopulla että professori Gabriel Erik Haartmanin poliittinen toiminta ja nousu byrokraatian vaikutusvaltaiselle johtopaikalle. Sellaiseksi voidaan lukea myös avioliiton kautta solmiutunut sukulaisuussuhde toiseen johtavaan byrokraattiin Carl Erik Mannerheimiin. *Collegium Medicumin* perustaminen lienee ymmärrettävissä ruotsinaikaisen käytännön "kopioimisena" tilanteessa, jossa alan hallinto oli nopeasti järjestettävä muiden hallintokuntien ohella. Alan tiede-eliitti käytti saamaansa itsenäistä asemaa akateemisen intressinsä mukaisesti. Asian voi ymmärtää myös siten, että vailla johtavien säätyjen tukea tämän eliitin mahdollisuus ammattialansa edistämiseksi riippui erityisen paljon yliopiston ja tieteen asemasta ja niiden nauttimasta arvovallasta. Tämä mahdollisuus käytettiin hyväksi.

Ammatin kehityksen voi kiteyttää tutkimusongelman näkökulmasta seuraavasti. Lääkäriprofession statusnousu ilmensi vanhan järjestyksen yhteiskunnan dynamiikan osittaista sivuuttamista, ja myös yliopistokoulutuksen vahvistumista sääty-yhteiskunnan sisällä. Yhteiskunta oli kuitenkin edelleen sääty-yhteiskunta, ja niinpä ammatin nousu johtikin sen täysivaltaiseen jäsenyyteen *säätyläiseliitissä* ja tämän mukaisen habituksen omaksumiseen.

3. Kysymys ammatti-identiteetistä: oppikoulunopettajat

Oppikoulunopettajan sosiaalinen asema tarkasteltavan jakson alussa on jo tullut tutuksi.¹¹ Byrokratian harjoittama koulutuspolitiikka oli esteenä julkisten koulujen opettajien määrän lisäykselle samoin kuin opettajien yhteiskunnallisen aseman kohentumiselle. Opettajan taloudellisesta ahdinkotilasta on paljon kuvauksia (Hanho 1949 ja Hanho 1955, 41-44 ja muualla; Vuorela 1980, 62-72; 144-148). Opettajat saivat elää yhtä "halveksittuina ja kurjina" kuin edelliselläkin vuosisadalla (ks. Hanho 1949, 134; Paunu 1954, 84). Vuorela mainitsee (1980, 88), että vuonna 1826 myönnetty usean kymmenen prosentin suuruiset opettajien palkankorotukset olivat riittämättömiä korjaamaan tilannetta. Koulukomission puheenjohtajana toiminut prokuraattori Walleen vertasi muistiossaan vuonna 1833 opettajien palkkaa senaatin vahtimestariin ja talojen renkeihin, jotka "saavat yhtä paljon, vieläpä enemmänkin" (Hanho 1955, 42). Snellman kirjoitti vuonna 1844 *Saima*-lehdessään opettajien päätyvän suunnilleen samaan palkkaan, josta muut virkamiehet aloittavat (*Kootut teokset* IV, 462). Tuomiokapitulit tekivät 1840-luvulla toistuvia yrityksiä opettajan taloudellisen aseman parantamiseksi, mutta tyydyttävään kokonaisratkaisuun ei päästy (Hanho 1955, 145).

Säädyn tekivät Porvoon valtiopäivillä yhteisen esityksen koululaitoksen kokonaisvaltaiseksi kehittämiseksi. Kun ehdotus kuitenkin tyrmättiin senaatissa, tuomiokapitulit laativat yksittäisiä kouluja koskevia erillisiä aloitteita (Hanho 1955, 5-11; Vuorela 1980, 64). Ehdotettiin muun muassa uusien opettajanvirkojen perustamista, mutta 1810-luvulla nämä ehdotukset lähes poikkeuksetta torjuttiin.¹² Myös tulevana vuosikymmeninä valtionkoulujen opettajanvirkojen lisäys oli hidasta.

Opettajan ammatti liittyi vanhastaan kiinteästi papin ammattiin, ja tämä kytkentä oli läheinen vielä 1840-luvun alussa (Paunu 1954, 84-86). Ammatin itsenäistyminen omin voimin ei tullut kysymykseen säädyn sisäisen hierarkiankaan vuoksi. Vuodesta 1724 lähtien liitti oppikoulun opettajan ja papin ammatin toisiinsa niin sanottu virkavuosisieto, jonka mukaan ylemmän oppikoulun ja lukioiden opettajat saivat laskea

¹¹ Seuraavassa oppikoulunopettajan ammattia tarkastellaan vain yhtenä kategoriana, vaikka ammatti olikin eriytynyt hierakkisesti useaan segmenttiin, joiden palkka- ja statuserot olivat suuria.

¹² Saattoi tapahtua, kuten oli käynyt piirilääkärin virkojen perustamisessa, että hallitsija ratkaisi viran perustamista koskevan anomuksen myönteisesti vastoin senaatin kantaa (Vuorela 1980, 65-65).

virkaavuotensa kaksinkertaisina papintointa hakiessaan (Paunu 1954, 85). Järjestelmä olikin luotu siksi, että se tekisi opettajan toimen harjoittamisen taloudellisesti kannattavaksi. Kirkkoherran virkaan päästyään entisen opettajan tulot näet moninkertaistuivat (sama, 86-87). Virka- vuosiedun yhteiskunnallisen merkityksen Paunu (sama, 88) arvio huomattavaksi. Hänen mukaansa paljolti juuri kyseisen virkakierron ansiosta on oikeutettua puhua oppisäädystä; koulupapeista kirkko sai palvelukseensa vankan sivistyspohjan omanneita yksilöitä.

Huolimatta oppikoulunopettajan uhanalaisesta sosiaalisesta asemasta, lukumäärän hitaasta kasvusta ja perinteisesti läheisestä kytkennästä papin ammattiin, voidaan 1800-luvun alkupuoliskoa pitää oppikoulunopettajan ammatin itsenäistymiskehityksen käynnistäneenä kautena. Erityisesti 1840-luku oli tässä suhteessa tärkeä vuosikymmen.

Ammatin itsenäistymisien taustalla oli useita tekijöitä. Merkantilismin ja valistuksen vaikutuksesta käytäntö ja reaaliaineet voittivat alaa (Heikkinen 1983, 72-74), ja vastaavasti käytännölle vieraat klassiset ja teologiset oppisisällöt joutuivat jonkin verran väistymään. Toinen professionaalille eriytymiselle perustaa raivannut tekijä oli ammatin tiedeperustan erikoistuminen. 1700-luvun puolivälistä lähtien kirkollinen puhdasoppineisuus joutui valistuksen vaikutuksesta antamaan tilaa uudenaikaiselle tietelle. Euroopassa opiskelleet välittivät uusia kasvatustieteellisiä oppeja Turun Akatemiaan. Vuonna 1783 aloitti Henrik Gabriel Porthan ns. yksityisten kasvatus- ja opetusopin luentojen pidon (Matti A. Sainio Iisaloon, 1969, 81, mukaan).

Tähän taustaan sijoittuu opettajaseminaarin perustaminen Akatemiaan vuonna 1806. Sitä koskeva aloite esitettiin *Suomen Talousseuran* kokouksessa vuonna 1800. Säädettiin, että valtion koulujen opettajien toimiin ei saanut valita muita kuin seminaarin käyneitä. Seminaarin ohjesäännössä sanottiin, että seminaarin "tuli vähitellen hankkia parhaita ja sopivimpia käsikirjoja kasvatus- ja opetusopin sekä myös muiden koulunopettajille tarpeellisten tieteiden alueelta" (Hanho 1947, 116). Seminaarin opetusohjelma koostui yleisistä opinnoista, kuten klassisten ja modernien kielten opiskelusta ja filosofian luentojen kuuntelusta, mutta myös kasvatus- ja opetusopin luennoista. Kolmannen vuoden opetus keskittyi opetustaitojen harjoitteluun. Iisalo (1969, 82-85) arvioi seminaarin antaman pedagogisen valmennuksen sen merkittävimmäksi uutuudeksi, vaikka opetus jäikin sisällöltään traditionaaliseksi.

Suurin toivein alkuun saatettu kehitys kuitenkin katkesi 1810-luvulla, ja seminaarista tuli "melkoinen pettymys" (Iisalo 1969, 85). Seminaari menetti merkitystään ja kuihtui vähitellen kokonaan. Yksi syy epäonnistumiseen oli voitolle päässyt uushumanistinen virtaus,

joka korosti klassista oppineisuutta ja vastusti ammatillista erikoiskoulutusta. Sen vaikutuksesta oli kiinnostus vastaavanlaisia seminaareja kohtaan vähentynyt myös Saksassa ja Ruotsissa (Hanho 1955, 180). Oli muitakin syitä. Opettajan sosiaalisen aseman kurjuus sen enempää kuin ammatin heikko arvostukseen eivät houkutelleet oppilaita seminaarin pitkään ja vaativaan opetusohjelmaan. Pappissääty oli Porvoon valtiopäivillä tehnyt aloitteen stipendin myöntämisestä seminaarissa opiskeleville, mutta aloite jäi toteuttamatta (Hanho 1955, 179 alaviite 3; Iisalo 1969, 87). Samoin kävi oppisäädyn edustajien myöhemmille yrityksille saada valtiovalalta riittävää tukea seminaarin toiminnalle. Piispa Tengström oli seminaarin tukijoista vaikutusvaltais-in, mutta hänenkään esityksensä eivät tuottaneet toivottua tulosta (Anthoni 1923, 249-250). Seminaarin lopulliseen kohtaloon vaikutti oletettavasti myös se, ettei vuosina 1825-26 ehdotettuja kasvatustieteen ja opetusopin professuureja perustettu Akatemiaan (Hanho 1955, 180). Helsinkiin muuton jälkeisissä yliopiston statuuteissa ei seminaarista enää puhuttu (Iisalo 1969, 86).

Muutoksia opettajien orientaatioissa ja aktiivisuudessa näyttää tapahtuneen 1830-luvulla. Epäpätevää opettajistoa (Hanho 1955, 4) vaihtui nuoriin tieteellisesti orientoituneisiin kutsumusopettajiin. Näitä opettajia oli mukana *Lauantaiseurassa* ja myöhemmin *Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa*. He perustivat vuonna 1831 Helsinkiin yksityisen lyseon, jossa kokeiltiin uusia opetusmenetelmiä (Havu 1945, 33-36; *Yksityisoppikoulujen...* 1911, 2, 11-12). Lyseon nuoriin opettajiin lukeutui myös J.W. Snellman, joka opetti vuoden 1833 syksystä lähtien latinaa, logiikkaa ja kreikkaa (Rein 1895, 123).

1840-luvulla kehkeytyi suoranaisia pakkoja ammatin eriytymiseen. Muun yhteiskunnan, erityisesti papiston vaatimukset voimistuiivat opettajien etujen poistamiseksi papintointa haettaessa. Koulukomissio oli jo 1820-luvun puolivälissä esittänyt opettajan- ja papinammatin eriyttämistä (Vuorela 1980, 88), ja kysymys aktualisoitui uudelleen 1840-luvun alkuvuosina uutta koulujärjestystä laadittaessa (Heikel 1895, 83; Andersson 1985, 3). Vanha virkaetusjärjestelmä papintointa haettaessa lakkautettiin osittain vuonna 1847 (Paunu 1954, 93; Andersson 1985, 3).¹³ Paunun (1954, 90-91) aineisto osoittaa 1840-luvun jäl-

¹³ Mielenkiintoista on papiston myönteinen suhtautuminen opettajan ammatin eriyttämiseen, jopa sen vaatiminen. Voitaisiinhan otaksua, että opettajan ammatin eriytyminen papin ammatista olisi ollut uhka pappissäädyille sen kautta, että sen määräysvalta merkitykseltään kasvavaan kouluopetukseen ja sen sisältöön luisuisi pois, kun opettajat tulisivat vaatimaan omien koululaitosta koskevien näkökohtiensa

keen papintoimeen siirtyneiden yläalkeiskoulujen opettajien osuudeksi vain 19 prosenttia, kun osuus siihen saakka oli ollut kaksi kolmasosaa. Vastaava muutos tapahtui myös ala-alkeiskoulujen opettajien osalta.

Opettajat joutuivat 1840-luvulla tilanteeseen, jossa heidän oli pakko edistää omaa ammatillista identiteettiään. Jo vuosikymmenen alkupuolella voitiin odottaa, että kytkentä papinammattiin tulisi pian katkeamaan. Opettajat ja opettajaksi aikovat eivät enää voineet turvata elantoaan luottamalla tulevaan papintoimeen. Muiden muassa Kuopion yläalkeiskoulun rehtori J.W. Snellman asettui tukemaan opettajia samalla kun hän kannatti papin ja opettajan ammatin eriyttämistä toisistaan (*Saima* 1844 n:o 31, *Kootut teokset* IV, 462-466). Hän kirjoitti vuonna 1844 — viitattuaan virkavuosituuden poistumiseen — että opettajan palkka oli vielä niin pieni, että tuskin missään hän saattoi elättää perhettä tekemättä velkaa tai tulla alemmissa viroissa toimeen edes yksin, ilman perhettä (sama, 462). Snellman vaati opettajille riittävää toimeentuloa ja samanlaista eläkettä kuin muillakin virkamiehillä oli. Vuorela (1980, 145) sanoo Snellmanin olleen 1840-luvulla tässä asiassa erityisen aktiivinen. Hän käytti sekä julkista sanaa että hallinnollisia kanavia saadakseen korjausta asiaan.

Vuoteen 1844 ajoittuu myös oppikoulunopettajien kollektiivisen *järjestäytymisen* alku erillisenä ammattikuntana. Turun koulunopettajat perustivat lehtori Edvard Bergenheimin johdolla kasvatusopillisen yhdistyksen syksyllä 1844, vuosi uuden koulujärjestyksen voimaantumisen jälkeen ja pian sen jälkeen, kun Snellman oli esittänyt alkeiskoulutusta koskevan vetoamuksensa. Yhdistys julkaisi vuosina 1847-48 *Skol-Tidning* -lehteä. Yhdistyksen ehdottamiin asioihin kuuluivat opet-

huomioon ottamista (vrt. eräiden opettajien vaatimukset erillisestä kouluhallinnosta). Papiston suhtautumiseen voidaan löytää kaksi keskeistä syytä. Virkavuosituuksiensa johdosta opettajat valtasivat hyvätuloisia kirkkoherranvirkoja, mikä herätti kritiikkiä kirkonmiesten keskuudessa (Paunu 1954, 92-93). Tämä uhka korostui tilanteessa, jossa opettajien määrä alkoi nousta — 1840-luvun alkuvuosina perustettiin uusia kouluja (ks. Hanho 1955, 80-82) — eikä papinvirkojen määrä enää sanottavasti noussut (ks. Björklund 1939, 21). Kirkolla oli lisäksi muitakin oppikoulun kustannuseriä, kuten kirjastojen taloudellinen avustaminen. Kysymyksessä olivat siis taloudelliset etunäkökohdat. Toiseksi, valistuksen ihanteiden mukainen "yhteiskunnallisesti hyödyllinen toimeliaisuus", maallisten tehtävien hoito, oli alkanut koitua kirkolle ja papistolle rasitteeksi (Juva 1950, 154-162; Paunu 1954, 94-95). Papin virka yhteiskunnallisena monitoimivirkana oli maallistanut papistoa, ja osaltaan tämän johdosta sääty oli menettänyt suuresti arvostustaan kansalaisten silmissä. Pappissäätö alkoi tietoisesti pyrkiä irti maallisista toimistaan. Osaltaan siihen pakotti herätysliikkeiden nousu. Nämä arvostelivat kärkevästi papistoa maallistumisesta ja vieraantumisesta kirkon hengellisestä perustehtävästä.

taja-opetuksen tehostaminen ja paremmat opetusmenetelmät, joita Snellmankin oli esittänyt. Turun opettajainkokous teki ehdotuksen valtakunnallisen yhdistyksen perustamiseksi vuonna 1847, mutta kansallisia liikehdintöjä pelännyt senaatti ei suostunut anomukseen (Hanho 1955, 134-135).¹⁴

Vastaavanlainen yhdistys perustettiin vuonna 1848 Vaasaan (Andersson 1985, 1-39). Vaasalaiset opettajat olivat jo aiemmin kokoontuneet pohtimaan pedagogisia kysymyksiä. Samalla järjestäytyminen ilmensi suomen kielelle lämmenneiden opettajien pyrkimystä yhteistoimintaan. Pedagogiset kysymykset näyttävät nousseen toiminnassa tärkeään asemaan. Esitettiin myös vaatimus koulun erottamiseksi kirkosta ja erityisen kouluylhallituksen perustamista.¹⁵ Yhtäältä katsottiin (sama, 9, 24), että kasvatustieteen professori, jonka viran perustamista yliopistoon toivottiin, olisi sopivin toimimaan ylihallituksen puheenjohtajana. Tiedemies- ja samalla professiojohtoinen mallihan oli toteutunut lääkäreiden hallitsemassa *Collegium Medicumissa*. Toivottiin, että tällaisen järjestelyn avulla voitaisiin kohentaa opettajan asemaa. Vanhaa kirkollis-klerikaalista perinnettä taas ilmensi kanta, että arkkipiispa sopisi puheenjohtaksi. Kumpikaan malli ei toteutunut. Kun kouluylhallitus kahden vuosikymmenen kuluttua perustettiin, se oli täysin erilainen kuin opettajat olivat ehdottaneet. Siitä tuli ankaran byrokraattinen hallinta- ja valvontaelin, jonka johdossa kasvatustieteen edustajilla ei ollut sijaa.

Opettajat olivat 1840-luvulla tienhaarassa, jossa reitinvalinta ei ollut itsestäänselvä. *Kirkollis-klerikaaliset* intressit olivat vahvoja ja niillä oli kannattajansa myös opettajakunnassa. *Pedagogis-tieteelliset* intressit kuitenkin vahvistuivat. Maaseutukaupunkien oppikoulujen opettajina toimi tieteellisesti harjaantuneita henkilöitä, joilla oli läheisiä yhteyksiä yliopistoon, mutta jotka eivät olleet onnistuneet saamaan paikkaa yliopistosta (Andersson 1985, 35). Heidän kutsumuksellisen toimintansa tulosta oli Vaasan kasvatustieteen yhdistyksen perustaminen

¹⁴ Myös kirkon johto näyttää suhtautuneen torjuvasti opettajien järjestäytymispyrkimyksiin. Se varoitti "pysyvän vastarinnan muodostumisesta kaikkea olemassa olevaa kohtaan" (Hanho 1955, 135). Arkkipiispa Melartin kehoitti opettajia pidättäytymään yleisten opettajainkokousten kaltaisesta radikalismista.

¹⁵ Ajatus koulun ja kirkon hallinnollisesta erottamisesta oli ollut esillä koulukomissiossa jo ainakin 1820-luvun lopussa. Komissio oli päätenyt entisen järjestelmän kannalle, jolloin piispa ja tuomiokapituli säilyttivät keskeisen asemansa koulujen hallinnossa (Vuorela 1980, 87). Vaikka vaasalaiset opettajat ehdottivat erillisen kouluylhallituksen perustamista, he toivoivat yhteyksien kirkkoon kuitenkin säilyvän läheisinä.

(Paunu 1954, 96), ja heidän joukossaan oli kirkosta erillisen kouluhallituksen kannattajia. Reinin mukaan (1895, 422) Snellmankin oli ehdottanut perustettavaksi "erityisen hallituksen koululaitosta varten".

Snellman nimesi koululaitoksen suurimmaksi ongelmaksi *taitavien opettajien* puutteen (*Saima* 1844 n:ot 30, 31, 43 — *Kootut teokset* IV, 455-469). Vedoten lähinnä Preussin esimerkkiin Snellman asetti tavoitteeksi, että valmistavat kasvatusopilliset opinnot ja käytännössä osoitettu ammattikelpoisuus ovat ehdottomia vaatimuksia tulevalle opettajalle (*Kootut teokset* IV, 456-457). Vaasan opettajayhdistyksessä esitettiin, että opettajaksi aikovan tulisi yliopistossa yleisten opintojen jälkeen kuunnella pedagogiikan luentoja ja suorittaa tutkinto siinä ja muissa "koulutieteissä" suoriutuakseen käytännön kouluopetuksesta (Andersson 1985, 24-25).

Tutkimuksen vertailunäkökulman kannalta kiintoisa on Snellmanin kanta, että Preussin ja muiden saksalaisvaltioiden opettajankoulutus oli aikansa huippuluokkaa maailmassa — hän sanoo sen olleen yleinen käsitys (*Saima* 1844, *Kootut teokset* IV, 456-457, 464-466). Preussin tilannetta Snellman piti esikuvana, jota kohti Suomessakin tulisi pyrkiä. Hänen kannastaan käy ilmi, että opettajankoulutus Suomessa oli alkeellisella tolalla ja että käytännön opetustoimintaan annettu valmennus oli lähes olematonta. Saksalainen *Bildungsbürgertum* koostui tuohon aikaan paljolti professioiden edustajista, jotka korostivat yleensä koulutuksen ja tieteen asemaa yhteiskunnassa. Valtionjohto toteutti ideoilejaan myös käytännössä. Suomalainen virka-aristokratia taas näyttää suhtautuneen välinpitämättömästi oppikoulunopettajan heikkoon asemaan ja torjuvasti sen parantamisyriyksiin. Byrokratian omaksuma linja vaikutti osaltaan vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä Turun Akatemian yhteyteen perustetun opettajaseminaarin kuihtumiseen.

Tieteellisesti suuntautuneet opettajat rakensivat 1840-luvulla perustuksia myöhemmälle uuden koulun ja opettajan luomisen "projektille", jossa opettajat olivat varsin tärkeä liikevoima (vrt. Andersson 1985, 2). Tärkeitä askeleita modernin oppikoulun opettajien ammattikunnan muotoutumisessa otettiin 1850-luvulla. Pitkäaikaisten vaatimusten jälkeen yliopistoon perustettiin vuonna 1852 kasvatus- ja opetusopin professuuri. Samanaikaisesti tutkintoasetuksia muutettiin erikoistumisen suuntaan. Vuonna 1856 siirryttiin luokanopetuksesta aineopetukseen. Eira Paunun mukaan (1954, 97) nämä askeleet eriyttivät lopullisesti opettajan ammatin papin ammatista. Vuonna 1868 siirrettiin opetusnäytteen arvostelu tuomiokapitulilta tieteen edustajille (Rinne & Jauhiainen 1988, 170). Seuraavana vuonna koululaitos erotettiin hallinnollisesti kirkosta ja voimaan astui määräys, jonka mukaan yliopiston

opettajat ja virkamiehet sekä koulujen opettajat saivat valtiopäiville oman kiintiönsä pappissäädyn edustajista.

4. Katsaus teknisen koulutuksen alkuvaiheisiin

Insinöörit ovat suhteellisen nuori ammattikunta. Ammatti liittyi alunperin taisteluvälineiden ja -laitteiden tuotantoon (Smith 1990, 453). Termi "siviili-insinööri" syntyi tarpeesta tehdä ero valtion ylläpitämän ammattikunnan sotilashaaraan. Siviili-insinöörit työskentelivät rautateiden, kanavien, kaupunkien ja muiden vastaavien hankkeiden rakennustöissä. He olivat yrittäjiä, valtion palkkaamia virkamiehiä tai palkkioperustaisia professionaaleja. Ammattikunta, jos sellaisesta tuossa yhteydessä voidaan puhua, oli heterogeeninen, eikä insinööri-nimityksen käyttö ollut sidottu tiettyyn koulutukseen. Ammatin synty kytkeytyi varsinaisesti vasta koulutusinstituutioiden kehitykseen.

Teknisen opetuksen historian alkuna pidetään *École Polytechniquen* perustamista Pariisiin 1794. Vuonna 1806 perustettiin polyteknillinen opisto Prahaan, 1815 Wieniin, ja vuonna 1818 Ruotsin Mariebergissa aloitti toimintansa sotilallinen koulutuslaitos, joka antoi opetusta myös insinöörijoukoille. Teknisen alan oppilaitos perustettiin Berliiniin vuonna 1821, Faluniin 1822, Karlsruheeseen 1825, Tukholmaan 1825, Müncheniin 1827, Dresdeniin 1828, Pietariin 1828 ja Kööpenhaminaan 1829 (Wuolle 1949, 4-10; Särkikoski 1987, 81-82).

Suomessa teknillisen koulutuksen instituutiot syntyivät kansainvälisesti myöhään ja pysyivät pitkään alkeellisina. Suomi sai alan ensimmäisen oppilaitoksen vuonna 1849, kun teknilliset reaalikoulut perustettiin Helsinkiin, Turkuun ja Vaasaan. Vielä 1860-luvun alussa senaatin finanssipäällikön edustaja näki tilanteen synkkänä. Eräässä yhteydessä hän totesi, että "Teknillisen sivistyksen puute on täydellinen. Tehtaamme ovat pakotettuja käyttämään ulkomaisia työnjohtajia ja työmiehiäkin" (Wuolle 1949, 87). Vasta 1850-luvun lopussa ja 1860-luvun taitteessa Helsingin teknillistä reaalikoulua kehitettiin saksalaisen mallin mukaisesti (Palmén 1899, 22). Vuonna 1872 Helsingin teknillisen reaalikoulun nimi muutettiin polyteknilliseksi kouluksi ja 1879 polyteknilliseksi opistoksi. Jälkimmäisenä vuonna opistoon perustettiin arkkitehtiosasto, joka ensimmäistä kertaa eriytti arkkitehtikoulutuksen omaksi alueekseen. Pääsyvaatimukseksi opistoon asetettiin 4-luokkainen reaalikoulu, pääsyttökinto tuli pakolliseksi, ja opiskeluaika pidennettiin neljään vuoteen. Vuodesta 1886 lähtien ylioppilas-

tutkinnon suorittaneet otettiin sisään ilman pääsyttutkintoa. Vuonna 1908 opiston nimi muutettiin Teknilliseksi korkeakouluksi.

Syynä teknisen koulutuksen hitaaseen käynnistymiseen ei ollut vain teollistumisen hidaskäynnistäminen. Maahan perustettiin moderneja konepajoja ja tekstiilitehtaita 1820-1840 -luvulla. Myös tiedollista valveutuneisuutta esiintyi: yliopiston kemian professori Juhana Gadolin nimesi jo vuosisadan alussa teollisuuden kehityksen keskeiseksi esteeksi sen "juopan, joka erotti teollisuuden ja tieteen, teollisuuden harjoittajan ja tiedemiehen toisistaan" (Wuolle 1949, 27; Särkikoski 1987; Palmén 1899, 3; jo aikaisemmin asiasta oli kirjoittanut Anders Chydenius).

Myöskään Venäjä ei vastustanut teknistä koulutusta suuriruhtinaskunnan ajan alkupuoliskolla vaan näyttää päinvastoin suosineen sitä osana senaikaista koulutuksellista uudistusmielisyyttä (ks. Torke 1989, 36-38; Klinge 1989b, 143-144). Muistettakoon, että hallinnon rationaalistamiseen tähdänneet virkatutkinnot luotiin Venäjällä jo vuonna 1809. Nikolai I oli 1830-luvulla vaurastuttanut yliopistoja ja ohjannut oppilaitoksia luonnontieteelliseen ja käytännölliseen suuntaan. Venäjälle perustettiin useita erityiskouluja: Pietarin teknologinen instituutti vuonna 1828, arkkitehtuuriopisto 1842, lakikoulu 1835 sekä useita maatalous- ja eläinlääkintäopistoja. Samaa suuntautumista ilmentää se, että kenraalikuvernöörin aloitteesta tehtiin esityksiä Pietarin teknologista instituuttia vastaavan koulun perustamisesta myös Suomeen. Vuonna 1835 astui voimaan asetus, joka määräsi teknillisen opiston perustettavaksi Helsinkiin. Hanke ei kuitenkaan toteutunut, ja vuonna 1842 keisari siirsi asetuksen toimeenpanon toistaiseksi (Wuolle 1949, 32-43; Rahola 1962; 229 Virrankoski 1975, 147; Särkikoski 1987, 82). Kun teknilliset reaalikoulut sitten perustettiin vuonna 1849, se tapahtui kenraalikuvernööri Menshikovin aloitteesta (Wuolle 1949, 43). Venäläinen pääoma harjoitti metalli- ja tekstiiliteollisuutta Suomessa (Pihkala 1971, 44; Kuusterä 1990, 43-45), mikä kenties vaikutti asiaan. Myös suuriruhtinaskunnassa oli tapahtunut 1830-luvun lopusta lähtien uusi talouspoliittinen linjanavaus. Integroitunutta sisäistä taloutta alettiin rakentaa systemaattisesti.

Teknisen koulutuksen edistäminen törmäsi meillä, kuten Särkikoski (1987, 85) asian ilmaisee, "vanhakantaiseen yhteiskunnalliseen ajatteluun ja yhteiskuntarakenteeseen". Virka-aristokratia hautasi teknisen alan koulutusta koskevat suunnitelmat 1800-luvun ensi vuosikymmeninä "liian laajoina" tai "liian aikaisin heränneinä" (Wuolle 1949, 38; myös Rauhala 1915, 247-248). Aikaisemman tarkastelun nojalla ei ole yllättävää, että traditionaalisti suuntautunut virka-aateli, jolle itselleen hitaasti

nouseva tehdasteollisuus oli yleisesti vierasta, ei ollut valmis seuraamaan aikakauden edelläkävijöitä. Samankaltaisesti näyttää orientoituneen toinen traditionaalinen sääty, papisto. Kirkko ja papisto olivat Turun tuomiokapitulin johdolla 1820-luvun lopussa tyrmänneet koulu-komission esittämän elinkeinoelämää palvelevan reaalinlinjan perustamisen oppikouluun (Vuorela 1980, 85-86). Kapitulit ehdotti sen sijaan elikeinoelämää palvelevan alemman asteen rinnakkaiskoulun perustamista, mutta senaatti jätti tämänsisältöisen opetuksen julkisen koululaitoksen ulkopuolelle (sama, 87). Kun aateli ja virkasääty 1800-luvun puolivälin jälkeen puolsivat käytäntösuuntautuneen opetuksen aloittamista myös lukiossa — lähinnä virkamiestaitojen opetusta varten — ja 1850-luvun puolivälin jälkeen sen keskuudessa esiintyi myös teknistä koulutusta puoltavia näkemyksiä, niin traditionaalisen oppisäädyn eräät johtajat näyttävät suhtautuneen torjuvasti teknisen sivistysteistön kouluttamiseen.

Vertailukohdan tarjoaa Saksa eri valtioineen. Vaikka akateemisuus oli perinteisesti tärkeä arvo valtion virkamiehistöille, se ei estänyt teknisen koulutuksen käynnistämistä. 1800-luvun ensimmäisten vuosikymmenten kuluessa perustettiin useita alan erityiskouluja, jotka eivät tosin aluksi yltäneet alan kehittyneimpien oppilaitosten tasolle, mutta jotka vuosisadan puolivälin jälkeen saavuttivat edelläkävijän aseman (McClelland 1980). Koulujen perustaminen heijasti lähinnä byrokratian pragmaattista asennetta teollisuuden esiintuomiin tarpeisiin, mutta ainakin vuosisadan puolivälistä alkaen valtiovallan suhtautumista leimasi myös aktiivinen kehittämisspyrkimys (McClelland 1980, 153-154, 214). Näiden koulujen status jäi kuitenkin paljon jälkeen yliopistokoulutuksen statuksesta.

Myös varhain teollistuneessa Englannissa formaali insinöörikoulutus alkoi sängen myöhään, vasta vuosisadan lopussa. Palmén (1899, 2) katsoo Englannin olleen suurista sivistysmaista ainoan, "joka ei ymmärtänyt antaa arvoa sille hyödyille, joka teknikkojen teoreettisesta kehittämisestä maalle koitui". Perinteisesti vahva oppipoikajärjestelmä liitti harjaannuksen tiukasti käytännön ammattityöhön. Toisaalta traditionaalinen yliopistoinstituutio hallitsi korkeamman koulutuksen aluetta, jolloin yhteiskunnan modernia lohkoa edustava koulutushaara ei voinut saada näiltä instituutioilta ja niitä hallitsevilta ryhmiltä tarvitsemaansa tukea.

Suomessa, kuten Englannissakin, insinöörin titteliä käyttivät ainakin vielä vuosisadan puolivälissä lukuisat käytännön työssään jonkilaista teknistä harjaannusta hankkineet henkilöt. Formaalien koulutusinstituutioiden kehittymättömyys antoi tilaa epämääräisyydelle: yhtenäis-

seen koulutukseen perustuvan ammattikunnan alkujakaan ei voinut vielä syntyä. Teknistä henkilökuntaa tuotettiin ulkomailta, muun muassa Englannista. Suomalaiset kävivät opinhaussa ulkomailla erityisen vilkkaasti vuosisadan puolivälin vaiheilla (Strömberg 1989, 311). Polyteknillisen koulun muututtua opistoksi vuonna 1879 ulkomailla kävijöiden määrä väheni lisääntyäkseen taas voimakkaasti aivan vuosisadan lopulla (Meriläinen 1990).

5. Säädyt, byrokratia ja professioiden kehitys

Johtopäätös- ja yhteenvetojaksossa tarkastelen 1800-luvun alkupuolen professionalisaatiota vertailevasta näkökulmasta. Erittelen professioiden kentän rakennetta professionaalisen järjestelmän lähtökohdista, luon katsauksen kentän määrälliseen kokoonpanoon ja pohdin professioiden modernisaation luonnetta ja siihen vaikuttaneita tekijöitä.

Kentän rakenne ja jaot kentällä

Englannissa professioiden kenttää hallitsivat paljolti aristokratian johdannaisina syntyneet statusprofessiot, joiden tunnuspiirteet määräytyivät tästä luokkayhteydestä. "Liberaali koulutus" korosti klassista sivistystä ja syrjäytti täysin ammatillisen harjaannuksen. Koulutus tuki professionaalien yhteyttä johtavaan luokkaan. Professionaalisen ammatinharjoittajan elämäntapa korosti niin ikään yhteyttä aristokratiaan. 1700-luvun lopulla kentälle tunkeutui toisenlainen profession tyyppi, ammatilliseen harjaannukseen perustuva professio. Tällaisten professioiden haarojen menestys perustui erikoistuneiden palveluiden kysyntään, erikoisharjaannukseen ja asiakkaiden uskomukseen sen arvosta tarpeiden tyydyttämisessä. 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla *laissez faire* -ideologia raivasi tietä ammatillisten professioiden synnylle ja vahvistumiselle.

1800-luvun alkupuolen *Yhdysvalloissa* professioiden kenttään vaikutti ennen muuta vapaan kilpailun ideologia, joka ulotettiin myös professionaalisten palveluiden alueelle. Seurauksena oli, että professionaalisen ammatinharjoituksen rajoituksia entisestään purettiin. Erikoistuneiden palveluiden alueelle syntyi keskenään kilpailevia ryhmiä ja niiden sekä valtiovallan perustamia koulutuslaitoksia. Professiot jäivät heikoiksi ja heterogeenisiksi. Toisin kuin Englannissa, *Yhdysvalloissa* aristokratia ei koskaan saanut valtakunnallisessa mittakaavassa vahvaa

jalansijaa. Modernia kilpailutaloutta edustaneet voimat vaikuttivat professionaalisen kentän toimintatapaan jo varhain.

Saksassa "sivistysporvaristo" laajensi voimaperäisesti professioiden valtiollista koulutusjärjestelmää sekä kehitti ja yhtenäisti professioiden tietoperustaa. *Bildung* -tyyppinen koulutus oli ensisijaista, ja ammatillinen koulutus sille alisteista. Kuten myös Suomessa, byrokraattinen valtio kontrolloi ja organisoiti tiukasti professionaalisen järjestelmän eri puolia 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Byrokraattinen järjestelmä synnytti näissä yhteiskunnissa toisiaan muistuttavia professionaalisia rakenteita. Profioiden koulutusinstituutiot olivat pelkästään valtiollisia. Valtion hallintotehtäviin pääsyn ehdoksi luotiin erityiset virkatutkinnot — Suomessa ja Preussissa sattumoisin samana vuonna. Molemmissa yhteiskunnissa valtionvirat nauttivat korkeasta statuksesta, ja ne olivat professionaalisen toimen tärkein muoto. Ammattikuntien järjestöllistä organisoitumista tosin tapahtui vähäisessä määrin jo 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, mutta järjestöjen merkitys professioiden kehityksen kannalta oli kummassakin maassa vielä vähäinen. Valtiokeskeisyys merkitsi Suomessa tärkeää perustaa yhtenäisille professioille, kun taas useat saksalaisvaltiot tuottivat kukin omat professioiden määräyksensä.

Traditionaaliset elementit leimasivat Suomen johtavien yhteiskuntaryhmien habitusta vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, ja nuo ryhmät pyrkivät vahvistamaan asemiaan perinteisen sääty-yhteiskunnan statusryhminä. Suomen professionaalisen järjestelmän kehityksen ymmärtämiseksi on tärkeää tuntea historiallisesti muotoutuneita säätyrakenteita ja säätyjen historiallisesti muovautunutta suhdetta professionaaliseen järjestelmään.

(1) Aikaisempi tarkastelu on osoittanut Suomen säätyrakenteen vahvan välittömän yhteyden professionaaliseen järjestelmään. Johtavat säädyt olivat olennaisesti riippuvaisia professioista, koska muut korkean aseman perustat olivat historiallisista syistä heikot. Aatelin ja oppisäädyn *keskinäinen raja kulki professioiden välisenä linjana*, joka oli pitkään miltei ylittämätön. Ruotsiin kuulumisen aikana suomalainen aateli sijoittautui upseerin ammattiin ja suuriruhtinaskunnan kauden alussa lisäksi valtion hallintovirkoihin. Vasta 1840-luvulla aatelisiä alkoi sijoittua sellaisiin rajamuurin toisella puolella oleviin professioihin kuin papin, opettajan ja lääkärin ammattiin.

Tämä perusjako määräsi olennaisesti kentällä esiintyneitä kamppailuja. Vaikka formaalin koulutuksen varaan rakentuneet professiot olivat sisäisesti hierarkkisia (papin ammatin jyrkkä jakautuminen pappisylimystöön ja -köyhälistöön; myös oppikoulun ylempien ja alempien

opettajien välillä vallitsi jyrkkä hierarkia), niin vahvoja ja ulospäin näkyviä *taistelevia* osapuolia ei Suomessa esiintynyt professioiden *sisällä*.¹⁶ Aatelissäädyn ammattikuntia olivat ennen kaikkea upseerikunta ja lakimiesvirkamiehistö, joskaan ne eivät olleet aatelisten monopoleja. Toisella puolella olivat vastaavasti oppisäätyprofessiot, ennen muuta papin ja opettajan ammatit, mutta myös lääkäriprofessio. Ei ollut voimakkaita professioiden sisäisiä kamppailuja, mutta oli johtavien säätyjen välisiä kamppailuja, jotka heijastuivat professioihin. Toisaalta oli professionaalisten ryhmien kamppailuja oman ammattikunnan aseman parantamiseksi byrokraattien hallitsemalla poliittisella valtaketjulla.

(2) Professionaalisen järjestelmän perusrakenteeseen liittyi myös toinen suuri jako. Yhdessäkään vertailuyhteiskunnassa eivät yhtäältä professionaalisen ammattikunnan käsityöläismäiset ja muut johtavien yhteiskuntaryhmien yhteyteen kuulumattomat ja toisaalta yliopistokoulutukseen kytkeytyneet haarat muodostaneet jo 1800-luvun alussa niin *erillisiä kenttiä* kuin Suomessa. Professiot olivat tuolloin niissä enemmän tai vähemmän monijakoisia, hierarkkisiin sektioihin jakautuneita, ja profession muodostamalla kentällä saattoi olla mukana käsityöläisperäisiä sektioita. Eri osien väliset statuserot olivat suuria, mutta osittain niiden markkinat olivat samoja. Siitä ovat osoituksena profession eri ryhmien kesken käydyt kamppailut kentän määrittelystä ja asemista kentällä.

Suuriruhtinaskunnassa käsityöläismäisillä ammattikunnilla ei ollut mahdollisuuksia yliopistokoulutettujen professioiden aseman horjuttamiseen. Ruotsin valtiobyrokraatia ja yliopistoperinne oli useissa tapauksissa jo 1600- ja 1700-luvuilla ratkaissut taistelun formaalin koulutuksen eduksi. Näkyvin tämänkaltaisista kamppailuista oli käyty 1600-luvulta lähtien yliopistossa koulutuksen saaneiden lääkäreiden ja lähinnä parturin ammatista kehittyneen kirurgin ammatin välillä. Tämä kamppailu ratkaistiin 1700-luvun lopussa formaalisti koulutettujen lääkäreiden eduksi, kun *Kirurginen yhdistys* sulautettiin *Collegium Medicumiin*. Kirurgin ammatti olikin ainoa käsityöläisperäinen profession haara, joka sai yliopistossa oman, tosin lääkärinkoulutusta suppeamman koulutusväylän. Mutta virallisen järjestelmän ulkopuolisille käysityöläisparantajille jäi maseutu lähes kokonaisuudessaan. Maa-seudulla ei todellista kilpailutilannetta voinut edes syntyä yliopistossa

¹⁶ Tämä teesi on ymmärrettävä suhteellisena. Erimielisyyksiä ammattikunnan sisällä luonnollisesti esiintyi, ja osaa niistä voidaan varmaankin tarkastella ammattikunnan eri sektioiden välisinä hankauksina. Niillä ei kuitenkaan ollut samanlaista merkitystä kuin monissa muissa yhteiskunnissa.

koulutettujen lääkäreiden vähäisen määrän vuoksi. Perinnäistietoon ja käytännön harjaannukseen taitonsa perustaneet käsityöläislääkitsijät ja parantajat eivät näytä pyrkineen kehittämään formaaliin koulutukseen perustuvia harjaantumismalleja.

Muodollisen koulutusinstituution legitimoiman ammatin ja ammattikuntaa edustavan käsityöläisperustaisen osan välinen kuilu avautui leveänä myös arkkitehtuurin alueella. Käsityöläisrakentajien asema oli ollut tunnustettu muun muassa kirkkoarkkitehtuurissa. Byrokratia muutti tilanteen. Keskushallinto kutsui ulkomailta koulutettuja arkkitehtejä tyydyttämään uudenlaista, oman asemansa symbolien luomiseen perustunutta arkkitehtitarvettaan (Linko 1970; Salokannel 1990).

Asianajotoimi oli poikkeus yleisestä kehityslinjasta. Sen osalta koulutetut lakimiehet olivat jo aikaisemmin hävinneet taistelun ja asianajo säilyi ei-monopolistisena toiminta-alueena.

Kenttien varhainen eriytyminen Suomessa voidaan ymmärtää paljolti sen perustalta, että yliopistokoulutuksesta tuli erottava raja säätyläistön ja rahvaan välillä. 1800-luvun sääty-yhteiskunnan tärkeä luokkajako kulki yliopistossa opiskelleiden ja muiden välisenä jakona. Yliopistokoulutus tuli aiempaa selvemmin jaon merkiksi aateliston kytkeytyessä entistä huomattavasti tiukemmin yliopistokoulutukseen. Tämä vahvisti jakoa yliopistokoulutusta edellyttävien säätyläisprofessoiden ja vailla formaalia koulutusta olleiden käsityöläisammattien välillä ja sinetöi näiden kahden alueen eriytymisen omiksi kentikseen.

Suomea lukuun ottamatta kaikissa vertailuyhteiskunnissa näkyviä jakoja kulki heterogeenisten ammattikuntien *sisällä*. 1800-luvun alkupuoliskolla näissä yhteiskunnissa oli esimerkiksi lakimiehen ja lääkärin ammatissa perinteisen yhteiskunnan johtavaa luokkaa edustavat korkean statuksen ryhmänsä ja niiden kanssa kilpailutilanteessa olevat käsityöläisperuiset tai muutoin keskiluokkia edustavat ryhmät.

"Proletaariset", usein käsityöläisperua olevat ammattiryhmät taistelivat asemastaan professoiden *sisällä*. Näillä ammatin haaroilla ei ollut taustanaan korkeaa luokka-asemaa, johon liittyvää professionaalista asemaa ne olisivat puolustaneet. Niiden edustama sosiaalinen sulkeminen oli tuolloin anastamistyyppistä; ne pyrkivät *saavuttamaan* tunnustetun aseman profession kentällä. Niiden menestymisen mahdollisuudeksi jäi ammatinharjoituksen kytkeminen erityiskoulutukseen ja tutkintoihin, sekä asiakkaiden vakuuttaminen palveluiden hyödyllisyydestä. Vertailuyhteiskunnista näkyvintä kamppailua 1800-luvun alkupuoliskolla profession traditionaalista perua olevien ylempien ja "proletaaristen" alempien sektioiden kesken käytiin Englannissa. Professoiden alemmat sektiot vaativat erityisharjaannukseen perustu-

van sulkemismuodon käyttöönottoa, ja korkean statuksen sektiot puolustivat perinteisin kriteerein etuoikeutettua asemaansa. Tässä oli selvä ero suomalaisiin professioihin nähden.

Tuon ajan johtava luokka ei ollut vertailuyhteiskunnissa samalla tapaa kaksijakoinen kuin Suomessa. Toisin sanoen, Suomen kaltainen kenttää jakava prinssiippi puuttui tai oli ainakin paljon heikompi. Rintamajakojen erilaisuuteen oli muitakin syitä. Yhdysvalloissa ja Englannissa osaltaan *laissez faire* -ideologia mahdollisti pitkään 1800-luvulle vain yhden, heterogeenisen kentän olemassaolon. Saksassa byrokraatian johdon tietynlainen meritokraattinen suuntautuminen ja suopeus alemmaa virkamiesluokkaa kohtaan — yhtenä ilmentymänään sosiaalisten nousumahdollisuuksien avaaminen koulutuksen kautta — oli ilmeisesti merkittävä tekijä, joka tietyissä professioissa, kuten lääkäriammattissa, mahdollisti vielä 1800-luvun alkupuolella suhteellisen moniaineksisen kentän. Kolmesta vertailuyhteiskunnasta professiot yhtenäistyivät tieteellisen koulutuksen perustalle ensimmäiseksi tiukan valtiojohtoisuuden ja "sivistysporvariston" Saksassa, ja tieteeseen perustunut profession muoto irtaantui käsityöläisperäisistä lohkoista. Lääkäriammattissa tämä toteutui siten, että alemman asteen haavalääkärit onnistuivat nousemaan yhteiseen koulutusluokkaan heitä statukseltaan korkeampien lääkäreiden kanssa.

Professionaalisen kerrostuman määrällinen kokoonpano

Professionaalinen kerrostuma jäi Suomessa kaiken kaikkiaan kapeaksi. Akateemisten ammatillisten valtion virkamiesten lukumääräksi vuonna 1860 on arvioitu 1200 (Luoma 1962, 26; mukaan on laskettu tietyt ei-akateemiset opettajat ja insinöörit — Luoman luokitteluperusteista, sama, 22). Kun siihen lisätään pappien määrä, joka oli vuosina 1850-1860 keskimäärin 992 (Björklund 1939, 107), saadaan summaksi noin 2200 akateemista. Siitä jonkin verran kasvanut formaalin koulutuksen saanut professionaalinen kerrostuma oli 1870-luvun alkupuolella karkeasti arvioiden kooltaan noin 2700-3000 (taulukosta 4 puuttuvat esim. sanomalehtien toimittajat ja yliopiston opettajat) eli arviolta noin 0,7-0,8 prosenttia aikuisten miesten määrästä (E. Konttinen 1991, 221 nootti 76) koko säätyläiskerroksen ollessa vuonna 1870 noin puolitoista prosenttia väestöstä (Wirilander 1974, 142). Väestön määrään suhteutettuna kerros oli ohuempi kuin 170 vuotta aikaisemmin 1700-luvun alussa. Suuriruhtinaskunnan professionaalien kerros voidaan arvioida myös kansainvälisesti verraten kapeaksi, vaikka professioiden vielä

varsin heterogeenisten määritelmien ja eroavien laskentaperusteiden vuoksi määrävertailu onkin vaikeata (ks. Jarausch 1983, 33).

Taulukko 7. Keskeisiin professioihin kuuluvien määrät 1870—luvulla

Professio	Määrä	Vuosi tai vuodet
Papit	807	1870/80
Juristit	677	1878
Upseerit	155	1870
Lääkärit	181	1875
Oppikoulunopettajat	347	1870/71
Kansakoulunopettajat	113	1870/71
Insinöörit	250-350	1870-luv.

Lähteet: *Papit*: kaikki papit, kymmenvuotiskauden keskiarvo (lähde: Björklund 1939, 107); *juristit*: elossa olevat juristit riippumatta tehtävästä (lähde: Schauman 1879); *upseerit*: jääkäri- ja tarkka-ampujamuodostelmien upseerit (lähde: Wirilander 1974, 446 liite 8); *lääkärit*: kaikki lääkärit (lähde: Rinne & Jauhiainen 1988, liite 5); *oppikoulunopettajat*: määrä koostuu alkeisopistojen 236 ja ala-alkeiskoulujen 116 opettajasta (Lähde: Hytönen 1908, 67; *Yksityisoppikoulujen...* 1911: 7, 65, ilmoittaa lukuvuonna 1877-78 valtion- ja yksityisoppikoulujen opettajien yhteismääräksi 782, joista suuri osa oli tuntiopettajia); *kansakoulunopettajat*: lähde: Halila 1949, 19; *insinöörit*: arvion perusta: vuosina 1849-72 teknillisestä reaalikouluista valmistuneet 78, jonka lisäksi ulkomailla oli pätevyytensä hankkinut ilmeisesti paljon suurempi määrä insinöörejä: insinööri- ja työnjohtotehtävissä toimi myös huomattava määrä ulkomaalaisia (arvio on varsin karkea).

Taulukon luvut ilmentävät osin tarkastelujakson 1809-1854 jälkeistä kehitystä. Syynä vertailuajankohdan valintaan on se, että monen ammatin osalta tietoja lukumääristä ei ole saatu aikaisemmilta vuosikymmeniltä. Erityisesti upseerien määrä oli Krimin sodan jälkeen voimakkaasti laskenut. Myös pappeja oli vähemmän kuin muulloin 1800-luvulla (Björklund 1939, 107). Lääkäreiden ryhmä oli puolestaan jo voimakkaasti kasvanut, sillä 1850-luvun alussa heitä oli arviolta kolmasosa 1870-luvun puolivälin määrästä (vuonna 1860 heitä oli kaikkiaan 94 — Riska 1987, 106). Niin ikään insinöörien lukumäärä oli nousut parissakymmenessä vuodessa. Myös opettajien ryhmä oli jo kääntynyt selvään laajenemisvaiheeseen. Seminaareissa koulutetuista kansakoulunopettajista muodostui ammattikunta vasta tarkasteltavan jakson

päättymisen (1854) jälkeen. Näistä muutoksista huolimatta 1800-luvun alkupuolen sääty-yhteiskunnan kolme ydinprofessiota; upseerit, papit ja juristit ylittivät vielä 1870-luvun taitteessa varsin selvästi muiden ammattikuntien edustajien yhteenlasketun vahvuuden. Pappeja ja upseereja oli vielä yhtä paljon kuin lääkäreitä, insinöörejä ja formaalin koulutuksen saaneita opettajia yhteensä.

Myös professionaalisen kerrostuman koostumus ilmentää sääty-yhteiskunnan jatkuvuutta ja johtavan säätyryhmän orientaatiota. *Ainoa* suuriruhtinaskunnan kauden alkupuoliskolla voimakkaasti laajentunut ammattikunta oli hallintokoneiston virkakunta, jota edustavat taulukossa lakimiehet. Aatelissäädystä lakimiehen ammatti korvasi menetyksiä upseerin ammatissa. Vaihtoehtoisen väylän heille tarjosi Venäjän armeija upseerivakansseineen, joihin pääsy oli suomalaisille aatelisille suhteellisen helppoa. Oppisäädyn ydinryhmän, pappien, määrän kehitys ei enää jatkunut aikaisemmassa mittakaavassa. Vakinaisten papinvirkojen lukumäärä seurakunnissa kasvoi Björklundin mukaan (1939, 21) vuosien 1810-1860 välisenä aikana vain 18:lla. Opettajien ja lääkäreiden määrä kasvoi niin ikään hitaasti. Koko väestöön suhteutettu lääkäritiheys oli Suomessa Euroopan alhaisimpia.

Syynä professionaalisen kerrostuman kuvattuun koostumukseen ja hitaaseen määrälliseen kehitykseen ei ollut pelkästään maan köyhyys. Varattomuus asetti toki ehtonsa, mutta kehityskulkua määrittivät myös muut tekijät. Perusteita mahdollisuudelle, että kehitys olisi voinut poiketa huomattavasti toteutuneesta, voidaan löytää helposti. Pystyi-hän valtakunnan Suomen puoleinen väestö jo 1700-luvun taitteessa elättämään lukumääränsä nähden 1800-luvun puoliväliä selvästi suuremman professionaalisen kerrostuman, vaikka se oli tuolloin ankarien sotien rasittama; suuriruhtinaskunta taas ei joutunut käymään sotia. Hallintokoneiston rakentaminen vaati huomattavia varoja, mutta sekään ei nostanut professionaalista kerrostumaa kokonaisuudessaan laajaksi. Suomen sodan veteraanien eläkkeet olivat huomattava rasite valtiontaloudelle suuriruhtinaskunnan alkuvuosina, mutta pienivät rasitteena melko pian. Erään vertailukohdan tarjoaa sekin, että professionaalisten ammatinharjoittajien määrä nousi nopeasti useissa ammattikunnissa pian 1850-luvun puolivälissä tapahtuneen yhteiskunnallisen käänteen jälkeen.

Tähänastinen tarkastelu antaa aiheen johtopäätökseen, että professionaalisen kerrostuman koostumukseen kuten myös sen laajuuteen vaikutti tärkeällä tavalla byrokraatiaa hallinneen kerrostuman harjoittama yhteiskuntapolitiikka, joka määräytyi monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Siihen vaikutti tuon ryhmän osin historiallista perua oleva,

osin ajankohtaisen yhteiskunnallisen tilanteen muokkaama ryhmähabitus, tuohon habitukseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen pohjautuneet ryhmäintressit sekä yleisenä, mutta sisällöltään muuttuvana tekijänä Venäjän harjoittama Suomen-politiikka. Perustelen myöhemmin käsitystä, että myöskään 1800-luvun lopussa professionaalisen kerrostuman määrällisessä kehityksessä ja rakenteessa tapahtunutta murrosta tuskin voidaan selittää ensi sijassa talouden vaurastumisella, talouden merkitystä myöskään kieltämättä. Tärkeän näkökulman professionaalisen kerrostuman määrälliseen kasvuun ja kokoonpanon kehitykseen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä tarjoavat Krimin sodan jälkeen tapahtunut poliittis-yhteiskunnallinen käänne ja sen jälkeiset muutokset Venäjän harjoittamassa Suomen-politiikassa. Paljolti niihin liittyivät muutokset johtavien yhteiskuntaryhmien keskinäisissä suhteissa suuri-ruhtinaskunnassa.

Modernisoitumistendenssejä

Laajasta historiallisesta näkökulmasta 1800-luvun alkupuolisko edustaa professionaalisten ammattikuntien kehityksessä traditionaalisten säätyjen dominanssista huolimatta *siirtymävaihetta*, joka sisältää vahvojen traditionaalisten elementtien ohella myös orastavia moderneja aineksia. Modernit elementit vahvistuivat koulutuksen alueella, ja sen keskeisiä ilmentymiä oli tutkintojen merkityksen kasvu ja myös yliopistokoulutuksen ammatillistuminen ja tieteellistyminen teologiasta irtaantumisen vuoksi. Byrokratian rakentaminen oli yksi tärkeimmistä modernisointitekijöistä. Kuten yleisesti muuallakin, myös Suomessa byrokratia vahvisti ammattitehtäviin orientoitunutta koulutustyyppiä, ja juuri byrokratisoituminen tuotti vuoden 1817 virkatutkinnot.

Professionaalisen järjestelmän luokkaperusta säilyi kuitenkin traditionaalisenä. Kokonaisuutta määritteli edelleen sääty-yhteiskunta. Vuoden 1817 virkatutkinnot ja niiden pysyvyys voidaan hallinnon rationaalistamistarpeiden lisäksi liittää byrokratian johtavan ryhmän sosiaalishistoriaan ja erityisiin ryhmätarpeisiin. Aatelin laajamittaisempaa siirtymistä korkeampaan koulutukseen helpotti sen entisen yhteiskunnallisen perustan kriisi, siitä seurannut uusien sosiaalisten perustojen välttämättömyys ja uusien statuksen lähteiden tarve. Orientaatioltaan traditionaalinen johtoryhmä saattoi paradoksaalisesti turvautua modernin yhteiskunnan eriarvoisuuden tyypilliseen mekanismiin, erityiskoulutukseen ja tutkintoihin.

Byrokraattisissa yhteiskunnissa, Saksassa ja Suomen suuriruhtinaskunnassa, korkean statuksen professiot ja ammatillisuus eivät olleet toisilleen yhtä vastakkaisia kuin 1800-luvun alkupuolen Englannissa. Englantilaisessa statusprofessionalismissa ammatilliset ainekset sivuutettiin kokonaan. Perinteisen yliopistokoulutuksen funktiona oli johtavan luokan kulttuurin välittäminen, ja ammatilliset kvalifikaatiot hankittiin käytännön ammatinharjoituksessa. Saksassa uushumanismin aatevirtauksesta ja *Bildung*-sivistysidealin korostuksesta huolimatta ammatillisia kvalifikaatioita ei kuitenkaan torjuttu. Byrokraattisen hallintokoneiston tarvitseman erityistiedon tarpeeseen vastattiin perustamalla *yliopiston jälkeiset* virkamiestutkinnot. Tieteellisen sivistyksen katsottiin olevan yleinen perusta, josta erityiskoulutuksen antamia valmiuksia voitiin soveltaa. Nämä kaksi koulutustasoa erotettiin toisistaan ja "sivistysporvaristo" torjui ajatuksen vain tai etupäässä tehtäväkohtaisia ammatillisia valmiuksia jakavasta koulutuksesta. Suomessa opettajan ammatissa tuomiokapituli ja lääkärinammatissa *Collegium Medicum* säilyttivät asemansa lopullisen virkakelpoisuuden antajina (Klinge 1989c, 351).

Laajaa siirtymistä yliopistokoulutukseen ja virkamiesammattiin voidaan pitää *aatelin* modernisaation yhtenä merkittävänä lähteenä. Tilanteessa, jossa säädyn maanomistusasema oli heikko, formaalilla yliopistokoulutuksella oli säädyn jäsenten mentaliteettiin ajan myötä huomattava vaikutus. Keskiluokkaistuminen käynnistyi, mutta säätyyn kuuluminen ja kuulumattomuus olivat kuitenkin vielä keskeisiä yhteiskunnallisia luokitustekijöitä. Hallintovirkamies oli vielä ennen muuta aatelissäädyn jäsen tai aateliin kuulumaton virkasäätyläinen ja vähemmässä määrin lakispesialiteetin, profession edustaja. Säätyläisluokkaan kuuluminen leimasi muidenkin professioiden edustajia. Niinpä lääkärinammatin statuksen nousussa oli kysymys kohoamisesta tunnustetuksi säätyläisprofessioksi.

Myös Suomessa moderneja elementtejä professioihin toivat tiettyssä määrin myös professionaaliset ryhmät tiede-eliitteineen, mikä liittyi ajankohdan suomalaisen professionaalisen järjestelmän yhteen keskeisimpään ominaispiirteeseen, *koulutus- ja yliopistokeskeisyyteen*. Klingen mukaan (1989c, 402) lisääntyvää käytännöllistä opetusta ilmensi kolmen pienen koulutusaloituksen yhdistyksen perustaminen: lääketieteellisen, luonnontieteellisen ja juridisen, joista viimeksimainittu ei jäänyt pysyväksi. Niiden tarkoitus oli toimia opetuksen tukena, ja Klinge vertaakin niitä myöhempisiin lisensiaattiseminaareihin.

Lääketieteen tiede-eliitti toteutti statuksensa kohottamiseksi menestyksellisen "projektin", jossa realisoitiin yliopistokoulutuksen lisään-

tynyttä arvostusta. Myös opettajien eliitin edustajat, joilla oli kosketuskohtia yliopistoon ja varhaiseen fennomaaniseen liikkeeseen, tähdensivät 1840-luvulla opettajien professionaalisten valmiuksien merkitystä ja niiden hankkimista tieteellisesti orientoituneessa, yliopistoon sijoituvassa koulutuksessa. Yhden lähtökohdan oppikoulunopettajan ammatin kehitykselle muodosti kasvatustieteen professuurin perustaminen yliopistoon vuonna 1852.

Näissä pyrkimyksissään professioiden edustajat itse myötävaikuttivat koulutuksen arvonnousuun. Ammattiin valmistavalle yliopistokoulutukselle oli luonteenomaista kaksoisrakenne, jossa varsinaista ammatillista erityiskoulutusta edelsi laaja yleissivistävä oppikokonaisuus. Lääketieteen tohtorin tutkinto ammatinharjoituksen ehtona edusti tämän mallin puhdasta tyyppiä. Yleissivistävä jakso lääkärikoulutuksessa vuoden 1828 tutkintosäännössä oli laajempi kuin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin. Sitä edustava filosofian kandidaatin tutkinto edellytti tutkinnon suorittamista kaikissa 12 oppiaineessa: filosofiassa, matematiikassa, fysiikassa, astronomiassa, kemiassa, eläin- ja kasvitieteessä, historiassa, latinassa, kreikassa, itämaisessä kirjallisuudessa ja oppihistoriassa (*Yliopiston...* 1881, 101-102). Myöhemmin lääkärit ovat arvelleet ammatin arvostuksen kohoamisen perustuneen ennen muuta tähän laajaan yleissivistävään jaksoon.

Matti Klinge (1989c, 391-395) korostaa filosofisen tiedekunnan keskeisyyttä akateemisissa opinnoissa. Tiedekunta sai runsaasti vaikutteita saksalaisesta humboldtilaisesta yliopistokäsityksestä ja hegeliläisestä filosofiasta ja sen merkitys tieteellisenä laitoksena vahvistui. Filosofisen tiedekunnan perinteinen rooli perus- ja alkeisopetusta antavana tiedekuntana säilyi vahvana 1850-luvulle saakka. Käännekohtaa sen asemassa ja koulutuksen ammatillistumisessa merkitsivät vuoden 1852 yliopistostatuutit, joita Klinge (sama, 402) pitää yliopiston 350-vuotisen historian suurimpana muutoksena. Ne toivat uuden tiedekuntajaon ja rajoittivat yleissivistävän jakson laajuutta. Yleisen pohjatutkinnon, filosofian kandidaatin tutkinnon, ala rajattiin aiemman kaikkien aineiden sijasta viiteen. Samalla heikennettiin latinan asemaa ja kehitettiin modernia julkaisukäytäntöä (Klinge 1980b, 188). Tuon jälkeen tutkintoon ei saanut ottaa aineita toisesta tiedekunnasta. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto oli tässä erikoistumiskehityksessä tuolloin selvästi edellä Ruotsin yliopistolaitosta.

Yliopiston tämänsuuntainen muutos liittyi osaltaan Venäjän hallitsijan pelkoon vallankumouksellisesta liikehdinnästä. Luonnontieteitä suosittiin, koska humanistisia aineita ja filosofiaa pidettiin sisällöltään vallankumouksellisina (Heikel 1940, 508-512; Elovainio 1972, 247).

Tämän tutkimuksen ongelman kannalta on kiintoisaa, että ammatillis-
tumis- ja tieteellistymiskehityksen edistäjinä olivat (Klingen — 1989c,
402 — mukaan) olennaisesti pietarilaishenkiset korkeat virkamiehet, ei
yliopisto tai sen professorikunnan enemmistö. Kysymys oli osaltaan
siitä käsitysten erisuuntaisuudesta, josta Alapuro (1988, 28) toteaa, että
perinteisen laaja-alaisen klassisen koulutuksen korostus joutui konflik-
tiin sen byrokraattisen katsantokannan kanssa, että yliopiston tulisi
jakaa ammatillista harjaannusta valtion virkoihin.

Snellman kuului laaja-alaisen oppineisuuden puolustajiin. Kirjoi-
tuksissaan "Virkamiesten valmistus yliopistoissa" (*Litteraturblad* n:o 6
1856, *Kootut teokset* VI, 67-77) ja "Yliopisto ja pääkaupunki" (*Litteratur-
blad* n:o 4 ja 5 1857, *Kootut teokset* VI, 139-184) hän torjui kiivaasti
tehtäväkohtaisia taitoja jakavan koulutustyyppin ja vaati koulutusta,
joka "harjaannuttaisi luonnetta ja kykyä" omakohtaiseen tiedonhankin-
taan. Snellman kannatti saksalaista järjestelmää, jossa virkatutkinnot
suoritettiin yliopiston jälkeen asianomaisessa virastossa. Snellmanin
mielestä yliopiston tehtävänä oli kouluja sivistyneitä luonteita ja valmis-
taa kansalliseen tehtävään. Tähän liittyen hän sanoi (*Kootut teokset* VI,
160-162) yliopistosta, ettei se ole tieteellinen tutkimuslaitos, vaan
tieteellinen opetuslaitos, ja että se on tutkimuslaitos vain sikäli, että
todella tieteellinen opetus edellyttää opettajalta tutkimusta. Filosofia oli
Snellmanin yliopistokäsityksessä tärkein tiede.

Snellmanin koulutuksellinen orientaatio edusti saksalaista *Bildung*-
ideaa. Hän myös piti Preussissa toteutettuja käytännöllisiä ratkaisuja
esikuvanaan yhtä hyvin virkamieskoulutuksen kuin oppikoulun ja
opettajankoulutuksen osalta. Tässä on kiinnostava vertailukohta Suo-
meen. Tiukkaotteinen byrokraatia näissä kahdessa yhteiskunnassa ei
nimittäin tuottanut samanlaisia ratkaisuja virkamiesten koulutuksessa.
Saksalainen "sivistysporvaristo" toteutti saksalaisen idealismin mukais-
ta koulutusihannetta, jossa filosofialla ja humanistisella oppineisuudella
oli keskeinen sija. Suomessa "pietarilaishenkiset virkamiehet" korostivat
käytännön taitoja. Mutta pietarilaiset vaikutteet tuskin olivat ainoita
syitä tämänkaltaiseen korostukseen aateli-byrokraattien piirissä. Uudis-
tusmielinen Aleksanteri I itse kannatti yleissivistävää ja filosofispainot-
teista virkamieskoulutusta sen kaltaisen juridisen koulutuksen sijasta,
mikä Suomessa toteutui. Voidaan yhtäältä päätellä, että hallinnon toi-
mivuuskriisi suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuosina jopa pakotti
johtavat virkamiehet korostamaan käytännöllistä koulutusta hallinnon
rationalisoimiseksi. Ilmeistä myös on, että aatelin perinteinen habitus
vaikutti käytännölliseen suuntautumiseen. Suomalaisella aatelilla ei ol-
lut laajaa ja vankkaa oppisivistyksen historiaa. Sen suvuista suuri osa

oli korotettu säätyyn sotilasansioiden perusteella. Olipa aatelia 1700-luvulla ritarihuonejärjestyksessä jopa kielletty hakeutumasta papiston perinteisille alueille.

Käytiin laaja-alaisen sivistyksen ja ammattitehtäviä ja sitä tukevan erikoistuvan ja välineellisen tieteen välistä kamppailua, jonka Weber katsoi "kaikkien aikansa koulutusta koskevien perustavien väittelyiden takana olevaksi ydinkysymykseksi". Vastakkain oli kaksi yhteiskuntaryhmää, joiden molempien juuret olivat traditionaalisessa yhteiskunnassa.

Luku VI

PADOT MURTUVAT 1855-1900-luvun alku

1. Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen

Vuosi 1855 oli muutoksen rajalinja. Aleksanteri II nousi maaliskuussa Venäjän valtaistuimelle. Krimin sodassa kärsityn tappion jälkeen käynnistyi hänen johdolla Nikolai I:n hallitsijakaudesta suuresti poikkeava, tosin suhteellisen lyhyeksi jäänyt yhteiskunnallinen ajanjakso. Häviö sodassa pakotti myös Venäjän luopumaan jyrkästä konservatismista ja omaksumaan liberaaleja painotuksia yhteiskuntapolitiikassa. Liberalisoinnin kausi kulminoitui maaorjuuden lakkauttamiseen vuonna 1861. Ammattikuntalaitos purettiin vuonna 1865. Suunnanmuutos heijastui nopeasti Venäjän Suomen-politiikkaan, ja liberalisointi ulottui politiikasta talouselämään ja koulutukseen.¹

Fennomaanit ja liberaalit saivat toimintavapauksia. Huomattava osa senaatin johdosta korvautui maltillisilla liberaaleilla ja suomenmiehisillä. Vuoteen 1858 mennessä lähes kaksi kolmasosaa senaatin jäsenistä oli vaihdettu uusiin (ks. Ruutu 1980, 67; Kekkonen 1987, 39). Useat aatellisbyrokraatit saivat väistyä johtoasemista, ja paikkansa säilyttäneiden oli sopeuduttava uuteen vapaamielisempään suuntaukseen.²

¹ Suomessa esiintynyttä liberalismia ei tule rinnastaa *laissez faire* -opin mukaiseen liberalismiin esimerkiksi 1800-luvun Yhdysvalloissa. Sen mukainen liberalismi johti siellä kaikenlaisien monopolien purkamiseen, muiden muassa ammatillisten monopolien. Sama *laissez faire* -ideologia läpäisi koko yhteiskuntaelämän. Suomessa liberalismi sai yhteiskuntaelämän alueen mukaan eriytyneet merkitykset.

² Snellman ivasi monen aatellisbyrokraatin muuttaneen suuntaa kummallisen helposti ja ennusti kaiken muuttuvan entiselleen, mikäli Nikolai I:n kaltainen hallitsija tulisi uudelleen valtaan (ks. Kekkonen 1987, 39). Vuoden 1868 käänne osoitti Snellmanin olleen ainakin osittain oikeassa.

Snellman valittiin senaattoriksi vuonna 1863. Samana vuonna säätyvaltiopäivät kokoontuivat ensi kerran sitten 1809-10. Talouselämässä suurimmat reformit toteutettiin 1850- ja 1860-luvuilla (Kekkonen 1987). Täydellinen elinkeinovapaus säädettiin vuonna 1879.

Yhteiskuntasuhteet tulivat aikaisempaa paljon liikkuvammiksi ja moninaisemmiksi. Johtavien ryhmien valta-asemissa tapahtuneiden käänteiden ohella valtaryhmät muuttuivat sisäisesti menettäen traditio-naalista luonnettaan, kun teollisen yhteiskunnan tendenssit vahvistuivat. Vanhat säätyrakenteet alkoivat murtua. Säätyjen rajat ja säätykategoriat hämärtyivät. Wirilanderin mukaan (1974, 394) aateliston privilegit purkautuivat "lähes olemattomiin" 1860- ja 1870-luvuilla. Aatelis-säätyyn kuulumattomien virkamiesten määrä kasvoi, ja aatelisten osuus keskushallinnon korkeammasta virkakunnasta laski vuoden 1850 53 prosentista 26 prosenttiin vuonna 1880 ja 19 prosenttiin vuonna 1900 (Mikkeli 1954, 49). Vielä jyrkemmin romahti aatelisten osuus upseeris-tossa (Jutikkala 1956, 130). Perinteisiä ammattialojen rajoja ylitettiin nyt yleisesti. Aatelisten määrä tavanomaisilla papiston virka-aloilla oli lisääntynyt jo 1840-luvulla, mutta se kasvoi voimakkaasti edelleen 1850-luvulla (Wirilander 1974, 195). Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyk-sessä yliopiston opettajille ja virkamiehille sekä oppikoulunopettajille annettiin oikeus lähettää edustajansa pappissäätyyn. Yhteiskunta oli muuttumassa sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi, jonka johta-va kerros oli entistä selvemmin "yläluokkaa", säätyläistöä, ilman tark- karajaisia säätyluokkia. Sanan "säätyläistö" rinnalle ja sitä korvaamaan alkoi työntyä termi "sivistyneistö" (Wirilander 1974, 396-398). Tämän "herrasväen" ero rahvaaseen ja keskiluokkaan oli kuitenkin vielä 1880-luvulla jyrkkä (ks. Jutikkala 1956, 137-138).

Varsinaisesti vuoden 1855 poliittisen käänteiden jälkeen alkoi kehittyä sosiaalisesti ja taloudellisesti uudentyypinen *kansalaisyhteiskunta*. Tähän asti vallinnut suoraviivainen byrokratiajohtoisuus joutui antamaan vähitellen periksi, ja valtiosta erillinen järjestö- ja kansalaistoiminta alkoi voimistua ja vaikuttaa yhteiskunnan osa-alueiden kehitykseen. Yhdistystoiminta vapautui asteittain siitä holhouksesta ja kontrollista, joka välitystyyppisine organisaatioineen oli luonteenomaista vuosisa-dan alkupuoliskolle (Stenius 1987, 205-344). Fennomaanisen liikkeen voimistuminen johti sivistyneistöryhmien väliseen kielitaisteluun, johon myös rahvasta vedettiin mukaan. Syntyi uudenlainen valtio — yhteis-kunta -suhde, jota Kyösti Pekonen (1983, 15) pitää modernin politiikan rakenteellisena perustana. Pekonen katsoo modernin politiikan olevan toisistaan eriytyneiden valtion ja yhteiskunnan eron ja yhteyden jatkuvaa "organisointia". Myös byrokratia "alistuu" tälle uudelle suh-

teelle (sama, 17). Se ei voi enää toimia kansalaisyhteiskunnasta riippumatta, vaan sen on tavalla tai toisella otettava huomioon kansalaisyhteiskunta, sen alueella esiintyvät poliittiset liikehännät, ja pyrittävä sopeuttamaan toimintansa niihin. Byrokratian ja kansalaisyhteiskunnan keskinäinen suhde on tarkastelukeyhenä koulutuksen sekä professioiden kehityksen erittelyssä.

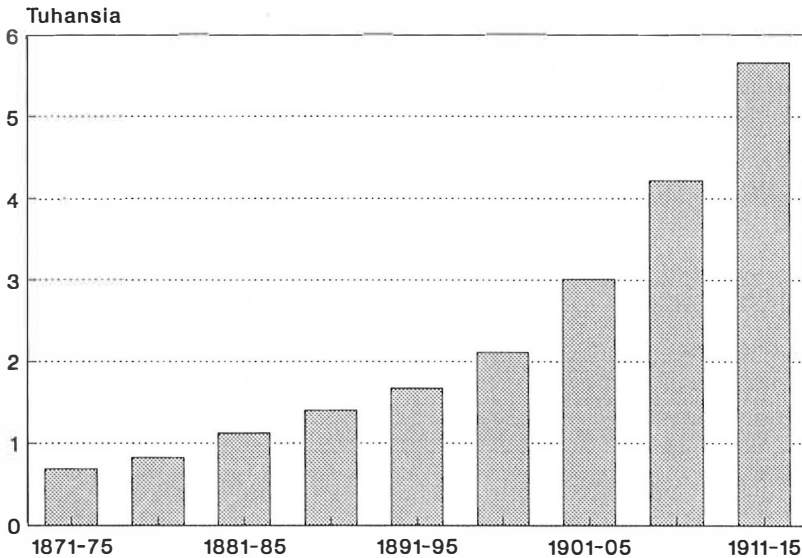
Yliopistoon johtava koulutus ja yliopisto ovat huomioni keskeinen kohde. Perustelen valintaa seuraavilla seikoilla:

(1) Oppikoulun alueella tapahtui nyt merkittäviä muutoksia, jotka voidaan liittää säätyjen asemissa ja valtasuhteissa tapahtuneisiin muutoksiin. Oppikoulua koskevat muutokset johtivat varhaiseen rakennemuutokseen myös korkeakoululaitoksessa. Päivi Elovainio (1974, 11-12) katsoo Peter Floran (1972, 299-303) vertailun perusteella, että Suomessa korkeakoululaitoksen rakennemuutokset, esim. sen voimakas määrällinen laajeneminen, tapahtuivat aikaisemmin kuin muualla Euroopassa. Korkeakouluopiskelijoiden lukumäärän kasvu nopeutui Suomessa *ennen* 1910-luvulle ajoittunutta voimakasta teollistumista, kun taas muualla Euroopassa opiskelijoiden lukumäärä alkoi kasvaa voimakkaasti vasta teollistumiseen liittyneiden demokratian laajentamisvaatimusten yhteydessä.

Heikki Waris (1947, 240) pitää *yliopistoon johtavan* koulutuksen murrosta peräti 1800-luvun lopun "suuren yhteiskunnallisen murroksen" tärkeimpänä tekijänä.

(2) Yliopisto oli edelleen professioiden tärkein koulutusinstituutio, vaikka myös erillisiä ammatillisia oppilaitoksia perustettiin. Jo aikaisemmin oli perustettu kadettikoulu ja teknillisiä oppilaitoksia. Vuosittain jälkipuoliskolla perustettiin lisää erityiskouluja: maatalouskouluja, kauppaoppilaitoksia, kansakoulunopettajain seminaareja ja sairaanhoitajaoppilaitos. Yliopisto säilytti muihin oppilaitoksiin nähden ehdottoman statusasemansa. Yliopiston ulkopuolisista oppilaitoksista ensimmäisenä korkeakoulun statuksen sai Polyteknillinen opisto, joka muutettiin Teknilliseksi korkeakouluksi vuonna 1908. Kauppaopisto muutettiin Kauppakorkeakouluksi vuonna 1911. Yliopistoon johtava oppikoulu muodosti edelleen professioiden keskeisen vaikkakaan ei ainoan koulutuksellisen infrastruktuurin. Siinä tapahtuneet suuret muutokset vaikuttivat paljon myös professioiden kokonaisuuteen.

Kuvio 3. Yliopiston opiskelijamäärä 1871—1915

Lähde: Alapuro 1973, 19

(3) 1800-luvun lopun koulutusmurroksen dynamiikka luonnehtii tärkeällä tavalla yhteiskuntadynamiikkaa myös yleisemmin. Johtavien ryhmien ja erityisesti fennomanian tarkastelu on edellytys professioiden hierarkkisessa statusrakenteessa tapahtuneen osittaisen muutoksen ymmärtämiseen. Tämä tarkastelu johdattaa tutkimuksen keskeiseen kysymykseen traditionaalisten ja modernien piirteiden keskinäisestä suhteesta ja luonteesta professionaalisen järjestelmän kehityksessä.

(4) Koulutuksen murroksen erittely on myös välttämätöntä erityisesti oppikoulunopettajan ammatin kehityksen ymmärtämiseksi.

2. Sääty-yhteiskunnan jatkuvuus ja murrokset

Vaikka vanhat säätyrakenteet heikkenivät ja mahdollisuudet uudentyyppisen kansalaisyhteiskunnan synnylle aukenivat, tietyt traditionaaliset elementit säilyivät vahvoina. Talouselämän vapauttamistoimenpiteistä huolimatta teollisuus kehittyi hitaasti (vertailevasta näkökulmasta, Alapuro 1985, 41-43). 1800-luvun jälkipuoliskolla Suomi oli vahvasti agraarinen yhteiskunta.

Taulukko 8. Väestö toimialoittain 1820, 1870, ja 1920, prosentteina

	1820 %	1870 %	1920 %
Maanviljelys ja metsätalous	88	83	71
Teollisuus	4	6	15
Kauppa ja liikenne	4	5	11
Tuntematon	4	6	3
Yhteensä	100	100	100

Lähde: Manninen 1976, 81.

Sahateollisuuden ekspansio 1870-luvulla ei johtanut nopeaan teollistumiseen; olennaisempi merkitys oli 1890-luvun talouskasvulla. Perinteisen yhteiskunnan jatkuvuutta ilmentää myös poliittisen päätöksentekokoneiston pitkään säilynyt yläluokkainen luonne. Vanha säätyedustuslaitos, säätyjen tärkein privilegio (Jutikkala 1956, 121), jota on kuvattu yhdeksi maailman konservatiivisimmista edustuslaitoksista vuosisadan taitteessa (Brotherus 1968, 73), säilyi perusrakenteeltaan muuttumattomana vuoden 1906 radikaaliin eduskuntauudistukseen saakka. On laskettu (Noponen 1964, 25), että vuonna 1890 yli 70 prosenttia väestöstä oli vailla mitään mahdollisuutta vaikuttaa säätyvaltiopäivien kokoonpanoon. Talonpoikaissäädyn vaikutusvalta valtiopäivillä kasvoi vasta vuosisadan lopussa.

Vähälukuisen säätyläiskerrostuman (vuonna 1870 sen osuus oli vain 1,5 prosenttia väestöstä) etuoikeutettua asemaa ylläpiti ja pitkitti

Venäjän harjoittama Suomen-politiikka. Sen yleinen johtoajatus oli separatististen pyrkimysten vaimentaminen ja uskollisten voimien vahvistaminen suuriruhtinaskunnassa. Viimeksi mainittujen asemaa pönkitettiin ja samaan aikaan varmistettiin — usein voimakkaasti painostaen — että suuriruhtinaskunnassa valtaa pitävät torjuivat separatistiset ja muut uhkaavat tendenssit tehokkaasti. Vuosisadan jälkipuoliskolla tämä politiikka sai vaihtelevia sisältöjä, jolloin yhtäältä tukipolitiikan ja toisaalta tukahduttamispolitiikan kohteet vaihtelivat. Yksi yhteiskunnallinen ja ideologinen suuntaus, radikaali poliittinen liberalismi, joka pyrki yhteiskunnallisten valtarakenteiden muutokseen tai ajoi suuriruhtinaskunnan irrottamista Venäjän yhteydestä, oli kuitenkin aina enemmän tai vähemmän tukahduttavien toimenpiteiden kohteena.

Traditionaalisten ryhmien dominanssi ja sitä ilmentävä yleinen yhteiskuntakehityksen rauhanomaisuus ei merkinnyt valtataistelujen puuttumista. Yhteiskuntaelämän suunnasta ja johtoasemista käytiin kamppailua Venäjän Suomen -politiikan asettamien reunaehtojen valitessa, mutta ilman verenvuodatusta. Vuoden 1855 jälkeen nousi valtiolliseen elämään vaikuttaviksi voimiksi kaksi yhteiskunnallista aatetta: *fennomania* ja *liberalismi*.

Liberaalit aatteet olivat saaneet kaikupohjaa 1840-luvun jälkipuoliskolla ja vuosi 1848 oli ilmeisesti tärkeä vedenjakaja (Juva 1950, 76-92; Kekkonen 1987, 319). Vuoden 1848 jälkeen suuri osa opiskelijoista luopui vanhasta kulttuurikeskeisestä suomenmielisyydestä kääntyen liberalismiin suuntaan (Selleck 1961, 150-151). Poliittisen murroksen tapahtuessa liikkeeseen kuului myös ei-traditionaalisten professioiden jäseniä, kuten lääkäreitä, luonnontieteilijöitä, metsäasiantuntijoita ja insinöörejä, sekä myös perinteisen hallinnollisen ja tieteellisen hierarkian ulkopuolista yläluokkaa (sama, 168-169). Selleckin mukaan tämä liberalismi piti karkeasti ottaen englantilaistyyppistä parlamentaarista järjestelmää esikuvanaan vaatiessaan muutoksia poliittisiin rakenteisiin (sama, 151). Liberaalit yhdistivät kieliohjelman vallitsevien poliittisten auktoriteettisuhteiden purkamista koskevaan vaatimukseen (Rommi 1986, 176-177). August Schauman esitti vuonna 1852 kansallisuus-käsitteen (nation) korvaamista kansa-käsitteellä (folk), joka tarkoittaisi kaikkia Suomessa asuvia ja pitäisi suomen ja ruotsin kieliä tasavertaisina. Schauman katsoi (Selleck 1961, 155-156), että maan yksikielistäminen loukkaisi ruotsinkielisten ihmisoikeuksia. Johdonmukaisesti hän oli myös sitä mieltä, että suomenkielinen rahvas oli vapautettava kielellisestä, koulutuksellisesta ja sosiaalisesta sorrosta.

Poliittisesta liberalismista on erotettava taloudellinen liberalismismi, jota Jukka Kekkonen (1987, 314-341) mukaan edustivat lähinnä intressiryhmät, joiden omien etujen mukaista talouselämän vapauttaminen oli. Uutta teollisuutta edustavien johtomiesten vaikutusvalta kasvoi 1850-luvun puolivälin jälkeisiä talousuudistuksia valmisteltaessa. Tähän ryhmään kuului myös teollisuudessa toimivia aatelisia. Talouselämän liberalisointia kannattivat myös lähinnä talonpojisto ja ei-privilegioitu porvaristo (sama, 73-79, 106). Aatelisto ei ollut yhtenäinen. Sen keskuudessa talouselämän liberalisointia *vastustava* linja sai vuosien 1863-64 valtiopäivillä eniten tukea virkamiehistön piiristä ja maanomistajista. Konservatiivien kantajoukkoon kuului 1860-luvulla samoin kuin myöhemminkin 1870-luvulla byrokration ylimmän kerroksen virkamiehiä (sama, 118-119, 142, 244) sekä privilegioistaan hyötyvää porvaristoa (sama, 129-135, 181-190, 249-259). Talouselämän sääntelystä vapauttamisen kannalla oli 1840-luvun kirjoituksissaan muun muassa Snellman, joka valtio-opissaan katsoi markkinoiden vapauden kartuttavan parhaiten kansallisvarallisuutta. Hän hyökkäsi jo 1840-luvulla muun muassa ammattikuntalaitosta vastaan (sama, 31-37). Snellman näyttää säilyttäneen talouden liberalisointia puoltavia näkökantojaan ainakin niiltä osin kuin hän katsoi sen hyödyttävän tavallista kansaa ja pienyrityksiä (sama, 164-165, 171, ks. myös 293 ja 324).

Näkökantojen huomattavat yhtenevyydet monissa kysymyksissä näiden liikkeiden alkukaudella mahdollistivat sen, että fennomaanit ja liberaalit toimivat yhteisessä rintamassa 1850-luvun lopulle saakka. Akuutti kiista puhkesi 1850-luvun puolivälin jälkeen eräiden ns. radikaali- tai nuoriliberaalien katsoessa Krimin sodan avaavan Suomelle mahdollisuuden Venäjältä irtautumiseen. Heidän edustamansa *skandinavismi* sai jyrkän tuomion suomalaiskansallisilta "oikeaoppisilta" fennomaaneilta (Selleck 1961, 159-163). Repeämä tapahtui vuosina 1857-58, kun Snellman asettui julkisuudessa vastustamaan skandinavismia ja separatismia. Hän toisti ja täsmensi kansallisen ohjelmansa kielellisestä yhtenäisyydestä ja kansan koulutuksesta sekä varoitti ruotsalaisuudesta uhkatekijänä suomalaisuudelle. Tukijakseen hän sai nuoren Yrjö Koskisen. Taistelu päättyi vuosien 1863-64 valtiopäivien jälkeen fennomaanien voittoon keisarin tukiessa heitä. Venäjällä käännyttiin jälleen poliittisten liikkeiden tiukentuvaan kontrolliin panslavismin aatteiden vallatessa alaa ja liberalismiin vastaisten mielialojen voimistuessa.

Fennomaanit soveltuivat liberaaleja paremmin Venäjän etunäkökohtiin, sillä heidän keskuudessaan ei esiintynyt separatistisia pyrkimyksiä, eivätkä he ylipäättään pyrkineet radikaalisti muuttamaan vallitsevaa

yhteiskuntarakennetta. Fennomaanien johtohenkilöistä Venäjä sai turvallisen ja kyseisenä ajankohtana rooliinsa entistä johtoa paremmin soveltuvan liittolaisen.³

Fennomaanit kuitenkin alistettiin uudelleen valtiollisella tasolla 1860-luvun jälkipuoliskolla, kun konservatismi Venäjällä jyrkkeni. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin vuonna 1866 vanhoillinen Nikolai Adlerberg. Senaatin kokoonpanoa muutettiin konservatiiviseen suuntaan, ja eräiden muiden fennomaanien ohella myös Snellman joutui jättämään senaatin vuonna 1869. Vanhoja aatellisbyrokraatteja ja entiselle hallitsemistavalle muita uskollisia johtomiehiä nostettiin jälleen johtotasemiin. He omaksuivat uuden tilanteen rohkaisemina vuotta 1855 edeltävän kauden kaltaisia asenteita. Tällä oli olennainen merkitys muun muassa koululaitoksen kehitykseen.

Seuraava käänne tapahtui vuonna 1882, kun fennomaanit ja maltilliset liberaalit nousivat Aleksanteri II:n murhan jälkeen jälleen valtiollisiin johtotasemiin Aleksanteri III:n toteuttaman poliittisen suunnanmuutoksen jälkeen. Vanhoillinen kenraalikuvernööri Adlerberg erosi. Suomen kieli julistettiin toiseksi viralliseksi kieleksi.

3. Fennomanian sosiaalinen luonne

Snellmanin luoma filosofinen kansallisuusoppi säilyi fennomaanisen liikkeen teoreettisena oppina suhteellisen muuttumattomana 1800-luvun jälkipuoliskolla. Snellman muistutti *Litteraturobladet*-lehdessään vuonna 1858, että fennomaanisen liikkeen keskiössä olivat koulutuskysymys ja kielellinen yhtenäisyys (Snellman, *Kootut teokset* VI, 247-259, 261-269). Käytännön sosiaalisena voimana fennomania kuitenkin koki muutoksia: (1) Se sai asemia byrokratiassa, sopeutui toimimaan siinä

³ Nyt vuorostaan fennomaanit vakuuttelivat uskollisuuttaan tsaarille — kampailtiin keisarin suosioista. Tilannetta läheltä seurannut Arvid Järnefelt kuvaa sitä näin: "Tässä kohden fennomaanisten johtomiesten ei tarvinnut menetellä suinkaan omaatuntoansa vastaan. He olivat kaikki vanhoillisia vakaumukseltansa. Esivallan kunnioittaminen, alamainen uskollisuus, uskontoon perustuva monarkkivallan tunnustaminen oli ikään kuin heidän toinen luontonsa. He eivät vain olleet tähän asti ymmärtäneet tehdä siitä numeroa. Mutta nyt tuli tämä heidän luonnollinen ominaisuutensa tosi tarpeeseen. Eipä majesteetti saisi tietoonsa muuta kuin ilmitotuuden, jos hän saisi tietää, että hänen persoonansa todelliset, uskollisimmat ystävänsä ja kannattajat Suomessa olivat fennomaanit eivätkä nuo liberaalit, jotka täällä nyt olivat vallassa, nuo vapaamieliset, jotka kannattivat monarkkia vain politiikkansa vuoksi" (Järnefelt 1982, 252).

ja oppi käyttämään hyväkseen näitä asemiaan pyrkiessään kielipoliittisten päämäärien saavuttamiseen; (2) sen oli mukauduttava ja pyrittävä hankkimaan joukkoonsa modernisoituvan yhteiskunnan uusia, muun muassa talouden piirissä toimivia ryhmiä; (3) tehokkuutensa takaamiseksi sen tuli valtiopäivien jälleen kokoontuessa organisoitua poliittiseksi puolueeksi (Selleck 1961, 144-145).

Seikka, jolla oli keskeinen merkitys fennomaaniselle liikkeelle ja erityisesti sen aktiiviselle johdolle, oli vuosisadan puolivälin jälkeen tapahtunut yläluokkaistuminen. Yrjö Koskisen (G. Z. Forsman) ja *Helsingin Uutiset* -lehden ympärille ryhmittynyt joukko edusti perinteisen oppisäädyn ylempää kerrostumaa ja oli katsomustavaltaan vanhoja fennomaaneja konservatiivisempaa (Selleck 1961, 166-168; ks. myös alaviite 3). Juuri tämä ryhmä vaati äänekkäimmin pesäeroa liberaaleihin.

Fennomaanien ja liberaalien vastakkaisuus voidaan ymmärtää sosiologisesta näkökulmasta (ks. Selleck 1961, 168-169). Koskinen ja monet muut uuden fennomaanisen ryhmittymän johtajat edustivat traditionaalisen yhteiskunnan yläluokkaista oppisäädyä, liberaalit taas uuden yhteiskunnan ydinryhmiä, talouselämää ja uusia professioita, joskin heihin kuului myös aatelisia huomattavimpia sukuja myöten (sama, 168; Juva 1950, 138). Ensiksi mainitut orientoituivat traditionaalisen yhteiskunnan mukaisesti. He kokivat uudet ryhmät uhkana ja vastustivat perinteisten rakenteiden murtamista. Liberaaleille puolestaan yhteiskuntaelämän kaikinpuolinen vapauttaminen oli menestyksen ehto. Aatelisten mukanaoloa jälkimmäisessä ryhmässä selittää osaltaan heidän lisääntynyt aktiivisuutensa talouselämässä. On huomattavaa, että 1870-luvun lopussa aatelisto säätyinäkin kannatti elinkeinoelämän vapauttamista (Kekkonen 1987, 243-244). Vastustajat säädyn sisällä löytyivät lähinnä valtionhallinnon ja intelligentsian piiristä.

Taistelu liberaaleja vastaan 1850-luvun lopussa ja 1860-luvun alkuvuosina sekä 1860-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut suunnanmuutos Venäjän Suomen-politiikassa tekivät fennomaanien aseman hankalaksi. He tarvitsivat liittolaista ja kääntyivät — erityisesti säätyvaltiopäivien kokoontumisen jälkeen — aktiivisesti toisen perinteisen luokan, vaurastuneen talonpoikaiston puoleen, jonka edustus säätyvaltiopäivillä oli erityisesti suurtilallisten varassa (Alapuro 1973, 17-18).⁴ Itsenäinen

⁴ Suurtilallisiksi nousseiden lounaissuomalaisten talonpoikien vauraus alkoi olla huomionarvoista. Erityisesti moni rustholli, kuten moni tavallinen perintötilakin paisui viljelyksiltään ja metsäalaltaan monen vanhan kartanon veroiseksi tilaksi. Vuonna 1864 poistettiin viimeisetkin lainsäädännölliset esteet talonpoikien toteutta-

talonpoikaisto kansakunnan sosiaalisena ytimenä kuului liikkeen alkuperäiseen oppiin, mutta nyt tämä käsitys kehittyi tunteenomaiseksi ideologiaksi, jota on kuvattu osuvasti "rakkaudeksi massoihin". Fennomaaneilla oli liittolaissuhteessa määräävä osa, sillä talonpoikaiston oma poliittinen aktiivisuus ei ollut vielä kyllin tietoista ja voimakasta synnyttääkseen erillisen vahvan ideologian. Fennomania saattoi tarjota talonpoikaistolle ideologian, joka ilmensi puhtaasti fennomaanista yhteiskuntakatsomusta (Selleck 1961, 170-171).

Liittoutuma edusti aitoa *hegemonista projektia* (käsitteestä, Heffren 1982, 156). Kysymys oli pyrkimyksestä "valtablokin" uudelleenrakentamiseen uudelta sosiaaliselta perustalta. Kuten hegemonisen projektin synnyssä yleensä, projektia johtanut ryhmä pyrki pitkäaikaisen kriisissä ylittämiseen valtiollisen vallan uudelleenmäärittämisen kautta. Tämä hegemoninen projekti oli sosiaaliselta olemukseltaan täysin vastakkainen kuin vuosisadan taitteessa Yhdysvalloissa toteutunut: kun Yhdysvalloissa nouseva monopolikapitalismi liittoutui nousevien keskiluokkien kanssa, Suomessa liittoutuma tapahtui kahden traditionaalista yhteiskuntaa edustavan sosiaalisen kerroksen kesken kolmatta traditionaalista kerrosta sekä tietyin osin myös nousevaa porvarillista yhteiskuntaa ilmentänyttä suurteollisuutta vastaan.

Fennomaanien asemat valtion johdossa vahvistuivat jälleen Aleksanteri III:n valtaannousun jälkeen vuonna 1882, ja vuosisadan loppuun mennessä hallitsijan intresseihin liberaaleja paremmin soveltuva fennomania oli saavuttanut tukevan otteen kaikista yhteiskunnallisen toiminnan aloista. Fennomaanien tavoite, väestön enemmistöön kulttuurisesti kytkeytyvä yläluokka, oli toteutumassa nopeasti. Vaikka säätykierto toi myös uutta ainesta johtavaan kerrostumaan, vanha aatelis-, porvaris- ja varsinkin pappissuvuista koostuva yläkerros pysyi maan johdossa itsenäistymiseen ja aina toisen maailmansodan päättymiseen asti. (Klinge 1978c, 331-332 ja 1975, 92-93; Alapuro & Stenius 1989, 17-18)

Fennomaanisen liikkeen johdon ideologian sosiaalinen luonne traditionaalisen yhteiskuntaryhmän, oppisäädyn, ideologiana käy hyvin selville sen johtomiesten esittämistä näkemyksistä. Kun liberaalit tähdensivät talouselämän ja teollisuuden ensisijaisuutta, niin Snellman ja Koskinen kieltäytyivät hyväksymästä porvarillisen eliitin johto-

mien säätyläistilojen ostoilta. Venäjän vallan päättyessä (suur)talonpojilla oli hallussaan yli puolet entisistä rälssi- ja säteritiloista (Jutikkala 1958a, 343-344). Maanomistusmuutokset kuluttivat suurttalonpoikain ja aateliskartanoiden omistajain statuseroa ja myös vauraista talonpojista alkoi tulla "herrasväkeä".

asemaa tieteelliseen eliittiin nähden. Snellman katsoi vuonna 1858 kansallisen riippumattomuuden kasvavan kansallisesta tietoisuudesta eikä teollisesta kehityksestä, sillä hänen mukaansa kansallisuuden moraalinen perusta kytkeytyy lujemmin intellektuaaliseen kuin materiaaliseen kulttuuriin. Kansakunnan säilyminen oli riippuvaista intelligentsian edustajien patrioottisista asenteista, ja vapaa talonpoikaisto taas oli taipuvaisempi omaksumaan patrioottisia asenteita kuin "rikas porvaristo", joka hänen mielestään oli tosiolemukseltaan ja pyrkimyksiltään kosmopoliittinen (Snellman, Kootut teokset VI, 100-102, 196, 199-202; VII, 62; Selleck 1961, 171-172).

Klinge (1978c, 114) kuvaa 1880-luvun alun fennomaanista johtoa ylipäätään "konservatiivis-agraarisen elämänmenon puolestapuhujaksi", joka vastusti uskonnonvapautta, sukupuolten välistä tasa-arvoa ja liberalismia. Koskislaiten fennomaanien ohjelma ei sisältänyt vaatimuksia vallinneen yhteiskunnallisen järjestyksen muuttamiseksi. Se ei vaatinut valtarakenteiden hävittämistä, vaan oli itse valtiokeskeistä (Alapuro 1987, 458). Fennomaanijohtajat eivät olleet sen valmiimpia luovuttamaan johtoasemia kouluttamattomalle talonpoikaistolle kuin "materialistiselle" porvaristolle (Selleck 1961, 173). Fennomaaninen ohjelma sisälsi talonpoikaiston oikeuksien lisäämisen ohella ajatuksen heidän asteittaisesta sosiaalisesta nousustaan sivistyneistöön, mutta vastusti vallitsevan sivistyneistökerrostuman kertakaikkista korvaamista.⁵ Vallitseva valta-asetelma tuli kumota — muodollinen yhteiskuntajärjestys säilyttäen — pääosin vain siinä mielessä, että valtio tuli alistaa patrioottisen intelligentsian johtoon (Alapuro 1988, 95 perustaen tutkimukseen: Selleck 1961, 147, 173-77, 184, 189, 204; Wuorinen 1935, 273; myös Järnefelt 1982, 252, 282). "Herrasäädyn suomalaistamisen"⁶

⁵ Snellman katsoi, ettei siirtyminen suomalaiseen kulttuuriin voinut tapahtua maata hallitsevan ruotsinkielisen sivistyneistön syrjäyttämisen tietä; se tuhoaisi kulttuurin. Nousun talonpoikaistoluokasta sivistyneistöön tuli tapahtua sosiaalinen kerros kerrokselta sukupolvittain. Tämä takaisi kulttuurin säilymisen. Luonnollinen järjestys olisi se, että talonpoikaista kodista siirryttäisiin ensi vaiheessa porvarilliseen elinkeinoon, ja sitä seuraavassa polvessa virkamiesuralle ja muihin oppilisiin tehtäviin (ks. Niemi 1969, 56-57).

⁶ Arvid Järnefelt (1982, 282) kuvaa isänsä, aatelissäätöisen eversti Aleksandr Järnefeltin fennomaniaa sanomalla, ettei siihen kuulunut mitään pyrkimystä luokkien tasa-arvoisuuteen. "Se oli kyllä rakkautta suomalaisuuteen, mutta kansanvaltaisuutta se ei ollut. Sen alkuperäisenä pohjana oli intohimoinen pyrkimys oikeuden toteuttamiseen kotoisen Karjalan suomalaista rahvasta kohtaan ja sen ihanteeksi tuli suomalaisen sivistyneistön luominen ylimyksellisessä, ei kansanvaltaisessa merkityksessä." Sen ihanteisiin kuului "suomalainen vapaaherra, suomalainen kuvernööri, suomalainen maamarsalkka, senaattori".

esitti tavoitteena yliopiston dosentti E. K. Ehrström niinkin varhain kuin 1821 (Hytönen 1908, 9).

Fennomaanisen liikkeen sisällä kehkeytyi 1870-luvulla repeytymä, jolla oli 1880-luvulta lähtien suuri vaikutus uusien yhteiskunnallisten ajatustapojen ja sosiaalisten sekä taloudellisten toimintamuotojen esiinmurtautumiseen. Uusi virtaus kytkeytyi läheisesti myös yliopistokoulutuksen murrokseen ja professioihin. Nuoret ylioppilaat ja yliopiston dosentit syyttivät 1870-luvun puolivälistä lähtien koskislaisia fennomaaneja myöntyväisyydestä Venäjää kohtaan. Lauri Kivekkään johdolla yläluokkaiset *K.P.T.* -ryhmän perustaneet (kirjainyhdistelmä on tulkittu lyhenteeksi sanoista "koko programmi toimeen") opiskelijanuoret esittivät radikaalin kieliohjelman (Klinge 1978c, 59-93). Tämän tutkimuksen kannalta näitä tärkeämpi seikka on, että uudet ryhmät — *K.P.T.* -ryhmän lisäksi myös *Valvoja*-lehden ympärille ryhmittyneet intellektuellit — olivat yhteiskunnalliselta ajattelultaan koskislaisia paljon liberaalimpia. Klinge (1978c, 74) ilmaisee vanhojen ja nuorten fennomaanien eron huomauttaessaan, että kun Yrjö Koskinen kääntyi johtavaa yläluokkaa vastaan, koska se oli ruotsinkielinen, niin Kivekäs kääntyi heitä vastaan siitä syystä, että he edustivat yläluokkaa. Radikaalifennomania suhtautui vallitsevaan yhteiskunnalliseen järjestykseen kriittisemmin kuin klassinen liberalismi (sama, 80). Valtaa vaadittiin kansalle — siis suomenkieliselle maalaisväestölle.

Aleksanteri III:n nousua valtaan koskislaiset fennomaanit Yrjö Koskinen johdolla saivat valtiollisia johtoasemia. Vasta heidän jälkeensä tuli nuorten vuoro 1890-luvulta lähtien. Liike perusti vuonna 1890 *Päivälehd*en ja järjestäytyi 1894 valtiolliseksi puolueeksi. Sen vaatimuspiiriin kuuluivat suomen kielen aseman radikaalin parantamisen ohella sosiaalisia uudistuksia, uskonnonvapaus ja myös äänioikeuden laajentaminen.

4. Johtavat statusryhmät ja oppikoulu

Taistelu oppikoulusta

Niin erilainen kuin professioiden kehitys vertailuyhteiskunnissa olikin, kaikille niille oli yhteistä professioiden tärkeimpänä koulutusperustana toimineen korkeakoululaitoksen nopea laajeneminen 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Vuosina 1870 - 1900 yliopisto-opiskelijoi-

den määrä kasvoi Britanniassa 3,2-kertaiseksi, Saksassa 2,6-, Venäjällä 2,5- ja USA:ssa 3,1-kertaiseksi (Jaraus 1983, 13). Suomessa yliopisto-opiskelijoiden määrä kasvoi vielä nopeammin. Ylioppilaiden määrä suurin piirtein nelinkertaistui kyseisenä aikavälinä. Niinkin varhain kuin vuonna 1886 E. G. Palmén varoitti sivistyneen proletariaatin muodostumisesta (Palmén 1886, 324-325).⁷ "Ylioppilastulvan" vastustamisen äänenpainot vahvistuivat 1900-luvun ensi vuosina (Klinge 1978c, 171; Kivinen 1988, 35-37).

Suomea koskeva lukumäärä vaatii täsmennyksen. Suomessa, toisin kuin monissa muissa maissa, kaikki ylioppilaat merkittiin vuoteen 1918 saakka yliopiston kirjoihin, eikä luku siten ilmoita läsnäolevien määrää. Vuosisadan taitteessa ja alussa läsnäolevia opiskelijoita oli yliopistossa noin 1300 ylioppilaiden määrän ollessa noin 2000 (Hjelt 1907, 11, 48). Syksyllä 1907 läsnäolevien määrä ylitti kahden tuhannen ja vuonna 1915 kolmen tuhannen rajan. Myös ottamalla huomioon pelkän läsnäolevien opiskelijoiden määrän Suomi ylti kansainvälisessä vertailussa korkealle: 1910-luvun puolivälissä Suomessa oli 100 000 asukasta kohden 94, Tanskassa 88, Ruotsissa 87 ja Norjassa 67 yliopisto-opiskelijaa. (Klinge 1978c, 171-172)

On siis oikeutettua puhua korkeakoulutuksen murroksesta Suomessa. Sen lähempi tarkastelu osoittaa, että opiskelijakunnan koostumus muuttui usealla rintamalla: (1) *Kielimonopoli* särkyi 1870-luvun lopulta lähtien, ja suomenkielisten ylioppilaiden määrä saavutti kymmenkunta vuotta myöhemmin ruotsinkielisten määrän. Tasaväkistä kamppailua kesti noin kymmenen vuotta vuosisadan viimeisiin vuosiin saakka, jolloin suomenkielisten osuus lähti selvään kasvuun. (2) Yliopisto avautui myös sosiaaliselta taustaltaan *laajemmille väestöpiireille* niin ikään 1870-luvun viimeisistä vuosista lähtien, vaikka yhteiskunnan eliittiryhmät säilyttivätkin asemansa opiskelijain tärkeimpänä rekrytointipohjana. Opiskelu yliopistossa tuli vuosisadan taitteesta lähtien selvästi aikaisempaa suuremmassa määrin mahdolliseksi alemmalle virkamiehistöille, talonpoikaistolle ja jossain määrin myös tehdastyöväestölle (Hjelt 1907, 10-11). (3) Myös *sukupuolen mukainen* monopoli särkyi. Naisten osuus yliopisto-opiskelijoista alkoi 1890-luvulta lähtien kasvaa nopeasti. Murros on mielenkiintoinen muun muassa siksi, että

⁷ Palmén (1886, 324) kiinnitti huomiota epäsuhtaan yliopiston ja käytännöllisten alojen opiskelijamäärän välillä. Hän arveli, että tuskin missään muussa maassa oli yhtä paljon yliopisto-opiskelijoita verrattuna käytännöllisten opistojen oppilasmäärään.

kouluhallinnossa olivat johtoasemassa koskislaiset fennomaanit, joiden arvomaailmaan sukupuolten välinen tasa-arvo ei kuulunut.

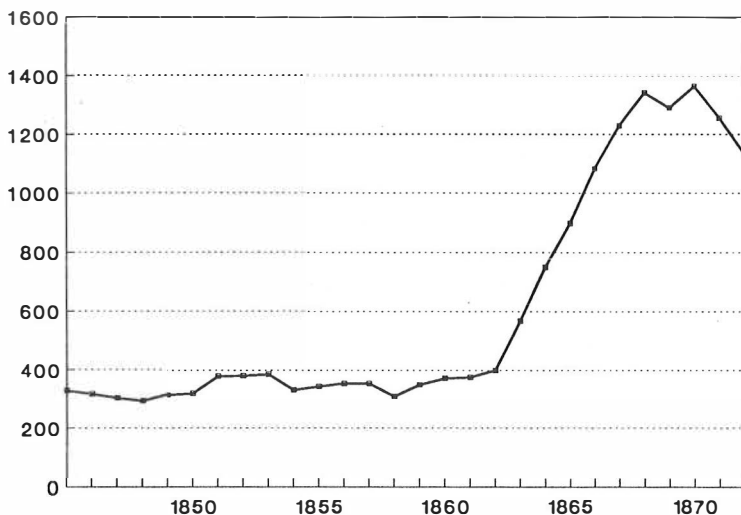
Krimin sodan jälkeiset mullistukset Venäjällä käynnistivät uudistuspolitiikan. Keisari kehotti vuoden 1856 Suomen-matkallaan senaattia ryhtymään toimenpiteisiin kouluolojen kehittämiseksi ja erityisesti maaseudun sivistystason nostamiseksi (Nurmi 1966, 15). Jo samana vuonna annettiin pitkään suunniteltu uusi kouluasetus. Seuraavana vuonna annettiin määräys uudesta neliluokkaisesta alkeiskoulusta, jonka kahdella alimmalla luokalla opetus tuli antaa suomeksi, yläluokilla taas ruotsiksi (Palmén 1889, 573). Vuonna 1858 perustettiin ensimmäinen osin suomenkielinen lyseo Jyväskylään, ja alulle pantiin myös muita vastaavia hankkeita. Snellmanin johdolla määrättiin vuonna 1865, että vuodesta 1868 lähtien tulisi jokaisen opettajaksi aikovan hallita riittävästi suomen kieltä pystyäkseen käyttämään sitä opetuksessa. Määräys koski kaikkia oppikouluja ja lukioita (Palmén 1889, 579; Hanho 1955, 250-251; se ei kuitenkaan ehtinyt toteutua). Vuonna 1869 kouluhallinto erotettiin lopullisesti kirkosta. Muutama vuosi aikaisemmin (1866) oli järjestetty kansakoululaitos.

Eräät byrokraatian johdossa asemansa säilyttäneet aateliset asettuivat vastustustamaan suomenkielisten koulujen perustamista. von Haartman, joka tosin joutui vuonna 1858 eroamaan vaikutusvaltaiselta senaatin talousosaston varapuheenjohtajan paikalta, vastusti suomen kielen aseman parantamista koulukielenä (Hanho 1955, 235). Muiden ohella senaatin talousosaston jäsen Federley katsoi suomenkielisen yläalkeiskoulun tarpeettomaksi, sanoen sen tuottavan vain vahinkoa suomea puhuville lapsille (Vuorela 1980, 249). Mutta toisin kuin nämä entisen koulutuspoliittisen linjan säilyttäneet byrokraatit, byrokraatian johtoon päässeet liberaalit ja fennomaanit saivat vihdoinkin äänensä kuuluviin. Koulukysymys kuului fennomaanien ohjelman ytimeen.⁸ Koulun kehittämistyötä kuvaa kaiken kaikkiaan se, että vuonna 1869 valtion oppikoululaitoksesta aiheutuneet menot olivat peräti kymmenkertaiset vuoden 1857 menoihin verrattuna (Hanho 1955, 363). Yliopis-

⁸ Yrjö Koskinen esitti vuonna 1865 suomenkielisen koulun merkityksen seuraavasti: "Suomenkielisiä kouluja tarvitaan vielä enemmän sen vuoksi, että ainoastaan niiden kautta maamme voipi saada semmoisia virkamiehiä, jotka todella panevat suomalaisen virkakielen toimeen. Mutta tämäkään ei ole tehtävän muutoksen viimeinen tarkoituserä. Perimmäisenä aatteena on se, että suomalaisten koulujen kautta meille on kasvatettava uusi sukupolvi sivistyneissä säädyissä, — uusi herrasääty, joka ei enää ole kielensä ja ajatusmuotojensa puolesta kansasta eronneena — sanalla sanoen: uusi suomenkielinen sivistys." (Koskinen, "Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia" I, 188-200; sit. Rommi & Pohls 1989, 85)

toon johtavien oppikoulujen oppilasmäärä kasvoi räjähdysmäisesti 1860-luvulla.

Kuvio 4. Oppilaiden määrä yliopistoon johtavissa oppikouluissa 1845—1872

Lähde: Hanho 1955, 364, liite 1

Oppilasmäärän kasvu pysähtyi 1860-luvun lopussa ja kääntyi jyrkkään alamäkeen vuosikymmenen taitteessa. Malinin (1902, 323-325) esittämät tiedot osoittavat oppilasmäärien laskeneen valtionkouluissa aina vuoteen 1878 saakka. Käänteeseen voidaan tulkita johdonmukaiseksi seuraukseksi poliittisesta käänteestä Venäjällä ja siihen liittyneestä suuriruhtinaskunnan johtavien yhteiskuntaryhmien keskinäisissä suhteissa tapahtuneesta muutoksesta. Pian Nikolai Adlerbergin kenraalikuvernööriksi nimittämisen jälkeen senaatin kokoonpano alkoi lähestyä vuotta 1855 edeltänyttä tilaa (Ruutu 1980, 79; Palmén 1889, 580-581). Snellman ja V. Furuholm joutuivat eroamaan senaatista vuonna 1868.

Byrokratian johdon rajoitustoimenpiteiden kohteena olivat suomenkieliset oppikoulut. "Ruotsinkielisen yläluokan" "luonnonmukaista"

etuoikeutta korkeampaan koulutukseen ja aseisiin puolusteltiin lehti-kirjoituksilla. Toimenpiteistä päätettiin säädyiltä suljetuissa suppean byrokraattiryhmän kokouksissa, ja kenraalikuvernööri antoi tukensa niiden tekemille päätöksille. Tätä vastahyökkäystä on useissa tutkimuksissa (Hanho 1955; Niemi 1969; Härkönen 1982) kuvattu yksityiskohtaisesti. Tässä tyydytään yhteenvetoon.

Suomenkielisiä kouluja lakkautettiin, kun taas uusia ruotsinkielisiä kouluja suunniteltiin ja perustettiin (ks. Palmén 1889, 160; Palmén 1890, 163, 167; Hanho 1955, 257-263, 322-323). Vuonna 1869 perustettu kouluylhallitus (siitä yksityiskohtaisesti, Rein 1899, 665-672; Hanho 1955, 134-178, 257-264, 305-363; Härkönen 1982) oli suunnitelmien takana. Kouluylhallituksen johtajan Casimir von Kothenin ylijohtajakauden jälkeen vuonna 1874 maassa oli vain kolme yliopistoon johtavaa suomenkielistä oppilaitosta (Hämeenlinnan normaalilyseo sekä Jyväskylän ja Kuopion lyseot), kun taas ruotsinkielisiä vastaavia oppilaitoksia oli kahdeksan.

Opettajat olivat jo kauan esittäneet vaatimuksia kirkosta erillisen kouluhallinnon perustamiseksi. Opettajankokouksissa tehtiin esityksiä kirkon valvonnasta riippumattoman keskushallituksen perustamiseksi. Sen puheenjohtajaksi esitettiin yliopiston varakansleria ja jäseniksi kuutta yliopiston professoria, joista yksi olisi kasvatustieteen professori, sekä kolmea ammattiaan harjoittavaa opettajaa (Hanho 1955, 135-138, 159; opettajankokousten kannoista 1860-luvulla, Härkönen 1982, 2-6). Opettajien esittämä tiedemies- ja professiokeskeinen malli siis muistutti lääkärin ammatin hallinnollista järjestämistä ja *Collegium Medicum*in asemaa. Snellman asettui kuitenkin vastustamaan ehdotusta, ja tästä samoin kuin eräistä muista syistä (ks. Hanho 1955, 158-165) keskushallituksen perustaminen viivästyi. Viivästyminen oli kohtalokasta, sillä kun kouluylhallitus vuonna 1869 perustettiin, se sai uudessa poliittisessa suhdanteessa täysin toisenlaisen aseman ja merkityksen kuin opettajat olivat esittäneet. Ylihallituksen johtoon ei asetettu tiedemiestä, vaan ministerivaltiosihteeri Armfeltin myötävaikutuksella (Härkönen 1982, 14-21) aatelisbyrokraatti Casimir von Kothén, joka hieman aikaisemmin oli nimitetty yliopiston varakansleriksi. Ylihallituksen muista jäsenistä kahden tuli edustaa maan ylimpiä virkamiehiä, yksi olisi kansakoulujen ylitarkastaja ja kolme muuta oppikoulujen yli-

tarkastajia. von Kothenin tiukkaotteisesti johtama⁹ kouluylhallitus otti koululaitoksen tiukkaan kontrolliinsa, ja kenraalikuvernööri alisti yllhallituksen jäsenten määräämisen omaan määräysvaltaansa (Hanho 1955, 168-170; Ruutu 1980, 80). Koulujen opettajat menettivät oikeuden osallistua rehtorin vaaliin; opetussuunnitelmat alistettiin senaatille ja kenraalikuvernöörille. Yllhallitus ilmoitti tehtäväkseen muun muassa "kiinteästi katsoa kurinpidon perään näissä oppilaitoksissa ja tarkasti valvoa, että oppilaille annetaan oikea käsitys alamaisen velvollisuudesta ja kunnioituksesta esivaltaa kohtaan" (Ruutu 1980, 80; myös Hanho 1955, 207 ja Iisalo 1984, 30-33). Suomenkielen asemaa oppikoulussa alettiin heikentää huolimatta kaikkien säätyjen vastustuksesta (Hanho 1955, 199-204, 351-354). Yliopistoon johtavien oppilaitosten oppilasmäärä laski (kuvio 4). Koko 1870-luvun ajan valtion oppikoulumenojen kasvu oli suhteellisen hidasta (Heikkilä 1985, 43). Vuoden 1882 poliittisen käänteen jälkeen kasvu alkoi jälleen kiihtyä. von Kothenin kannattajineen pystyi pysäyttämään fennomaanien koulupoliittisen offensiivin.¹⁰

von Kothenin edustaman kerrostuman¹¹ ja muiden samoin ajattelevien yhteiskuntakäsitystä ilmensi myös yllhallituksen suunnittelema linjakako säätyläisille tarkoitettuun yliopistoon johtavaan oppikouluun ja keskiluokille tarkoitettuun reaalikouluun. Toteutetussa oppikoulureformissa alkeiskoulut ja lukiot yhdistettiin tieteelliselle sivistykselle pohjaa antaviksi seitsenluokkaisiksi lyseoiksi. Reaalikoulu oli kansakoulun oppimäärää täydentävä koulumuoto. Toimittiin vuonna 1871 suomen kielen asemaa koulussa pohtineen komitean vähemmistön

⁹ Kenraalikuvernööri Adlerberg tuki von Kothenia voimakkaasti sanoen, että tämä saattoi täyttää oppikoulujen uudelleenjärjestelytehtävän vain, jos hänen toimintavapauttaan ei liiaksi rajoiteta haitallisilla ja yksityiskohtaisilla määräyksillä. von Kothenin nimittäminen kouluylhallituksen johtoon, kuten sen muukin kokoonpano, sai ankaran ja lähes yksimielisen kritiikin lehdistössä (ks. Härkönen 1982, 6-13). Kothenia syytettiin aristokraatiksi ja byrokraatiksi, koulualan asiantuntemusta vailla olevaksi virkavaltaiseksi venäläismieliseksi pyrkyriksi.

¹⁰ Vaikka von Kothenin ja muut johtavat byrokraatit vastustivat fennomaaneja yhtä "raivokkaasti" kuin ennenkin, niin kuitenkin näillä kahdella ryhmällä oli myös yhteisiä intressejä. Niitä olivat koululaitoksen jako toisaalta rahvaankouluun ja toisaalta sivistyneistön kouluun ja käsitys reaalikoulun tarpeellisuudesta, kuten Härkönen (1982, 47, 136) osoittaa. Näillä byrokraateilla ei ollut syytä vastustaa fennomaanien *kaikkia* pyrkimyksiä.

¹¹ Ylijohtaja, kenraaliluutnantti von Kothenin polveutui vanhasta ruotsalaisesta, kauan aikaisemmin Suomen puolelle siirtyneestä aatellisesta upseerisuvusta. Suku oli saanut aatelisarvonsa vuonna 1681 ja korotettu vapaaherrasäätyyn vuonna 1771. Suku hyväksyttiin Suomen ritarihuoneen jäseneksi vuonna 1818. (ks. Pinello 1872, 37-38, 182)

(Lindelöf, Lagus, Estlander) esittämän kannan mukaan, että "koulujen ei tule pyrkiä edistämään siirtymistä yhteiskuntaluokasta toiseen, vaan vahvistamaan ja kehittämään sivistystä jokaisessa yhteiskuntaluokassa erikseen" (sit. Hanho 1955, 258, ks. myös 239, 304; Härkönen 1982, 42-44). Kouluylihallitus hyväksyi tämän näkökannan erityisesti oppikoulujen osalta (Hanho 1955, 260), jolle kannalle myös senaatti asettui.

Yläluokan puolustaminen ei ollut von Kothenin ainoa motiivi. Hän halusi myös perustaa maahan ammattikoulutuksen saaneen keskisäädyn (Härkönen 1982, 47). Reaalikoulun perustaminen ei tähän tavoitteeseen kuitenkaan johtanut. Mitään olennaista laajenemista von Kothenin aikana tai sen jälkeen 1870-luvulla ei ehtinyt tapahtua.¹² Reaalikoulujen oppilasmäärä kasvoi 1880-luvun alkuun asti, pysyi 700 - 1000 oppilaassa vuosikymmenen lopulle saakka ja alkoi sitten laskea ollen vuosisadan vaihteessa noin 500 (Malin 1902, 324-325).

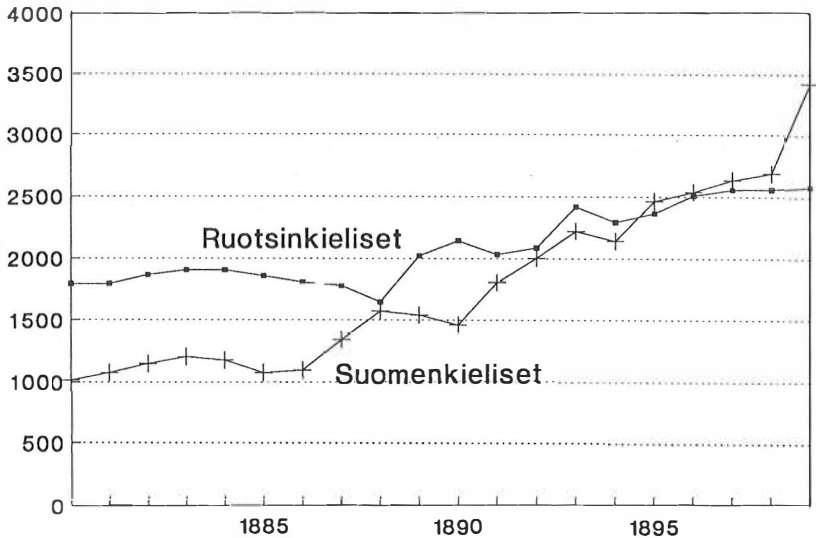
von Kothenin suunnittelema ja toimeenpanema vastaisku kykeni pysäyttämään suomenkielisen oppikoulun etenemisen, mutta vain hetkeksi. Byrokraattielitiin harjoittaman politiikan kohtalon ratkaisi kyseisen eliitin eristyneisyys ja fennomaanien onnistunut vastaoffensiivi. Yleinen mielipide ja kaikki säädyt, aatelisto mukaan lukien, asettuivat valtiopäivillä puolustamaan suomen asemaa koulukielenä (Rein 1899, 674-675; Hytönen 1908, 56-61; Palmén 1890, 164).

Pirkko Rommi ja Maritta Pohls (1989, 91-103) ovat päätyneet käsitykseen, että vallinneessa yleispoliittisessa tilanteessa fennomaanien johto arvioi "liikekannallepanon" ainoaksi mahdollisuudeksi osoittaa fennomaanien tuen laajuus ja aristokraattisen virkaeliitin eristyneisyys. Tämän puolestaan katsottiin voivan jälleen palauttaa fennomaanit valtiollisiin johtoasemiin. Koulukamppailu tarjosi otolliset puitteet voimannäytölle, ja fennomaanien johto ryhtyi toimimaan (sama, 95). Vuonna 1872 levinneet huhut von Kothenin aikomuksista lakkauttaa Jyväskylän suomenkielinen alkeisopisto saivat pian suomenmieliset ryhtymään taisteluun koulunsa puolesta. Mobilisaatio laajeni, ja byrokraatian perääntyessä perustettiin Ouluun yksityinen suomenkielinen lyseo vuonna 1874 (Palmén 1889, 160-162). Vastaoffensiivi onnistui, ja kenraalikuvernööri Adlerbergin oli pian pakko luopua von Kothenin tukemisesta, joka joutui eroamaan vuonna 1873. Byrokraatia ei enää yksin määrännyt yhteiskunnallista kehitystä, vaan *kansalaisyhteiskunta* oli voimistunut ja pystyi vaikuttamaan valtiolliseen politiikkaan.

¹² Reaalikoulujen toimintaan varatut määrärahat eivät osoita mitään olennaista kasvua kautena 1870-75 (Heikkilä 1985, 42). Vuosikymmenen puolivälin jälkeen kasvu laantui lähes kokonaan.

Byrokratian vastainen kamppailu oli kiivaimmillaan 1870-luvun lopulla. Pappissäädystä kuten myös talonpoikaissäädystä suomenkieliset olivat ensi kertaa saaneet enemmistön vuosien 1877-78 valtiopäivillä (Hytönen 1908, 69). Byrokratia joutui nyt selvästi puolustuskannalle. Vastaoffensiivi kulminoitui vuonna 1879, jolloin perustettiin neljä uutta suomenkielistä yksityistä lyseota Viipuriin, Turkuun, Poriin ja Lappeenrantaan (*Yksityisoppikoulujen...* 1911, 3, 12-13). Liikkeen kiihkeää luonnetta kuvaa se, että siihen osallistuneet suomenmieliset opettajat ja papit opettivat pitkät ajat ilman palkkaa aloittelevissa suomenkielissä opinahjoissa (sama, 85); "talonpojat uhrasivat osan sadostaan", "virkamiehet osan palkastaan" ja "ylioppilaat monet vuodet opintoajastaan" (Palmén 1889; *Yksityisoppikoulujen...* 1911, 5-6; Rommi & Pohls 1989, 96; Jutikkala 1989, 276; Heikkilä 1985, 63). Valtiopäivillä radikaaleimpana tärkeissä koulukysymyksissä esiintyi pappissäätö (Juva 1956, 129).

Kuvio 5. Yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärä 1880—1899, kielen mukaan

Lähde: Malin 1902, 328-329. Laskelmassa ovat mukana kaikki yliopistoon valmistavat oppikoulut lukuun ottamatta Mikkelin sekakielistä lyseota.

Tärkeä käänne tapahtui Aleksanteri II:n murhan (1881) jälkeen. Valtais-
tuimelle noussut Aleksanteri III kehotti senaattia ottamaan huomioon
valtiopäivien koulutuksen edistämistä esittämät toivomukset (Palmén
1890, 168). Vuonna 1882 tapahtuneet vaihdokset senaatissa, senaattori
Nordenstamin poistuminen, fennomaanien kuten Yrjö Koskisen, ja
eräiden liberaalien kutsuminen senaattiin, merkitsivät suunnanmuu-
toksen institutionaalistumista. Suomenkielisen oppikoulun laajenemisen
selusta oli nyt turvattu, mutta oppikoulua koskeva taistelu ei silti
ratkennut nopeasti. Ruotsinmielisten leiri oli merkittävästi laajentunut
ja vahvistunut 1870-luvun kuluessa. Pian puolestaan se osoitti val-
miutensa koulukamppailuun kansalaisyhteiskunnan tasolla.

Kamppailu jatkui tasaväkisenä vuosisadan viimeisiin vuosiin asti,
jolloin suomenkielisten koulujen oppilasmäärä lähti voimakkaaseen
nousuun. Ruotsinkielen kannattajat eivät pystyneet vastaamaan tähän
kasvuun.

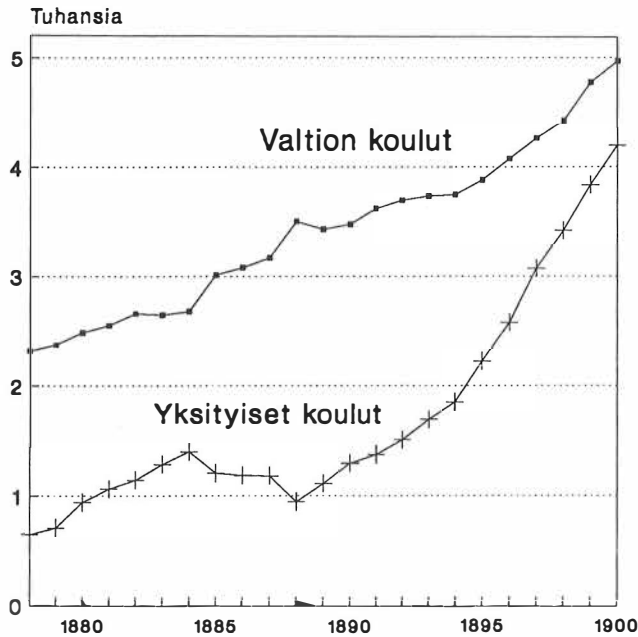
Koulutusmurroksen yhteiskuntadynamiikka

Mikä viime kädessä aiheutti voimakkaan koulutusmurroksen? Tarken-
nan käsitystäni siitä, että suoraviivainen rakenteellinen tarkastelu —
johtavien säätyjen muuttuneet keskinäiset asemat ja Venäjän vaihteleva
tuki niille — ei riitä selittämään murroksen laajuutta. Yhteiskunnan
kehitys ei enää ilmentänyt puhdasta byrokratiajohtoisuutta. Vaikutta-
viksi voimiksi byrokratian rinnalle nousivat *kansalaisyhteiskunnan*
tekijät. On tärkeää ottaa huomioon kehityksen dynaaminen puoli,
ryhmien keskinäinen kamppailu ja siinä kansalaisyhteiskunnan taso.

Koulutuksen laajenemisessa tärkeää osaa esittivät lopulta *yksityiset*
koulut. Rajaan tarkastelun yliopistoon johtavaan täysluokkaiseen
oppikouluun,¹³ jota vuodesta 1874 lähtien nimitettiin lyseoksi; muka-
na tarkastelussa ovat myös yhteiskoulut. Yksityiskouluja koskevien
tilastointipuuotteiden (Malin 1902, 320) vuoksi tarkastelu aloitetaan
lukuvuodesta 1877-78.

¹³ Koko oppikoululaitoksesta ks. Palmén 1889-90; Hytönen 1908, 84; Blomquist
1908, 224; *Yksityisoppikoulujen...* 1911, 65; Wilkama 1938, 183-184; Kiuasmaa 1982.

Kuvio 6. Yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärät 1878—1900 yksityisissä ja valtion kouluissa

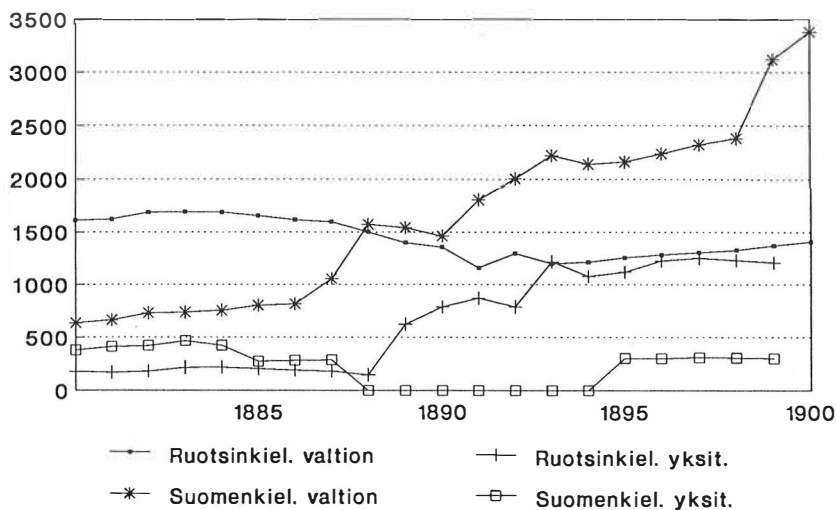
Lähde: Malin 1902, 322-325.

Yksityiskoulujen oppilasmäärän osuus yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärästä kasvoi voimakkaasti 1890-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja edelleen 1900-luvun puolella (ks. *Yksityisoppikoulujen...* 1911, 65). Nämä tiedot eivät kuitenkaan tuo esiin yksityiskoulujen koko merkitystä, koska ne eivät ota täysin huomioon koulun alkuperää. Yksityinen aloitteellisuus tuotti sen "merkillisen tosiasian" (sama, 3), että lähes kaikki vuoden 1910 aikaiset valtion oppikoulut olivat saaneet alkunsa yksityisistä kouluista. Lukuvuodesta 1883-84 alkanut yksityisten koulujen oppilasmäärän lasku ja vastaavasti valtionkoulujen oppilasmäärän kasvu ilmentävät sitä, että valtio otti haltuunsa yksityisiä kouluja, lukuvuonna 1884-85 suuren Viipurin suomalaisen yksityislyseon ja vuonna 1887-88 Turun suomalaisen lyseon (Malin 1902, 322).

Haltuunotto pelasti usein koulun horjuvan talouden (*Yksityisoppikoulujen... 1911, 3, 6-7*).

Kuvaa yksityisen aloitteellisuuden luonteesta voidaan täsmentää tarkastelemalla kieliryhmien asemaa erikseen valtion ja yksityisissä kouluissa.

Kuvio 7. Oppilasmäärien kehitys 1880—1900 yksityisissä ja valtion kouluissa kielen mukaan

Lähde: Malin 1902, 328-329. Laskelmassa ovat mukana kaikki yliopistoon johtavat koulut Mikkelin lyseota lukuun ottamatta.

Kielen mukainen tarkastelu osoittaa suuria eroja ja vastakkaisuuntaisia tendenssejä, jotka on mahdollista tulkita yhteiskuntaryhmien valta-asemissa tapahtuneiden muutosten näkökulmasta. Noin vuoteen 1884 saakka yksityinen alue oli suhteellisen laaja *suomenkielisessä* leirissä. Se oli tulosta 1870-luvun ja erityisesti sen lopun taisteluvuosista, jolloin useat suomenkieliset yksityiskoulut saivat alkunsa. Yksityisten koulujen merkityksen lasku minimaaliseksi suomenkielisellä puolella taas voidaan tulkita vuoden 1882 poliittisen käänteen näkökulmasta. Siitä

lähtien valtio alkoi antaa tukea suomenmielisille (Heikkilä 1985, 202) ja ottaa haltuunsa suomenkielisiä kouluja. Toisaalta fennomaaninen johto ei suosinut yksityistä aloitteellisuutta koulukysymyksessä, vaan katsoi valtionkoulut yksityisiä paremmaksi vaihtoehdoksi (Niemi 1969, 65). Kehityskulku oli *ruotsinkielisten* koulujen osalta täysin päinvastainen: yksityiskoulujen merkitys kasvoi ja valtionkoulujen väheni voimakkaasti 1880-luvun jälkipuoliskolla.¹⁴ Vuoden 1881 jälkeen ruotsinkielisillä ei enää ollut valtiossa samanlaista turvaa kuin aikaisemmin. Ruotsinkielisten rivejä oli harventanut heihin kuuluvien fennomaanien lasten sijoittaminen suomenkielisiin kouluihin, mikä yleistyi jatkuvasti vuosisadan loppua kohden (Jutikkala 1989, 278). Yksityisten koulujen perustamista helpotti jonkin verran koulujen valtionapujärjestelmän luominen 1880-luvun ensimmäisellä puoliskolla.¹⁵ Ruotsinkielisten voimakkain koulutusoffensiivi käynnistyi vasta vuosisadan taitteen jälkeen, muttei enää kyennyt horjuttamaan suomenkielisten määräilyvoimaa.

Nämä tendenssit tukevat tulkintaa, että koulutusmurroksen *laajuuden* taustalta on löydettävissä *keskinäisen kamppailunsa aktivoimat sivistyneistöliikkeet* kansalaisyhteiskunnan tasolla, kun taas valtion rooli jäi niihin verrattuna lopultakin suhteellisen vähäiseksi *1860-luvun jälkeen* — nimen omaan aloitteellisuuden osalta. 1870-luvun aktiivisuus on ymmärrettävä osaksi yleisempää fennomaanista "liikekannallepanoa", jonka organisatorisesti kiinteimpänä muotona ja tietynlaisena keskuksena Ikka Liikanen (1989, 132) pitää fennomaanisen johdon aloitteesta vuonna 1874 perustettua ja tuon johdon hallinnassa ollutta *Kansanvalitustuseuraa*. Pirkko Rommi ja Maritta Pohls (1989, 99) katsovat alemman sivistyneistön toiminnan Liikasen tulkintaa omaehtoisemmaksi tässä "mobilisoitumisessa".

Suuri merkitys oli sillä, että Venäjällä tapahtuneet yhteiskunnalliset ja poliittiset suunnanmuutokset tukivat vuoron perään eri osapuolia ja

¹⁴ Hjeltin miesylioppilaita koskeva aineisto (1907, 19) osoittaa, että yksityiskoulun merkitys kasvoi 1890-luvulla ruotsinkielisen leirin eri sosiaaliryhmissä lukuun ottamatta torppareista, tehtaantyömiehistä, päiväläisistä ja merimiehistä koostuvaa ryhmää, jonka osuus ruotsinkielisistä ylioppilaita oli koko jakson ajan varsin pieni ja jopa väheni jakson kuluessa (sama, 11).

¹⁵ Valtionavun merkitystä ei pidä korostaa liiaksi. Valtion oppikoulumenojen osuus kaikista menoista oli vuonna 1878 4,4 prosenttia ja 3,8 prosenttia vuonna 1899 (Malin 1902, 467). Kun valtionapu yksityiskouluille oli vuonna 1890 10 prosenttia kaikista oppikoulumenoista, kasvoi se vuonna 1900 kuitenkin 18 prosenttiin. Yksityisoppikoulua käyvien määrä oli kuitenkin jo ylittänyt valtionkoulujen oppilasmäärän (sama, 325).

vahvistivat siten ryhmien keskinäistä kilpailutilannetta. Aleksanteri II:n hallituskauden alkupuolisko vahvisti suomenkielisiä kouluja kannattavaa puolta — fennomaaneja ja tuolloin myös liberaaleja. Vahvistuneen kansalaisyhteiskunnan seurauksena suomenkielisen oppikoulun tukahduttamisyritys 1870-luvun taitteessa ei enää voinut toteutua. 1870-luvulla byrokratia tuki ruotsinmielisiä. Ruotsinmielisten rintama myös uudelleenryhmittyi: se ulottui ruotsinkielisestä talonpoikaisesta rahvaasta — fennomaanit unohtivat tyystin tämän väestöryhmän — liberaaleihin, jotka vuosien 1877-78 valtiopäivillä tekivät suunnanmuutoksen senaatin ja kouluylihallituksen kannalle (esim. Niemi 1969, 54-58, 90-104).

Venäjän säädellessä suuriruhtinaskunnan sisäistä tilaa ja tukiessa perinteistä yhteiskuntajärjestystä mahdollisuudet yhteiskunnan syviin sisäisiin konflikteihin estyivät. Kamppailu yhteiskunnan johtopaikoista säilyi pitkään yläluokan eri osaryhmien välisenä rauhanomaisena kamppailuna, johon myös rahvasta vedettiin mukaan. Ylhäältä säädely rauhanomaisuus osaltaan vahvisti kamppailun luonnetta "kamppailuna yhteiskunnan tulevasta johtokerrostumasta". Sen tärkeäksi näyttämöksi tuli korkeampi koulutus, tärkein tulevaisuuden johtopaikoille rekrytoiva instituutio.

Teollistumisen hitaus osaltaan merkitsi sitä, että teolliselle yhteiskunnalle ominaiset ristiriidat eivät Suomessa vielä vallanneet keskeistä sijaa yhteiskunnallisella näyttämöllä. Luultavasti yhteiskunnallinen kamppailu saattoi myös tästä syystä kohdistua koulutukseen, kuten Päivi Elovainio pääättelee (1974, 14). Myös Elovainion johtopäätös kielitaisteluun liittyneiden luokkakonfliktien yhteydestä koulutukseen yhteiskunnallisena kamppailukysymyksenä saa tukea edeltäneestä tarkastelusta. Esittämäni tulkinnan mukaan koulutus määräytyi jo valtiollisen aseman muutoksen jälkeen uudella tärkeällä tavalla luokkakenttänä, josta lähtien se oli tärkeä alue molemmille johtaville säädyille, aatelille ja oppisäädylle. Niiden vastakohta-asetelma muokkautui 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä laajempien rintamien "kielitaisteluksi", joissa oli mukana useita väestöryhmiä.

5. Yliopiston avautuminen

Muutokset opiskelijoiden sosiaalisessa taustassa

Yliopisto-opiskelijain syntyperässä¹⁶ tapahtuneet muutokset olivat suuria.

Taulukko 9. Yliopistoon 1871—1915 kirjoittautuneet isän ammatin mukaan, prosentteina kokonaismäärästä

	I	II	III	IV	V	VI	VII		N
	%	%	%	%	%	%	%		
1871-75	57	7	17	6	9	3	1	100	689
1876-80	51	7	16	5	10	7	4	100	826
1881-85	50	12	15	6	10	5	2	100	1124
1886-90	42	9	15	7	16	10	1	100	1403
1891-95	40	11	16	8	15	9	1	100	1671
1896-00	38	11	18	9	12	11	1	100	2114
1901-05	32	13	21	11	15	7	1	100	3012
1906-10	27	12	22	14	16	8	1	100	4222
1911-15	24	13	20	16	17	9	1	100	5656

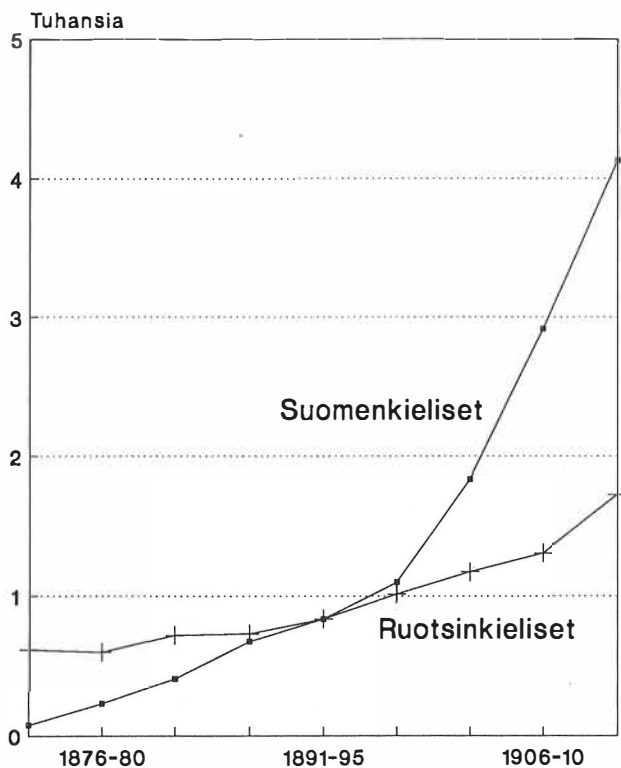
Isän yhteiskuntakerrostuma:	I	julkinen virka tai vapaa ammatti
	II	teollisuuden tai liike-elämän johtava kerros
	III	kauppiaat, käsityöläiset, työnjohtajat
	IV	toimenhaltijat, virkailijat
	V	maanviljelijät
	VI	työläiset
	VII	tuntematon tai muu

Lähde: Alapuro 1973, 19.

¹⁶ Opiskelijoiden taustaa koskevia tutkimuksia: Hjelt 1907; Björklund 1939; Ruutu 1939; Juva 1956, 116-123; Ojala 1962; Uusitalo & Alestalo 1972; Elovainio 1971 ja 1972; Alapuro 1973, 19; Wirilander 1974, jonka tiedot ulottuvat vuoteen 1870.

Virka- ja oppisäädyn asema yliopiston rekrytointiperustana laski voimakkaasti. Kaikkien muiden tarkasteltavien ryhmien osuudet kasvoivat, tosin eri aikoina. Yliopisto todella avautui uusille ryhmille. Toinen yleinen piirre on, että kaikissa sosiaaliryhmissä osuuden kasvu selittyi suomenkielisten osuuden kasvulla (ks. Alapuro 1973, 19).

Kuvio 8. Yliopistoon 1871—1915 kirjoittautuneet kielen mukaan, tuhansia

Lähde: Alapuro 1973, 19.

Suomenkielisten opiskelijoiden määrän kasvu ajoittui väestöryhmittäin eri aikoihin. Ensimmäinen voimakas lisäys koski suomenkielistä opiskäätty- ja virkasivistyneistöä, ja se käynnistyi jo 1870-luvun alku-puoliskolla.¹⁷ Talollisten ja työläisten osuudessa tapahtui hyppäyk-senomainen nousu 1880-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Suomenkie-listen kauppiaiden, käsityöläisten ja työnjohtajien ryhmässä yhtä suuri suhteellinen kasvu ajoittui vuosisadan viimeisiin vuosiin. 1910-luvulta lähtien vahvistui suomenkielisen liike-elämän eliitin asema. Se oli ainoa sosiaaliryhmä, jonka osuus kasvoi yhtäjaksoisesti ja voimakkaasti 1940-luvulle saakka (ks. Alapuro 1973, 19). Suomenkielisten toimenhaltijoi-den ja virkailijoiden osuus kasvoi ensimmäiseen maailmansotaan saakka tasaisesti, mutta pysähtyi sitten.

Talonpoikaisen rahvaan ja työläisten joukkomittainen tulo yliopis-toon oli yksi merkittävimpiä murrostekijöitä. Talonpoikien taloudelliset mahdollisuudet poikiensa kouluttamiseen olivat parantuneet maatalou-den kaupallistumisen ja metsien arvon nousun myötä (Halila 1949, 23; Alapuro 1973, 15), mutta he saivat myös tukea. Heidän opiskeluaan tuki kirkko ja fennomaaninen sivistyneistöliike taloudellisine avustuksi-neen tilanteessa, jossa vallitsi ankara pappispula. Niin ikään yksityis-henkilöt samoin kuin yliopiston johtoelimet keräsivät heille varoja, ja tukea antoi myös valtio, joskin vähäisemmässä määrin. Vuosisadan kahtena viimeisenä vuosikymmenenä talonpoikaistosta lähtöisin ol-leiden pappien määrä ylitti kaikkia muita yhteiskuntaryhmiä edusta-neiden pappien määrän (Ojala 1962, 347; Björklund 1939, 33; Juva 1956, 114-123; myös Hjelt 1907, 29). Osittain tämän tuen ansiosta teologian ylioppilaiden valmistumisprosentti kohosi muita tiedekuntia paljon korkeammaksi (Ojala 1962, 375).

¹⁷ Yksityiskohtana mainittakoon ruotsinkielisten vähentynyt määrä lainopillisessa tiedekunnassa vuosisadan taitteessa, jota ilmeisesti sortokausi uuden vuosisadan alussa paljolti selittää. Sortokausi avasi periaatteessa virat venäläisille sen jälkeen kun venäläiset oli julistettu valtiollisesti tasavertaisiksi Suomessa. Virkauraa suunnittelevien tulevaisuus ei näyttänyt tämän valossa turvatulta. Syyslukukaudella 1901 juristiksi opiskelevien määrä alkoi laskea, ja vuosien 1902-03 välisenä aikana oikeustieteellisest-tä tiedekunnasta erosi 43 prosenttia ruotsinkielisistä ja 17 prosenttia suomenkielisistä opiskelijoista. Juristiksi opiskelevien määrä oli alimmillaan keväällä 1904, jolloin se oli noin puolitoista sataa alle normaalin. Tiedekunnan ruotsinkielisten enemmistö vaihtui näinä vuosina suomenkielisten enemmistöksi. Tätä selittänee osaltaan vanha-suomalaisien saamat asemat valtiokoneistossa: suomenkielisten juristien tulevaisuus näytti ruotsinkielisiä turvatummalta. Tämän tilanteen seurauksena ruotsinkielisiä al-koi virrata matemaattis-luonnontieteelliseen osastoon (Klinge 1978c, 171-173; ks. myös Elovainio 1972, 251-252).

Pappisura näyttää kuitenkin menettäneen suosiotaan talonpoikais-
tossa jo 1880- ja 1890-luvulla.¹⁸ Talonpoikaisylioppilaita alkoi virrata
kaikkiin tiedekuntiin. Näinä kahtena vuosikymmenenä murtui siten ta-
lonpoikaisten ylioppilaiden lähinnä pappisuralle suuntautumisen vuosi-
satainen perinne. Konkreettisia syitä muutokseen olivat muun muasa
teologisen tiedekunnan vaikeutuneet tutkintovaatimukset sekä alan
työmarkkinoiden kiristyminen sen jälkeen kun pappispula oli voitettu.
Osaselitys työläisopiskelijoiden määrän kasvuun on teollisuuden kes-
kittyminen kaupunkeihin, jonne keskittyivät myös koulut. Valveutu-
neimmat työläiset olivat jo 1860-luvulta lähtien osallistuneet fennomaani-
niseen liikkeeseen ja koulujen perustamistoimintaan (Haapala 1990,
228-229).

Kummallekin ryhmälle raivasivat ideologisesti tilaa fennomanian
sisäiset uudet virtaukset, *K.P.T.* -ryhmä 1870-luvun lopusta lähtien ja
vähän myöhemmin syntynyt *Valvojan* ryhmä. Jälkimmäisen ryhmän
johtoon kuulunut E.G. Palmén vaati (1886) säätykierron edistämistä,
jotta "sivistynyt sääty" voisi säilyttää terveytensä. Monet *K.P.T.*-läiset ja
Valvojan ryhmän jäsenet kannattivat innokkaasti pääsyä alemmista yh-
teiskuntaluokista yliopistoon asti (*Valvoja*-lehden eri numerot 1880-
luvulla).

Naisten läpimurto yliopisto-opiskelussa ja asema professioissa

Rajasin sukupuolen mukaisen näkökulman kysymyksenasettelun ulko-
puolelle. Otan tarkasteltavaksi kuitenkin miesten koulutusmonopolin
murtumisen. Ilmiö on kahdessa erityismerkityksessä tämän tutkimuk-
sen yleisongelman kannalta kiintoisa. (1) Yliopiston ovet avautuivat
naisille laajassa mitassa varhain. Kuitenkin valtionjohdossa oli tärkeissä
asemissa vanhoillisia yhteiskuntaryhmiä edustavia henkilöitä, joiden
maailmankuvaan naisten emansipaatio ei kuulunut.¹⁹ Miten naisten

¹⁸ Edellisellä vuosikymmenellä teologiaa oli lähtenyt lukemaan 37 prosenttia ja
1890-luvulla vain 25 prosenttia ryhmän ylioppilaita. Aikaisemmin osuus oli ollut
selvästi yli 50 prosenttia (Ojala 1962, 374).

¹⁹ Fennomaanien asenne naisten koulutukseen sinänsä ei suinkaan ollut vas-
tustava, vaan esimerkiksi Snellman ja Yrjö Koskinen kannattivat naisten koulutuksen
lisäämistä (Wilkama 1938, 193-194; Snellmanin asenteesta ks. sama, 64-71). Tyttöjen
koulutus oli osa fennomaanien ohjelmaa: sitä pidettiin yhtä tärkeänä kuin miestenkin
koulutusta (Mantere 1899). Mutta tuossa konservatiivisessa ohjelmassa oli naisille
varattu oma paikkansa, jonka tukemiseen tyttöjen koulutuksen tuli suuntautua (ks.
tätä koskevasta Snellmanin ajatuskulusta, Mantere 1899). Sen motoksi sopsi, että

yliopistoon pääsy tuli näissä olosuhteissa mahdolliseksi? (2) Varhaisesta yliopistoon tulosta huolimatta naisten pääsy korkeammille virkapaikoille ei toteutunut muihin maihin verrattuna lainkaan aikaisin. Myös tässä näyttää olevan ristiriita. On luontevaa olettaa, että koulutus olisi avannut tien suhteellisen varhain myös korkeampiin virkapaikkoihin. Seuraavassa ei ole tarkoitus perehtyä näihin kysymyksiin niiden koko laajuudessa; pyrkimyksenä on etsiä tulkintoja edellä tehtyjen koulutusta koskevien erittelyjen valossa.

Yksittäisten, poikkeusluvalla tapahtuneiden yliopistoon hyväksymisten jälkeen yliopistossa opiskelevien naisten määrä lähti kiihtyvään kasvuun vuodesta 1893 lähtien. Vuonna 1900 otettiin kirjoihin 111 naista ja vuonna 1905 kaksinkertainen määrä, 226 (Hjelt 1907, 3). Muodollisesti naiset saivat tasavertaisen aseman miesten kanssa vuonna 1901, johon mennessä yliopistoon oli kirjoitettu jo 733 naista (Engman 1989, 16). Elovainion (1971, 268-269) mukaan naisten osuus korkeakouluopiskelijoista oli jo tuolloin eurooppalaisittain poikkeuksellisen korkea.

Taulukko 10. Naisten osuus yliopiston opiskelijoista 1890-1910

	1890	1895	1900	1905	1910
	%	%	%	%	%
Sisäänkirjoitetuista	5	15	23	32	..
Kaikista	1	5	13	16	18

Lähteet: Sisäänkirjoitetut: Hjelt 1907,3; kaikki: Elovainio 1971, 268 (Klinge - 1978c, 176- arvioi naisten osuuden lännäolevista ylioppilaista olleen 8,5 prosenttia vuonna 1897, 1908 21,4 prosenttia, 1914 23,1 prosenttia, 1917 25,1 prosenttia).

Yliopistossa opiskelevien naisten määrä kasvoi suhteellisen nopeasti 1930-luvulle asti ja heidän osuutensa — suunnilleen kolmannes vuonna 1932 — oli tuolloin kansainvälisesti katsoen verrattain korkea (*Ylioppi-lastulvan...* 1935, 20; Elovainio 1971, 268). Vuosisadan taitteen murros

naisista tuli kasvattaa kansallisuusaatteen elävöittämiä "kotien hengettäriä" (Wilka-
ma 1938, 201). *Korkeampi* koulutus ja virat eivät olleet naisia varten.

on yleisluontoinen perusta sille, että naisten osuus korkeakouluopiskelijoista on myös tänään aivan maailman kärkitasoa.

Naisten yliopistokoulutuksen yleistyminen 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa on kytketty moniin seikkoihin, kuten muiden koulutusväylien rajallisuuteen, fennomanian liberalisoitumiseen 1890-luvulla, 1900-luvun alun poliittiseen murrokseen ja äänioikeuskysymykseen, taloudellisten tekijöiden kohentumiseen ja tämän mahdollistamaan koulutukseen samoin kuin naimattomien naisten suureen määrään. On myös kiinnitetty huomiota siihen, että naiset itse esittivät läpimurrossa tärkeää osaa yhdessä liberaalien sivistyneistömiesten kanssa. (Ks. Wilkama 1938, 75-90, 186-200; Elovainio 1971, 269-270; Jallinoja 1983)

Yhtenä tärkeänä naisten yliopistoon tulon mahdollistaneena tekijänä on pidettävä *yleistä* oppikoulua koskenutta kamppailua tulevasta sivistyneistöstä. Kysymys naisten pääsystä yliopistokoulutukseen on lähempää tarkastelua varten jaettava kahteen osaan. Ensimmäinen koskee murrosta, joka alunperin avasi oppikoulun naisille. Siinä raivattiin tie myös yliopistoon. Tämä murros oli edellytys toiselle, laajemmalle murrokselle 1890-luvulta lähtien.

Kielirintamiksi järjestäytyneiden ryhmien taistelu nosti koulukysymyksen tärkeäksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi 1870- ja 1880-luvuilla, mikä vaikutti myös heräävän naisliikkeen tavoitteenasetteluun ja mahdollisuuksiin. Koulun ja sivistyksen merkityksen korostaminen nosti kunniaan opettajan ammatin, johon myös naisilla oli pääsy, ja jota kautta heillä oli ikkuna korkeampaan oppisivistykseen. Naisten itsetunto ja tietoisuus saattoivat kehittyä ja vahvistua muun muassa tässä kontekstissa.²⁰ Yleisen oppineisuuden arvostus koulutuksellisten vaihtoehtojen vähäisyyden ohella kenties suuntasi naisia korkeamman koulutuksen suuntaan tiukasti ammatillisesti eriytyneiden opintojen asemesta. Tähän suuntautumiseen naisia lienee rohkaissut myös skandinaavinen liberalismi. 1870-luvulla hahmottunut ja 1880-luvun

²⁰ Tietyissä merkityksessä tärkeä taistelu käytiin vuosikymmeniä aikaisemmin Jyväskylän opettajaseminaarista, joka Cygnaeuksen ajamana toteutettiin yhteisenä miehille ja naisille fennomaanien voimakkaasta vastustuksesta huolimatta. Opettajaseminaarista naiset saattoivat saada paitsi tiedollista sivistystä myös itseluottamusta. Monet naisasianaiset, kuten Minna Canth, olivat seminaarin käyneitä opettajia. Canth itse antoi suuren tunnustuksen juuri Cygnaeukselle. Kirjeessään Lucina Hagmanille 21.2.1892 Canth jopa sanoo Cygnaeuksen tehneen naisasian eteen "enemmän kuin kukaan muu meidän maassa" (*Minna Canthin kirjeet*, 1973, 541-542). Mainittakoon, että yksityisen tyttökoulun johtaja Elisabeth Blomqvist oli vuonna 1868 perustanut koulunsa yhteyteen kaksivuotisen koulun naisopettajien koulutusta varten. Samanlainen koulu perustettiin vuonna 1881 Helsingin suomalaisen tyttökoulun yhteyteen (*Yksityisoppikoulujen...* 1911, 16).

ensi puoliskolla järjestäytynyt Minna Canthin johtama naisliike kävi aktiivista taistelua tyttöjen yliopistoon johtavasta oppikoulusta ja vähän myöhemmin tyttöjen ja poikien yhteiskoulutuksesta (Jallinoja 1983, 32; Saarinen 1985, 51-52). Koulukysymyksestä tuli liikkeen keskeinen kamppailukysymys vallineessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa ympäristössä (ks. Wilkama 1938, 281-200).

1870-luvulla syntyneet uudet virtaukset tukivat naisten vaatimusliikettä. K.P.T.-läiset fennomaaniylioppilaat kannattivat innokkaasti naisten tasavertaisuutta miesten kanssa (Klinge 1978c, 146). Huomionarvoista on, että pappis- ja aatelissäädyn edustajat esittivät vuonna 1877 valtiopäivillä naisille oikeutta yliopistoon. Kiintoisaa on erityisesti, että radikaaleimpia olivat traditionaalisen yhteiskuntaryhmän, pappissäädyn edustajat. (Ks. Wilkama 1938, 230-231). Näitä pyrkimyksiä tuki myös yliopiston johto.

Fennomaanien ryhmästä löytyivät tosin myös ankarimmat vastustajat Agathon Meurmanin johdolla. Fennomaanien asenteet näyttävät kääntyneen laajemmin naisten emansipaatiota vastaan vain muutamia vuosia myöhemmin, pian vuoden 1882 poliittisen käänteen jälkeen.²¹ Kysymys muutoksen syistä jää tässä vaille vastausta.

Ensimmäiset yliopistoon johtavat tyttöjen ja poikien yhteiskoulut perustettiin vastustuksesta huolimatta Helsinkiin vuosina 1883 ja 1884. Koulut olivat ruotsinkielisiä yksityiskouluja.²² Ensimmäinen suomenkielinen yliopistoon johtava tyttökoulu perustettiin vuonna 1886 kuopiolaisten naisten käynnistämän rahankeräyksen turvin. Samana vuonna avattiin ensimmäinen suomenkielinen yhteiskoulu, *Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu*, johtajanaan Lucina Hagman. Vuonna 1893 yhteiskouluja oli kahdeksan, joista neljä oli Helsingissä. Yhteiskoulu-

²¹ Lukuisten fennomaanien ja pappissäädyn edustajien asenne näyttää muuttuneen vain muutamia vuosia myöhemmin, sen jälkeen kun fennomaaneja nostettiin jälleen valtiollisiin johtoasemiin. Vastustus voimistui ja oli kiivaimmillaan 1880-luvun puolivälissä ja sen jälkeen. Sen luonteesta saa kuvan Minna Canthin kirjeistä (ks. esim. kirje Emilie Bergbomille 19.11. 1883 — *Minna Canthin kirjeet*, 1973). Fennomaaneista vain liberaalein siipi tuki naisia. Sellainenkin liberaalin ryhmän kuin *Valvojan* eräät näkyvät jäsenet eivät voineet sietää naisten vapautumispyrkimyksiä, vaan reagoivat niihin kiivaasti (ks. esim. Godenhjelm 1883).

²² Minna Canth oli innokkaasti mukana niiden perustamisessa. Hänellä näyttääkin olleen hyvät suhteet kielitaistelun kumpaankiin osapuoleen. Canth totesi kirjeessään 18.11.1880 Lilli Leinbergille, että "Koska minun vanhat ystäväni ja tuttavani melkein kaikki tyynni kuuluvat ruotsalaisuuspuolueeseen ja minä olen luonnollisista syistä tuntenut vetoa toista ryhmää kohtaan, niin siitä seurauksena on, että olen hyvin ystävällisissä väleissä molempien puolueiden kanssa" (*Minna Canthin kirjeet*, 1973, 44).

muoto yleistyi voimakkaimmin 1890-luvun loppuvuosista lähtien. (*Yksityisoppikoulujen...* 1911, 19-20)

Naisliike itse raivasi tien, mutta tärkeän ennakkoehdon täytti koulukamppailun erityinen muoto, *yksityisten oppikoulujen perustamisen liike*, jonka osaksi myös yksityisten tyttölyseoiden perustaminen nivoutui. Aloite tässä asiassa oli sivistyneistöliikellä kansalaisyhteiskunnan tasolla, ei valtiolla. Naisliike käytti hyväkseen "koulumobilisaation" tarjoamia mahdollisuuksia kokonaisvaltaisesti, kuten Canthin osallistuminen ruotsinkielisten ja suomenkielisten koulujen perustamiseen osoittaa.

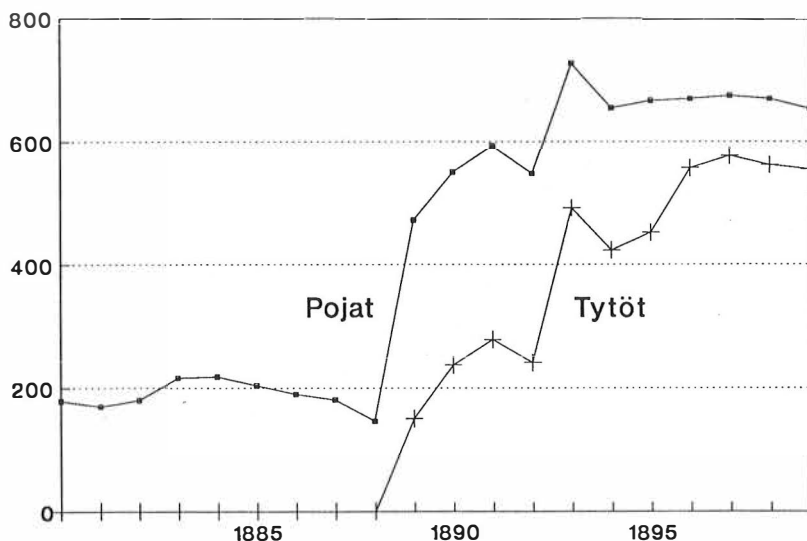
Jopa vanhoilliset vanhasuomalaiset fennomaanit peräytyivät naisten aloitteellisuuden edessä. Yrjö Koskinen katsoi valtion sallivan yhteiskoulun eräänlaisena tarkoitukseltaan hyvänä kansalaisyritteliäisyyden muotona (Heikkilä 1985, 209). Tyttölyseoiden valtionapua Koskinen asettui silti vastustamaan, mutta liberaalien senaattoreiden tuella sitä kuitenkin myönnettiin. 1890-luvun liberalismiin yleinen läpimurto raivasi loput esteet naisten tieltä. Tyttöjä hyväksyttiin perustettuihin oppikouluihin myös sen vuoksi, että oppilasluku muutoin olisi jäänyt pieneksi.²³

Muuan merkittävä naisten yliopistoon tulon *laajuuteen* vaikuttanut tekijä on syytä tuoda erikseen esiin, koska se näyttää jääneen vaille huomiota. Tyttöjen yliopistoon johtavan koulutuksen yleistymisen liittyi huomiota herättävän suuressa määrin 1880-luvun loppuvuosina käynnistyneeseen yliopistoon johtavien *ruotsinkielisten* yksityisten oppikoulujen perustamisliikkeeseen. Niiden tyttöoppilaiden määrä kohosi 1800-luvun loppuvuosina lähelle samojen koulujen poikaoppilaiden määrää. Osaltaan ruotsinkielisten tyttöoppilaiden suuresta määrästä johtui, että kun suomenkielisten uusien miesopiskelijoiden määrä yliopistossa ylitti ruotsinkielisten miesopiskelijoiden määrän ensi kertaa vuonna 1889, niin vastaava tapahtui naisten osalta vasta vuonna 1902 (Hjelt 1907, 3).²⁴

²³ Vuosina 1870-1905 yliopistoon sisäänkirjoitetuista naisylioppilaista 69 prosenttia oli käynyt yhteiskoulun tai tyttölukion, 31 prosenttia oli tullut tyttökoulujen jatko-
luokilta tai yksityisoppilaina poikakouluista (Hjelt 1907, 47).

²⁴ Viivästämyä voitaneen selittää osin talonpoikaiston konservatiivisuudella. Ainakin (suomenkielisten) talonpoikaisten opiskelijanaisten määrä nousi jotakuinkin huomattavaksi vasta 1903-05 (ks. Hjelt 1907, 48), kun ryntäys yliopistoon ryhmän miesten osalta oli tapahtunut 15 vuotta aiemmin eli 1880-luvun jälkipuoliskolla. Myös suomenkielisissä piireissä naisten tulo korkeampaan koulutukseen tapahtui ensin *yläluokan* keskuudessa (korkeammat virkamiehet, oppisäätty). Kiintoisaa on, että myöhemmin Helsingin yliopiston opiskelijakunnassa naisten osuus nousi suomenkie-

Kuvio 9. Tyttöjen ja poikien määrä ruotsinkielisissä yksityisissä lyseoissa ja yhteiskouluissa 1880—1899

Lähde: Malin 1902, 328-329.

Tie yhteiskunnan johtaviin virka-asemiin ei kuitenkaan auennut naisille nopeasti yliopistoon pääsyn jälkeen. Vaikka koulutusmonopoli murrettiin varhain, miesten virkamonomoli epäsi aina vuoden 1926 lakiin saakka ja osittain myös sen jälkeen naiselta kelpoisuuden valtion virkaan (Huhtanen 1983; Engman 1989, 17). Monessa Euroopan maassa miehinen virkamonomoli murtui Suomea aikaisemmin²⁵.

Naisten virkahistoria on pähkinänkuoressa seuraava. 1800-luvun loppupuolella vakiintui käsitys naisten kelpoisuudesta valtion virasto-

listen ryhmässä selvästi suuremmaksi kuin ruotsinkielisten ryhmässä. Vuonna 1929 Helsingin yliopistoon kirjoittautuneista suomenkielisistä ylioppilaista oli naisia 43 prosenttia, mutta ruotsinkielisistä vain 34 prosenttia (*Ylioppilastulvan...* 1935, 20).

²⁵ Norjassa naisille oli tie avautunut lähes kaikkiin valtion virkoihin 1914, Englannissa, Italiassa ja Badenissa 1919, Tanskassa 1921 ja Ruotsissa 1923 (Koskinen 1982, 51).

jen teknisluontoisiin tehtäviin. Vuosisadan taitteessa naisille alettiin vähitellen avata pääsyä myös muihin ns. palkkiovirkoihin, joita oli erityisesti posti- ja lennätinlaitoksessa sekä valtionrautateilla. Jo aikaisemmin olivat opettajantehtävät avautuneet myös naisille. Huhtasen (1983, 93-94) mukaan syyksi naisten yleistyvälle hyväksymiselle alempiin virkoihin esitettiin lisääntynyt halvan työvoiman tarve. Naistyövoiman pestaaminen tapahtui erivapausmenettelyn yleistymisen kautta. Uudistukset koskivat nimenomaan naimattomia naisia, ja niihin vaikutti naimattomien naisten suuri määrä. Vuoden 1870 vaiheilla syntyneistä naisista noin 40 prosenttia eli koko elämänsä naimattomana (Engman 1989, 17). Erivapausmenettelyn turvinkaan naiset eivät voineet edetä korkeampiin valtion virkoihin. Yleensäkin julkisen vallan käyttöä sisältäneet virat pysyivät heiltä suljettuina (Huhtanen 1983, 94; Mustakallio 1988, 78-90). Muodollinen oikeus tuomarinvirkaan myönnettiin naisille 1920-luvun lopulla.

Naisten tulo professioihin on esitetty taulukossa 11.

Taulukko 11. Naisten määrä ja osuus eräissä professioissa 1871—1930

	Kansak. opett.	Laki- miehet	Lääkä- rit	Agro- nomit	Arkki- tehdit	Eko- nomit
1871	54 36%	-	-	-	-	-
1880	196 42%	-	1 1%	-	-	-
1890	379 42%	-	..	-	-	-
1900	1075 49%	-	..	-	1 2%	-
1910	1823 49%	..	14 3%	7 1%	9 7%	1 13%
1920	2905 55%	..	40 6%	29 4%	23 12%	25 23%
1930		16 1%	90 9%	125 13%	41 16%	93 18%

Lähteet: *Kansakoulunopettajat*: Halila 1980, 168. *Lakimiehet*: Nikolainen 1976, 12. *Lääkärit*: Pesonen 1980, 373; Kauttu 1985, 125; Riska 1987, 106. *Agronomit*: Maamies 1947, 75. *Arkkitehdit*: Linko 1970. Luku tarkoittaa vuodesta 1883 lähtien valmistuneita; osuus on laskettu myös kaikista ko. vuoteen mennessä valmistuneista. *Ekonomit*: Vuorjoki 1949, 5 (vuoden 1910 kohdalla oleva luku tarkoittaa ekonomien osalta tilannetta vuonna 1912)

Monopoli säilyi kauimmin lakimiehen ammatissa, mutta viivästyminen koski myös esimerkiksi lääkärin ammattia.²⁶ Pyrkimyksiä naisten virkakelpoisuuden laajentamiseksi esiintyi ennen kansalaissotaa (Koskinen 1982, 51). Sen sijaan vuosina 1919-25 eduskunnassa ei jätetty ainoatakaan asiaa koskevaa aloitetta (Huhtanen 1983, 100). Tähän oli monia syitä, kuten yhteiskunnallinen tilanne, kansalaissodan voittaneiden konservatiivisuus, jne. Naisten virkakelpoisuuden epäämistä perusteltiin 1920-luvulla vetoamalla vakiintuneeseen periaatteeseen ja vallitsevaan käytäntöön (sama). Koulutettujen naisten vaatimukset oli myös usein aikaisemmin tyrmätty tällä argumentilla samoin kuin vetoamalla naisten "luontaisiin ominaisuuksiin".

Miehinen virkamonomopoli koski ensi sijassa ja pisimpään ylempiä valtionvirkoja, muiden muassa tuomarinvirkaa. Lakimiehen ammatti ei ylipäätään ole kansainvälisesti lukeutunut naisille ensimmäiseksi avautuneisiin professioihin (Menkel-Meadow 1989, 199-205). Mutta Suomessa asiantilaa kenties vaikuttivat muiden tekijöiden ohella tietyt yhteiskunnan statusrakenteen historialliset erityispiirteet.

Välittömästi vuoden 1809 jälkeen valtiokoneistosta ja sen korkeista viroista oli tullut yhteiskunnan statusrakenteen keskus. Maaomaisuus aatelin statuksen lähteenä oli ollut perinteisesti heikko. Aateli sai johtoasemat hallintokoneistossa. Byrokration virat korvasivat nyt paitsi maanomistusta statuslähteenä myös uhanalaiseksi joutunutta toista perinteistä statuslähdeä, sotilasammattia.

Tämä rakenteellinen perusta luultavasti vahvisti statusrakenteen patriarkaalista elementtiä. "Hallintoaateli" oli patriarkaalista paitsi aateliselta yleishabitukseltaan myös erityisen sosiaalisen "perimänsä" vaikutuksesta. Vahva sotilasidentiteetti ja vuoden 1809 kriisi vahvistivat tätä ominaislaatua. Patriarkaalista elementtiä valtiokoneiston kulttuurisena ja sosiaalisena ominaislaatuna vahvistivat myöhemmin myös keskusbyrokratiassa asemia saaneet vanhoilliset fennomaanit. Heidän

²⁶ Ruotsissa naisille oli annettu oikeus hoitaa lääkärintointia vuodesta 1870, Tanskassa vuodesta 1875 lähtien, Norjassa vuosista 1882 ja 1884 alkaen, joskaan nainen ei saanut näissä maissa hoitaa julkista lääkärinvirkaa (Pesonen 1980, 372-373). Venäjällä lääkäridiplomi myönnettiin naisille 1892. Suomessa naisille myönnettiin oikeus opiskella poikkeusluvan turvin lääkäriksi yliopistossa ja nainen saattoi päästä myös eräisiin julkisiin lääkärinvirkoihin, kuten kunnanlääkäriksi (sama, 373), ja kaupungissa sellaiseen virkaan, johon kuului vain sairaanhoito. Naisten lääkärintöiden hoitoaloja täsmennettiin lääkintöylihallituksen kirjelmässä 16.11.1896; tämäkin täsmennys sisälsi lukuisia rajoituksia. Lääkintöhallitus antoi uuden esityksen 1903, jossa se esitti kaikkia rajoituksia poistettaviksi. Vuonna 1914 muodollinen tasavertaisuus toteutui.

asenoitumistaan sukupuolten tasa-arvoisuuteen kuvaa yleisemminkin se, että senaatti fennomaanijohtaja, kirkollispäällikkö Yrjö Koskisen johdolla torjui muiden paitsi pappissäädyn vuonna 1894 esittämän anomuksen naisten ja miesten tasavertaisuudesta oppikoulun ja seminaarin opettajanvirkoja täytettäessä (Heikkilä 1985, 215-216).

Perinteisten statusryhmien pitkä vallassaolo tuki perinteistä patriarkaalista statusrakennetta. Nämä ryhmät ymmärsivät naisen miessukupuolta alemman aseman luonnollisena ja kokivat naisten tasa-arvovaatimukset uhkana yhteiskuntakäsitykselleen. Siinä missä oppikoulujen perustamisiike oli tavallaan valtiollisen johdon "ulottumattomissa", valtion johtopaikoilla olleet pystyivät kontrolloimaan paljon tiukemmin sukupuolen mukaista valtion virkojen monopolia. Vuoden 1917 vallankumous tuotti yhteiskunnallisen tilanteen, jossa jo esiin nousseet uudistuspyrkimykset keskeytyivät.

Akateemisen tutkinnon suorittaneiden naisten ryhmä ei ilmeisesti lopultakaan muodostunut vielä kovin suureksi. Varsin monet naisista — miehiä paljon suurempi osuus — nimittäin jättivät opintonsa kesken tai eivät lainkaan aloittaneet opintojaan kirjoittauduttuaan yliopistoon. Hjeltin laskelman mukaan (1907, 53) vuosina 1870-1899 yliopistoon kirjottautuneista naisista — heitä oli 519 — vain neljannes suoritti loppututkinnon, kun taas miesten vastaava osuus oli 59 prosenttia vuonna 1905. Tutkinnotta jääneiden naisten osuus oli yhtä suuri kummassakin kieliryhmässä. Loppututkinnon suorittaneiden naisten osuus yliopistoon kirjoittautuneista laski 1890-luvun lopussa alle 20 prosentin, ja Hjelt arvelee osuuden jääneen vuosisadan ensimmäisellä kymmenluvulla vain noin 10 prosenttiin sisäänkirjoitetuista (vuoteen 1907 mennessä asiasta ei voinut olla vielä varmuutta). Erityisen alhaisiksi valmistumisprosentti jäi naisten keskeisimmällä suuntautumisalalla, historiallis-kielitieteellisessä tiedekunnassa.

Syitä korkeaan keskeyttämisasteeseen ei ilmeisesti ole perusteellisesti selvitetty. Yhtenä tekijänä siihen epäilemättä vaikutti koulutusta vastaavan työn saannin vaikeus: miksi suorittaa tutkinto, jos se ei kuitenkaan johtanut koulutusta vastaavan viran saantiin. Myös patriarkaalinen kulttuuri "kielsi" naisilta yhdenvertaisen koulutuksellisen aseman miesten kanssa. Yliopiston sisäinen kulttuuri oli luultavasti yksi asiaan vaikuttaneista tekijöistä. Opiskeluaikainen avioituminen ja perheen perustaminen johtivat varmasti usein vaimon opiskelun keskeytymiseen.

6. Koulutuskulttuuri

Oppikoululaitoksen kehityksen kannalta 1800-luvun alku- ja loppupuolta voidaan luonnehtia toistensa vastakohtiksi. Kun koulutuksen rajoittamisen intressit olivat hallitsevia vuoden 1855 yhteiskunnalliseen käänteeseen asti, niin siitä lähtien koulutuksen laajentamisen ryhmäperustaiset intressit saivat aikaan lähes vertaansa vailla olevan murroksen yliopistoon johtavassa koulutuksessa. Tässä luvussa olen perustellut käsitystä, että tärkeitä näkökulmia murroksen ymmärtämiseksi ovat suuriruhtinaskunnan sisäisten valtaryhmien asema, habitus ja suhde Venäjän harjoittamaan yhteiskuntaryhmien tukipolitiikkaan. Yhtä olennaista oli uudentyypin kansalaisyhteiskunnan synty, keskushallinnon ulkopuolisten sivistyneistö- ja kansalaisryhmien järjestäytyneet toiminta.

Toisin kuin aikaisemmin, sivistyneistöryhmien kamppailu yhteiskunnan johtoasemista oli nyt paljolti kilpailunomaista. Venäjän harjoittaman yhteiskunnallisen ja poliittisen sääntelyn olosuhteissa se kana-voitui huomattavassa määrin kilpailuksi tulevasta sivistyneistöstä, siis koulutuksesta. Koulutus oli muodostunut oppisäädyn habituksen ydin-osaksi jo varhain. Tämä perinne ja fennomaanien ohjelma auttavat osaltaan ymmärtämään, että kun fennomaanit saivat toimintavapauksia ja johtoasemia byrokratiassa, koulutusarvot saattoivat entisestään vahvistua.

Koulutuksen laajenemisessa on nähtävissä selviä eroja toiseen byrokraattiseen yhteiskuntaan, Saksaan, jossa "sivistysporvaristo" toteutti jo 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kokonaisvaltaisen ja laajamittaisen koulutusreformin. Sen jälkeen kehitys oli tasaista ja myös 1800-luvun lopulla rauhallisempaa kuin Suomessa. Peter Floran kansainvälinen vertailu viittaa Suomen kehityskulun erityisluonteeseen myös laajemmassa mittakaavassa.

Jatkotarkastelun kannalta tärkeää on muun muassa se, että oppisäättyä edustavat fennomaanit pystyivät varmistamaan *Bildung*-tyyppisen koulutuksen säilymisen korkeamman koulutuksen ytimenä. Yliopisto säilyi akateemisuutta korostavana koulutusinstituutiona huolimatta suhteellisen vahvoista ammatillisista piirteistä ja ammatillistamista edustaneiden tendenssien paineesta. Johtavien fennomaanien yhteiskunta-, koulutus- ja tiedekäsitys vaikutti professionaalisen järjestelmän eri puoliin pitkälle 1900-luvulle saakka.

Luku VII

VALTIO, KANSALAISYHTEISKUNTA JA PROFESSIOIDEN MODERNISOITUMINEN

1. Profioiden modernisoituminen

Ennen muuta kaksi rakenteellista tekijää erottaa modernin profession esimodernista. Ensiksi, erikoistuneeseen tieteeseen nojautuva asiantuntemus jäsenyy ammattitoiminnan keskeiseksi pätevyys- ja oikeuttamisperustaksi. Ammatilliset ryhmät vetoavat erikoiskoulutukseen tavoittellessaan professionaalista statusta. Toiseksi, ammatti eriytyy institutionaalisesti muista yhteiskunnan rakenteista ja organisoituu oman ammatillisen järjestön ympärille.

Muutokset liittyvät toisiinsa ja perustuvat yleiseen yhteiskunnan murrokseen sen siirtyessä traditionaalisesta moderniin, liberaalisporvarilliseen vaiheeseen. Tässä yhteiskunnan muutoksessa perinteisen yhteiskunnan eriarvoisuuden mekanismi — johtavan luokan tai statusryhmän jäsenyys etuoikeuksien lähteenä — vaihtui porvarillisen yhteiskunnan muodollisen tasavertaisuuden periaatteeseen. Hankittujen ominaisuuksien merkitys vahvistui saatujen ominaisuuksien periaatteen joutuessa väistymään. Perinteiset valteryhmät menettivät vaikutusvaltaansa professioissa, eivätkä professionaaliset ammattikunnat enää voineet aikaisemmassa määrin nojautua perinteisen valteryhmän tukeen. Profioiden tarjoamien palveluiden kuviteltu ja todellinen arvo niitä tarvitseville ja niistä päättävälle syrjäytti johtavaan ryhmään kuuluminen profession aseman määräytymisen *muodollisena* periaatteena. Ammattikuntien oli mukauduttava uuteen yhteiskuntaan ja siinä vahvistuvaan hankittujen ominaisuuksien periaatteeseen.

Erikoistunut, välineellisesti suuntautunut tiede vahvisti perustaa modernille ammatilliselle professiolle ja sen edustajalle, eksperttityyp-

piselle asiantuntijalle. Tieteen välinearvon vahvistuessa perinteisen *Kultur-mensch*-koulutuksen alue vastaavasti kaventui. Klassinen oppineisuus koulutusideaalina joutui antamaan tilaa sellaiselle tieteelle, joka pyrki osoittamaan keinot käytännöllisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Talouselämän, valtion ja muiden yhteiskunnallisten instituutioiden välineellisen erityistiedon tarve mursi statusprofessioiden traditio-naalista perustaa ja heikensi myös käsityöläismäisten ryhmien tyypillistä ammatillista ominaislaatua professoissa. Formaalin koulutuksen instituutioiden jakama teoreettinen, konkreettisen tavoitteen instrumentiksi soveltuva tieto syrjäytti professioiden legitimaatiossa paitsi *Kultur-mensch*-koulutuksen myös käsityöläismäisessä oppipoikasuhteessa saadun perinnettiedon ja käytännön ammatinharjoituksessa hankitun kokemuksen. Legitimaation perusta kapeni teoreettiseksi, välineellisesti orientoituneeksi erikoistiedoksi.

Kaavio 2. Esimodernin ja modernin profession tietotyypit

ESIMODERNI PROFESSIO		
Useita mahdollisia tietotyyppejä		
1. <i>Kultur-mensch</i> -ideaalin mukainen tieto	2. Tieteellinen välinetieto	3. Käsityöläis-tieto
-Oppineisuus -Kulttuurin alkuperän tuntemus -Maailma kokonaisuutena, ihmisen olemus ja osa maailmassa	-Alkeellinen välinetieto, mahdollisesti yhdistyneenä <i>Kultur-mensch</i> - tai myös käsityöläistietoon	-Perinteenä kulkeva ja/tai välittömässä käytäntöyhteydessä luotu välineellinen tieto johon voi liittyä myös olemustietoa

MODERNI PROFESSIO
Ominaista tietoperustan yksidimensionaalisuus
- <i>Kultur-mensch</i> - ja käsityöläistiedon elementeistä puhdistettu välineellinen teoreettinen tieto - <i>Fach-mensch</i> -tietotyypin dominoivuus -Erytisyalue-keskeisyys kokonaistiedon sijasta

Ammatillisen ryhmän menestyminen riippui suuresti ryhmän kyvyistä ja mahdollisuuksista sopeutua uudenaikaiseen tietoperustaan ja sen mukaisesti koulutusinstituutioihin sekä sen kyvystä ja mahdollisuuksista käyttää niitä hyväkseen. *Kultur Mensch*-ideaalin mukaisesti järjestäytyneet profession korkean statuksen osaryhmät saattoivat tosin korkean kulttuuripääomansa ansiosta säilyttää statuksensa pitkään murroksen jälkeenkin. Sen sijaan uuden koulutusperustan ulkopuolelle jääneiden käsityöläishaarojen kohtalona oli viimeistään tässä vaiheessa syrjäytyä professioiden kentältä. Niille jäi edelleen tilaa yhteiskunnassa, mutta ei professioiden kentällä.

Sellaisten ammattikuntien sopeutuminen uuteen yhteiskuntaan oli helpointa, joiden koulutus jo perinteisen yhteiskunnan vallitessa sisälsi formaalin koulutuksen avulla hankittuja välineellisiä pätevyyskäsitteitä, ja niiden asema kilpaileviin ammatillisiin ryhmiin nähden oli myös vahva. Tällainen tilanne vallitsi useissa yhteiskunnissa esimerkiksi lakimiehen, oppikoulunopettajan ja lääkärin ammatissa.

Traditionaalisen yhteiskunnan siteiden murtuessa uudentyyppinen kansalaisyhteiskunta tuli mahdolliseksi. Mahdollisuus kansalaisten vapaaseen yhdistystoimintaan avautui. Suomessa pitkä askel tähän suuntaan otettiin vuoden 1855 poliittisen ja yhteiskunnallisen käänteen jälkeen, joskin yhdistysten perustaminen vapautui olennaisella tavalla vasta 1880-luvulla.¹ Yhtäältä tähän mahdollisuuteen, ja toisaalta professioiden yhteiskunnallisessa perustassa tapahtuneeseen muutokseen pohjautui professionaalisten ammattikuntien uudentyyppinen järjestäytyminen, omaehtoisten professiojärjestöjen synty. Järjestöjen tehtäväksi tuli toimia ammattikunnan etujärjestönä suhteessa asiakkaisiin ja ennen muuta valtioon, joka viime kädessä päätti ammattikunnan asemasta. Uusweberiläinen professiotutkimus (kuten Freidson 1970a, 1970b ja 1973; Johnson 1981; Berlant 1975; Parry & Parry 1976; Larson 1977; Larkin 1983; niiden esittely, Kontinen 1989a, 75-145) on eritellyt yksityiskohtaisesti strategioita, joita profession statusta tavoittelevat tai professionaalista monopoliasemaa suojelevat ammatilliset järjestöt käyttivät angloamerikkalaisessa kulttuurissa tuossa kehitysvaiheessa. Tässä riittää tärkeimpien menetelmien esiintuonti.

¹ Vuonna 1883 senaatille myönnettyä yhdistysten perustamisoikeutta tosin pyrittiin uudelleen rajoittamaan jo 1892, kun yhdistyksen perustamiseen vaadittiin myös kenraalikuvernöörin suostumus. Vuonna 1899 luvan myöntäminen alistettiin suoraan keisarille. Vuonna 1906 säädettiin sanan-, kokoontumis-, ja yhdistymisvapaus perustuslailliseksi oikeudeksi. Yhdistyslaki astui voimaan itsenäistymisen jälkeen 1919. (Smeds & Stenius 1989, 69)

Tehokas ulospäin suuntautuva edunvalvonta edellyttää ammatillisen ryhmän sisäistä kontrollia. Ryhmän on päätettävä jäsenyytensä kriteereistä ja suljettava ulkopuolelle kriteerejä täyttämättömät. Ryhmän sisäistä kiinteyttä ja uskottavuutta pyritään lisäämään erityisen *eettisen koodin* avulla, jossa määritellään hyvän ammattitoiminnan kriteerit ja annetaan toimintaohjeet niiden täyttämiseksi. Modernin profession strategisena peruskysymyksenä on ammattikohtainen erityiskoulutus, johon oikeus ammatinharjoitukseen kytketään. Tavoitteena on saada valtio myöntämään erityiskoulutuksen hankkineille yksinoikeus tiettyihin työtehtäviin. Tunnusomaista modernille professionaalille politiikalle on siten pyrkimys koulutukseen perustuvaan rajanvetoon kilpaileviin ryhmiin nähden. Potentiaalisten professioiden tavoitteena on anastaa profession status itselleen kehittämällä koulutusta yläpuolella olevan ryhmän koulutuksen suuntaan tai vaatimalla kentän uusjakoa.

Järjestön yksi tehtävä on sekä palveluita käyttävien asiakkaiden että ammatin professionaalista statuksesta päättävien vakuuttaminen palveluhyödykkeen arvosta. Tämän aikaansaamiseksi hyödynnetään sekä virallisia että epävirallisia vaikutuskanavia. Järjestön ajamiin strategiisiin tavoitteisiin kuuluu myös pyrkimys autonomisen aseman saavuttamiseen ja jo saavutetun autonomian varjelu. Autonomiaan voi välittömään työtilanteeseen liittyvän itsemääräämisen lisäksi kuulua esimerkiksi oikeus myöntää tai evätä profession jäsenyys.

Sovellan Suomen professioiden kehityksen erittelyyn makrososiologista tarkasteluotetta, jonka tärkeitä osatekijöitä ovat aiemmassa erittelyssä hahmottunut yhteiskunnallinen tilanne, luokkien asema ja keskinäiset suhteet sekä kansalaisyhteiskunnan synty byrokraatiohjoitessa yhteiskunnassa. Tarkastelun kohteina ovat lakimiehen, oppikoulunopettajan, lääkärin ja insinöörin ammatit.

2. Virkamieskeskeinen lakimieskunta

Yhteiskunnan huipulla

Lakimiesten ammattikunnan yhteiskunnallinen asema määräytyi 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla paljolti kahdesta tekijästä: hallintokoneiston rakentamisesta ja aatelissäädyn asemasta ja tilanteesta. Lakiprofession lujaa asemaa yhteiskunnan huipulla kuvastaa yhteis-

kunnan keskeisimmän instituution, senaatin jäsenten, senaattorien ja virkamiesten koulutustausta (taulukko 12). Molempina tarkastelujaksoina selvä enemmistö senaattoreista ja senaatin jäsenistä oli koulutukseltaan lakimiehiä. Varsin selvä osuuden kasvu toteutui yliopiston professoreiden osalta. Osa yliopistoeliitistä osallistui erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa aktiivisesti valtiolliseen politiikkaan.

Taulukko 12. Senaattorit ja senaatin jäsenet ammatin mukaan 1809—1909, prosentteina

	1809-59 %	1860-1909 %
Lakimies	63	61
Upseeri	22	19
Yliopiston professori	4	14
Muu	11	6
Yhteensä	100	100
N	81	140

Laskettu aineistosta: Bergholm (1912). Laskelmassa on huomioitu henkilön ensimmäinen jäsenyys senaatin jäsenenä tai senaattorina jakson aikana.

Mielenkiintoista on verrata tilannetta Venäjään. Olen aikaisemmin todennut, että venäläinen aateli orientoitui 1800-luvun alkuvuosikymmeninä formaalin koulutuksen vastaisesti, koska se koki virkatutkintojen uhkaavan "luonnollista", syntyperän mukaista etuoikeuttaan. Lähinnä aatelin vastustuksen vuoksi vuonna 1809 perustetut virkatutkinnot lakkautettiin vuonna 1834. Toisaalta aateli säilytti keskeisen asemansa johtavissa hallintoelimissä (vuosina 1846-55 korkeimmista viroista 70-80 prosenttia oli aatelissyntyisten hallussa — Blum 1978, 203). Ero Suomen suuriruhtinaskuntaan ei ollut vähäinen, sillä vielä 1850-luvulla Venäjän senaatin senaattoreista kolmella neljäsosalla ei ollut mitään korkeampaa koulutusta tai harjaannusta lakikysymyksissä (Wortman 1976, 60). Muutos Venäjällä käynnistyi 1850-luvulla, jolloin senaattorien virkauratausta lainopillisine koulutuksineen alkoi yleistyä.

Vuonna 1817 luodut virkatutkinnot johtivat senaatin virkamieskunnan lakimiesvaltaistumiseen.

Taulukko 13. Senaatin virkamiehet koulutuksen mukaan 1809—1909, prosentteina

	1809-59 %	1860-1909 %
Lainopillinen koulutus	74	84
Ylioppilastutkinto	16	4
Upseeri	3	1
Muu	7	11
Yhteensä	100	100
N	332	264

Laskelma perustuu Bergholmin (1912) aineistoon. Henkilön ensimmäinen virkakajon aikana otettu huomioon. Lainopillinen koulutus sisältää senaattiin vaadittavat virkamieskoulutuksen haarat.

Taulukot osoittavat, että suomalaiselle yhteiskunnalle ja sen hallintoeliitille myös myöhemmin luonteenomainen lakimieskeskeisyys oli olemassa jo suuriruhtinaskunnan ensi vuosikymmeninä. Lainopillinen koulutus ja lakiprofessio vahvistuivat senaatin virkamieskunnassa edelleen vuosisadan jälkipuoliskolla, ja lakimieskeskeisyys on senkin jälkeen säilynyt korkeimman virkaportaan ominaisuutena (Ståhlberg 1983, 95; Vartola & af Ursin 1987, 69; E. Konttinen 1991). Yllä esitetyn Venäjä-vertailun senaattoreja koskeva huomio voidaan ulottaa lievempanä myös korkeampaan virkamiehistöön. Venäjällä korkeampi koulutus ja virkamiestausta yleistyivät aatelisvaltaisessa korkeammassa virkakunnassa huomattavasti myöhemmin kuin Suomessa. Myös tämän kehityksen käännekohtana Venäjällä voidaan pitää 1850-lukua (Wortman 1976, 60-88).

Ensimmäisen säädyn piirissä lakimiesvirkamiehen ammatti korvasi upseerin ammattia myös poliittisen elämän huipulla. Upseerin ammatin asema yhteiskunnan huipulla heikkeni, vaikka senaatin jäsenistä ja senaattoreista 1800-luvun jälkipuoliskolla vielä noin viidennes oli

upseereita. Aatelissäädyn valtiopäiväedustajissa muutos näkyi senaattia paljon selvemmin. Sekä upseerien että maanomistajien määrä laski 1860-luvulla jyrkästi virkamiesedustajien kustannuksella (Koivumäki 1968, 61).

Lakimiesten korkeaa yhteiskunnallista asemaa ilmentää myös lakimiesten ensimmäisen valtakunnallisen järjestön jäsenistö. Vuonna 1862 perustettu *Juridiska Föreningen i Finland* oli järjestyksessä toinen valtakunnallinen professionaalinen järjestö. *Finska Läkaresällskapet* oli perustettu jo 1835. Helsingissä sijainneen keskusjärjestön jäsenistä yli kolmannes oli aatelisia:

Taulukko 14. Juridiska Föreningen i Finland -järjestön keskusosaston jäsenistön kokoonpano vuonna 1862

Aatelisia	35
Senaattoreita	4
Yliopiston professoreita	5
Senaatin virkamiehiä	34
Muun keskushallinnon virkamiehiä	12
Oikeuslaitoksen palveluksessa	13
Liike-elämässä	5
Upseereita ja sotilasvirkamiehiä	9
Jäseniä keskusjärjestössä yhteensä	99

Lähde: *Juridiska Föreningens i Finland Tidskrift*, vol 1 (1865), 12-13. Aatelissäädyn jäsenyys Pinello (1872):n mukaan. (Huom! Henkilö saattoi olla samalla kertaa esimerkiksi yliopiston professori ja aatelissäädyn jäsen)

Järjestön keskusosasto koostui lähinnä senaatin virkamiehistä, oikeuslaitoksessa työskentelevistä juristeista sekä yliopiston lakitieteen professoreista. Jäseninä oli usein myös monia ei-lakimiehiä, mikä osoittaa, ettei kysymyksessä ollut vielä tiukan ammatillisesti rakentunut monopoli. Se oli luonteeltaan pikemminkin yhteiskunnallista eliittiä yleisellä tasolla kokoava järjestö ja sen keskustelufoorumi. Ensimmäisenä toimintavuonna järjestöön kuului kaikkiaan 262 jäsentä.

Lakimiesprofession aseman yhteiskunnallinen perusta oli sääty-yhteiskunnassa ja sääty-yhteiskunnan johtavan statusryhmän asemassa byrokratiassa. On kiintoisaa tarkastella lakimiesten aseman muutosta johtavissa poliittisissa elimissä sen jälkeen, kun sääty-yhteiskunnan poliittinen järjestelmä kumoutui vuonna 1906. On laskettu, että ylimpään yhteiskuntaluokkaan kuuluvien osuus edustajista laski viimeisen säätyeduskunnan 82 prosentista noin kolmannekseen ensimmäisessä uudessa eduskunnassa (Noponen 1964, 59). Lakimiesten osuuden lasku oli yhdenmukainen tämän muutoksen kanssa: osuus laski 24 prosentista 13 prosenttiin (sama, 80). Selvä muutos tapahtui myös hallitusten kokoonpanossa: kun lakimiesten osuus pysyi suhteellisen tasaisesti noin 60 prosentissa jaksona 1860 - 1907, laski osuus aikavälinä 1917 - 1939 noin 40 prosenttiin (Boisman 1980, 21, 27). Nämä muutokset jäivät luonteeltaan pysyviksi (eduskunnan osalta, Noponen 1964, 80; hallitusten osalta, Boisman 1980, 22, 27). Kansainvälisessä vertailussa lakimieskansanedustajien määrä oli 1960-luvulla melko alhainen, hallituksen jäsenistä heidän osuutensa sijoittui keskivaiheille (Blom 1971, 80; Wences 1969).

Vuonna 1906 tapahtunut lakimiesten määrän väheneminen eduskunnassa oli seurausta yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvasta eduskuntauudistuksesta. Suuri osa säätyedustuslaitoksen lakimiehistä kuului sääty-yhteiskunnan poliittiseen eliittiin. Kun säätyedustuslaitos hajotettiin, tämä ryhmä menetti asemiaan. Ensimmäiseen eduskuntaan valittiin 80 sosialidemokraattista edustajaa, joista korkeintaan pieni osa oli lakimiehiä. Hallituksen jäsenistön kokoonpanossa tapahtui niin ikään muutos, joka oli yhdenmukainen eduskunnassa toteutuneen lakimiesten osuuden laskun kanssa.

Eduskuntauudistus merkitsi siis selvää katkosta lakimiesten vahvassa asemassa korkeimmissa poliittisissa edustuselimissä. Jatkuvuutta kuitenkin ilmentää lakimiesten vahva osuus myöhemmin itsenäisen tasavallan korkeimman viran, presidentin viran haltijoista. K. J. Ståhlberg ja P. E. Svinhufvud olivat vuonna 1898 perustetun *Suomalaisen Lakimiesten Yhdistyksen* ensimmäiset puheenjohtajat. Myöhemmin tasavallan presidenttinä toimi yhdistyksen varhainen jäsen J. K. Paasikivi (Ailio 1928; Pesonen 1973). Enemmistö tasavallan presidenteistä on ollut koulutukseltaan lakimiehiä. Jatkuvuutta edustaa niin ikään lakimiesten vahvana säilynyt asema korkeammassa virkakunnassa yleensä.

Ammatillistuminen

Hallinnon laajeneminen ja erikoistumiskehitys (ks. Mikkeli 1954, 47, 48, 52, 56) johti vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä siihen, että siviilihallinto vahvistui juristien sijoittumispaikkana oikeuslaitoksen kustannuksella. Muiden ammattikuntien edustajia saattoi sijoittua vain pieneen osaan hallintoviroista, kuten lääkäreitä lääkintöhallituksen tiettyihin virkoihin.

Taulukko 15. Lakimiesten sijoittuminen yhteiskuntaan vuosina 1879 ja 1898, prosentteina

	1879	1898
	%	%
Oikeuslaitos	45	33
Senaatti	14	14
Muu hallinto	22	28
Liike-elämä	4	6
Asianajo	3	5
Muu	12	14
	100	100
Lakimiehiä yhteensä	677	992

Laskelman perustana matrikelit: Schauman (1879) ja Westerlund (1898), joihin kootut tiedot koskevat elossa olleita lakimiehiä.

Liike-elämän hidasta kehitystä ilmentää sen piirissä työskennelleiden lakimiesten pieni määrä — heihin on luettu myös pankinjohtaja-lakimehet. Myös päätoimisia lakimiesasianajajia oli vähän, mikä osaltaan ilmentää asianajomonopolin puuttumista. Ryhmä "muu" koostuu enimmäkseen eläkkeelle vetäytyneistä, mutta myös vasta tutkintonsa suorittaneista, jotka eivät vielä olleet ehtineet työelämään.

Lakimiesten keskuudessa ammatillinen liikkuvuus oli ainakin tiettyssä suhteessa yleistä. Senaatin viroista oli helppo siirtyä virkaan oikeuslaitoksessa ja päin vastoin. 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä oli tavallista, että lakimiehet uransa jossakin vaiheessa työskentelivät

vähintään muutaman vuoden senaatin jossakin osastossa (E. Konttinen 1991). Liikkuvuuden mahdollisti eri tehtäviin pääsyvaatimuksena olleen koulutuksen yhdenmukaisuus. Vuodesta 1871 lähtien liikkuvuutta helpotti uusittu virkatutkintojärjestelmä, joka Klingen (1989c, 344) mukaan asetti yleisen oikeustutkinnon ehdoksi kaikkiin korkeimpiin hallinnollisiin virkoihin ja antoi pätevyyden myös oikeuslaitoksen virkoihin.

Kiinnostava on kysymys aatelissäädyn modernisaatiosta ja keski- luokkaistumisesta sekä modernin asiantuntijuuden vahvistumisesta ammattikuntaa määrittävänä tekijänä, siis professionaalistumisesta sanan modernissa merkityksessä. Tässä tosin on tehtävä professionalismitermin käyttöä koskeva varaus. En käytä sitä angloamerikkalaisen käytötavan mukaisessa vahvassa merkityksessä. Englannissa ja Yhdysvalloissa vastaavan ajan professionalismi oli markkinaperustaista *professiokeskeisyttä*: koulutusinstituutiot, tutkimuslaitokset (Yhdysvalloissa) ja professionaaliset ammattialat kehittyivät ammattikuntien taistellessa asemastaan markkinoilla. Vahvan byrokratian yhteiskunnissa tämä ei ollut mahdollista. Myös näissä yhteiskunnissa professionaaliset ammattikunnat toki pyrkivät ja myös pystyivät vaikuttamaan asemaansa ja erikoisalaansa, mutta rajoitetummin kuin Englannissa ja Yhdysvalloissa. Tässä termi "professionalismi" viittaa lähinnä asiantuntijuuteen tietoisuuden tyyppinä vastakohtana säätytietoisuudelle.

Suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuosikymmeninä lakimiesvirkamiehen habituksen keskeinen määrite oli sääty. Yliopistokoulutus oli tärkeä säätyläisyyden symboli, mitä tuonaikainen koulutus monen kohdalla "pelkkänä muotosivistyksenä" (Wirilander 1974) osaltaan ilmentää. Virkamies oli virkasäädyn edustaja eikä niinkään tietyn koulutuksen kautta hankitun erikoistietämyksen haltija ja sille omistautunut spesialisti. Sädyn rinnalla ja sen kanssa sopuoinnussa lakimiehen habituksen elementtinä vahvistui kuitenkin koulutuksen kautta hankittu asiantuntijuus. Juridiikan merkitystä vahvisti tiukan hierarkkinen byrokratia ja sille ominainen muodollisten toimintatapojen tähdentäminen, Venäjän harjoittama valtapolitiikka sekä siihen liittyvä Suomen korkeiden viranomaisten harjoittama strategia, vetoaminen lakiin ja laillisuuteen maan uhanalaisen itsemääräämisoikeuden suojelemiseksi. Henkistä kiinnittymistä erityisalueeseen edistivät lisäksi yliopisto- ja koulutuskeskeisyys sekä alan tiede-eliitin vahvistuva asema myös poliittisella kentällä 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Lakimiehen ammatti säilytti vielä 1800-luvun alkupuoliskon jälkeenkin statusprofession luonteen. Ammatin edustajat mielsivät itsensä yleensä vielä säätyläisiksi. 1800-luvun jälkipuoliskolla kuitenkin myös

moderni asiantuntijuus vahvistui lakiprofessiossa. *Juridiska Föreningen i Finland* -järjestön perustaminen vuonna 1862 merkitsi yhtä alkusysäystä lakiprofession institutionaaliselle eriytymiselle valtiosta ja virkasäädyistä. Järjestön perustamisen taustalta on löydettävissä liberaalinen aatevirtaus (Grotenfelt 1912). Ensi vuosinaan yhdistys tarjosi foorumin vilkkaalle keskustelulle ajankohtaisista yhteiskunnallisista kysymyksistä. Mutta vaikka jäsenkunta ylittikin professionaaliset rajat, järjestön perustaminen ilmentää ammatillisen elementin voimistumista. Virallisesti *Juridiska Föreningen* perustettiin lainopillisten kysymysten käsittelyä varten ja lakitietoisuuden syventämiseksi jäsenkunnassa ja yhteiskunnassa yleisemmin. Yhdistyksen säännöissä tehtäväksi ilmaistaan keskustelun herättäminen lakikysymyksistä sekä laillisuuden edistäminen yhteiskunnassa (Grotenfelt 1912). Vuodesta 1865 lähtien järjestön julkaisema aikakauslehti *Juridiska Föreningen i Finlands Tidning* keskittyi laintulkintaan liittyvien kysymysten tarkasteluun ja vahvasti siten osaltaan spesialiteetin sijaa lakimiesten habituksessa. Vuosikymmenten kuluessa järjestö sulkeutui, niin että sen jäsenistöön kuului vuonna 1911 vain harvoja ei-lakimiehiä. Vuonna 1898 kielijaon vuoksi perustettu lakimiesjärjestö, *Suomalainen Lakimiesten Yhdistys* ilmoitti säännöissään, että jäsenyyteen oikeuttaa yliopistossa suoritettu oikeustieteellinen tutkinto (Ailio 1928, 209-222; Pesonen 1973, 3). Vanhan kameraalitutkinnon ja ylemmän hallintotutkinnon suorittaneita yhdistykseen kuului vain vähän (Tarvainen 1991, 21).

Erityisalakkeskeisyyttä opinnoissa vahvasti filosofian kandidaatin tutkinnon poistaminen tutkintovaatimuksista 1890-luvun alussa. Siihen asti se oli pakollisena edeltänyt ammattiopintoja. Yleissivistävä opintojakso poistettiin myös lääkkäreiksi ja vuonna 1914 teologeiksi lukevilta. Tiedeperustaista asiantuntijuutta lakimiehenammattissa vahvistivat myös järjestöjen johdossa toimineet yliopiston lakitieteen professorit.

Lakimiesprofessio ja virkamiehen ammatti olivat kaiken kaikkiaan tärkeä väylä, joka tarjosi suurelle osalle vanhojen statusryhmien jäsenistä luontevan ja pulmattoman siirtymisen traditionaalisesta yhteiskunnasta moderniin. Lakimiesammattin professionaalistuminen oli tärkeä osatekijä vanhojen säätyryhmien muuttumisessa ylemmäksi keski-luokaksi.

3. Alistetuista vaikuttajiksi: oppikoulunopettajat²

Vuoden 1855 yhteiskunnallinen käänne merkitsi kaikista professioista radikaaleinta muutosta valtionkoulujen opettajan ammatissa. Muutoksen suuruus selittyy osin opettajan aseman aikaisemmasta kurjuudesta, jonka yhteiskunnallinen perusta nyt murtui. Keisari kehotti koulutuksen tehostamiseen, ja senaatin uusittu johto reagoi nopeasti. Muutokseen vaikutti myös opettajien erityinen rooli fennomaanisen ohjelman toteuttajina yhteiskunnassa, jonka johtoasemiin fennomaanit nyt pääsivät. Fennomaaninen ideologia korosti koulutuksen merkitystä ja antoi sille tietyn suunnan. Kuitenkin myös kielitaistelun toisen osapuolen asennoitumisen opettajan ammattia kohtaan voidaan päätellä poikenneen vuosisadan alkupuolen byrokratiajohdon edustamasta linjasta — siitä huolimatta, että tuon ryhmän edustajia oli mukana ruotsinmielisten rintamassa.

Vuoden 1855 käänteen jälkeen koulua koskevan kamppailun kenttä rakentui uudella tavalla. Aluksi byrokratia edisti voimakkaasti koulun uudistamista, eikä vastustajilla ollut sananvaltaa. 1860-luvun lopussa tapahtunut paluu byrokraattiseen tukahduttamispolitiikkaan jäi väliaikaiseksi. Kentän rintamajaot muuttuivat moninaisemmiksi, ja kansalaisyhteiskunnan vahvistuessa kentällä käytävä taistelu muuttui *kilpailuksi*, jossa pyrittiin oman osapuolen koulujen lisäämiseen ja vahvistamiseen. Tällaisen *koulumyönteisyyden* olosuhteissa olisi tuskin edes ollut mahdollista sen kaltainen "*opettajavastaisuus*", joka oli luonteenomaista vuosisadan alkupuolella byrokratian johdon harjoittamalle politiikalle.

Luon ensin katsauksen valtionkoulujen opettajien taloudellisen aseman paranemiseen. Sen jälkeen tarkastelen ammatin professionaalistumista, ja lopuksi tutkin oppikoulun opettajien ammatillista järjestäytymistä.

Valtionkoulun opettajien nousu taloudellisesta periferiasta alkoi välittömästi vuoden 1855 jälkeen. Opettajat saivat palkankorotuksen vuonna 1856 uuden koulujärjestyksen julkaisemisen yhteydessä (Hanho

² Rajaan kokonaan tarkastelun ulkopuolelle uuden tärkeän ja määrällisesti laajan kansakoulunopettajien ammattikunnan. 1890-luvun taitteessa heitä oli noin 1600, kymmenen vuotta myöhemmin 3 200, vuonna 1910 jo lähes 4 900 ja vuonna 1920 7350 (Halila 1919, 19-20; Rinne & Jauhiainen 1988, liite 8). Kansakoulunopettajat muodostivat oppikoulunopettajista koulutukseltaan, rekrytoinniltaan ja statukseltaan varsin selvästi poikkeavan ammattikunnan. Heidän kulttuurimerkitystään 1800-luvun lopun Suomessa on usein korostettu — etenkin heidän vaikutustaan maaseudulla. Kansakoulunopettajia koskevia tutkimuksia: Halila (1949); Rinne (1973); Rinne (1986) ja (1989) ja Rinne & Jauhiainen (1988, 195-234).

1955, 211). Suuremmat korotukset toteutettiin vuosina 1862, 1865 ja 1869, mutta vasta vuoden 1872 koulujärjestyksen yhteydessä julkaistulla palkkaussäännöllä opettajien palkkaus saatiin "tyydyttävästi" ratkaistuksi. Samalla kuitenkin heikennettiin opettajien eläke-etuja. (Hanho 1955, 215, 217-219; Kiuasmaa 1982, 168-169.) Kouluylihallitus oli katsonut (1871) opettajien palkkojen korottamisen niin tärkeäksi, että sen mielestä sitä varten voitaisiin lakkauttaa "sellaisia oppilaitoksia, jotka eivät olleet aivan välttämättömiä, jotta muille kouluille, vaikkakin vähälukuisemmille, voitaisiin uhrata mahdollisimman paljon huolta" (Hanho 1955, 320-321). Kouluylihallitus ilmoitti noudattaneensa tätä periaatetta laatiessaan oppilaitosten sijoittamista koskevaa ehdostusta. Sitten eräitä suomenkielisiä yliopistoon johtavia kouluja lakkautettiin tai muutettiin ruotsinkielisiksi (Hanho 1955, 262-263). — Palkkoja nostettiin jälleen pappissäädyn esityksestä vuonna 1883 (Heikkilä 1985, 64). 1890-luvun alussa valtionkoulujen opettajien tilanne oli niin hyvä, että se riitti kahden tai kolmen kotiapulaisen ylläpitoon (Kiuasmaa 1982, 169-170). Opettajaperheen menojen rakenne viittaa selvään taloudelliseen nousuun, ja vuosisadan lopun valtion oppikoulun opettaja voidaan lukea oppineen sivistyneistön täysivaltaiseksi edustajaksi. Yksityiskoulujen opettajien ansiot jäivät paljon jälkeen valtionkoulujen opettajien ansioista.

Valtionkoulujen opettajien palkat olivat edelleen huomattavasti alhaisempia kuin senaatin lainopillisen koulutuksen saaneiden virkamiesten. Ne olivat vuosisadan lopussa ja 1900-luvun alussa kuitenkin alempien lakimiesten, insinöörien ja sellaisten nopeasti kasvaneiden virkamiesryhmien kuten liikenteen, postin, poliisin ja tullin virkamiesten palkkoja korkeampia. Ero kansakoulunopettajiin oli jyrkkä, sillä vuosisadan vaihteen molemmin puolin heidän veroäyrimääränsä oli vain runsas kolmannes oppikoulunopettajan äyrimäärästä (Heikkilä 1985, 370, perustaen lähteeseen: Heikkinen ym. 1983, 71-72; Kiuasmaa 1982, 170).

Myös ammatin professionaalinen perusta kehittyi pian yhteiskunnallisen käänteän jälkeen. Oppikoulunopettajien ammattikunta otti ensi askeleita itsenäisen profession suuntaan 1840-luvulla. Ammatti alkoi irtautua papin ammatista, ja ensimmäiset paikallisyhdistykset perustettiin Turkuun ja Vaasaan. Jo tuolloin tukea etsittiin kasvatustieteestä.

Ammatin läpimurtokautena on kuitenkin pidettävä vuodesta 1855 alkanutta liberaalin politiikan jaksoa.³

Kun oppikoulunopettajilla oli vain vähäisiä vaikutusmahdollisuuksia itseään koskevissa kysymyksissä suuriruhtinaskunnan kauden ensimmäisellä puoliskolla, tilanne muuttui suuresti vuonna 1855. Tuon jälkeen opettajien panosta oppikoululaitosta ja opetusmenetelmiä koskevissa uudistushankkeissa on perustellusti korostettu (Hanho 1955, 136; Härkönen 1982, 1-6; Iisalo 1982; Rinne & Jauhiainen 1988, 169). Uusi poliittis-yhteiskunnallinen suhdanne ja sen antamat mahdollisuudet laukaisivat opettajakunnassa kiihkeän osallistumisinnon; ensimmäistä kertaa historiansa aikana opettajia kuunneltiin. Pyrittiin itsenäistymään kirkon valvonnasta ja oman ammatillisen identiteetin luomiseen.

Vuonna 1860 hiippakunnittain pidetyt opettajainkokoukset näyttävät olleen tärkeä vaihe tuossa opettajien aloitteellisuudessa. Helsingin opettajainkokouksessa vaadittiin viimeisten koulun ja kirkon välisten siteiden katkaisemista (Iisalo 1968, 126-128; Härkönen 1982, 2). Opettajainkokoukset katsoivat, että yliopistokaupunkiin perustettava kasvatuspillinen seminaari siihen kuuluvine normaalikouluneen olisi tarkoituksenmukaisin keino opetuksen parantamiseen. Saman vuoden joulukuussa kasvatustieteen ja filosofian professori J.W. Snellman laati yliopiston konsistorille ehdotuksen, jonka mukaan opettajaseminaarin tulisi kuulua kasvatustieteen professorin alaisuuteen. Snellman esitti myös normaalikoulun perustamista. Ehdotus toteutui vuonna 1862, ja kasvatustieteen silloisen professorin Z.J. Clevén johdolla laadittiin ohjesääntö koulua varten (*Vastaisten opettajien...* 1909, 13-15). Normaalikoulun tarkoituksena oli paitsi "täydellisen oppikoulun tarpeen tyydyttäminen maan pääkaupungissa" (Hanho 1955, 189) myös opettajankoulutuksen tehostaminen. Rinteen ja Jauhiaisen (1988, 170) mukaan normaalikoulun opetusharjoittelusta tuli nyt oppikoulunopettajan pätevyyden tärkeä ehto. Professionaalista erikoistumista merkitsi vuoden 1867 opettajainkokouksen kannattama muutos opettajan pätevyyteen: opettajainkandidaatin tutkintoon sisältyvien aineiden lukumäärä rajoitettiin neljään ja yhden tiedekunnan sisälle (Hanho 1955, 206). Samana päivänä kun kouluylivallituksen perustamisesta säädettiin vuonna 1869, määriteltiin oppikoulunopettajan perustutkinnoksi joko

³ Tarkastelen ainoastaan valtionkoulujen opettajia. Yksityiskoulujen opettajien asema oli paljon turvattomampi. Heidän koulutustaustansa oli valtionkoulujen opettajia kirjavampi. Joukossa oli noin 44 prosenttia yliopistollisen tutkinnon suorittaneita (*Yksityisoppikouluja...* 1911, 103-104).

opettajankandidaatin tai filosofian kandidaatin tutkinto — viimeksi mainittu oli antanut opettajan pätevyyden vuodesta 1843 lähtien — jonka jälkeen seurasi vuoden opetusharjoittelu normaalikoulussa. Sen suoritettuaan opettajakokelaan tuli antaa opetusnäyte yliopettajalle ja kasvatustieteen professorille aiemman tuomiokapitulin sijasta ja suorittaa kasvatustieteen tutkinto alan professorille (sama, 206). Säännöksiä täsmennettiin tietyin yksityiskohdin vuonna 1872, mutta jo seuraavana vuonna opetusnäytteen vastaanottaminen siirrettiin pois alan professorilta kouluylivaltuutuksen ylitarkastajan "katsannon alle". Myös muilla tavoilla vähennettiin kasvatustieteen professorin vaikutusta opettajanvalmistukseen (sama, 207).

Ammatin tietoperustan professionaalinen kehitys 1850- ja 1860-luvuilla ilmentää siis paljolti opettajien omaa aloitteellisuutta. Tärkeäksi osoittautui myös vuonna 1852 perustettu kasvatustieteen ja opetusopin professuuri, jossa ammatin teoreettinen perusta sai institutionaalisen auktoriteettinsa. Vuoden 1856 koulujärjestyksessä pyrittiin parantamaan edellytyksiä opettajien käytännön opetustaitojen harjoittamiseen jo opiskeluaikana. Opettajakoulutukseen sisällytettiin kahden vuoden mittainen oppikurssi kasvatustieteen ja opetusopin professorin valvonnassa. Opiskelijain tuli kuunnella opetusta ylä- ja ala-alkeiskoulussa, sekä toimia apulaisopettajina asianomaisen koulunjohtajan valvonnassa. Opiskelijan suoritettua tutkinnot eri oppiaineissa, ja professorin arvioitua opettajankandidaatin kyvykkyyden opettajantoimeen, kokelas oli valmis toimimaan sijaisopettajana. Vakinaisen opettajanviran saamiseen vaadittiin vielä latinankielinen kypsyysnäyte eli tuomiokapitulin edessä puolustettava "väitelmä", joka kuitenkin käytännössä oli melkein pätevyysnäyte (Rinne & Jauhiainen 1988, 169, Päivänsalon, 1971, perustalta; Hanho 1955). Uutta tutkintoa nimitettiin opettajankandidaattitutkinnoksi.

Oppikoulunopettajan ammatti oli 1800-luvun loppuvuosikymmeninä arvostettu oppisäätyprofessio. Sitä kuvaa muun muassa se, että 1800-luvun lopulla pidettiin hyvän opettajan kriteerinä pikemminkin tieteellistä sivistystä kuin menestymistä opetusharjoittelussa (Kiusasmaa 1982). Oppikoulunopettajan virkaura saattoi huipentua yliopiston professuuriin, ja pitkään virassa toimineelle lyseon lehtorille myönnettiin usein professorin arvo.

Vanhaa oppisäätyperua olevan ja saksalaisvaikutteisen sivistys- ja koulutusideaalin eroosio oli kuitenkin jo käynnissä. Kouluopetuksen laatua koskevan kamppailun yksi mielenkiintoinen puoli koski von Kothernin yritystä oppisäädyn vanhan *Kultur Mensch*-tyyppisen oppisäädyn muuttamiseksi enemmän modernisoituvan yhteiskunnan käy-

tännön tarpeiden mukaiseksi *Fachmensch*-ideaalia edustavaksi kouluopetuksesi. Osapuolten suuntautuneisuutta tässä kysymyksessä voidaan ymmärtää heidän edustamiensa ryhmien sosiaalishistorian ja yhteiskunnallisen aseman perustalta. Vastakkaisia näkemyksiä edustaneet henkilöt näyttävät kuuluvan suhteellisen selkeästi erilaisen habituksen omaaviin ryhmiin. Klassista koulutustyyppiä, joka tähdensi vanhan kulttuurin asemaa koulussa, puolustivat fennomaanisen oppisäädyn perinteinen ydin ja näihin oppiaineisiin sitoutuneet opettajat. Reaaliaineiden lisäämistä klassisten kielten kustannuksella kannattivat porvarillisen yhteiskunnan uudet ryhmät — ja korkeat byrokraatit, joista monen tausta oli suuriruhtinaskunnan kauden alun byrokraatian johtoryhmässä. Vastakkainasetelma konkretisoitui kysymyksessä *reaalilyseosta*.

Keskusteluja ja väittelyjä reaaliaineiden asemasta kouluopetuksessa oli käyty jo suuriruhtinaskunnan alkukaudella. Mutta kysymys ajan-kohtaistui uudella tavalla 1870-luvun taitteessa ja alussa. Nyt kysymys ulotettiin koskemaan yliopistoon johtavaa oppikoulua ja siten arvoja, jotka olivat keskeisiä perinteisen oppisäätysevistyneistön habituksen ja itseymmärryksen kannalta. Kouluylhallituksen ylijohtaja, paroni Casimir von Kothen ryhtyi tarmokkaasti ajamaan uudentyypistä täysluokkaista oppikoulua, reaalityseota. Tarkoituksena oli täyttää reaaliaineiden (matematiikan ja modernien kielten) opetuksen ja venäjän taitoisen virkamieskunnan tarve. Härkösen (1982, 62-63) mukaan yhtenä tavoitteena oli myös klassisen lyseon edustaman "käytännön elämälle vieraan kirjaviisauden" kitkeminen. von Kothen toivoi uuden koulu-
muodon avulla myös pystyvän laskemaan fennomaanien arvostusta (sama, 62-63).

von Kothenin suunnitelma reaalityseoiden perustaminen klassisten lyseoiden rinnalle sai vastaansa fennomaanisen oppisäädyn Snellmanin johdolla. Vaikka fennomaanien suhtautuminen reaalityseoon oli jyrkän kielteinen, oli heillä myönteinen asenne keskiluokille tarkoitettuun reaalityseoon, joka ei johtanut yliopistoon. Reaalityseoa kannattivat professori Cleven johtama vuoden 1865 koulukomitea samoin kuin yleiset opettajankokoukset (Härkönen 1982, 55). Oppisäädyllä reaalityseon vastustaminen sen sijaan merkitsi kansallisten arvojen puolustamista ja venäläistämisen torjumista, mutta siihen liittyi myös klassisen sivistyksen puolustamisen pyrkimys (sama, 65). von Kothen edusti modernimpaa käytännön tarpeita tähdentävää pietarilaisvaikutteista ja eurooppalaista ajatussuuntaa. Tärkeä motiivi hänen suuntautumisessaan näyttää myös olleen Venäjän etujen huomioon ottaminen koulu-
politiikassa.

von Kothernin ja myös monien muiden reaalilyseota ajavien erisuuntaisuutta fennomaaneihin nähden koulun luonnetta koskevassa kysymyksessä voidaan osaltaan tehdä ymmärrettäväksi *habituksen* käsitteen avulla. Ylijohtaja, kenraaliluutnantti von Kothern itse edusti vanhaa ruotsalaista, kauan aikaisemmin Suomen puolelle siirtynyttä aatelistä upseerisukua. Aikaisempi tarkastelu on osoittanut, että tälle aateliston valtaosalle yliopistosivistys, ja erityisesti klassinen oppineisuus, oli perinteisesti vierasta. Suomen Venäjään liittämistä seuranneet aatelin asemassa tapahtuneet muutokset ja byrokratian rakentaminen toivat laajalti myös tämän aatelin osan yliopistokoulutuksen piiriin. Pitkäaikaisen sotilastaustan määrittämä ryhmähabitus sekä ajankohtaiset polttavat käytännön tehtävät — hallinnon järjestäminen ja rationalisoiminen — vaikuttivat siihen, ettei vanha humanistinen oppineisuus tullut uudessakaan tilanteessa tämän ryhmän habituksen osatekijäksi. Sekä vanhan oppisäädyn edustama että tieteellisemmän *Bildung*-idean mukainen koulutus ja sivistys olivat edelleen monille byrokraateille käytännön elämälle vierasta kirjaviisautta. Yliopisto antoi heille kyllä statusta, mutta *Kultur*-tyyppisellä koulutusikäsiyksellä ei juuri ollut tekemistä heidän maailmankatsomuksensa kanssa.

Voidaan arvioida, että fennomaanien vastaisku vaikutti osaltaan siihen, että von Kothernin alulle saattama koulutuksen käytäntösuuntautuneisuuden eteneminen pysähtyi 1870-luvulla, ja oppikoulu saattoi säilyä klassisena, humanistisesti suuntautuneena kouluna. Valtion reaalilyseoille antaman rahallisen tuen kasvu pysähtyi 1870-luvun puolivälissä ja jäi klassisten lyseoiden tukeen verrattuna pieneksi (Heikkilä 1985, 43).

Seuraava välitaistelu oppikoulun luonteesta käytiin 1880-luvun alussa, kun senaatti asetti komitean valmistelemaan koulu-uudistusta (Hytönen 1908, 79). Ruotsinkielisten liberaalien tukemana (Niemi 1969, 101-103) komitea esitti luonnontieteellis-reaalista koulua, jota opettajainkokous asettui vastustamaan. Vuoden 1880 opettajainkokouksen mukaan senaatin tekemä esitys oli vahingollinen muun muassa siksi, että siinä vähennettiin "ratkaisevalla tavalla" tieteellisen opetuksen pohjana olevan latinan opetusta kotimaisten kielten ja saksan kustannuksella (Heikkilä 1985, 62). Erityisesti humanistis-suuntautuneen lyseon perinteinen opetussuunnitelma haluttiin säilyttää. Vastustajat perivät vielä voiton, kun hanke raukesi keisarin ilmoitukseen joulukuussa 1881.

Senaatin kirkollistoimistuskunnan puheenjohtajan Yrjö Koskisen johdolla traditionaalisen oppisäädyn perilliset puolustivat perinteistä koulutyyppeään, kunnes heidän oli vuonna 1886 taivuttava kompro-

missiin senaatin korostaessa reaaliaineiden merkitystä (Iisalo 1984, 38-39). 1890-luvulla reaalityyseo muoto yleistyi uusien yksityisoppikoulujen perustamisen kautta, jolloin voimasuhteet kääntyivät klassisen lyseon tappioksi (Heikkilä 1985, 205-209, 360-361). Asiaa pohtinut koulukomitea säilytti kuitenkin vielä perinteisen koulumuodon. Voitto jäi väliaikaiseksi ja vanhasuomalaisen koulumiesten oli pian tyydyttävä siihen, että klassinen lyseo palvelisi ensisijaisesti vain joidenkin alojen tieteellistä sivistystä ilman, että sillä olisi enää kokonaisvaltaisempaa merkitystä.

Myös opettajien uusi kerrostuma vastusti perinteistä humanistisesti suuntautunutta opetussuunnitelmaa: eräät reaalityyseo-opettajat jopa esittivät vuonna 1908 klassisten lyseoiden lakkauttamista, toiset taas kannattivat niiden säilyttämistä menneen ajan "rudimentteina" (Iisalo 1984, 45). Mutta opettajien keskuudesta löytyi myös perinteisen koulumuodon vankkumattomia kannattajia: klassisten lyseoiden opettajat, erityisesti kieltenopettajat, kannattivat vanhaa opetussuunnitelmaa ja saivat opettajainkokouksissa tukea suurelta määrältä muita opettajia. Heitä kannattivat perinteiset akateemiset piirit ja säätyvaltiöpäivien aikana erityisesti pappissääty. Reaalikoulutuksen puoltajien kärjessä taas olivat yhteiskunnan nousevat ryhmät: kaupan ja teollisuuden harjoittajat sekä luonnontieteellisen koulutuksen saaneet (Iisalo 1984, 179-180). Lopullisesti kiistan ratkaisi reaalityyseo hyväksi kouluhallituksen enemmistö ja kenraalikuvernööri Seyn vuonna 1914. Vuotta aikaisemmin Seynin aloitteesta ylitarkastaja Jefremov asetti komitean valmistelemaan venäjän kielen aseman parantamista oppikoulussa, mikä kytkettiin osaksi laajempaa oppikoulu-uudistusta. Jefremov esitti, että klassinen lyseo säilytettäisiin vain niissä kaupungeissa, joissa oli toinen valtion ylläpitämä poikakoulu (Heikkilä 1985, 361). Kouluhallituksen enemmistö, vanhasuomalainen ylijohdaja Y. K. Yrjö-Koskinen muiden mukana, taipui tälle kannalle. Vuonna 1914 annettu asetus antoi toimintamahdollisuuden vain Turun suomen- ja ruotsinkielisille klassisille lyseoille sekä Tampereen ja Viipurin vastaaville suomenkielisille kouluille. Vuosisadan alussa klassisia lyseoita oli ollut vielä 14.

Reaalityyseo voitto merkitsi *Fachmensch*-koulutustyyppin vahvistumista. Sillä oli epäilemättä suuri vaikutus myös oppikouluopettajan habituksen muokkautumiseen tulevina vuosikymmeninä.

Tarkastelusta on käynyt ilmi, että koulutuksen sisältökysymykset ratkaistiin vuosisadan lopulla valtiobyrokratiassa. Aloite näissä kysymyksissä oli siirtynyt senaatille ja kouluhallitukselle (Heikkilä 1985, 205-226) sen jälkeen kun yleisten opettajainkokousten järjestäminen kävi mahdottomaksi 1869.

Opettajien valtakunnallisen järjestäytymisen historian alkuna voidaan pitää turkulaisten lehtoreiden ja pedagogien senaatille vuonna 1847 tekemää anomusta valtakunnallisen opettajajärjestön perustamiseksi. Arkkipiispa Melartin kuitenkin vastusti hanketta kiivaasti, ja myös senaatin kirkollistoimituskunta suhtautui siihen kielteisesti, mihin hanke raukesikin (Vuorela 1980, 211-212). Vielä poliittisen käänteeseen jälkeenkin 1859 oppikoulun ja yliopiston opettajien anomukset opettajien yleisen, valtakunnanlaajuisen kokouksen järjestämiseksi evättiin kenraalikuvernöörin vastustuksen vuoksi. Kokousten pitäminen hiippakunnittain kasvatustieteen professorin johdolla tosin sallittiin (sama, 246). Ensimmäinen koko maan kattava opettajainkokous voitiin järjestää vuonna 1863, ja sen puheenjohtajana toimi kasvatustieteen professori Z. J. Cleve (Paunu 1954, 7). Oppikoulunopettajien valtakunnallinen järjestö *Pedagogiska Föreningen i Finland* sai toimiluvan 1864. Oppikoulunopettajien yleisten kokousten järjestäminen kävi mahdottomaksi vuodesta 1869 lähtien, ja vasta 1890-luvulla instituutio herätettiin jälleen henkiin. Kouluhallitus oli ylijohtaja L. Lindelöfin johdolla voimakkaasti vastustanut kokousten järjestämistä, mutta senaatin myönteinen kanta ratkaisi asian.

Yleisissä kokouksissaan — vuosina 1890, 1893 ja 1897 — opettajat yrittivät saada koulukysymyksissä menettämänsä aloitetta takaisin (Iisalo 1982, 2, 9-12; Iisalo 1984, 96-110). Senaatti kuitenkin torjui opettajien esitykset niin sanotun oppikoulun parlamentin perustamisesta. Vuoden 1897 valtiopäivillä vain pappissäätö asettui kannattamaan opettajia. Tähän epäonnistumiseen päättyivät opettajien pyrkimykset muodollisen asemansa vahvistamiseksi valtionhallinnon sisällä (Iisalo 1982, 30-32). Siinä myös sinetöitiin kyseisen *profession* institutionaalinen erillisuus valtionhallinnosta. Vuonna 1918 tosin perustettiin kouluhallitusta avustava opettajien itsensä valitsema opettajaneuvosto, jolla oli esitys- ja sananvalta merkittävässä oppikouluasioissa (Kiuasmaa 1982, 200-202).

Edellä tarkastellut yhteiskunnalliset perusvirtaukset vaikuttivat oppikoulunopettajien määrän nopeaan kasvuun vuosisadan viimeisistä vuosikymmenistä lähtien.

Taulukko 16. Opettajien määrä valtion ja yksityisissä oppikouluissa 1880—1917

Luku- vuosi	Valtion koulut	Yksityiset koulut	Yhteensä
1879-80	447	423	870
1889-90	599	506	1105
1899-1900	622	714	1336
1909-10	799	1126	1925
1916-17	874	1304	2178

Lähde: Kiuasmaa 1982, 89. Lukuihin sisältyvät tuntiopettajat (heitä oli 1909-10 kaikista opettajista 29 prosenttia - Kiuasmaa 1982, 90).

Opettajien lukumäärä kasvoi voimakkaasti vasta 1900-luvun puolella. Kasvu ilmensi ensi sijassa yksityisoppikoulujen opettajamäärän lisäystä. Heistä huomattava osa oli tuntiopettajia. Heidän oikeudellinen ja taloudellinen asemansa oli selvästi valtionkoulujen opettajien asemaa heikompi. Valtionavun riittämättömyys piti yksityiskoulujen opettajien palkat alhaisina (*Yksityisoppikoulujen...* 1911, 21-25, 34-39; Kiuasmaa 1982, 173-174). Kun valtiollinen painostus hellitti suurlakon jälkeen, yksityiskoulujen opettajien keskuudessa heräsi pyrkimys etujärjestön perustamiseksi, joka toteutui yleisen opettajainkokouksen yhteydessä vuonna 1906 yksityiskoulunopettajain järjestön *Yksityiskoulunopettajat - Privatskollärrärföreningen i Finland* — perustamisena (Kiuasmaa 1982, 176).

Valtiollisten olojen vapautumiseen liittyi myös valtionkoulujen opettajien järjestäytyminen runsaat kymmenen vuotta myöhemmin. Tärkein motiivi myös heidän kohdallaan oli ilmeisesti taloudellinen, mutta syynä olivat myös aatteellis-pedagogiset kysymykset. Sodan aikainen inflaatio oli laskenut ansioita ja uhkasi opettajan yhteiskunnallista statusta, eivätkä pedagogiset yhdistykset kyenneet tehokkaasti parantamaan tilanetta. Motiivit olivat samalla ammatillisia — opettajan ammattiin haluttiin liittää muun muassa ylenemismahdollisuuksia. Haluttiin myös tehokkaammin turvata opettajien vaikutusvalta suhteessa kouluylivaltuuteen, jonka määräysvaltaa koulukysymyksissä pidettiin liian suurena (Kuuskoski 1969, 13-18). Rinne ja Jauhiainen (1988, 180) katsovat, että tärkeänä tavoitteena taustalla oli oppisääty-

aseman puolustaminen ja palauttaminen. Olihan aloite koulukysymyksissä luisunut jo vuosikymmeniä sitten valtiobyrokratialle. Aloitteen tekijöinä olivat maakuntakeskusten opettajat. *Suomen Valtionoppikoulujen Opettajien Liitto* perustettiin 1917.

Oppikoulunopettajat olivat siirtyneet modernin ammatillisen profession kauteen. Vanhan säätyläisammatin perinteet tosin tarjosivat heille vielä pitkään kulttuurista pääomaa statuksen lähteenä. Myöhemmin tapahtunut opettajan ja tieteen liiton löystyminen liittyi professionaalitumis- ja erikoistumiskehitykseen sekä opettajien lukumäärän kasvuun ja sitä seuranneeseen opettajakunnan "massoittumiseen". Myös sen seurauksena opettaja menetti yleisen oppineisuuden antamaa *Kultur-mensch*- habitustaan.

4. Professionaalistuminen lääkärin ammatissa

Tarkastelen lääkäriprofession kehityksen seuraavia keskeisiä puolia: (1) ammatin institutionaalinen eriytyminen valtiosta, (2) professionaalisen erityisalueen lujittuminen, ja (3) kunnanlääkärijärjestelmän synty ja laajeneminen sekä lääkäreiden oma osuus siinä. Viimeksi mainittu ongelma-alue koskee osaltaan lääkärin suhdetta fennomaaniseen liikkeeseen.

Institutionaalinen eriytyminen valtiosta

Collegium Medicum oli valtiollinen elin, joka edusti lääkärin ammatin, lääketieteen tiede-eliitin sekä valtion täydellistä institutionaalista symbioosia. *Collegium* koostui lääketieteen ja luonnontieteen professoreista ja se vastasi senaatin kansliatoimituskunnan alaisuudessa koko lääkintölaitoksen kehityksestä. Eriytymiskehityksen tavallaan aloitti jo lääkintölihallituksen perustaminen vuonna 1827, jota lääkintökollegio itse oli esittänyt tehtävien runsauden vuoksi (Pesonen 1980, 127). Hallinnolliset ja taloudelliset tehtävät oli sen mielestä siirrettävä erilliselle hallinnolliselle elimelle. Organisaatiomuutos toteutettiin, mutta eräältä merkittävältä osalta ehdotuksesta poiketen. Kollegion oman valvonnan sijasta ylihallitus alistettiin kenraalikuvernöörille ja senaatille (sama, 139-140). Ylihallituksen rinnalla kuitenkin säilytettiin entinen *Collegium Medicum*, jonka tehtäviksi jäivät koulutuskysymykset ja alan lainsäädännöstä huolehtiminen. Ylihallituksen pääjohtaja toimi lääkintäkollegion puheenjohtajana.

Profession valtiosta eriytymisen "siirtymävaihe" kesti puoli vuosisataa, aina vuoteen 1878, jolloin lääkintöylihallituksen tilalle perustettiin lääkintöhallitus. Tosin myös sen johtoon tulivat lääkärit: määrättiin, että pääjohtajan tuli olla lääketieteen ja kirurgian tohtori, ja kahden lääkintöneuvoksen lääkäreitä; jäsenenä oli myös asessori, joka vastasi apteekkialasta. He muodostivat kollegiaalisen elimen. Lisäksi lääkintöhallitukseen kuului viisi ylimääräistä lääkäriä, joilla ei ollut asemaa kollegiaalisessa elimessä ja jotka toimivat piirilääkärien sijaisina (Pesonen 1980, 325-326). *Institutionaalisisessa* mielessä muutos oli kuitenkin ratkaiseva ylihallituksen lääkärivaltaisuudesta huolimatta.

Uudistuksen yhteydessä vanha lääkintökollegio lakkautettiin, mistä seurasi, että alan tiede-eliitti menetti keskeisen asemansa keskushallinnossa (Vauhkonen ym. 1978, 25). *Collegium Medicum*in lakkauttaminen nimittäin sulki lääketieteen professorit pois valtiorahallinnosta. Ylipäänsä professiota edustavalla lääkärikunnalla — lääketieteen professorit olivat tuohon asti *ammattikunnan* vaikutusvaltaisimpia edustajia — ei tämän jälkeen ollut institutionaalista asemaa valtiokoneistossa. Vaikka lääkärit olivat vahvasti edustettuina uudessa lääkintöhallituksessa, sen sinänsä ei voi päätellä johtaneen lääkärikunnan tai profession aseman vahvistumiseen valtiokoneistossa. Ilmeisesti ratkaisevampaa oli lääkäriprofession eriyttäminen valtiorahallinnosta.⁴ Läkintöhallitus nimittäin kytkettiin tiukasti senaattiin alistamalla se talousosaston siviilitoimituskunnalle, joka puolestaan esitteli lääkintötoimen asiat senaatille. Muutoksen oli pannut alulle nimenomaan senaatti, joka määräsi alusta lähtien uudistuksen sisällön (Pesonen 1980, 317, 325). Nyt lääkäreiden kohdalla toteutettiin samansuuntainen, vaikkei yhtä ankara, profession ankkuroiminen keskusbyrokratian alaisuuteen ja sen irrottaminen tiede-eliitin hallinnasta kuin yhdeksän vuotta aikaisemmin oli toteutettu oppikoulunopettajan ammatin alistamisessa kouluylihallituksen alaisuuteen.⁵ Molemmat hallinnolliset muutokset olivat paitsi käännepis-

⁴ Risto Rinne ja Arto Jauhiainen (1988, 95) eivät ota huomioon tätä institutionaalista eriytymistä päätellessään lääkärikunnan vallan kasvaneen keskushallinnossa hallinnollisen uudelleenjärjestelyn aikaansaaman lääkärivaltaistumisen seurauksena.

⁵ Mainittakoon, että kun senaatin aloitteesta ja lainvalmistelukunnan tekemän ehdotuksen mukaisesti helmikuussa 1890 vahvistettiin asetus lääkäriammattin harjoittamisesta Suomessa, niin asetuksen valmistelutyöhön ei tietävästi kukaan lääkäri ottanut osaa, eikä asetusehdotuksessa edes pyydetty lääkärikunnan tai edes lääkintöhallituksen lausuntoa (Susitaival 1960, 13). Lääkärit sivuutettiin maassa toimivien venäläisten lääkäreiden etujen vuoksi, joita suomalaiset lääkärit vastustivat. Mutta valtiolta osoitti myös suopeutta lääkäreitä kohtaan, kuten tuleva kunnanlääkärilaitoksen tarkastelu osoittaa.

teitä professioissa, myös tärkeitä tapahtumia valtiokoneiston rakentamisessa. 1910-luvulla kollegiaalinen elin muutettiin päällikkövaltaiseksi, mikä täydellisesti kuvatus kehityskulun.

Lääkintöhallituksen perustamisen ja siihen liittyneen lääkärikunnan aseman muutoksen voidaan päätellä edistäneen lääkäriprofession modernia instituutionaalistumista. Kun vaikuttaminen ammattikuntaa koskeviin asioihin valtiokoneiston sisältä ei ollut yhtä suuressa määrin mahdollista kuin aikaisemmin, oli kehitettävä toisenlaisia strategioita. On todennäköistä, että muutos osaltaan pakotti ammattikuntaa vahvistamaan sisäisiä toimintamuotojaan ja tiivistämään toimintaansa valtios- ta eriytyneen profession tasolla. Nyt oli kehiteltävä poliittisen vaikuttamisen muotoja ja pyrittävä osallistumaan entistä aktiivisemmin komiteatyypiseen työskentelyyn. Tämän kaltainen toiminta edellytti kehittynyttä professionaalista järjestöä. Toimintastrategiaa ja taktiikkaa oli suunniteltava profession omassa organisaatiossa.

Lääkäreiden ensimmäinen maanlaajuinen järjestö, *Finska Läkaresällskapet*, perustettiin jo vuonna 1835. Kaikki 64 laillistettua lääkäriä kirjoittautuivat seuran jäseniksi (Susitaival 1960, 8). Perustamisen motiivina oli alan kirjallisuuden seuraamisen tehostaminen, eli uusi järjestö jatkoi vuonna 1820 Turkuun perustetun *Medicinska Sällskapet* -järjestön alulle panemaa toimintaa (Fagerlund & Tigerstedt 1890, 187-188). *FLS*:n perustamisen aloitteentekijänä oli lääkintöylihallituksen pääjohtaja Carl Daniel von Haartman (Pesonen 1980, 182; Heinricius 1910, 269), mikä ilmeisesti oli tärkeä perustamisen mahdollistanut tekijä. von Haartman myös toimi seuran ensimmäisenä puheenjohtajana. Alusta lähtien kaikki lääkärit siis kuuluivat seuraan. Seura käsitteli tarpeen vaatiessa myös lääkärin taloudellisia ja muita kysymyksiä.

Vuodesta 1866 lähtien lääkäreiden ammatillisessa toiminnassa tärkeitä olivat *FLS*:n järjestämät yleiset valtakunnalliset lääkärikokoukset (ks. Krogius 1935, 43, 88). Joka toinen vuosi pidetyissä kokouksissa käsiteltiin ajankohtaisia lääkintöpoliittisia kysymyksiä sekä lääkärin taloudellisen aseman parantamiseen liittyviä kysymyksiä. Maaseudun terveysolojen kohentaminen oli usein toistunut aihe 1870-luvulla.

Käännepestettä järjestäytymisessä edustivat *Suomalainen Lääkärisseura Duodecim*in perustaminen 1881 ja seuran tuloksiin johtaneet pyrkimykset kunnanlääkärilaitoksen laajentamiseksi ja maaseudun terveydenhoidon kehittämiseksi. Aivan vuosisadan lopusta lähtien perustettiin useita paikallisia yhdistyksiä kaupunkeihin (Kosonen 1985a, 28-30 — *Åbo Läkarföreningen* oli perustettu jo 1858). Yksi profession sisäisen kehityksen merkkipaalu saavutettiin vuonna 1887, kun *Åbo Läkarföreningen* hyväksyi lääkäreiden keskinäistä suhdetta määrittävän nor-

miston, kollegiaalisuutta koskevat säännöt (Kosonen 1985a). Pian myös muut paikalliset yhdistykset hyväksyivät samankaltaiset säännöt. Profession sisäinen kontrolli institutionaalistui ja tiivistyi.

Ammatin professionalisaatio täydellistyi vuonna 1910, kun ruotsin- ja suomenkielisiä lääkäreitä yhdistämään perustettiin *Suomen Yleinen Lääkäriliitto*. Tarkoituksena oli, että kaksikielinen järjestö keskittyisi pääasiallisesti sellaisten, lähinnä taloudellisten intressikysymysten hoitamiseen, joita voidaan pitää ammattijärjestölle kuuluvina (Kosonen 1985a, 27; Kosonen 1985b, 35; Kauttu 1985b, 254).

Kummankin osapuolen edustajista kootun komitean laatimissa säännöissä määriteltiin, että *Suomen Yleinen Lääkäriliitto* pyrki toiminnallaan valvomaan ja edistämään lääkärien yhteiskunnallisia ja taloudellisia etuja sekä vaalimaan kollegiaalisuuden toteutumista lääkäreiden keskuudessa. Jäseniksi kutsuttiin kaikki laillistetut suomalaiset lääkärit. (Ks. Susitaival 1960, 21-28)

Lääkäreiden ennätyksellisen pitkä koulutusaika oli toistuvasti esillä yleisissä lääkärikokouksissa, ja koulutuksen lyhentämistä kannatettiin yleisesti. Vuosisadan vaihteeseen mennessä keskimääräinen koulutusai-ka lyhenikin osapuilleen 9-10 vuoteen, mutta vasta vuoden 1945 asetuksessa toteutettiin olennaisempi muutos (Jääskeläinen 1985, 206-207).

Yksi modernisoitumisen keskeinen rakennetekijä on tiedeperustainen erikoistuminen ja ammattityön integroituminen siihen. Sitä edisti suuresti Helsinkiin vuonna 1860 perustettu 350-paikkainen yleinen sairaala, joka toimi sekä yliopistollisena että Uudenmaan lääninsairaalana (ks. Vauhkonen ym. 1978, 23). Kliininen opetus tehostui huomattavasti ja liitti aikaisempaa tehokkaammin lääketieteen käytännön ammatinharjoitukseen.⁶

Lääketieteen oppituolien määrää lisättiin siten, että lääketieteessä oli 1890-luvun alussa kaikkiaan seitsemän vakinaista professuuria, neljä tilapäistä professuuria sekä neljä assistenttuuria (sama, 171-172, 193-195). 1800-luvun jälkipuoliskolla perustetut professuurit ilmentävät selvää erikoistumiskehitystä: 1857 perustettiin patologian ja valtiolääketieteen professuuri, seuraavana vuonna naistentautien ja lastentautien professuuri, 1871 silmätautien oppituoli, 1874 ihotautien ja sukupuolitautilien professuuri, 1882 fysiologian, 1890 hygienian ja samana vuonna

⁶ Muutos oli varsin suuri aikaisempaan tilanteeseen nähden, sillä vuonna 1829 perustettua 40-sairaspaikkaista kliinistä instituuttia oli 1840-luvulla supistettu, ja sen toimintaedellytykset opetuslaitosoloina olivat heikot (Fagerlund & Tigerstedt 1890, 196-197).

lastentautien erillinen professuuri (von Bonsdorff 1975 Vuorisen 1990, 222 mukaan). Kun vuoteen 1853 mennessä lääketieteeseen nimitettiin ainoastaan kolme dosenttia, vuosina 1854-1890 dosenttiniimityksiä oli kaikkiaan 29. Yhdessä opetussairaalan kanssa tämäkin edisti lääketieteen modernisoitumista. Lääkintöhallituksen perustamisen yhteydessä 1878 toteutettiin tutkintoa koskeva muutos, joka osaltaan merkitsi modernisoitumista: lääkärintutkinnon suorittaminen siirrettiin hallinnolliselta elimeltä tiedeinstituutiolle, lääketieteelliselle tiedekunnalle (Susitaival 1960, 12).

Professionaalisen tietoperustan kehityksen ja ammatin modernisoinnin kannalta huomattava merkitys oli myös lääkäreiden ulkomaille, lähinnä Saksaan ja Ruotsiin suuntautuneilla opintomatkailloilla (Vuorinen 1990, 223-224), jotka Carl Daniel von Haartman oli aloittanut autonomian ensi puoliskolla.

Duodecim ja kunnanlääkärilaitos

Kansainvälisessä vertailussa lääkäreiden määrän kehitys oli 1800-luvun jälkipuoliskolla edelleen hyvin hidasta,⁷ eikä tilanne ollut muuttunut 1900-luvun alkuun mennessä (Oker-Blom 1916, 1-3). Mutta aikaisempaan kehitykseen verrattuna lääkäreiden määrä kuitenkin kasvoi ripeästi. Jo liberaalin politiikan kauden alussa, vuonna 1857, piirilääkärien määrä kaksinkertaistettiin 50:een. Lisäystä olivat edeltäneet fennomaanien ja maaseudun vaikuttajien esittämät vaatimukset (Arppe 1932, 110). Kun lääkäreiden määrä oli noussut autonomian ensimmäisten 45 vuoden aikana kaikkiaan vain noin 40:llä, niin 17 vuoden mittaisen jakson aikana 1857-73 lisäys oli noin 50 lääkäriä. Määrän kasvu kiihtyi edelleen vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä, ja lisäys toteutui usealla taholla. Poikkeuksena olivat piirilääkärit, joiden lukumäärää ei enää lisätty vuoden 1883 jälkeen (Vuolio 1991, 12).

⁷ 1880-luvun alussa lääkäreitä oli Suomessa miljoonaa asukasta kohden vain 75, Ruotsin ja Ranskan vastaavan luvun ollessa 142, Saksan 312, Englannin 600, Italian ja Itävallan 610, Sveitsin 706. Yhdysvalloissa oli peräti 1624 lääkäriä miljoonaa asukasta kohden (af Schultén 1883, 10-11).

Taulukko 17. Lääkäreiden lukumäärä 1860—1920

	Lääkäreitä	Heistä kunnan- lääkäreitä	Eläin- lääkäreitä	Hammas- lääkäreitä
1860	95	-	8	..
1870	123	-
1880	160	-	..	10
1890	236	26
1900	373	81	37	30
1910	523	142
1920	657	187	152	250

Lähteet: *Kunnanlääkärit*: Lavonius 1959, 107-109. *Kaikki Lääkärit*: Vuodet 1860-1880: Vauhkonen ym. 1978, 23, 35; vuodet 1890-1920: Riska & Wegar 1989, 26. Oker-Blom, (1916, 6-7) esittää hieman pienemmät määrät vuosille 1900 ja 1910).

Jakson yksi erikoisuus oli kokonaan uuden lääkärityyppin, *kunnanlääkäriin* ilmaantuminen. Suuret nälkävuodet 1867-68 ja kunnat nostivat tietoisuuteen maaseudun terveydenhoito-ongelmat, ja herättivät vaatimuksia lääkäriverkon tihentämiiseksi. Vuonna 1865 oli toteutettu kunnallisuudistus, jossa kunnille oli annettu terveydenhoitovastuuta, jota vuoden 1879 terveydenhoitoasetuksessa entisestään lisättiin (Lavonius 1959, 9-10; Vuolio 1991, 17). Myös fennomania ja fennomaanisen liikkeen organisoima kansanvalistus vahvistivat tietoisuutta lääkäreiden tarpeellisuudesta.

Kunnat tekivät 1870-luvulla senaatille ja lääkintöylihallitukselle useita anomuksia lääkäriverkon laajentamisesta maaseudulle. Vuosien 1877-78 valtiopäivillä tätä koskevan aloitteen teki talonpoikaissäätö (*Kunnanlääkärilaitos* 1904, 3). Eri säätyjen suhtautuminen asiaan oli kuitenkin ristiriitainen, ja hallitus vastusti menojen lisäystä (Lavonius 1959, 14-18). Huomio alkoi yleisesti kohdistua kuntiin valtion ylläpitämien piirilääkäreiden asemesta (Vuolio 1991, 15).

Kunnanlääkäri-instituution tietynlaisia esimuotoja oli esiintynyt jo aiemmin (Soikkanen 1966, 104), mutta varsinaisesti ensimmäinen kunnanlääkäri toimi perustettiin Viitasaarelle marraskuussa 1882. Juuri vaihtunut senaatti käsitteli asian nopeasti ja tyytyi vain edellyttämään, että tointa hoitaisi asianmukaisesti hyväksytty suomalainen

lääkäri (Lavonius 1959, 23). Kaksi vuotta myöhemmin Juva sai kunnanlääkärin toimen.

Järjestelmän käynnistymisessä tärkeää oli kuntien ja talonpoikais-säädyn aloitteellisuus. Aloitteentekijöitä olivat lähinnä sivistyneistöön ja talonpoikien kärkijoukkoon kuuluvat henkilöt (Vuolio 1991, 17). Käännevuotena voidaan pitää vuotta 1885, jolloin tehtiin päätös valtionavusta kunnanlääkärin palkkausmenoihin.⁸ Aloite tuli papissäädyistä, mutta vielä innokkaammin asiaa ajoi talonpoikaissäätö. Valtionapu perustui säätyjen yhteiseen esitykseen, jonka senaatti hyväksyi (Vuolio 1991, 27-30). Sen jälkeen virkoja perustettiin nopeampaan tahtiin (Lavonius 1959, 105-107; Soikkanen 1966, 344; Vuolio 1991).

Professioiden autonomisoitumisteeman kannalta huomio kohdistuu professiojärjestöihin. Mikä osuus järjestelmän syntyyn ja kehitykseen oli lääkärijärjestöillä, *Finska Läkaresällskapetilla* ja vuonna 1881 perustetulla *Suomalainen Lääkäriseura Duodecimilla*?

Lääkärit olivat vuosikymmenien kuluessa kiinnittäneet toistuvasti huomiota maaseudun lääkäripulaan. Tampereen piirilääkäri C.H. Ringbom oli vuonna 1839 ehdottanut erillisten lääkärien palkkaamista maaseudun sairaanhoitoa varten kaupunkien tarjoaman mallin mukaisesti (Vuolio 1991, 14). Maaseudun lääkäritarve oli esillä myös vuoden 1873 yleisessä lääkärikokouksessa, jossa asiasta alustanut F.J. Rabbe arvioi kunnissa tarvittavan ainakin 300 uutta lääkärin virkaa (Lavonius 1959, 32). Lääkäreiden yleinen kokous vuonna 1881 oli kiinnittänyt huomiota maaseudun lääkäriverkon harvalukuisuuteen rationaalisen sairaanhoidon esteenä, mutta kunnanlääkärikysymystä ei tähän ongelmaan kuitenkaan yhdistetty.

Finska Läkaresällskapet näyttää 1880-luvun alussa ajaneen lääkäriverkon tihentämistä piirilääkärijärjestelmän avulla. Se ei vielä uskonut kuntien kykyyn palkata lääkäreitä. *FLS* asettui myöhemminkin 1880-luvulla lähinnä turvaamaan piirilääkäreiden asemaa eikä ollut erityisen innokas ryhtymään toimenpiteisiin kunnallisten virkojen perustamiseksi. Seura heräsi vasta muiden tahojen jo ryhdyttyä toimenpiteisiin. (Vuolio 1991, 20-21; Härö 1981a, 146)

⁸ Sen perustana oli vuonna 1863 *Collegium Medicumille* osoitettu keisarillinen kirje, jossa määrättiin, että "jos joku yksityishenkilö, joku yhtiö tai kunta tahtoo lääkäriä palvelukseensa, niin myönnetään lääkärielle oikeus virkoja hakiessaan lukea ansiokseen sen ajan, jona hän vakinaisesti on hoitanut tällaista virkaa, kun hän vaan on lääketieteen tohtori, lisensiaatti tai kirurgian maisteri" (Relander 1885a, 10). Ensimmäisen kunnanlääkärin viran perustaminen Viitasaarelle tuli mahdolliseksi tämän määräyksen perusteella.

Duodecim-seuran perustivat suomenmieliset lääketieteen kandidaatit⁹, jotka edustivat koskislaisesta fennomaniasta erottuvaa liberaalia siipeä (Saarenheimo 1981, 36-37). Kuitenkin *Duodecim* poikkesi myös radikaalista *K.P.T.*:stä maltilliseen suuntaan. Klinge (1981, 21) arvelee seuran jopa syntyneen paljolti radikaalien *K.P.T.*-läisten ärsykkeestä. Seuran aivan ensimmäisten vuosien toiminta keskittyi suomenkielisen lääketieteen sanaston luomiseen (Äyräpää 1885; Wikström 1891, 281-293; Gebhard 1890).

FLS:n kanta oli siis jotakuinkin penseä uuden järjestelmän luomiseen, mutta aivan toisin uuteen järjestelmään suhtautui *Duodecim*. Kun kunnanlääkärikysymys oli esillä valtiopäivillä vuonna 1885, muutamien talonpoikaissäädyn edustajat kääntyivät seuran puoleen pyytäen sitä esittämään kantansa lääkäreiden aseman määrittämiseen kunnanlääkäriin virassa (*Duodecim* 1991, 305). Vuolio (1991, 31-34) esittää perusteluja tulkinnalleen, että järjestelmän tulevaisuuden kannalta tärkeiden, kunnanlääkäreiden palkkauksen *valtionapua* koskeneiden valtiopäivillä tehtyjen ehdotusten takana oli *Duodecim*-seuran laatima ohjelma. Seuran kanta hyväksyttiin samana vuonna myös *FLS*:n järjestämän lääkäreiden yleisen kokouksen kannaksi.¹⁰ Se ei voinut jäädä huomiotta senaatin määrittellessä myönteistä kantaansa ennakkotapaukseksi muodostuneeseen Ilmajoen valtionapuanomukseen (sama, 34).

Ainakin siis vuoden 1885 alusta lähtien duodecimiläiset alkoivat huomiota herättävän aktiivisesti osallistua kunnanlääkärijärjestelmän kehittämiseen. Seura sai myös *FLS*:n kannan muuttumaan järjestelmälle

⁹ Seuran perustaneet olivat taustaltaan varsin yläluokkaisia. Kahdestatoista perustajasta aloitteentekijä Matti Äyräpään isä oli teologian tohtori, yhden senaattori, kahden lääkäri, kahden rovasti, yhden kollega, yhden maanomistaja, yhden suutari ja yhden merikapteeni (isän asema: Gratschoff 1900). Aikaisemmin on tarkasteltu lääkärikunnan yläluokkaistumista 1800-luvun kuluessa. — Duodecimiläiset johtajat olivat "poikkeuksellisen aloitteikkaita ja osallistuvia henkilöitä" (Härö 1981b, 217), ja olivat mukana uutta yhteiskuntaa edustavassa moninaisessa toiminnassa. Matti Äyräpää kuului Kansallis-Osake-Pankin perustajiin ja oli pankin ensimmäisen hallintoneuvoston jäsen; seuran muitakin jäseniä oli pankkia perustamassa. He olivat mukana perustamassa vakuutustoimintaa, yrityksiä ja uusia kulttuuritoiminnan muotoja.

¹⁰ Duodecimiläiset saavat kiittää myös tilaisuuden yllättävää avautumista ja *FLS*:n passiivisuutta. Kuten myöhemmin todettiin (*Lääkärinhoidon maalla...* 1892, 5), asiaa vuonna 1885 yleisessä lääkärikokouksessa esitelleellä duodecimiläisellä Matti Caloniuksella oli se etu, että "asia oli aivan uusi ja koskematon". Ei ollut vielä tehty esityksiä ja kokeita polttavan lääkärintarpeen helpottamiseksi väliaikaisilla toimenpiteillä. Jos kunnanlääkärikysymys yllätti duodecimiläiset, niin vielä valmistautumattomampia olivat *FLS*:n piirilääkärit.

myönteisemmäksi ja vaikutti sen kunnanlääkärin asemaa koskevien kannanottojen terävöitymiseen (Vuolio 1991, 40). *FLS:n* kantaa varmasti suuntasi se, että se saattoi vakuuttua piirilääkäreiden aseman säilymisestä. 1880-luvun puolivälin jälkeen *Duodecim*-lehdessä piirilääkärin status tunnustettiin sanomalla, että kuntien palkkaamien lääkäreiden tehtävänä oli tietyissä asioissa piirilääkäreiden avustaminen. Myöhemmin seuran kanta piirilääkäreihin muuttui, ja vuoden 1901 vuosikokouksessa esitettiin jo toivomusponsi piirilääkärijärjestelmän asteittaiseksi lakkauttamiseksi ja piirilääkärivirkojen muuttamiseksi kunnanlääkäriviroiksi (sama, 49-50, 70-71). Lääkintöhallitus oli ainakin jo ehdotuksessaan vuonna 1889 asettunut piirilääkärijärjestelmän laajentamisen sijasta kunnanlääkärijärjestelmän kannalle (ks. *Lääkärinhoidon maalla...* 1892, 3, 7).

*Duodecim*in viettäessä kymmenvuotisjuhliaan 1891 saattoi Matti Äyräpää todeta seuran vaikuttaneen kymmenien kunnanlääkärivirkojen perustamiseen. Hän totesi, että pian kaikissa siihen asti asetetuissa kunnallislääkärin viroissa olisi seuran jäsen (Äyräpää 1891, 305). Luonnollista oli, että maalaiskunnat kääntyivät virantäytöissä suomenmielisten lääkäreiden puoleen.

Seura pyrki aloitteellisesti turvaamaan kunnanlääkärin edut uudessa järjestelmässä. *Duodecim*-lehti julkaisi vuonna 1885 Konrad Relanderin perusteellisen kirjoitussarjan kunnanlääkärin aseman turvaamisesta. Kirjoituksissa pohdittiin palkkausjärjestelyjä ja vaadittiin lääkärille vapaata asemaa suhteessa sekä kuntaan että valtioon. Vaadittiin kunnanlääkärille erottamissuojaa suhteessa kuntaan ja varoiteltiin Ruotsin esimerkistä, jonka sanottiin jättäneen paikkakuntalääkärit turvattomaan tilaan ja herättäneen sen takia vastustusta nuorissa lääkäreissä. Vaadittiin lääkäriverkon oleellista tihentämistä kunnanlääkärijärjestelmän pohjalta, ja käännyttiin vastustamaan sen toteuttamista piirilääkärijärjestelmän puitteissa. (Relander 1885a) Kirjoitussarjassa ikään kuin enakoitiin mahdollisia vaikeuksia, joiden ilmaantuminen pyrittiin estämään. (*Duodecim*in politiikasta, Vuolio 1991)

Kunnanlääkärin asema muokkautui suuressa määrin lääkärien toivomalla tavalla (Vuolio 1991). Niinpä tärkeän, vuonna 1906 asetetun, ns. Salzmanin komitean tekemät ehdotukset lääkärien aseman järjestämisestä noudattelivat suuresti lääkärikunnan kantoja, vaikka ne eivät nopeasti johtaneet kunnanlääkärin aseman viralliseen määrittelemiseen. Laissa määrittelemätön tila kehittyi lääkärikunnan toivomalla tavalla. Myöhemmin vuoden 1943 laissa yleisestä lääkärinhoidosta kunnanlääkärin asema virallistettiin olennaisesti lääkärikunnan katsomusten mukaisesti.

Miksi seura tarttui niin ponnekkaasti kunnanlääkärikysymykseen 1880-luvulla, ja mistä voisi selittyä seuran saavuttama menestys? *Duodecimin* jäsenten aktiivisuutta kunnanlääkärijärjestelmän laajentamisessa ja kunnanlääkäriin aseman turvaamisessa ei voi selittää pelkästään näiden suomenmielisten lääkäreiksi opiskelevien ja lääkäreiden fennomaanisella ideologialla ja fennomaanisella liikkeellä — niiden osuutta kieltämättä. Yhtenä välittömänä syynä duodecimilaisten aktiivisuuteen voidaan pitää *nuorten lääkärien huolta toimeentulostaan*, ja heidän havahtumistaan tämän ongelman edessä, kuten Vuolio (1991, 24-25) tähdentää.

Lääkärien määrä nousi 1860-luvulla, kun opetussairaaloiminta siirrettiin Helsingin yleiseen sairaalaan. Koulutus tehostui 1870-luvulla, ja valmistuneiden liseniaattien määrä kääntyi voimakkaaseen nousuun 1870-luvun lopussa (Fagerlund & Tigerstedt 1890, 195). Yleinen koulutusmurros lisäsi opiskelijamäärää lääketieteellisessä tiedekunnassa niin, että viisivuotiskautena 1882-87 tiedekuntaan kirjoittautuneiden määrä oli noin 1,6-1,7 -kertainen edelliseen viisivuotiskauteen verrattuna (Vuolio 1991, 24; myös Vauhkonen ym. 1978, 23). *Duodecimin* perustivat nuoret suomenmieliset lääketieteen kandidaatit, ja myös myöhemmin sen jäsenistä monet olivat opiskelijoita. Juuri heillä oli välittömin huoli toimeentulosta.

Toki toiminta sai ylläkyttä myös maaseudun kuntien vaatimuksista. Monet maaseutukunnat kääntyivät *Duodecimin* puoleen toivoen seuran toimittavan heille lääkärin. Kyse oli liittolaistoiminnasta seuran, lähinnä talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajien ja kuntatason vaikuttajien kanssa. Maaseudun vaikuttajien ja fennomaanisen liikkeen pyrkimys maaseudun olojen kohentamiseen yhdistyi lääkäreiden omiin intresseihin. Suomenmieliset nuoret lääkärit olivat kunnallisten vaikuttajien luonnollisia yhteistyökumppaneita.

Duodecimin menestyksen kannalta tärkeää varmasti oli keskushallinnon asenteen muokkautuminen suhteellisen myötämieliseksi kunnanlääkärijärjestelmää kohtaan 1880-luvun loppuun mennessä. Myönteistä asennetta seuraa kohtaan osoittaa esimerkiksi duodecimiläisen vaikuttajan Konrad Relanderin nimittäminen maaseudun sairaanhoitoa koskevaa lakiesitystä valmistelevan komitean johtoon vuonna 1890. Komitean esityksessä tuotiin voimakkaasti esille kunnanlääkäriin asemaa koskevia seuran näkökantoja (komitean merkityksestä, Vuolio

1991).¹¹ *Duodecimin* lisääntyntä arvostusta valtiovallan silmissä kuvastaa se, että lääkintöhallitus alkoi *FLS:n* ohella kysyä virallisesti sen mielipidettä kulloisistakin kehittämishankkeista (Härö 1981b, 139). Kun vuonna 1906 asetettiin kunnanlääkäriskysymyksen kannalta tärkeä, lääkintäneuvos Salzmanin johtama komitea, sen yhdeksästä jäsenestä seitsemän oli lääkäreitä, joista neljä kuului *Duodecimiin* (Vuolio 1991, 70).

Vuolion mukaan *Duodecimin* ja lääkärikunnan taitavasti soveltama *kahden rintaman taktiikka* oli tuloksellista. Kunnanlääkärilaitoksen alkuaikoina seura pyrki valtioon vetoamalla turvaamaan lääkärin aseman. Valtio taivuteltiin osallistumaan lääkäritoiminnasta aiheutuneisiin kustannuksiin, ja sille esitettiin vetoamuksia virkoihin liittyvien oikeuksien takaamiseksi. 1900-luvun taitteen vaiheilla seuran aktiivisuus kunnanlääkärin aseman turvaamiskysymyksessä alkoi valtion ohella suuntautua aikaisempaa enemmän myös *kuntiin* päin, kun pelättiin, että valtion rooli lääkärin työehtojen asettajana saattaisi ylikorostua. Toiminta oli nyt edunvalvontaa sekä kuntien että valtion suuntaan, seuran strategisen aseman hyväksikäyttöä valtion ja kuntien välissä (Vuolio 1991, 76-77, 103-157). *Duodecimin* asemaa ja valmiutta kuntiin päin kuvastaa se, että seura pystyi uhkaamaan hakukiellolla kuntaa, joka virkaa perustettaessa tarjosi riittämättömiä etuja tulevalle viranhaltijalle (Kosonen 1985a, 24).

Duodecimin ja muiden lääkärijärjestöjen menestyksellinen toiminta kunnanlääkäriskysymyksessä ilmentää modernin profession *järjestötoiminnan* tehokkuutta. Seura valvoi tehokkaasti kunnanlääkärilaitoksen piiriin kuuluneita lääkäreitä, lähenihän järjestäytymisaste sataa prosenttia. Tehokkuutta lisäsi *Suomen Lääkäriliiton* perustaminen 1910. Kunnanlääkäreiden omasta näkökulmasta liittyminen yhteiseen järjestöön on helposti ymmärrettävissä. Heidän asemansa määrittely oli kesken — esimerkiksi vasta viidennes kunnanlääkärin viroista oli vakinaisia — ja he odottivat saavansa lisää vaikutusvaltaa yhteiseltä lääkäriliitolta. Kunnanlääkäreitä koskeva edunvalvonta saikin vahvan sijan uuden lääkäriliiton toiminnassa, johon vuoden 1911 liittokokoukseen mennes-

¹¹ Esitettiin selvää työnjakoa piirilääkärin ja kunnanlääkärin kesken: edellisen vastuulle tulisi terveydenhoito maaseudulla, kun taas jälkimmäinen vastaisi yksityisestä sairaanhoidosta. Saman ehdotuksen Relander oli tehnyt *Duodecim*-lehdessä jo vuonna 1885 (Relander 1885b, 43). 1890-luvun lopussa kunnanlääkäreitä koskevat virallismääräykset korostivat heidän asemaansa lääkintälaitoksen kokonaisorganisaatiossa.

sä 94 prosenttia maan lääkärikunnasta oli liittynyt. (Susitaival 1960, 45-46; Vuolio 1991, 140-144)

Lääkäreiden lukumäärä lisääntyi 1920-luvulle tultaessa paljolti kunnanlääkäriverkoston laajenemisen seurauksena. Mutta se ei ollut ainoa vahvistunut alue. Kunnallisen sairaalaverkoston luominen toi kuntiin sairaalalääkäreitä, mutta heitä nopeammin kasvoi päätoimisesti yksityisvastaanottoa harjoittavien lääkäreiden määrä.¹² Yksityinen lääkärintoiminta ilmensi määrällisesti tarkastellen jopa yhtä suurta murrosta kuin kunnanlääkärijärjestelmä. Toiminta ei sinänsä ollut uutta, olivathan piirilääkärit perinteisesti saaneet lisätuloja yksityisvastaanotosta. Mutta *yksinomaisena* toiminnan muotona tuon laajuisesti se oli uusi asia, ja laajeni nopeasti 1900-luvun puolella. Tärkein siihen johtanut tekijä oli yksityisen sairaalaverkon luominen. Ruotsinkieliset lääkärit avasivat Eiran sairaalan vuonna 1905 ja duodecimiläiset hieman myöhemmin Mehiläisen sairaalan (Härö 1981b, 226-227).

5. Uuden yhteiskunnan uhka: fennomaanit ja tekninen koulutus

Byrokration asenne teknisen koulutuksen edistämistä kohtaan oli jähmeä vuosisadan alkupuoliskolla,¹³ mutta vuoden 1855 käänne toi mukanaan uudistuspyrkimyksiä myös tällä alueella. Ne liittyivät Aleksanteri II:n vuonna 1856 tekemän Suomen-matkan jälkeisiin valmisteluihin talouselämän vapauttamiseksi ja teollisuuden kehittämiseksi. Uudistuspyrkimysten kohteena oli yliopistosta erillinen teknillinen erityiskoulutus, ja asiaa ajoi erityisesti kaksi tahoa: uudenaikaisen suurteollisuuden edustajat ja teknillisen alan opettajat.

Aleksanterin matkaa seuranneiden neuvottelujen jälkeen vuoden 1856 lopulla valmistuivat ns. teollisuuskomiteoiden mietinnöt teollisuuden kehittämistarpeista ja toimenpiteistä kehityksen vauhdittamiseksi. Esitykset muodostivat lähtökohdan talouselämän vapauttamiselle

¹² Vauhkosen ym. (1978, 36) mukaan vuonna 1920 valtion virkalääkäreitä oli yhteensä 236 (36 prosenttia lääkärikunnasta), kunnanlääkäreitä 171 (26 prosenttia), yksityisvastaanottoa harjoittavia lääkäreitä 167 (25 prosenttia) ja sairaalalääkäreitä kunnissa 38 (6 prosenttia). Vuonna 1910 sivutoimisia lääkärinvirkoja oli satakunta (Kosonen 1985a, 14).— Vauhkosen ym. esittämät luvut poikkeavat hieman Riska & Wegarin (1989) tiedoista, ja kunnanlääkäreiden osalta myös Lavoniuksen (1959) antamista luvuista.

¹³ Tarkastelussa sivuutetaan kokonaan teknisen alan toinen tärkeä ammattikunta, arkkitehdit.

tulevina vuosina (Kekkonen 1987, 44-79). Komiteoiden jäseniksi oli valittu teollisuuden ja talouselämän johtohenkilöitä, joista moni edusti uutta nousevaa teollisuutta (sama, 48; Palmén 1899, 13). Komiteoista toinen, *Vuorikomitea*, esitti muun muassa korkeamman teknologisen instituutin perustamista Tampereelle. *Teollisuus- ja elinkeinokomitean* tekemiin esityksiin kuului ammattikoulutuksen ja kansansivistyksen kohottaminen mm. reaalikoulujen ja teknologisen instituutin perustamisen avulla (Palmén 1899, 13-14; Kekkonen 1987, 50, 53). Vuonna 1836 perustettu teollisuudesta vastaava keskusvirasto, manufaktuurijohtokunta, käsitteli tarkoin ehdotuksia teknisen opetuksen uudelleenjärjestelystä ja laajentamisesta ja yhtyi komiteoiden näkemyksiin. Antamassaan lausunnossa myös *Suomen Talousseura* puolsi voimakkaasti yleissivistävän ja ammatillisen koulutuksen tehostamista (Kekkonen 1987, 59, 63).

Aloitteet johtivat muutoksiin Helsingin teknillisessä reaalikoulussa, joka Palménin mukaan (1899, 22) "oli lyhyessä ajassa kokonaan muuttanut alkuperäistä luonnettaan kehittyessään alkeisreaalikoulusta polyteknilliseksi kouluksi saksalaisen mallin mukaan". Palmén rinnastaa 1860-luvun alussa tapahtuneen muutoksen vuoden 1879 "suureen uudistukseen" ja ihmettelee, että koulu säilytti vanhan nimensä ja sääntönsä aina vuoteen 1872 saakka, jolloin sen nimi muutettiin Helsingin polyteknilliseksi kouluksi. Rahola (1962, 229) katsoo, että 1860-luvulla tehdyt rinnastukset alan saksalaisiin korkeakouluihin olivat "epäilemättä liian aikaisin syntyneitä".

Tuomo Särkikoski (1987, 92-94) pitää teknillisen alan opettajia teknisen koulutuksen kehittämistä ajaneena strategisena vaikuttajaryhmänä, joka oli kiinteässä yhteydessä elinkeinoelämään ja valtiovaltaan.¹⁴ Jo *Vuorikomitean* jäsen, tekniikko S.P. Dahlbeck, oli esittänyt teknologisen opiston sijoittamista yliopiston yhteyteen saamatta kuitenkaan kannatusta. Evon metsäopiston lehtori N.C. Nordenskiöld oli tehnyt vuoden 1867 valtiopäivillä aatelissäädystä esityksen metsäopiston ja teknillisen reaalikoulun muuttamisesta käytännöllisten ammattien yliopistoksi. Sääty suhtautui muiden säätyjen tavoin myönteisesti esitykseen, ja säätyesitys lähetettiin keisarille. Senaatti pyysi asiasta

¹⁴ Yliopistossa harjoitettu luonnontiede oli vierasta teollisuuden vaatimuksille. Fysiikka ja kemia olivat kaukana käytäntöyhteyksistä, joista käsin ne olivat voineet modernisoitua (ks. Wuolle 1949, 87). Spekulaatiivinen luonnonfilosofinen suuntaus oli hallitseva ja muodosti esteen kokeellisen luonnontieteen kehitykselle. Kansainväliset alan historiaa käsittelevät teokset eivät juurikaan mainitse tuon ajan suomalaisia tutkijoita (Leikola 1980, 226).

lausuntoa tehtaastonjohtokunnalta, jossa (1869) tämä esitti Helsingin teknillisen reaalikoulun asteittaista muuttamista teknilliseksi korkeakouluksi. Lausunnon olivat laatineet teknillisen reaalikoulun opettajat Lindeberg ja Lekve (Palmén 1899, 15, 25-27; myös Wuolle 1949, 90). Teknillisen koulutuksen opettajakunta oli vahvasti edustettuna 1880-luvulla perustetussa, Teollisuushallitusta edeltäneessä Teollisuusjohtokunnassa, jonka on sanottu esiintyneen opettajakollegion "kaikuna" (Palmén 1899, 39; Wuolle 1949, 135). Myös kaupan ja teollisuuden eliitit kykenivät tuomaan näkemyksensä varsin hyvin esiin Teollisuusjohtokunnassa (Särkikoski 1987, 84). Johtokunnan esityksistä kuitenkin vain murto-osa toteutui.

Polyteknillisen opiston opettajakunta osoitti erityistä aktiivisuutta myös myöhemmin. Opettajakunnan vuonna 1884 tekemä aloite oli taustalla kaksi vuotta myöhemmin tehdyssä polyteknillisen opiston sääntömuutoksessa, jossa muun muassa korotettiin sekä opettajien pätevyysvaatimuksia että oppilaiden sisäänpääsyvaatimuksia. Tästä lähtien ylioppilaat ja lyseon ylimmältä luokalta tulleet pääsivät opistoon ilman kuulustelua, kun taas muiden oli osallistuttava sisäänpääsykokeisiin (Palmén 1899, 43). Opettajien vuosisadan lopussa esittämät uudistusehdotukset opiston kehittämisestä enemmän teollisuuden tarpeiden mukaisiksi saivat "poikkeuksellista tukea" lehdistössä, ja myös Teollisuushallitus puolsi voimakkaasti uudistusesityksiä. Monet uudistukset kuitenkin kilpistyivät senaatissa, kuten usein aiemminkin (Wuolle 1949, 243-277; Särkikoski 1987, 88-90).

Aloitteita siis tehtiin usealla taholla. Kuitenkin teknisen koulutuksen kehitystä voi kaikkiaan luonnehtia hitaaksi myös 1800-luvun jälkipuoliskolla (vrt. Rahola 1962, 229-231). Niinpä vielä 1880-luvulla kaikki suurimmat konepajat olivat suuresti riippuvaisia ulkomaisesta teknisestä johdosta, ja ylipäätään monet kotimaiset yrittäjät olivat hankkineet teknisen tietotaidon ulkomailta (Pihkala 1971, 44, 46). Polyteknillinen opisto sai vaatimattoman mekaanisen laboratorion vuonna 1893 (Palmén 1889, 53). Vuosisadan lopussa suomalaisten opinkäynti ulkomaisissa, ennen muuta saksalaisissa teknillisissä korkeakouluissa yleistyi, mihin vaillinaisten kotimaisten koulutusmahdollisuuksien lisäksi vaikutti myös vuosisadan taitteen poliittinen tilanne sortokausineen (Meriläinen 1990). Erityisesti teknisen koulutuksen virallinen status kohosi hitaasti. Polyteknillinen opisto sai korkeakoulun aseman vasta vuonna 1908.

Yleinen teknisen koulutuksen kehitystä viivästyttänyt tekijä oli epäilemättä teollistumisen hitaus ja teollisuuspiirien vielä vähäinen

vaikutusvalta yhteiskuntapolitiikan sisällöistä päätettäessä. Aloitteita tehtiin silti runsaasti. Ketkä sitten vastustivat tehtyjä esityksiä?

Kehityksen esteenä ei ollut niinkään traditionaalisen yhteiskunnan johtava sääty, aatelisto. Säätyyn kuuluvia teollisuusmiehiä oli päinvastoin jo vuoden 1856 komiteatyössä kannattamassa teknisen koulutuksen tehostamista. Juuri ritaristo ja aateli tekivät vuoden 1867 valtiopäivillä aloitteen teknillisen reaalikoulun muuttamisesta käytännöllisten ammattien korkeakouluksi. Aatelistossa esiintyi selkeitä talouselämän liberalisointia kannattavia näkökantoja jo vuosien 1863-64 valtiopäivillä, ja sääty asennoitui vuonna 1879 varauksettoman myönteisesti elinkeinovapautteen (Kekkonen 1987, 114-119, 240-244). Uudenaikaista teollisuutta edustavien ääni oli noussut säädystä määrääväksi. Toisaalta säädyn jäsenistössä oli myös vaikutusvaltaisia talouselämän liberalisoinnin vastustajia, jotka olivat lähinnä byrokraatteja. Näiden käytäntösuuntautuneisuus ilmeni enemmän alemman asteen "porvariskoulujen", reaalikoulujen, kehittämisessä sekä yliopistoon johtavien lyseoiden uudistamisessa hallintovirkamiesten käytännöllistä koulutusta silmällä pitäen.

Teknillisen koulutuksen kehittämiseen suhtautuivat torjuvasti oppisäätyyn kuuluvat vaikutusvaltaiset johtajat. J.W. Snellman arvosteli ankaraan tapaansa vuonna 1856 asetettujen komiteoiden ehdotuksia polyteknillisen opiston perustamiseksi. Snellman katsoi, ettei maa ollut aiotun kaltaisen oppilaitoksen tarpeessa vähäisen teollisuuden vuoksi, ja että kaavailtu oppilaitos tulisi enimmäkseen kasvattamaan tehtaanojohtajia ja pehtoreita Venäjälle. Snellman arveli, että tarvittava koulutus voitaisiin hankkia taloudellisesti edullisemmin lähettämällä teknikoita oppiin ulkomaille. Snellmanin mielestä tällaisen opiston suorittaneet eivät voisi Suomessa "saada paikkaa, löytää työtä, ja ansaita elatustaan" (Rahola 1962, 229).¹⁵ Samoihin aikoihin kuitenkin Saimaan kanavan ja rautateiden rakentaminen antoi työtä teknilliselle henkilöstölle, jota tuotettiin ulkomailta (Virrankoski 1975, 145; Särkikoski 1987, 82-83). Snellman pysyi myöhemminkin "itsepintaisesti" omassa mielipiteessään tilanteessa, jossa teollistuminen oli päässyt vauhtiin, ja myös polyteknillinen koulu jo luonut alalla tarvittavaa pohjasivistystä (Palmén 1899, 15; Rahola 1962, 229). Tärkeiden ratkaisujen ajankohtana, vuonna 1856,

¹⁵ Fennomaanijohtaja Agathon Meurman sen sijaan kannatti teollisuusjohtokunnan esitystä polyteknillisen opiston perustamisesta. Hänen mukaansa tiede oli jo "sinä määrin tunkeutunut teollisuuteen, tai oikeammin teollisuus lepää jo sikäli tieteellisellä pohjalla, että teollisuudenharjoittaja epäilemättä tarvitsee akateemisia tietoja, voidakseen täydellisesti hallita ammattinsa" (sit. Rahola 1962, 229).

toinen fennomaanien johtaja, Yrjö Koskinen, sanoi Snellmanin lailla, että teollisuuden tarpeisiin suuntautunut koulutus on kansallisen tulevaisuuden kannalta vähemmän tärkeää kuin lakimiesten, pappien ja muiden välittömässä kosketuksessa kansaan olevien valtion virkamiesten tieteellinen koulutus (Wuolle 1949, 62-70; Selleck 1961, 175). Juuri heidän vastustukseen kaatui teollisuusjohtokunnan vuonna 1857 esittämä polyteknillisen opiston perustaminen. Fennomaanijohtajien asenne ei muuttunut tulevinakaan vuosikymmeninä. Tukea he saivat pappis- ja talonpoikaissäädyltä. Nämä vastustivat teknillisen korkeakoulun perustamista vuoden 1898 valtiopäivillä (Elovainio 1972, 255).

Johtavien fennomaanien torjuvaa asennetta teknisen koulutuksen kehittämiseen ja statuksen nousua kohtaan tulee tarkastella useasta näkökulmasta, jotka liittyvät toisiinsa. Heidän asennettaan selittää ensinnäkin *heidän kansallisuusoppinsa*. Se tähdensi kansaan ja ennen muuta vapaaseen talonpoikaistoon nojaavan patriotismin merkitystä kansakuntaa integroivana tekijänä. Heidän näkemyksissään uudenaikainen teollisuus sen sijaan muodosti uhan kansakunnan eheydelle. Snellman korosti kansallisuuden siveellisten juurien liittyvän kiinteämmin äylliseen kuin aineelliseen kulttuuriin. Hän katsoi, että elleivät muut henkiset voimat pidä olemukseltaan "kosmopoliittisen" teollisuuden ja kaupan aineellisia pyrkimyksiä kurissa, on tuloksena "nautinnonhimo, ylellisyys ja siveettömyys" (Snellman, *Kootut teokset* VI, 101, 196, 199; Selleck 1961, 171-172). Tekninen koulutus edusti kansakuntaan kiinteyttä uhkaavaa teollisuutta ja sen eetosta, ja siksi sitä ei pitänyt päästää riistäytymään.

Toiseksi, erilaisten koulutustyyppien keskinäinen status liittyi tärkeällä tavalla näiden johtavien fennomaanien ja yleisemmin oppisäädyn käsitykseen koulutuksen perustehtävistä. Sekä Koskinen että Snellman edustivat *Bildung*-tyyppistä koulutusihannetta. Intellektuellien patrioottiset asenteet, joista siis Snellmanin mielestä jopa kansakunnan kohtalo riippui, eivät olleet koulutuksesta irrallinen tekijä, vaan *Bildung*-tyyppisen koulutuksen tärkeä päämäärä. *Bildung*-ihanteen mukaiseen sivistykseen tähtäävän koulutuksen tuli hallita koulutuksen kenttää, ja kaiken välineellisen koulutuksen tuli olla sille alisteista. Yhtäläistä statusta näille koulutustyypeille ei saanut antaa. Tämä selittää osaltaan sitä, että nämä fennomaanit ja heidän tukijansa vastustivat korkeakoulun statuksen antamista tekniselle oppilaitokselle.

Kolmanneksi, *Bildung*-ideaalin mukainen koulutuskäsitys oli tärkeä osa traditionaalista oppisäätystä edustavien fennomaanien habitusta. Akateemisella oppineisuudella oli heidän identiteetissään keskeinen, historiallista perua oleva sija. Ryhmähabituksen näkökulmasta koulu-

tus oli tälle ryhmälle jopa tärkein yhteiskuntaelämän alue. — Perinteinen akateemisesti orientoitunut yliopiston johto suhtautui kielteisesti uusien käytännöllisten alojen liittämiseen yliopiston yhteyteen (ks. Elovainio 1972, 252-253).

Neljänneksi, asiaa voidaan tarkastella myös traditionaalisen oppisäädyn aseman ja tilanteen näkökulmasta. Suurteollisuuden edustajat alkoivat jo esiintyä vaatimuksia esittävänä intressiryhmänä. Ensimmäisen kerran suurteollisuus nosti päätään näkyvästi liberalismiin ja keisarin tukemana 1850-luvun lopulla. Se edusti tavoitteineen yleistä uhkaa traditionaalisen oppisäädyn monille edustajille, mutta fennomaaneille se oli uhka myös välittömässä poliittisessä kamppailussa, vastustaja kielitaistelun rintamajaossa. Ruotsinkielisiä teollisuudenomistajia pidettiin suomalaisen kansanosan poliittisina vastustajina, ja tämän ryhmän ekspansiota vastustettiin (Eskola 1962, 395; Elovainio 1972, 255).

Eri tekijät tukivat toisiaan. Alapuron (1973, 23) tavoin voidaan kiteyttää olleen kysymys fennomaanien "kulttuurisesta vastauksesta teollistumisen uhkaan".

Ensimmäinen käytännöllinen yliopistotasoinen koulutuksen uusi ala ei ollut tekninen koulutus, vaan maatalouskoulutus. Maatalous- ja metsätieteellinen opetus alkoi yliopistossa vuonna 1898, kun taas Teknillinen Korkeakoulu perustettiin vuonna 1908 ja Kauppa- ja Kauppakorkeakoulu vuonna 1911 (Elovainio 1972, 242). Kaupallisen koulutuksen edistämishankkeet saivat kaiken kaikkiaan osakseen samankaltaista vastustusta kuin teknillinen koulutus. Teollisuusjohtokunta oli ensi kertaa esittänyt kaupallisen erityiskoulutuksen aloittamista jo esityksessään polyteknillisen opiston perustamiseksi vuonna 1857 (Järvinen 1907). Teknillinen ja kaupallinen korkeakoulutus saattoi käynnistyä vasta, kun taloudellinen eliitti oli voimistunut 1890-luvulla tapahtuneen teollisuuden voimakkaan laajenemisen seurauksena (Elovainio 1972; Särkikoski 1987, 91).¹⁶

¹⁶ Voidaan esittää arveluja siitä, miten Venäjällä tapahtuneet muutokset vaikuttivat Venäjän suhtautumiseen teknisen koulutuksen kehitykseen Suomessa. Venäläinen pääoma alkoi yhä äänekkäämmin vaatia suomalaisen teollisuuden etuoikeuksien lakkauttamista Venäjän markkinoilla. Sen intressit alkoivat myös saada vastakaikua valtiollisessa politiikassa. Jo 1884 tullisopimuksessa suomalainen teollisuus menetti entisiä etujaan, ja paljon tuntuvammin myöhemmin Japanin sodan jälkeisissä tullijärjestelyissä. Tämän linjan voidaan päätellä vaikuttaneen suomalaiseen koulutuspolitiikkaan vähintäänkin siten, ettei Venäjä enää tehnyt aloitteita teknisen koulutuksen ajanmukaistamiseksi, kuten se oli tehnyt 1830- ja 1840-luvuilla.

Teknillisen koulutuksen ja alan ammattikuntien rakentuminen vertikaalisesti ja hierarkkisesti saatettiin alkuun vuosisadan taitteen jälkeen, kun Tampereen reaalilyseon rehtori H.M.J. Relander kiinnitti muiden maiden esimerkkiin viitaten huomiota keskiasteen teknillisen oppilaitoksen tarpeeseen. Ehdotus johti teknillisen opiston perustamiseen Tampereelle vuonna 1911. (Särkikoski 1987, 93; Talvitie 1962, 38-40). Suomessa insinööriopetus portautui samantapaisesti kuin Saksassa, mutta jako toteutui paljon myöhemmin. Insinööriopetus jäi ylipäätään paljon jälkeen Saksasta.¹⁷

Yhdistyksen perustamisen ajatus tuli esille teknillisen reaalikoulun oppilaiden keskuudessa ensi kertaa vuonna 1871, ja yhdistys perustettiin epävirallisesti seuraavana vuonna nimellä *Teknologföreningen i Finland (Några...* 1889, 4; Roos 1922, 13). Seura oli oppilaiden tovereiseurana, joka piti omaa kirjastoaan (Petterson 1922). Sillä oli ollut varhainen edeltäjänsä jo 1850-luvun lopulla Helsingin teknillisen reaalikoulun oppilaspiirissä (Roos 1947, 8). Seuran laillistaminen tuli esille vuonna 1875, mutta "vaikeuksien" vuoksi ajatus toistaiseksi haudattiin. Opettajakunnan myötävaikutuksella näyttää olleen merkittävä osuus toiminnan virallistamisessa vuonna 1884 (Särkikoski 1987, 85). Tätä ennen, vuonna 1882, olivat alan suomenmieliset opiskelijat perustaneet *Suomenmieliset Polyteknikot* -yhdistyksen (Petterson 1922, 54; Roos 1947, 22). Kielitaistelu jatkui rajuna vuosikymmeniä eteenpäin.

Polyteknikkojen Seura lakkautettiin, kun Teknilliseen korkeakouluun perustettiin automaattiseen jäsenyyteen perustuva oppilasyhdistys, jossa suomenkieliset saivat enemmistön. *Teknologföreningen* jäi yhteiseksi intressiliitoksi (Johnsson 1922, 117).

Historiikkien perusteella taloudellisella edunvalvonnalla ei näytä juuri olleen merkitystä alkuaan yhdistystoiminnassa. Myös Särkikosken (1987, 63-64) mukaan työmarkkinapoliittinen edunvalvonta tuli ammatillisen järjestäytymisen tärkeäksi määrittäjäksi varsin myöhään, paljon myöhemmin kuin muiden tarkasteltujen professioiden ja esimerkiksi teknikkojen kohdalla. 1800-luvun lopulla insinöörien palkkakehitys oli edullinen; valtion palveluksessa olevan ylemmän teknisen henkilöstön reaalipalkat nousivat vuosien 1860-90 välisenä aikana 2,5-

¹⁷ Teollistumisasteeltaan johtavassa maassa, Saksassa, insinööriopistoissa opiskeli 15 000 opiskelijaa vuonna 1901. Englannissa oli mainittuna vuonna 2259 alan opiskelijaa (Wuolle 1949, 8). Suomen polyteknillisessä opistossa oli noin 120 opiskelijaa vuonna 1890 (Särkikoski 1987, 192 liite 3), 177 vuonna 1895 ja 220 vuonna 1898. Teknillisessä korkeakoulussa oli sen ensimmäisenä lukuvuonna 349 opiskelijaa (Wuolle 1949, 192, 221, 320).

kertaisiksi laskeakseen kuitenkin jyrkästi vuoteen 1910 mennessä (Kortteinen 1984, 289).

Opistoinsinöörit perustivat vuonna 1919 oman järjestönsä *Tampereen Teknilliset*, jonka päätavoite oli opiston suorittaneiden arvostuksen nostaminen ja alkuvuosikymmeninä erityisesti valtionvirkakelpoisuuden hankkiminen (Särkikoski 1987, 97). Opisto- ja korkeakouluinsinöörien keskinäisen aseman määrittäminen oli osapuolien polttava taistelukysymys sotien välisenä aikana (sama, 97-104; *Insinöörikunta* 1974). Samanlainen kamppailutilanne oli vallinnut Saksassa 1800-luvun lopusta lähtien.

6. Kentän modernisoituminen

Suomessa, kuten Saksassa, modernien professiojärjestöjen synty liittyi läheisesti uudentyypin kansalaisyhteiskunnan vahvistumiseen. Näissä vahvan valtiojohtoisuuden yhteiskunnissa professioiden itenäistyminen oli paljolti itsenäistymistä valtioon nähden. Suomen osalta valtio jopa loi rakenteellisen tilanteen, jossa itsenäistymisen tarve kasvoi. Voidaan tulkita, että samalla kun valtio otti tiukempaan hallinnolliseen valvontaan professioiden hallinnonalat ja sulki professionaaliset ja niitä lähellä olevat ryhmät omaa alaansa koskevan hallinnollisen päätöksenteon ulkopuolelle, tarve edunvalvontaan ja järjestäytymiseen ammattien keskuudessa kasvoi. Opettajien näkökannoille vihamielisen kouluylhallituksen perustaminen vuonna 1869 sulki opettajat ja kasvatustieteellisen tiede-eliitin hallinnollisen päätöksenteon ulkopuolelle ja loi rakenteellisen tarpeen tehokkaampaan edunvalvontaan. Opettajat eivät vallinneissa olosuhteissa kuitenkaan kyenneet tuohon tarpeeseen vastaamaan, ja monissa kysymyksissä aloite siirtyi keskushallinnolle. Vasta 1890-luvulla ja 1900-luvun puolella oppikoulunopettajien järjestötoiminta lujittui ja aloitteellisuus vahvistui. Vastaava rakenteellinen muutos valtion ja profession suhteissa tapahtui lääkärin ammatissa vuonna 1878 lääkintöhallituksen perustamisen yhteydessä. Lääkärin ammatin tiede-eliitti irroitettiin alan valtiollisesta johdosta, kun *Collegium Medicum* lakkautettiin.

Modernin profession eriytyminen ja organisoituminen itsenäisen järjestön ympärille käynnistyi lähes poikkeuksetta paikallisena järjestäytymisenä. Professionaalisten ammattikuntien, sekä varsinaisten virkamiesjärjestöjen perustamisen (ks. Luoma 1961 I, 185 liite 1) ajankohtaa määrittivät oleellisesti poliittiset olosuhteet, mihin ensimmäisten valtakunnallisten järjestöjen perustamisvuodet selvästi viittaavat.

Kaavio 3. Valtakunnallisten ammattijärjestöjen perustamisvuodet Suomen itsenäistymiseen mennessä

1835	Finska Läkaresällskapet
1862	Juridiska Föreningen i Finland
1864	Pedagogiska Föreningen i Finland
1872	Teknologföreningen i Finland (epävirallisenä)
1877	Suomen Metsänhoitoyhdistys
1881	Suomalainen Lääkäri-seura Duodecim
1882	Suomenmieliset Polyteknikot
1884	Teknologföreningen i Finland
1890	Maanmittausinsinöörien Liitto
1892	Arkitektklubben
1892	Suomen Eläinlääkäriyhdistys
1893	Suomen Kansakoulunopettaja- ja Naisyhdistys
1896	Suomenmielisten Teknikkojen Seura
1897	Suomen Maanviljelysvirkamiesyhdistys
1898	Suomenmielisten Juristien Klubi (vuodesta 1906 Suomalainen Lakimiesten Yhdistys)
1898	Sjuksköterskeföreningen i Finland
1900	Finlands Almänna Svenska Folksskollärare- och Lärarinneförening
1901	Sjukhusläkareföreningen i Finland
1906	Yksityiskoulunopettajat - Privatskollärföreningen i Finland
1906	Suomen Piirustusopettajayhdistys
1906	Suomen Käsityönopettajain Liitto
1909	Suomen Laulunopettajain Yhdistys
1910	Suomen Yleinen Lääkäriliitto
1911	Käsityönopettajayhdistys
1912	Voimisteluopettajaliitto
1917	Valtionoppikoulujen Opettajaliitto
1917	Rautatielääkäriyhdistys
1917	Rautatieteknikkojen Yhdistys

Finska Läkaresällskapet oli ainoa ennen 1850-luvun puoliväliä perustettu valtakunnallinen ammattijärjestö. Usean yrityksen jälkeen opettajat ja lakimiehet saivat maanlaajuisen järjestäytymisoikeuden 1860-luvulla. Seuraavat viralliset järjestöt perustettiin vasta vuoden 1881 poliittisen käänteen jälkeen. Vuonna 1883 senaatti sai oikeuden antaa yhdistysten toimilupia, ja paikallisyhdistysten toimilupien saanti helpottui edelleen

vuonna 1887 (ks. Luoma 1960 I, 143-152; Rinne 1973, 38). Vuosisadan lopun järjestäytymiselle oli tyypillistä lukuisten paikallisyhdistysten perustaminen ja kielitaistelun aiheuttama järjestöjen jakautuminen. Miltei jokainen koulutettujen ammattikunta jakautui kielellisin perustein kahteen osaan. Modernisoitumista ilmentää ammattikuntien sisäinen erikoistuminen myös järjestöillisesti.

Varhaisimmin järjestöjen toiminta koski lähinnä alan yhteiskunnallisten ja tieteellisten kysymysten harrastamista sekä opintoihin liittyviä käytännön kysymyksiä, kuten *FLS:n* kirjanlainaustoiminta, mutta myöskään taloudelliset etukysymykset eivät puuttuneet käsittelylistalta. Jotkut järjestöt syntyivät koulutusinstituution sisälle toveriseurana, kuten *Teknologiska Föreningen*, ja monet muut kielitaistelun aiheuttamana jakautumisena. Alkuvaiheissa yleisten kokousten ja järjestöjenkään jäsenistöä ei yleensä rajattu tiukkojen ammatillisten kriteerien mukaisesti. Oman professionaalisen erityisalueen vahvistaminen oli selvimmän oppikoulunopettajien intresseissä heti tarkasteltavan jakson alussa. Professionaalinen erikoistuminen ja ammatin statuksen nostaminen olivat selvästi havaittavia järjestäytymisen motiiveja myös koulutukselliseen paitsioon pitkäksi aikaa jääneissä teknisissä professioissa. Erityisen aktiivisia olivat Polyteknillisen opiston opettajat.

Ammatillisen organisoitumisen merkitys ja motiivit näyttävät muuttuneen vuosisadan lopussa ja 1900-luvun alussa. Sääty-yhteiskunnan hajoaminen sekä mahdollisti että pakotti uudentyypiseen etujärjestötoimintaan. Kärjistäen ilmaistuna koulutetut ammattikunnat lakkasivat olemasta johtavien yhteiskuntaryhmien tai valtion "jatkeita". Niiden toiminta ei riippunut enää yhtä vahvasti johtavien yhteiskuntaryhmien intresseistä ja suopeudesta. Lakimiesten yhteys valtioon jäi kuitenkin kiinteäksi, vaikka hekin organisoituivat ammatillisesti. Mahdollisuudet ja valmiudet omaehtoiseen toimintaan vahvistuivat professioiden omissa puitteissa. Tietä raivasivat taloudellisen kilpailun vahvistumisen ohella niin kansanliikkeet kuin myös poliittinen järjestäytyminen. Profiessoiden järjestäytyminen etujen turvaamista silmällä pitäen oli myös osa laajempaa virkamiesten järjestäytymisaaltoa (tästä ks. Luoma 1962, I).

Jäsenistön ammatillisten ja taloudellisten etujen turvaamisen motiivi näyttää vahvistuneen järjestötoiminnassa vuosisadan lopusta lähtien. *Duodecimin* toimintaa leimasi jo 1880-luvun puolivälistä lähtien pyrkimys jäsenistön taloudellisten ja muiden etujen turvaamiseen kunnallääkärijärjestelmää luotaessa. Kansakoulunopettajien järjestö otti perustamisestaan lähtien tavoitteeksi aatteellisen ja käytännöllisen toiminnan ohella opettajain taloudellisen tilan parantamisen. Aluksi asia jäi

kuitenkin paikallisyhdistysten huoleksi (Rinne 1973). Taloudelliset etukysymykset nousivat polttaviksi vuosisadan taitteessa, ja vuoden 1906 yleisessä kokouksessa vaadittiin "lujan kaikille opettajille yhteisen" etujärjestön perustamista. Taloudelliset etujärjestötehtävät nousivat alusta lähtien etusijalle myös vuonna 1906 perustetussa yksityisoppikoulujen opettajain yhdistyksessä, jonka jäsenten asema oli valtionkoulujen opettajia paljon turvattomampi. Myös *Suomen Lääkäriliittoa* (per. 1910) perusteltiin nimenomaan taloudellisilla intresseillä. Taloudelliset etukysymykset olivat tärkeä syy myös useiden muiden kieliriitojen repimien järjestöjen liittymiselle yhteiseen liittoon 1900-luvun alussa. Myöhemmin, vuonna 1944, yhtenäisen kattojärjestön, *Suomen Lakimiesliiton* perustivat myös lakimiehet.

Järjestöt edistivät osaltaan sitä, että rajatusta ammatillisesta erityisalasta tuli koulutettujen ammattikuntien keskeinen määräysperuste. Ammattikuntien yleisten kokousten¹⁴ muotoutumiseen selvemmin ammatillisiksi vaikutti muun muassa se, että valtionhallinto irtautui niiden järjestämistehtävistä. Kun yleisiin kokouksiin aluksi osallistui alan kysymyksistä kiinnostuneita yli ammattirajojen ja myös järjestöihin saattoi kuulua erityisalan ulkopuolisia jäseniä, niin 1800-luvun lopulla ammattikunnat sulki ovensa erityiskoulutusta vailla olevilta. Professioista tuli täten aiempaa selvemmin ammatillisia *monopoleja*. Sääty-yhteiskunnan purkautuessa erityisalaa koskevasta monopolista tuli perustava ja ainoa kriteeri, jonka mukaan ammatti saattoi järjestäytyä etujensa ajamiseen. Ammatillinen erityisosaaminen ja sen merkki, erityistutkimus, tulivat ammatin ytimeksi. Tätä erityistietoa ja -osaamista pyrittiin vahvistamaan, ja siihen vedottiin etuoikeuksien tavoittelun perustelemiseksi.

Suuriruhtinaskunnan kauden alkupuolen professionaalinen kerrostuma osoittautui kapeaksi ja alkuperältään traditionaaliseksi: pappien ohella laajin ammattikunta oli lakimiehet, joiden vahva asema on ymmärrettävissä keskushallinnon rakentamisen ja aatelissäädyn tilanteen ja tarpeiden perustalta. Kerrostuman rakenne oli vielä 1870-luvulla paljolti samankaltainen kuin suuriruhtinaskunnan ensimmäisinä vuo-

¹⁴ Yleiset kokoukset olivat tärkeä instituutio järjestäytymiskehityksessä. Alunperin ne saattoivat saada virikkeensä yleisistä pappeinkokouksista, joilla oli ollut merkittävä sija kirkon hallintoperinteessä. Nämä olivat aluksi olleet tilaisuuksia, joiden avulla piispa ja tuomiokapituli saattoivat varmistaa hiippakunnan yhtenäisyyden. 1800-luvun puolivälin jälkeen ne alkoivat olla ainakin jossakin määrin myös papiston hallintoon osallistumisen kanavia, ja vuodesta 1863 lähtien niiden merkitys korostui ratkaisevasti kirkon hallinnossa (Iisalo 1982, 6).

sikymmeninä. Perusteellinen muutos tapahtui kuitenkin tämän jälkeen lyhyessä ajassa. Vuosisadan vaihtuessa professionaalisten ammatinharjoittajien määrä oli lähes 6800 insinööriä lukuun ottamatta (taulukko 18). Määrä oli lähes kolminkertainen 1870-luvun tilanteeseen verrattuna. Vuonna 1910 lukumäärä ylti insinöörit mukaan lukien arviolta noin 11 000:een. Arvioista kuitenkin puuttuvat sellaiset tärkeät ryhmät kuten yliopiston opettajat ja lehtien toimittajat.

Taulukko 18. *Professioiden jäsenten määrä 1890-1920*

	1890	1900	1910	1920
Papit	876	925
Upseerit	..	279
Lakimiehet	..	992	..	1800(1928)
Lääkärit	236	373	523	657
Hammaslääkärit	30	..	250	..
Eläinlääkärit	37	..	152	..
Sairaanhoidajat	250	..	1500	..
Diplomi-insinöörit	1100	1380
Oppikoulunopettajat	1105	1336	1925	2178
Kansakoulunopettajat	912	2179	3740	5299
Agronomit	..	387	554	697
Arkkitehdit	63	121	192	..

Lähteet: *Papit*: luvut ovat 10-vuotiskeskisarvoja (Björklund 1939, 107); *upseerit*: vuoden 1901 lukumäärä, jonkin verran alle todellisen määrän (Screen 1976, 252); *lakimiehet*: luvut ovat vuosilta 1898 ja 1928 (Westerlund 1898; Nikolainen 1976, 12); *lääkärit*: Riska 1987, 106; *hammaslääkärit, eläinlääkärit, sairaanhoidajat*: arviolukuja (Vauhkonen ym., 1978, 35); *diplomi-insinöörit*: ei sisällä ulkomaisia insinöörejä (*Maan insinööriarpeen...* 1951: 15, 13); *oppikoulunopettajat*: vuoden 1920 tieto koskee lukuvuotta 1916-17 (Kiuasmaa 1982, 168); *kansakoulunopettajat*: (Halila 1980, 168); *agronomit*: (Maamies 1947, 75); *arkkitehdit*: luku tarkoittaa valmistuneiden arkkitehtien määrää vuodesta 1883 - se ei sisällä ulkomailla opiskelleita ja ulkomailta tulleita arkkitehtejä (Linko 1970).

1800-luvun viimeisten vuosikymmenten koulutusmurros tuotti professionaalisen kerrostuman, jonka edustajista peräti puolet oli opettajia.

Kolmea vuosikymmentä aikaisemmin heidän osuutensa oli jäänyt alle viidenneksen.

Kentän koostumus osoittaa kahdessa kolmessa vuosikymmenessä tapahtuneen voimakasta monipuolistumista. Perinteisen yhteiskunnan keskeiset professiot, upseerin ja papin ammatti, taantuivat. Pappien määrä oli vähentynyt ammatin menetettyä suosiotaan 1860-luvulla (ks. Björklund 1939, 28). Vasta kun ammattikunta sai täydennystä talonpoikaisesta rahvaasta, saavutettiin vuosisadan alun määrä aivan uuden vuosisadan taitteessa.

Luku VIII

PERINTEINEN JA MODERNI

Hahmotan lopuksi tutkimukseni merkitystä professioiden varhaista kehitystä ja modernisaatiota koskevalle teorianmuodostukselle. Vertaan professioiden modernisoitumista tarkastelemissani yhteiskunnissa ja teen yhteenvedon Suomea koskevista tuloksista.

Professionalisaation makroteoria

Tutkimukseni johdannossa totesin, että 1980-luvun puolivälistä lähtien hahmottuneen teoreettisen suuntauksen edustajat ovat ryhtyneet toteuttamaan ohjelmaa, jonka jo 1970-luvun alun uusweberiläisen tai "kriittisen paradigman" perustajat esittivät. Uuden hahmotustavan ensimmäisiä edustajia oli professionalisaatiota Ranskassa tutkinut Gerald L. Geison (1984). Hän arvosteli tutkimuksen angloamerikkakeskeisyyttä, ja sanoi kehitetyn teorianmallin soveltamisen monien muiden maiden vastaavien ammattikuntien tarkasteluun aiheuttavan vakavia harhoja. Keskittäessään huomionsa professionaaliin ryhmiin angloamerikkalainen lähestymistapa laiminlyö valtion merkityksen, joka Ranskan professionalisaatiossa oli Geisonin mielestä ratkaiseva. Myös Dietrich Rueschemeyer sanoi professiotutkimuksen kärsineen angloamerikkalaisesta nurkkakuntaisuudesta. Hän ulotti vaatimuksen valtion merkityksen huomioon ottamisesta Yhdysvalloissa toteutuneen professionalisaation tarkasteluun. Rueschemeyerin mielestä valtiokeskeinen lähestymistapa, kuten hän teoreettisia lähtökohtiaan nimittää, ei johda kertakaikkiseen vaatimukseen uusweberiläisen tutkimuksen hylkäämisestä. Valtiokeskeinen lähestymistapa voi käyttää hyväkseen

uusweberiläisessä hengessä tehtyjä tutkimuksia, joissa professionalisaa-
tiota tarkastellaan professioiden omasta näkökulmasta.

Voin tutkimukseni perusteella yhtyä Rueschemeyerin kantaan. Olen yhteiskuntakeskeisessä lähestymistavassani voinut käyttää hyväkseni sekä uusweberiläisten luokka- että professiotutkijoiden teorioita. Olen tukeutunut uusweberiläisten tutkijoiden korostamaan käsitykseen professioista erityiskoulutukseen perustuvina ammatillisina monopoleina, jollaisten pystyttämiseen ammattikunnat pyrkivät. Toisaalta olen tähdentänyt, että käsitteen pätevyysalue rajoittuu lähinnä moderniin yhteiskuntaan ja sen professioihin. Uusweberiläistä monopolinäkökulmaa laajemman tulkintakehikon olen löytänyt itse Max Weberiltä, jonka *Kultur Mensch—Fach Mensch*-tyypittely tarjoaa laajan kulttuurihistoriallisen ja myös yhteiskuntakeskeisen kehikon professionalisaation tarkasteluun, ja auttaa historiallistamaan käsityksen professioista ammatillisina monopoleina. Weber määrittelee nämä ideaalityypit suhteessa historiallisen aikakauden perustaviin tendensseihin. Weberin ideaalityyppeihin rinnastettavan teoreettisen välineistön on tarjonnut Philip Elliottin erottelu *statusprofession* ja *ammattillisen profession* välillä.

Tarkastelukulmani on toinen kuin uusweberiläisen suuntauksen. Tutkimukseni lähtökohta ja painopiste on yhteiskunnassa ja sen rakenteissa. Olen hyötynyt viime vuosina hahmottuneen lähestymistavan tavasta asettaa kysymys professioiden kehityksestä. Mutta kyseinen lähestymistapa ei selvästikään ole valmis. Sitä edustavissa monissa tutkimuksissa ei niinkään ole otettu lähtökohdaksi yhteiskuntaa sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan professioiden kehitystä tarkastellaan pikemminkin näkökulmasta, joka yhteiskunnan *määrätyllä ulottuvuudella* tekee eron kahden kehitystyyppin välillä. Hannes Siegristin ilmaisut "professionalisaatio alhaalta päin" ja "professionalisaatio ylhäältä päin" ilmaisevat hyvin uuden lähestymistavan ydintä. Kansalaisyhteiskunta oli keskeinen Pohjois-Amerikassa ja Englannissa, valtio taas monissa Manner-Euroopan maissa.

Professioiden muutoksen tietty dynaaminen puoli on uutta lähestymistapaa edustavissa tarkasteluissa jäänyt sivummalle, toisinaan kokonaan syrjään. Toistaiseksi vähän on kiinnitetty huomiota yhteiskunnan luokkarakenteen ja luokkadynamiikan merkitykseen varhaisessa professionalisaatiossa. Olen pyrkinyt voittamaan tämän puutteen kytkemällä *yhteiskuntaluokkien kategorian* tulkintakehyksen systemaattiseksi perusosaksi angloamerikkalaisen ja kontinentaalisen kehitystien

peruseron rinnalle ja osittain sen taakse.¹ Tarkastelukehikossani yhteiskuntaluokkien näkökulma edeltää valtiokeskeistä lähestymistapaa siinä mielessä, että valtion harjoittaman yhteiskuntapolitiikan tärkeitä puolia voidaan ymmärtää valtaa käyttävien ryhmien rakenteellisen ja tilannesidonnan aseman, habituksen ja intressien pohjalta. Yhteiskuntaluokkien näkökulmaa on viime aikoina tähdennetty myös eräissä professionalisaatiota Saksassa erittelevissä tutkimuksissa.

Tärkeintä kuitenkin on, että nämä kaksi ulottuvuutta, luokkanäkökulma ja valtion ja kansalaisyhteiskunnan näkökulma, tulee yhdistää toisiinsa: ne saavat analyttistä voimaa keskinäisessä yhteydessään. Tarkoitan tätä käyttämälläni "professionaalisen järjestelmän" käsitteellä, joka avaa tarkasteltavaksi professioiden koko kentän; sen rakenteen ja rakentumisen koulutusinstituutioineen ja tässä yhteydessä myös yksittäiset ammatit. Tässä kokonaisyhteydessä on hyödyllistä tarkastella myös ammattikuntien kollektiivien — kuten professionaalisen järjestön — tavoitteenasettelua, toimintaa ja onnistumisen mahdollisuuksia pyrkimyksissään.

Professioiden sosiologiassa tutkimus on painottunut voimallisesti yksittäisten, toisistaan enemmän tai vähemmän erillisinä tarkasteltujen ammattikuntien kehityksen erittelyyn. Kytkenät muihin professioihin ja professioiden muodostamaan kokonaisuuteen — siis professionaaliseen järjestelmään — ovat jääneet usein satunnaisiksi ja jäsentymättömiksi. Kokonaisuutta teoreettisesti jäsentävän käsityksen perustalta on kuitenkin mahdollista tulkita yksityiskohtia ja saattaa empiiristen aineistojen kuvaamia ilmiöitä keskinäiseen yhteyteen tavalla, joka ammattikuntien kehityksen ymmärtämisen kannalta voi olla jopa ratkaisevaa. Kyse ei myöskään ole yksityiskohtia koskevan tarkkuuden tavoitteen vastaisesta, vaan sitä puoltavasta näkökannasta. Kokonaisvaltainen tutkimus ei tule toimeen ilman yksityiskohtaisen tarkkoja erittelyjä, vaan sen onnistuminen riippuu olennaisesti mahdollisuudesta tukeutua niihin. Professioiden mikrorakenteita ja -ilmiöitä, kuten ammatin sisäisiä auktoriteettisuhteita, kontrollin tyyppiä ja autonomian laatua, koskevia yksityiskohtaisia erittelyjä makrorakenteiden tarkastelu ei tietenkään korvaa, vaikka voikin antaa niille jäntevyyttä.

Professionaalisen järjestelmän käsitteen yhtenä lähtökohtana on käsitys ammattikuntien syntyä koskevan *aikakauden erityisluonteesta* traditionaalisen yhteiskunnan heikkenemisen ja murtumisen sekä porvarillis-liberaalisen yhteiskunnan esiinmurtautumisen ja vahvistumisen

¹ Perustelen argumenttia myös artikkelissa Konttinen 1991.

kautena. Tarkensin ongelmaksi perinteisen yhteiskunnan ydinluokkien merkityksen professioiden modernisaatiokehityksessä aikakauden yleisluonteen näkökulmasta tarkasteltuna. Tähän johti jo tutkimuksen alkuvaiheessa nähtävissä ollut traditionaalisen yhteiskunnan luokkien suuri merkitys varhaiselle professionalisaatiolle Suomessa sekä ajatus siitä, että myös modernin yhteiskunnan alkuvaiheita, siis myös nousevia luokkia ja uusia professioita, on hyödyllistä tarkastella yhteiskunnan aikaisemman tilan ja kehityksen perustalta tämän näkökulman määrittelemällä tavalla.

"Vanhan järjestyksen" lähestymistapa ei ole merkityksetön myöskään niissä yhteiskunnissa, joissa modernit piirteet ja rakenteet ovat esiintyneet poikkeuksellisen vahvoina kuten Yhdysvalloissa. Professionalisaation modernisuutta, jopa traditionaalisten piirteiden puuttumista siellä voidaan ymmärtää paljolti juuri perinteisen yhteiskunnan johtavien ryhmien heikkouden perustalta. Vanhan yhteiskunnan johtavien ryhmien ja myös "välivaihetta" edustavien ryhmien ominaispiirteitä siirtyi Yhdysvalloissa professioihin varsin rajallisesti, toisin kuin muissa vertailuyhteiskunnissa.

Professionaalisen järjestelmän näkökulma antaa perustan professioiden keskinäisten statusasemien tarkasteluun sekä professioiden kentällä kulkevien rintamalinjojen tunnistamiseen ja jäsentämiseen. Muun muassa tätä kautta voi käyttämäni lähestymistapa auttaa kuromaan umpeen sosiologisen luokka- ja professiotutkimuksen välistä, edelleenkin melko leveää kuilua. Profioiden tutkijat ovat yleensä olleet vähän kiinnostuneita yhteiskuntaluokkien sosiologiasta. Uskoakseni sama pätee myös toisin päin, ehkä kuitenkin lievempänä.² Professionaalisen järjestelmän lähestymistapa voi edistää tutkimusalojen keskinäistä hyödyntämistä, koska siinä molemmat puolet ymmärretään yhteydessä toisiinsa, näkökulmien erillisyyksien säilyttäen.

² Tämä kuilu on melko kiintoisa myös siitä näkökulmasta, että uusweberiläisyys on vaikuttanut voimakkaasti sekä professio- että luokkatutkimuksessa ja vieläpä samoissa tieteellisissä kulttuureissa. Profioiden tutkijain teoksissa ei kuitenkaan juuri viitata sellaisten keskeisten luokkatutkijoiden kuin Giddensin, Parkinin tai Murphyn tuotantoon. Poikkeuksiakin on, kuten Jose ja Noel Parry (1976) sekä Randall Collins (1979). — Myöskään ns. uuden keskiluokan tutkijat eivät ole vielä ammentaneet tyhjiin professiotutkimuksen potentiaalista antia luokkatutkimukselle, vaikka kiinnostus professioiden erityislaatuun onkin selvästi lisääntynyt ja uusia näkökulmia avattu (esim. Collins 1979; Abercrombie & Urry 1983; Goldthorpe 1982; Kivinen 1987 ja 1989).

Kuvaamani lähestymistapa tarjoaa välineistön professioiden kehityksen länsimaisten päätyyppien monien olennaisten *sisäisten*, siis yhteiskunta-kohtaisten eroavuuksien tunnistamiseen ja erittelyyn. Englannissa modernin ammatillisen profession läpimurto näyttää tapahtuneen paljolti professionaalisten ammattikuntien alempien haarojen taistelussa asemansa tunnustamiseksi. Parantaakseen asemaansa palveluiden markkinoilla ne turvautuivat ammatilliseen erikoistumiseen ja vaativat erityiskoulutuksen ja tutkintojen laajempaa käyttöönottoa. Kehkeytyivät ammatilliset järjestöt alkoivat myös itse kehittää samankaltaisia toimintamuotoja. Mahdollisuuden tähän tarjosi englantilaisen liberalismien perustalta kehittynyt valtiosta erillinen kansalaisyhteiskunta ja sen toimintavapaus. Yhdysvalloissa samantyyppinen kehityskulku toteutui paljon myöhemmin, sen jälkeen kun vapaan kilpailun ideologia väistyi, ja monopolistiset muodostumat tulivat mahdollisiksi. Mutta modernin profession läpimurto oli tässä yhteiskunnassa sitten nopea ja täydellinen.

Vahvan valtiojohtoisuuden yhteiskunnat Saksa ja Suomi edustavat toisenlaista kehitystä kuin Englanti ja Yhdysvallat. Saksan ja Suomen professioiden modernisaatiossa valtiobyrokratialla oli tietty omaehtoinen roolinsa; valtiobyrokratian toimintaan liittyi järjestelmän sisäisiä modernisaatiotendenssejä. Hallinnon toimivuuden parantaminen koulutuksen ja tutkintojen avulla oli tällainen byrokratian immanentti pyrkimys. Modernille yhteiskunnalle tyypillisiä piirteitä sisältävä tutkintorakenne luotiin Preussissa ja Suomessa samana vuonna, 1817. Yhteiskuntaluokkien asemien ja intressien tarkastelu taas voi antaa lisävalaistusta siihen, miten modernisaatiotendenssit toteutuivat.

Saksalainen *Bildungsbürgertum* edusti välivaiheen yhteiskuntaa. Aristokratiaa ratkaisevasti heikentänyt tappio Napoleonille 1800-luvun alkuvuosina auttaa tulkitsemaan *Bildungsbürgertumin* valtaannousua ja luonnetta. Saksalaiseen yliopistotraditioon kiinteästi liittynyt "sivistysporvariston" habitus puolestaan on myös välttämätön tämän yhteiskunnan professionalisaation ymmärtämiseksi. Kiinnittyminen yliopistoon ja sen edustamaan koulutus- ja tiedekäsitykseen merkitsi yliopiston ehdotonta statusasemaa professioiden koulutuksen kentällä. Eivälineellinen koulutus- ja tiedekäsityksen dominoivuus johti puolestaan siihen, että ammatillinen erityiskoulutus sijoitettiin selkeästi yliopiston alapuolelle siitä erilliseksi koulutuslohkoksi. Akateemisuus oli professionaalisen ammatinharjoittajan statuksen tärkeä lähde Saksassa, kun taas Englannissa statuksen lähde oli antiikin kulttuuria korostava,

"elämän suurten arvojen" mukaisesti suuntautuneen gentlemannin tuottava koulutus.

Suomen johtavat statusryhmät erosivat toisistaan suuresti kulttuurisen suuntautuneisuuden ja koulutusihanteen suhteen. Vuonna 1809 byrokratian johtopaikoille nousseet aateliset ja ryhmän myöhemmätkin edustajat ilmensivät hyvin toisenlaista koulutusorientaatiota kuin saksalainen "sivistysporvaristo". Monelle heistä fennomaanijohtajien korostama akateeminen oppineisuus merkitsi turhaa kirjaviisautta. He olivat enemmän käytännön miehiä ja kannattivat ammatillisuutta yliopistokoulutuksessa. Virkatutkinnot sijoitettiin yliopiston sisään toisin kuin Preussissa. Ryhmän aikaisemmissa historiallisissa yhteyksissä muokkautunut habitus ja vuoden 1809 jälkeiset hallinnon rationaalistamistehtävät voivat osaltaan selittää tätä suuntautumista. Fennomaanien aseman lujittuminen valtionjohdossa 1800-luvun lopulla antoi puolestaan heille mahdollisuuksia koulutusnäkemystensä puolustamiseen. Snellman kannatti voimakkaasti saksalaista yliopistokäsitystä ja vastusti yliopistokoulutuksen tiukkaa ammatillistamista.

Bildungsbürgertum näyttää kuitenkin olleen Suomen oppisäätyä ja fennomaanijohtajia vastaanottavampi porvarillisen yhteiskunnan tarpeille. Esimerkiksi teknistä koulutusta kehitettiin voimaperäisesti 1800-luvun puolivälin jälkeen. Osaselitys on, että porvarillista yhteiskuntaa edustavat ryhmät olivat Saksassa 1800-luvun puolivälissä ja sen jälkeen voimakkaampia kuin Suomessa, ja "sivistysporvaristo" oli myös pakotettu kuuntelemaan niiden vaatimuksia. Suomessa vasta 1890-luvun talousnousu ja 1900-luvun alun poliittiset murrokset pakottivat fennomaanisen valtionjohdon ottamaan porvarillisen yhteiskunnan tarpeet paremmin huomioon.

Siinä missä Yhdysvalloissa traditionaalisen ja modernin välillä oli katkos ja Saksassa pitkä välivaiheen kausi, Suomi ja Englanti edustavat traditionaalisten rakenteiden ja sosiaalisten sekä kulttuuristen sisältöjen suurempaa jatkuvuutta. Englannissa tämän takasi aristokraattiluokan historiallisesti vahva asema, ja sen suhteellinen pysyvyys. Aristokraattisperäiset korostukset yliopistomaailmassa säilyivät kauan, ja sellainen modernin yhteiskunnan koulutusala kuin tekninen korkeakoulutus kehittyi hitaasti ja jäi paljon jälkeen esimerkiksi Saksasta. Vanhat yliopistot Cambridge ja Oxford säilyivät pitkään traditionaalisina ja yliopistokoulutuksen kenttää hallitsevina. Traditionaalisten valtaryhmien lisäksi Venäjä ylläpiti perinteistä rakennetta Suomessa. Teollisuus laajeni vasta myöhään ja muodosti poliittisesti varteenotettavan voimaryhmän yleisesti katsoen vasta vuosisadan lopussa.

1800-luvun jälkipuoliskolla professioiden kehityskulut tietyssä määrin yhtenäistyivät eri yhteiskunnissa. Ammatit autonomisoituivat myös byrokraattisessa Saksassa ja Suomessa, organisoituivat valtakunnallisesti järjestömuotoon ja kehittivät strategioita jäsentensä aseman turvaamiseksi. Profiessiot erikoistuiivat ja rakentuivat ammatillisen erityisalueen mukaisesti. Myös näissä maissa toteutui eräänlainen "rajoitettu markkinaprofessionalismi".

Perinteiset statusryhmät ja professioiden kehitys Suomessa

Suomen suuriruhtinaskunnan varhaisen professionaalisen järjestelmän kehitys oli erityislaatuinen. 1800-luvulla tapahtuneen professionalisaation ymmärtämiseksi on tunnettava tuolloin vaikuttaneiden rakenteiden historia. Profiessioiden kenttää määrittä 1600- ja 1700-luvun Suomessa perinteisten statusryhmien luja kytkeytyminen tiettyihin professioihin, jossa aateliston ja papiston rakenteellinen riippuvuus professioista oli järjestelmän ydin. Profiessioiden kenttä määräytyi suoremmin vanhan järjestyksen ydinluokista kuin vertailuyhteiskunnissa. Tästä rakenteellisesta erityistekijästä seurasi ensimmäinen tärkeä jako, jako johtavien säätyprofiessioiden ja muiden professioiden välillä. Säätyprofiessioiden ydinryhmään kuuluvat ammatit tai niiden osat olivat etuoikeutettuja statusprofiessioita, ja muiden professioiden oli tyytyminen enemmän tai vähemmän sivullisen osaan. Profiessioista riippuvaisten statusryhmien kehittyminen suljetuiksi ja habitukseltaan suuresti eroaviksi korporaatioiksi merkitsi, että statusryhmien erisuuntaisuus tuli myös yhdeksi kentän perusjaoksi. Suomessa siis kahden johtavan säätyprofession välissä kulki tärkeä jako, joka leimasi professioiden kenttää pitkälle 1800-luvulle saakka.

Myös yhteiskunnan murrosten vaikutusta professioiden kenttään ja yksittäisiin professioihin on tarkasteltava kuvaamani rakenteen näkökulmasta. Koska professioiden kenttä kytkeytyi läheisesti yhteiskunnan luokkarakenteeseen, *luokkarakennetta* koskevien murrosten vaikutukset siihen olivat välittömiä ja suuria. Suuriruhtinaskunnan synty oli yksi tällainen murros, ja siinä huomio täytyy kohdistaa erityisesti aateliin. Aateliston asema muuttui suuresti sen saatua johtoaseman keskushalinnossa. Byrokraatiasta käsin aatelisbyrokraatit saattoivat puolustaa ryhmänsä etuja. Aatelisten asema byrokraatiassa on kuitenkin riittämätön näkökohta professioiden tarkasteluun. Sääty koki myös vakavan iskun upseerin ammatin romahdettua. Tämä akuutti kriisi luultavasti vahvisti aatelisbyrokraattien puolustuksellista orientaatiota. Asemia

byrokratiassa voitiin käyttää omaan ryhmään kuuluvien yhteiskunnallisen aseman tukemiseen ja vastaavasti kilpailevien ryhmien nousun torjumiseen. Venäjän asettamien reunaehtojen rajoissa byrokratia saattoi säädellä ja organisoida koulutuksen ja professioiden kenttää.

Suuriruhtinaskunnan synnyllä oli useita tärkeitä vaikutuksia professioiden kenttään ja yksittäisiin professioihin.

(1) Valtionvirasta ja lakimiehen ammatista tuli aatelisten tärkeä professio, joka korvasi upseerin ammatin romahdusta. Kytkentä aateliin ja byrokratiaan on lakimiehen ammatin korkean statuksen tärkeä varhainen lähde.

(2) Aatelistet palasivat takaisin yliopistokoulutukseen suuntautuen yksinomaan lakiopintoihin. Yliopistokoulutuksesta tuli säätyläisyyden yleinen symboli. Tämä vaikutti yhtenä tekijänä yliopistokoulutuksen arvostuksen nousuun. Muita tekijöitä olivat yliopistokoulutuksen kytkenät byrokratian rakentamiseen sekä valistukseen liittyvä yliopiston yleinen tieteellistyminen eurooppalaisessa kulttuurissa, minkä vaikutus heijastui myös Suomeen.

(3) Tässä yhteydessä professioiden kenttä rakentui aikaisempaa lujemmin yliopistokoulutukselle, ja siitä osattomat ammatit rajautuivat lopullisesti varsinaisten professioiden kentän ulkopuolelle. Kadettikoulun upseerikoulutus oli poikkeus. Kentän "moderni" koulutusrakenne toteutui ja kiteytyi kansainvälisesti katsoen varhain.

(4) Näihin muutoksiin liittyen koulutuksen luokkafunktioissa tapahtui tärkeitä muutoksia, ja harjoitettua koulutuspolitiikkaa voidaan osaltaan tulkita sosiaalisen sulkemisen teorian avulla. Johtavat byrokratit käyttivät koulutuksen aluetta oman viiteryhmänsä ja yleensä säätyläiskerrostuman asemien suojaamiseen.

(5) Profioiden kenttä jakautui melko selkeästi kahteen osaan, jonka vedenjakaja oli professioiden suhde aateliin, sen intresseihin ja habitukseen. Tilanteesta hyötyi eniten lakimiesten ammattikunta. Sille päinvastainen esimerkki on oppikoulunopettajat, jotka aatelisbyrokratian etunäkökohdille vastakkaisina ja habitukselle vieraina jäivät periferiseen asemaan. Byrokratia ei näytä olleen kiinnostunut myöskään teknisen koulutuksen tehokkaasta järjestämisestä. Niin ikään lääkäreiden ammattikunnan sangen hidas laajeneminen tulee ymmärrettäväksi tässä tulkintayhteydessä. Lääkäreiden status lähti kuitenkin melko nopeaan nousuun, mihin ammattikunnan tiede-eliitti huomattavasti vaikutti. Sen hallitsema valtiollinen elin *Collegium Medicum* laajensi ammattinharjoitukseen vaadittavaa yliopistokoulutusta ennätyspituuteen ja hyötyi yliopistokoulutuksen vahvistuneesta asemasta statuksen lähteenä.

(6) Profiessioiden kenttä jäi määrällisesti kapeaksi, ja perinteisiin statusryhmiin kiinteästi liittyvät professiot hallitsivat sitä.

(7) Virkamiestutkinnot olivat uusi tärkeä osa byrokratian rakentamista, ja ne vahvistivat tutkintojen asemaa professioiden kentällä. Ammatilliset tutkinnot sijoitettiin yliopiston sisään. Tätä ratkaisua voidaan tulkita byrokratiajohdon historiallisesti muotoutuneesta habituksesta käsin.

Vuonna 1855 tapahtunut murros on seurausten laajuudelta verrattavissa vuoden 1809 muutokseen. Johtavien statusryhmien asemassa tapahtui myös nyt olennaisia muutoksia maltillisten liberaalien ja oppisäätytaustan omaavien fennomaanien päästessä johtoasemiin byrokratiassa ja aatelisbyrokraattien aseman heikentyessä. Yksi suurimmista yhteiskuntaa koskeneista muutoksista oli uudentyyppisen kansalaisyhteiskunnan synty vuoden 1855 jälkeen. Sen seurauksena byrokratia ei enää yksin määrännyt yhteiskunnan kehitystä. Professionaalinen järjestelmä kehittyi vuosisadan lopulla yhtäältä valtiobyrokratian ja toisaalta kansalaisyhteiskunnan sosiaalisten voimien perustalta. Eriyisesti koulutuksesta tuli johtavien yhteiskuntaryhmien tärkeä taistelukenttä. Paljolti tästä syystä oppikoululaitos laajeni poikkeuksellisen voimakkaasti Suomessa jo ennen teollistumisen varsinaista läpimurtoa. Profiessioiden kentällä tapahtuneita muutoksia voidaan tulkita lähtemällä tästä sekä muista vuosisadan jälkipuoliskon yhteiskunnallisista murroksista.

(1) Tietyt aiemman luokka-asetelman mukaiset hierarkkiset jaot purkautuivat myös professioiden kentällä, ja aikaisemmin byrokratian alistamille ammattikunnille avautui uusia mahdollisuuksia. Eriyisesti oppikoulunopettajat hyötyivät tilanteesta. Heidän esityksiään otettiin valtiojohdossa huomioon, ja ammatti professionaalistui paljolti jäsenistönsä ja alan tiede-eliitin ehdoilla. Jo liberaalin politiikan kaudella 1850-luvun lopussa uudistettiin myös insinöörikoulutusta, joskaan tämä ammatti ei saavuttanut sellaista asemaa kuin monessa muussa maassa.

(2) Suuriruhtinaskunnan alkukauden aikainen selkeä, johtavien säätyjen habitusta noudattanut jako professioiden kentällä alkoi purkautua 1840-luvulta lähtien. Aatelisia alkoi virrata perinteisesti pappissäädyn hallitsemiin professioihin, ja sääty-yhteiskunnan mureneminen ja koulutuksen murros vuosisadan lopulla hajottivat edelleen tuota asetelmaa.

(3) Traditionaalisesti orientoituneet, valtiossa johtopaikkoja saaneet fennomaanijohtajat onnistuivat vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä hidastamaan modernille yhteiskunnalle luonteenomaisten koulutusalojen, teknillisen ja kaupallisen koulutuksen, kehittymistä. Kumpikin

koulutusala sai korkeakoulun statuksen kansainvälisesti katsoen myöhään.

(4) Yliopiston portit avautuivat eri väestöpiireille. Opiskelijakunta menetti säätyläisluonnettaan talonpoikais- ja työläisylioppilaiden virratessa yliopistoon. Suomenkielisten opiskelijoiden määrä ja osuus kasvoi nopeasti 1800-luvun lopulla. Myös naiset mursivat tien yliopistokoulutukseen, mikä voidaan osaltaan yhdistää kansalaisyhteiskunnassa käytyyn laajempaan koulukamppailuun. Yliopistokoulutukseen pääsy ei kuitenkaan avannut nopeasti naisille tietä professioihin. Naisten osuus oli varhain korkea vain kansakoulun ja tyttökoulun opettajan ammateissa.

(5) Perinteinen akateeminen koulutus säilytti asemaansa yliopistossa ja oppikoulussa fennomaanien puolustamana. Kuitenkin myös välineelliseen tieteeseen perustuva moderni professionaalinen erikoistuminen eteni. Vuosisadan lopusta lähtien professioissa tapahtui huomattavaa sisäistä erikoistumista.

(6) Professionaalinen kerrostuma laajeni voimakkaasti. Fennomaani-johtoisessa ja sivistyneistötaistelun leimaamassa yhteiskunnassa siitä tuli opettajavaltainen.

(7) Professionaalisten ammattikuntien omaehtoisuus vahvistui osana uudentyypisen kansalaisyhteiskunnan syntyä. Ammattikuntien organisoituminen omiin järjestöihinsä käynnistyi, ja kehitys eteni, kun yhdistysten perustaminen helpottui 1880-luvulta lähtien. Eräät ammattikunnat tai niiden osat menestyivät vallinneissa olosuhteissa erityisen hyvin. Oppikoulunopettajien lisäksi kunnanlääkärit *Duodecim*-järjestöineen olivat onnistujia. Kumpikin ammattiryhmä nautti valtiobyrokratian johdossa olleiden fennomaanien tuesta. Taloudellinen eduntavoittelu vahvistui järjestäytymisen motiivina vuosisadan lopusta lähtien.

(8) Professionien yksityiset markkinat laajenivat, ja huomattava osa eräiden ammattikuntien jäsenistä oli yksityisyrittäjiä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa.

Säätyrakenteen purkautuessa sääty profession jäsenen habitusta määrittävänä tekijänä heikkeni, ja ammatillisuus vastaavasti vahvistui. Professionalisaatio eteni modernien ammatillisten professionien asteelle 1900-luvun alkuun mennessä. Ammattikunnat sulkeutuivat aikaisempaa tiukemmin monopoleiksi erityisalansa koulutukseen perustuvan tutkinnon mukaisesti. Monet professiot hyötyivät kuitenkin vielä pitkään säätyperäisestä kulttuuripääomasta. Professiot tarjosivat traditionaalisen yhteiskunnan johtaviin statusryhmiin kuuluneille tärkeän ja pulmattoman sopeutumisväylän moderniin yhteiskuntaan.

Tutkimukseni päättyy 1900-luvun alkuun. Sen kuvaamat ilmiöt antavat osaltaan perustaa myös professioiden myöhemmän kehityksen ymmärtämiselle. Eräät jatkuvuudet ovat varsin ilmeisiä. Yliopistokoulutus säilyi perinteistä statusta professioissa ylläpitävänä lähteenä, mihin vaikutti sekä koulutuksen korkea arvostus suomalaisessa yhteiskunnassa yleisesti että Helsingin yliopiston perinteisen luonteen jatkuvuus. Profiisit, kuten lääkärin ja lakimiehen ammatit, ovat epäilemättä hyötyneet tästä tilanteesta. Ne ovat kuuluneet arvostetuimpien ammattien huippuryhmään. Kuitenkin myös yliopistokoulutuksen ulkopuoliset professiot, kuten arkkitehti ja diplomi-insinööri, ovat sijoittuneet ammattien arvostushierarkiassa varsin korkealle.

Yhteiskunnan valtiokeskeisyys ja lakimiehen ammatin varhain muodostunut korkea status ja luja asema virkakoneistossa ovat selvästikin vaikuttaneet hallinnollisten diskurssien luonteeseen ja keskeisyyteen suomalaisessa yhteiskunnassa meidän päiviimme saakka.

Naistet ovat murtaneet tiensä useisiin yliopistokoulutusta edellyttäviin professioihin, niin että heidän osuutensa esimerkiksi lakimiehistä ja lääkäreistä on noussut kymmeneen prosenttiin. Sen tärkeä historiallinen edellytys oli naisten varhainen tulo yliopistokoulutukseen. 1900-luvun alusta lähtien naisten osuus korkeakouluopiskelijoista on ollut kansainvälisesti verraten erittäin korkea. Useat professionaaliset ammattialat ovat kuitenkin edelleen tiukasti sukupuolen mukaan määrättyneitä.

Professioiden järjestöt ovat vahvistuneet 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa luodulta perustalta. Niiden esikunnat ovat kasvaneet ja toiminnot erikoistuneet. Erikoisalue, spesialiteetti, määrittelee professioita entistä vahvemmin, ja ammatillisten ryhmien pyrkimykset asemiensa turvaamiseksi kohdistuvat suuressa määrin erityiskoulutukseen ja sitä osoittavaan tutkintoon.

Myös verraten suuria muutoksia on tapahtunut erityisesti viimeisten kahden, kolmen vuosikymmenen aikana. Koulutuksessa on 1960- ja 1970-luvuilla tapahtunut voimakas murros, joka määrällisesti voidaan rinnastaa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa tapahtuneeseen murrokseen. Uudet korkeakoulut ja yliopistot ovat vaikuttaneet professioiden kulttuuriseen luonteeseen. Erikoistumiskehitys ja erikoistunut tieto ovat vallanneet alaa perinteiseltä akateemiselta oppineisuudelta. Hallinnollinen kontrolli on murentanut eräiden professioiden perinteistä arvostusta ja "virkamiesmäistänyt" niitä, mistä yksi esimerkki on 1970- ja 1980-lukujen terveyskeskuslääkäri. Silti suurten professioiden vaikutusvalta itseään koskevassa yhteiskuntapolitiikassa ja etujen määrittelyssä ei ole vähäinen, vaan päinvastoin suuri.

Suuria muutoksia professioissa aiheuttaa työmarkkinoiden joutuminen nopeaan liikkeeseen tieteen ja teknisen kehityksen, talouden heilahtelujen ja muiden yhteiskunnallisten muutosten vuoksi. Ammattien vakiintuneet rajat ovat joutuneet kamppailun kohteeksi, ja ammattikuntien statusasemat ja hierarkkiset suhteet ovat menettäneet itsensänselvyytensä. Naiset ovat huomattavasti vaikuttaneet vallinneiden hierarkioiden kyseenalaistamiseen, mistä esimerkki on lääkäreiden ja terveydenhoitajien keskinäisen aseman uudelleenmäärittelyä koskevat kiistat viimeisten 15-10 vuoden aikana. Tutkintojen kansainvälinen yhtenäistyminen ja työvoiman liikkuvuus yli kansallisten rajojen tulee aiheuttamaan muutoksia ja järkytyksiä myös professioissa. Viime vuosikymmeninä on syntynyt suuri joukko uusia ammattiryhmiä, jotka etsivät paikkaansa professioiden kentällä ja lyövät siihen oman leimansa.

Ammattikuntien rajanveto- ja statusasemia koskevat kysymykset siis aktualisoituvat, ja paineet perinteisten rakenteiden purkamiseksi kasvavat. Voimme seurata, miten vakiintuneet professionaaliset ammattikunnat onnistuvat pyrkimyksissään asemiensa säilyttämiseksi muutoksessa, jonka kaikkia puolia ei ole helppo ennakoida. Profiitot ovat kehittäneet tehokkaan vaikuttamisen koneiston, ovat harjaantuneita sen käytössä ja hallitsevat hyvin jäsenkuntaansa. Miten ne reagoivat kentän rakenteen muutoksiin ja uusjakopaineisiin?

Muutosten ymmärtäminen edellyttää sellaisen tulkintakehikon kehittelyä, joka ottaa huomioon työmarkkinoiden, tieteen, ammattikuntien, ja koko yhteiskuntadynamiikan nykyisen luonteen. Tärkeä sijansa tässä kehikossa on naistutkimuksen avaamalla kysymyksenasetteluilla. Nykypäivän professioiden kokonaisvaltaista erittelyä varten olisi luotava kokonaan uusi, siihen soveltuva "professionaalisen järjestelmän" käsite.

TAULUKOT

Taulukko 1.	Aatelisten osuus senaattoreista 1820-1900, prosenttia	107
Taulukko 2.	Aatelin osuus hallintokuntien ylemmästä virkamiehistöstä 1820-1900	108
Taulukko 3.	Ritarihuoneen sosiaalinen koostumus vuosina 1809 ja 1863	112
Taulukko 4.	Yliopiston läsnäolevat opiskelijat nelivuotiskausien keskiarvoina 1818-1872	124
Taulukko 5.	Yliopiston opiskelijakunnan sosiaalinen koostumus 1780-1860	125
Taulukko 6.	Lääkäreiden ja apteekkareiden sosiaalinen tausta 1810-1852	156
Taulukko 7.	Keskeisiin professioihin kuuluvien määrät 1870-luvulla	173
Taulukko 8.	Väestö toimialoittain 1820, 1870, ja 1920, prosentteina	184
Taulukko 9.	Yliopistoon 1871-1915 kirjoittautuneet isän ammatin mukaan, prosentteina kokonaismäärästä	204
Taulukko 10.	Naisten osuus yliopiston opiskelijoista 1890-1910	208
Taulukko 11.	Naisten määrä ja osuus eräissä professioissa 1871-1930	213
Taulukko 12.	Senaattorit ja senaatin jäsenet ammatin mukaan 1809-1909, prosentteina	221
Taulukko 13.	Senaatin virkamiehet koulutuksen mukaan 1809-1909, prosentteina	222
Taulukko 14.	<i>Juridiska Föreningen i Finland</i> -järjestön keskusosaston jäsenistön kokoonpano vuonna 1862	223
Taulukko 15.	Lakimiesten sijoittuminen yhteiskuntaan vuosina 1879 ja 1898, prosentteina	225
Taulukko 16.	Opettajien määrä valtion ja yksityisissä oppikouluissa 1880-1917	236
Taulukko 17.	Lääkäreiden lukumäärä 1860-1920	242
Taulukko 18.	Professioiden jäsenten määrä 1890-1920	259

KAAVIOT

Kaavio 1. Professioammattien status 1700-luvulla	95
Kaavio 2. Esimodernin ja modernin profession tietotyypit	218
Kaavio 3. Valtakunnallisten professiojärjestöjen perustamisvuodet Suomen itsenäistymiseen mennessä	256

KUVIOT

Kuvio 1. Yliopiston opiskelijakunnan jakautuminen säätyläisiin ja ei-säätyläisiin 1770-1870	123
Kuvio 2. Lukion käyneet ylioppilastutkinnon suorittaneet 1846-1855	134
Kuvio 3. Yliopiston opiskelijamäärä 1871-1915	183
Kuvio 4. Oppilaiden määrä yliopistoon johtavissa oppikouluissa 1845-1872	194
Kuvio 5. Yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärä 1880-1899, kielen mukaan	198
Kuvio 6. Yliopistoon johtavien oppikoulujen oppilasmäärät 1878-1900 yksityisissä ja valtion kouluissa	200
Kuvio 7. Oppilasmäärien kehitys 1880-1900 yksityisissä ja valtion kouluissa kielen mukaan	201
Kuvio 8. Yliopistoon 1871-1915 kirjoittautuneet kielen mukaan, tuhansia	205
Kuvio 9. Tyttöjen ja poikien määrä ruotsinkielisissä yksityisissä lyseoissa ja yhteiskouluissa 1880-1899	212

KIRJALLISUUS

- Abbott, Andrew. 1988. *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abel, Richard L. 1988. *The Legal Profession in England and Wales*. London: Basil Blackwell.
- Abel, Richard L. ja Lewis, P. S. C. (toim.). 1989. *Lawyers in Society: Comparative Theories*. Berkeley: University of California Press.
- Abel-Smith, Brian ja Stevens, Robert. 1967. *Lawyers and the Courts. A Sociological Study of the English Legal System, 1750-1965*. London: Heinemann.
- Abercrombie, Nicholas ja Urry, John. 1983. *Capital, Labour and the Middle Classes*. London: George Allen & Unwin.
- Ailio, Lauri. 1928. "Katsaus Suomalaisen Lakimiesten yhdistyksen syntyyn ja vaiheisiin kuluneena 30-vuotiskautena." Eripainos *Lakimies-lehdestä*. Porvoo.
- Alapuro, Risto. 1973. *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki: WSOY.
- Alapuro, Risto. 1985. "Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan." Teoksessa T. Valkonen, R. Alapuro, M. Alestalo, R. Jallinoja ja T. Sandlund, *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, 36-100. Helsinki: WSOY.
- Alapuro, Risto. 1987. "De intellektuella, staten och nationen." *Historisk Tidskrift för Finland* 73 (3), 457-479.
- Alapuro, Risto. 1988. *State and Revolution in Finland*. Berkeley: University of California Press.
- Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik. 1989. "Kansanliikkeet loivat kansakunnan." Teoksessa R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds ja H. Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, 7-53. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alestalo, Matti ja Uusitalo, Hannu. 1978. *Occupational Prestige and its Determinants: The Case of Finland*. Research group for comparative sociology, 20. University of Helsinki.
- Allardt, Erik. 1990. "Tieteen ja korkeakoulutuksen kehitys keskeiseksi yhteiskunnalliseksi laitokseksi." Teoksessa O. Riihinen (toim.), *Suomi 2017*, 615-633. Jyväskylä: Gummerus.
- Anderson, Perry. 1978. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: Verso.

- Anderson, Perry. 1980. *Lineages of the Absolutist State*. London: Verso.
- Andersson, Håkan. 1985. "Skollärare -föreningen i Vasa 1848-52 — ett led i lärarkårens professionalisering." Teoksessa *Tidlöst och föränderligt*, 1-40. Rapporten från pedagogiska fakulteten, 20. Åbo Akademi.
- Anthoni, Eric. 1923, 1928. *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808-1832 I-II*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 18. Helsinki.
- Arppe, N. J. 1932. "Katsaus Suomen piirilääkärilaitokseen 1833-1932." *Suomen lääkäri-iltojen aikakauslehti* 11 (6), 105-114.
- Backman, Eero. 1979. "Virkamiehien asema ja yhteiskunnallinen kehitys." *Oikeus* 8 (4), 187-201.
- Baum, Rainer C. 1981. *The Holocaust and the German Elite. Genocide and National Suicide in German 1871-1945*. London: Croom Helm.
- Bendix, Reinhard. 1963. *Work and Authority in Industry. Ideologies of Management in the Course of Industrialization*. New York: Free Press.
- Bendix, Reinhard. 1978. *Kings or People. Power and the Mandate to Rule*. Berkeley: University of California Press.
- Bergholm, Axel. 1912. *Keisarillisen Suomen hallituskonseljin ja senaatin puheenjohtajat, jäsenet ja virkamiehet 1809-1909. Biografisia tietoja*. Historiallinen Seura. Porvoo: WSOY.
- Berlant, Jeffrey L. 1975. *Profession and Monopoly. A Study of Medicine in the United States and Great Britain*. Berkeley: University of California Press.
- Bjøl, Erling, Lidin, Olof ja Malmquist, Göran. 1986. *Otavan suuri maailmanhistoria, osa 15. Imperialismin aika*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Björklund, Joh. 1939. *Suomen papisto 1800-luvulla erityisesti silmällä pitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 42. Helsinki.
- Blom, Raimo. 1971. *Lakimieskunta ja yhteiskunta*. Tampereen yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 33.
- Blom, Raimo. 1982. *Yhteiskuntateoria ja valtio*. Tampere: Vastapaino.
- Blomqvist, A. R. 1908. "Yksityiskoulut ja kasvatusaatteiden uudistus." Teoksessa *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille*, 211-225. Porvoo: WSOY.
- Blomstedt, Yrjö. 1958. *Laamannin- ja kihlakunnantuomarin virkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla*. Historiallisia tutkimuksia 51. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Blomstedt, Yrjö. 1963. "Suomen papiston lukumäärä 1600-luvulla." Teoksessa *In arce et vigilia. Studia Historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomes*, 119-124. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 66. Forssa.
- Blomstedt, Yrjö. 1973. "Kuninkaallisen Majesteetin oikeus Suomessa." Teoksessa Y. Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623*, 31-168. Porvoo: WSOY.

- Blum, Jerome. 1978. *The End of the Old Order in Rural Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Boberg, Stig ja Malmqvist, Göran. 1985. *Otavan suuri maailmanhistoria, osa 12. Valistuksen aika*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Boisman, Elsa. 1980. *Suomen valtioneuvoston jäsenten tausta vuosina 1917-1966*. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Suomen historian julkaisuja 6.
- von Bonsdorff, Bertel. 1975. *The History of Medicine in Finland 1828-1918*. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- von Bonsdorff, Carl. 1915. "Kejsar Alexander I och finska officerkåren." *Finsk Tidskrift* 79, 229-249.
- von Bonsdorff, Carl. 1918. *Opinioner och stämningar i Finland 1808-1814*. Helsingfors: Söderström & Co.
- von Bonsdorff, Carl. 1921. *Statsmän och dignitären*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 159. Helsingfors.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Ranskan kielestä käänntänyt Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1985. *Sosiologian kysymyksiä*. Suomentanut J.-P. Roos. Tampere: Vastapaino.
- Brotherus, K. R. 1968. *Suomen valtiollisen järjestysmuodon kehitys*. Porvoo: WSOY.
- Buchanan, R. A. 1988. "Engineers and Government in Nineteenth-Century Britain." Teoksessa R. MacLeod (toim.), *Government and Expertise. Specialists, Administrators and Professionals, 1860-1919*, 41-58. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucher, Rue ja Strauss, Anselm. 1961. "Professions in Process". *American Journal of Sociology* 66 (4), 325-334.
- Burchart, Lothar. 1980. "Professionalisierung oder Berufskonstruktion? Das Beispiel des Chemikers im wilhelminischen Deutschland." *Geschichte und Gesellschaft* 6 (3), 326-348.
- Burke, Colin B. 1983. "The Expansion of American Higher Education." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860-1930*, 108-130. Chicago: The University of Chicago Press.
- Burrage, Michael. 1990. "Beyond a Sub-set: The Professional Aspirations of Manual Workers in France, the United States and Britain." Teoksessa M. Burrage ja R. Torstendahl (toim.), *Professions in Theory and History*, 151-176. London: SAGE Publications.
- Burrage, Michael, Jarausch, Konrad H. ja Siegrist, Hannes. 1990. "An Actor-based Framework for the Study of the Professions." Teoksessa M. Burrage ja R. Torstendahl (toim.), *Professions in Theory and History*, 203-225. London: SAGE Publications.
- Bölling, Rainer. 1978. *Volkschullehrer und Politik. Der Deutsche Lehrerverein 1918-1933*.

- Kritischen Studien zur Geschichtswissenschaft 32. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Canth, Minna. 1884. "Naiskysymyksestä I-II." *Valvoja* 4 (4), 169-176; (6), 288-303.
- Canth, Minna. 1973. *Minna Canthin kirjeet*. Toimittanut Helle Kannila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 313. Helsinki.
- Caplan, Jane. 1990. "Profession as a Vocation: The German Civil Service." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jaraus (toim.), *German Professions 1800-1950*, 163-182. Oxford: Oxford University Press.
- Caplow, Theodore. 1954. *The Sociology of Work*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Carlsson, Sten. 1962. *Bonde — präst — ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Carlsson, Sten. 1967. "Suomen virkamiehet ja Ruotsin valtakunta 1700-luvulla." Teoksessa S - E. Åström, Y. Blomstedt ja I. Hakalehto (toim.), *Näkökulmia menneisyyteen*, 147-160. Porvoo: WSOY.
- Carlsson, Sten. 1973. *Ståndsamhälle och ståndpersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndsamhällets upplösning*. Lund: Gleerup.
- Carlsson, Sten. 1980. *Svensk historia 2. Tiden efter 1718*. Lund: Berlings.
- Carr-Saunders, A. M. ja Wilson, P. A. 1933. *The Professions*. Oxford: The Clarendon Press.
- Cipolla, Carlo M. 1973. "The Professions. The Long View." *Journal of European Economic History* 2, 37-52.
- Collins, Randall. 1979. *The Credential Society: A Historical Sociology of Education and Stratification*. New York: Academic Press.
- Collins, Randall. 1990. "Changing Conceptions in the Sociology of the Professions." Teoksessa R. Torstendahl ja M. Burrage (toim.), *The Formation of Professions*, 11-23. London: SAGE Publications.
- Corrigan, Philip ja Sayer, Derek. 1985. *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crompton, Rosemary. 1990. *Professions, Organizations, and the State*. Paper presented at the XII World Congress of Sociology, Madrid, August 13-17.
- Duman, Daniel. 1979. "The Creation and Diffusion of a Professional Ideology in Nineteenth Century England." *The Sociological Review* 27 (1), 113-138.
- Duman, Daniel. 1980. "Pathway to Professionalism: the English Bar in the Eighteenth and Nineteenth Centuries." *Journal of Social History* 14, 615-628.
- Duodecim-seuran vuosikokous 1891. Pöytäkirja. *Duodecim* 7 (12-13), 293-314.
- Ehrenreich, Barbara ja English, Deirdre. 1979. *For Her own Good. 150 Years of Experts' Advice to Women*. London: Pluto Press.
- Elias, Norbert. 1982. *The Civilizing Process. State Formation and Civilization*. Oxford:

Basil Blackwell.

- Elias, Norbert. 1983. *The Court Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elliott, Philip. 1972. *The Sociology of Professions*. London: MacMillan.
- Elovainio, Päivi. 1971. "Opiskelijakunnan suuruus ja rakenne Suomen korkeakoululaitoksessa." *Sosiologia* 8 (5), 262-273.
- Elovainio, Päivi. 1972. "Tieteiden eriytyminen Suomen korkeakouluissa". *Sosiologia* 9 (6), 242-260.
- Elovainio, Päivi. 1973. "Miksi eri tieteenaloilla opiskelevien sosiaalinen tausta eroaa." *Sosiologia* 10 (3), 120-130.
- Elovainio, Päivi. 1974 "Korkeakoululaitoksen rakenne ja yhteiskunnan muutos." *Sosiologia* 11 (5), 4-22.
- Elovainio, Päivi. 1983. "The Nation-Building Process and the Development of the Secondary School System in Finland, Norway and Sweden at the End of the 19th Century." *Scandinavian Journal of Educational Research* 27, 1-13.
- Eneroth, Bo. 1984. *Hur mäter man "vackert"? Grundbok i kvalitativ metod*. Göteborg: Natur och Kultur.
- Engel, Arthur. 1983. "The English Universities and Professional Education." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860 -1930*, 293-305. Chicago: The University of Chicago Press.
- Engman, Päivi. 1989. "On eletävä yksin. Suomen varhaisimmista naistutkijoista." *Naistutkimus* 2 (1), 15-30.
- Eskola, Seikko. 1962. "Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa v. 1906." Teoksessa M. Jokipii (toim.), *Studia Historica Jyväskyläläisiä* I, 391-452.
- Fagerlund, L. W. ja Tigerstedt, Robert. 1890. *Medicinens studium vid Åbo Universitet*. Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland 16. Helsingfors.
- Finska Läkaresällskapetets handlingar: Allmän möte protokoll 1883*. Bd. 25. Bihang. Helsingfors.
- Flora, Peter. 1972. "Die Bildungsentwicklung im Prozess der Staaten- und Nationenbildung. Eine vergleichende Analyse. Soziologie und Sozialgeschichte." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft* 16, 294-319.
- Fougstedt, G. ja Raivio, A. 1953. *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmyitys vuosina 1751-1805*. Tilastollisia tiedonantoja 40. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.
- Freidson, Eliot. 1970a. *Professional Dominance: The Social Structure of Medical Care*. New York: Atherton Press.
- Freidson, Eliot. 1970b. *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Dodd, Mead & Co.
- Freidson, Eliot. 1973. "Professions and the Occupational Principle". Teoksessa E. Freidson (toim.), *The Professions and Their Prospects*, 19-38. London: SAGE Publications.
- Freidson, Eliot. 1986. *Professional Powers. A Study of the Institutionalization of Formal*

- Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gaunt, David. 1975. *Utbildning till statens tjänst. En Kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättskultanter*. Acta Universitatis upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 63.
- Gebhard, Hannes. 1890. "Duodecim-seura." *Valvoja* 10 (3), 149-159.
- Geison, Gerald L. 1984. "Introduction." Teoksessa G. L. Geison (toim.), *Professions and the French State 1700-1900*, 1-12. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Giddens, Anthony. 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Gispén, Kees. 1990. "Engineers in Wilhelmian Germany: Professionalization, Deprofessionalization, and the Development of Nonacademic Technical Education." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jarausch (toim.), *German professions 1800-1950*, 104-122. Oxford: Oxford University Press.
- Godenhjelm, B. F. 1883. "Naissivistys ja naisopistot I-II." *Valvoja* 3 (4), 103-116; (6), 288-303.
- Godenhjelm, Berndt. 1962. "Juridiska Föreningen i Finland 100 år." *Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland* 90, 11-26.
- Goldthorpe, John. 1982. "On the Service Class, its Formation and Future." Teoksessa A. Giddens ja G. McKenzie (toim.), *Social Class and the Division of Labour*, 162-185. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grattschoff, Louis. 1900. *Finlands läkarekår jämte Finlands tandläkare. Biografiska anteckningar*. Mariehamn: Alex. Lundström Förlag.
- Grimm, Dieter. 1987. "Bürgerlichkeit im Recht." Teoksessa J. Kocka (toim.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, 21-63. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gronow, Jukka, Klemola, Pertti ja Partanen, Juha. 1977. *Demokratian rajat ja rakenteet. Tutkimus suomalaisesta hallitsemistavasta ja sen taloudellisesta perustasta*. Helsinki: WSOY.
- Grotenfelt, J. 1912. "Juridiska föreningen i Finland 1862-1912." *Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland* 48, 501-564.
- Guttsman, W. L. 1954. "Aristocracy and the Middle Class in the British Political Elite 1886-1916. A Study of Formative Influences and of the Attitude to Politics." *The British Journal of Sociology* 5 (1), 12-32.
- von Göbel, Thomas. 1990. "Ärzte und Rechtsanwälte in den USA 1800-1920. Der schwierige Weg zur Professionalisierung." *Geschichte und Gesellschaft* 16, 318-342.
- Haapala, Pertti. 1990. "Työväenluokan synty." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio*, 213-235. Tampere: Vastapaino.
- Halila, Aimo. 1949. *Suomen vanhin kansakoulunopettajisto*. Yhteiskuntahistoriallinen tutkielma. Helsinki: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto.
- Halila, Aimo. 1962. *Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika. Suomen kansan-*

- edustuslaitoksen historia I*, 451-579. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- Halila, Aimo. 1980. "Kansanopetus." *Suomen kulttuurihistoria II*, 165-174. Porvoo: WSOY.
- Halliday, Terence C. ja Carruthers, Bruce G. 1990. *States, Professions, and Legal Change: Reform of the English Insolvency Act, 1977-1986*. Paper presented at the XII World Congress of Sociology, Madrid, August 13-17.
- Hallintovirkamiesten valmistus ja jatkokoulutus*. Komiteanmietintö 1942:4. Helsinki.
- Hanho, J. T. 1947, 1955. *Suomen oppikoululaitoksen historia I - II*. Porvoo: WSOY.
- Hardy, Anne. 1988. "Public Health and the Expert: the London Medical Officers of Health, 1856-1900." Teoksessa R. MacLeod (toim.) *Government and Expertise. Specialists, Administrators and Professionals*, 128-142. Cambridge: Cambridge University Press.
- Havu, Ilmari. 1945. *Lauantaiseura ja sen miehet*. Helsinki: Otava.
- Heffren, Michael. 1982. "Ideology and Hegemonic Projects: The Alliance Between Corporate Capital and the New Middle Classes in Early Twentieth Century United States." Teoksessa D. Johnson (toim.), *Class & Social Development. A New Theory of the Middle Class*, 155-176. London: SAGE Publications.
- Heikel, Ivar A. 1908. *Sivistysolot Suomessa 17. vuosisadalla*. Suomentanut K. E. Petra. Tampere: Osuuskunta Väinämöinen.
- Heikel, Ivar. 1895. "Till 1843 års gymnasii- och skolordnings förhistoria." *Suomen Kasvatusopillisen Yhdistyksen aikakauskirja* 32, 77-88.
- Heikel, Ivar. 1940. *Helsingin yliopisto 1640-1940*. Otava. Helsinki.
- Heikkilä, Markku. 1985. *Opetusministeriön historia III. Kielitaistelusta sortovuosiin 1869-1917*. Opetusministeriö. Pieksämäki: Sisälähetykseuran kirjapaino Raamattutalo.
- Heikkinen, Antero. 1972. *Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoriaa 1700-luvulla*. Helsinki: Kyriiri.
- Heikkinen, Antero. 1979. *Oppisäädyn torjuntavoitto. Sääty-yhteiskunnan koulutusjärjestelmän muotoutuminen Suomessa 1600-luvun alkupuolella. Joensuun korkeakoulu. Historian, maantieteen ja muiden aluetieteiden osaston julkaisuja* 14.
- Heikkinen, Antero. 1983. *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Sakari, Kortteinen, Timo, Soikkanen, Hannu ja Soinin Arvo M. 1983. *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850-1913*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 13. Helsinki.
- Heinricius, G. (1910). "Carl Daniel von Haartman och Finska Läkaresällskapet. Ett 75-årsminne." *Finsk Tidskrift* 69, 269-279.
- Hellberg, Inga. 1978. *Studier i professionell organisation. En professionsteori med tillämpning på veterinäryrket*. Sociologiska institutionen, Göteborgs Universitet. Monografi 20.

- Herbst, Jürgen. 1983. "Diversification in American Higher Education." Teoksessa K. H. Jaraus (toim.) *The Transformation of Higher Learning in Europe*, 196-206. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hernansson, Terhi. 1989. *Lääkäri terveydenhuollon hallinnossa*. Lääkintöhallituksen tutkimuksia 49. Helsinki.
- Hjelt, Otto. 1891a. *Svenska och finska medicinalverkets historia 1663-1812, osa I*. Helsingfors.
- Hjelt, Otto. 1891b. "Farmasian ja farmakologian professorin viran synnystä ja aikaisemmista vaiheista." *Duodecim* 7 (11-12), 163-171.
- Hjelt, Edv. 1907. *Tilastollisia tietoja opiskelevasta nuorisosta Suomen yliopistossa 1867-1905*. Helsinki: Edlundin kirjakauppa.
- Huerkamp, Claudia. 1980. "Ärzte und Professionalisierung in Deutschland." *Geschichte und Gesellschaft* 6 (3), 349-382.
- Huerkamp, Claudia. 1985. *Der Aufstieg der Ärzte im 19. Jahrhundert. Vom gelehrten Stand zum professionellen Experten: Das Beispiel Preussens*. Kritischen Studien zur Geschichtswissenschaft 68. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Huerkamp, Claudia. 1990. "The Making of the Modern Medical Profession, 1800-1914: Prussian Doctors in the Nineteenth Century." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jaraus (toim.), *German Professions 1800-1950*, 66-84. Oxford: Oxford University Press.
- Huhtanen, Raija. 1983. "Naisen virkakelpoisuuden historiallista tarkastelua." *Oikeus* 12 (2), 93-104.
- Hytönen, Viljo. 1908. *Suomalaista sivistystaistelua 1858-1908*. Kansanvalistusseuran toimituksia 147. Helsinki.
- Härkönen, Mirja. 1982. *Kouluylihallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothernin koulupolitiikka. Taustaa, tavoitteita, tuloksia*. Historiallisia tutkimuksia 119. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Härö, Sakari. 1981a. "Duodecim osallistujana, rakentajana ja yrittäjänä." Teoksessa *Tusinasta tuhansiksi. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim 1881-1981*, 217-234. Helsinki: Duodecim.
- Härö, Sakari. 1981b. "Duodecim-seura terveydenhuoltoa kehittämässä." Teoksessa *Tusinasta tuhansiksi. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim*, 125-182. Helsinki: Duodecim.
- Iisalo, Taimo. 1968. *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843-1883*. Helsingin yliopisto.
- Iisalo, Taimo. 1969. "Vanhan Turun Akatemian pedagoginen seminaari." *Kasvatustieteellinen aikakauskirja* 106, (2), 81-87.
- Iisalo, Taimo. 1979. "Kasvatustieteen ja koulun välinen vuorovaikutus: tietehistoriallisia näkökulmia." *Kasvatus* 10 (5), 267-271.
- Iisalo, Taimo. 1982. *Opettajat ja koulun hallinto. Ns. yleiset oppikoulunopettajainkokoukset 1890-1920*. Turun yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunta. Selosteita B 2.
- Iisalo, Taimo. 1984. *Suomen oppikoulun opetussuunnitelma vuosina 1890-1920. Tutkielma*

opetuksesta vallinneista käsityksistä ja niiden muutoksista. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A 100.

- Inkinen, Antti. 1953. "Virka-arvot ja arvonimet Suomessa ennen itsenäisyyden aikaa." *Historiallinen arkisto* 54, 201-294.
- Insinöörikunta. *Kehitys — nykyisyys — tulevaisuus*. 1974. Jyväskylä: Gummerus.
- Jallinoja, Riitta. 1983. *Suomalaisen naisliikkeen taistelukaudet*. Helsinki: WSOY.
- Jamous, H. ja Peloille, B. 1970. "Changes in the French University—Hospital System." Teoksessa J. A. Jackson, (toim.), *Professions and Professionalization*, 111-152. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jarausch, Konrad H. 1983. "Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860-1930*, 9-36. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jarausch, Konrad H. 1990. "The German Professions in History and Theory." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jarausch (toim.), *German professions 1800-1950*, 9-26. Oxford: Oxford University Press.
- Jarausch, Konrad H. ja Cocks, Geoffrey. 1990. "Introduction." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jarausch (toim.), *German Professions 1800-1950*, 3-8. Oxford: Oxford University Press.
- Johnson, Terence. 1981. *Professions and Power*. London: The MacMillan Press.
- Johnson, Terence. 1982. "The State and the Professions: Peculiarities of the British." Teoksessa A. Giddens ja G. McKenzie (toim.), *Social Class and the Division of Labour*, 186-208. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnsson, Harald. 1922. "Delningsfrågans behandling inom T.F. åren 1910-1916." Teoksessa *Boken om T.F.*, 117-122. Helsingfors: A.B.F. Tilgmann O.Y.
- Jutikkala, Eino. 1934. "Johtavat säädyt." Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria II*, 33-65. Jyväskylä: Gummerus.
- Jutikkala, Eino. 1939. "Suurmaanomistuksen historiallinen kehitys Suomessa." Teoksessa E. Jutikkala ja N. Nikander, *Suomen kartanot ja suurtilat*, 13-52. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jutikkala, Eino. 1949. "Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä." *Historiallinen aikakauskirja* 47 (3), 170-206.
- Jutikkala, Eino. 1956. "Ständsamhällets upplösning i Finland." *Turun historiallinen arkisto*, 12, 113-143. Turun Historiallinen Yhdistys.
- Jutikkala, Eino. 1958a. *Suomen talonpojan historia*. 2. uudistettu ja lisätty laitos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 257. Helsinki.
- Jutikkala, Eino. 1958b. "Sääty-yhteiskunta Suomessa." *Oma maa*, 2. osa, 121-132. Porvoo: WSOY.
- Jutikkala, Eino. 1965. *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria*. Porvoo: WSOY.
- Jutikkala, Eino. 1974. "Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus." *Suomen*

- kansanedustustalouden historia, osa IV, 7-145.* Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Jütikkala, Eino. 1989. "Suomalaisuus yhteiskunnassa." Teoksessa P. Tommila ja M. Pohls (toim.) 1989. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, 253-304. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Juva, Mikko. 1950. *Suomen sivistyneistö vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869.* Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 51. Helsinki.
- Juva, Mikko. 1956. *Rajuilman alla. Suomalaisen 80-luvun synty.* Helsinki: WSOY.
- Jäntere, Kaarlo. 1927. *Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä vv. 1722-1843 silmällä pitäen erityisesti Porin triviaalikoulua.* Turun Suomalaisen Yliopiston julkaisuja B 5,1. Turku.
- Järnefelt, Arvid. 1982. *Vanhempieni romaani.* Porvoo: WSOY.
- Järvinen, K. 1907. *Kauppakorkeakoulukysymys ja sen ratkaisu Suomessa.* Yhteiskuntataloudellisia kirjoituksia IV. Helsinki: Oy Kaupparjapaino.
- Jääskeläinen, Manu. 1985. "Lääkärikoulutus." Teoksessa K. Kauttu ja T. Kosonen (toim.), *Suomen Lääkäriliitto 1910-1985*, 205-252. Jyväskylä: Gummerus.
- Kaelble, Hartmut. 1978. "Soziale Mobilität in Deutschland 1900-1960." Teoksessa H. Kaelble, H. Matzerath, H. Rupieper, P. Steinbach ja H. Volkman (toim.), *Probleme der Modernisierung in Deutschland.* Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Kaila, Eino. 1940. *Kolme sataa vuotta suomalaista yliopistoelämää. Aatehistoriallinen katsaus.* Helsinki: Otava.
- Kauttu, Kyllikki. 1985a. "Lääkärimäärä ja -tarve." Teoksessa K. Kauttu ja T. Kosonen (toim.), *Suomen Lääkäriliitto 1910-1985*, 117-128. Jyväskylä: Gummerus.
- Kauttu, Kyllikki. 1985b. "Edunvalvonta." Teoksessa K. Kauttu ja T. Kosonen (toim.), *Suomen lääkäriiliitto 1910-1985*, 253-280. Jyväskylä: Gummerus.
- Kekkonen, Jukka. 1987. *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa 1855-1879.* Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 172. Helsinki.
- Ketonen, Oiva. 1959. Yksityiset korkeakoulut. *Oma maa* 6. osa, 261-273. Porvoo: WSOY.
- Kiusasmaa, Kyösti. 1982. *Oppikoulu 1880-1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun.* Oulu: Pohjoinen.
- Kiusasmaa, Kyösti. 1985. "Valtaistuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika." *Suomen historia*, osa 2, 227-347. Espoo: Weilin & Göös.
- Kivinen, Markku. 1987. *Parempien piirien ihmisiä.* Tutkijaliiton julkaisusarja 46. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kivinen, Markku. 1989. *The New Middle Classes and the Labour Process: Class Criteria Revisited.* Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 223.
- Kivinen, Osmo. 1988. *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla.* Turun yliopiston julkaisuja C 67.

- Kjersgaard, Erik ja Dahlerup, Troels. 1985. *Otavan suuri maailmanhistoria, osa 9. Myöhäiskeskiaika ja renessanssi*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti. 1969. "Suomen kansallisuusliikkeiden sosiaalisista suhteista." *Historiallinen aikakauskirja* 67 (3), 185-204.
- Klinge, Matti. 1975. *Bernadotten ja Leninin välissä*. Helsinki: WSOY.
- Klinge, Matti. 1978a. *Ylioppilaskunnan historia 1828-1852. 1. osa. Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin*. Helsinki: Gaudeamus ja Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.
- Klinge, Matti. 1978b. *Ylioppilaskunnan historia 1853-1871. 2. osa. Kansalaismielen synty*. Helsinki: Gaudeamus ja Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.
- Klinge, Matti. 1978c. *Ylioppilaskunnan historia 1872-1917. 3. osa. K.P.T.:stä jääkäreihin*. Helsinki: Gaudeamus ja Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.
- Klinge, Matti. 1980a. "Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostuminen." *Suomen kulttuurihistoria II*, 11-41. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti. 1980b. "Yliopisto." Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria II*, 186-192. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti. 1980c. "Humanistiset tieteet." Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria II*, 192-253. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti. 1981. "Työtä, ei sanoja — Duodecimin aatetaustaa." Teoksessa *Tusinasta tuhansiksi. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim 1881-1981*, 13-22. Helsinki: Duodecim.
- Klinge, Matti. 1987a. "Perustaminen ja tarkoitus." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808*, 13-107. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti. 1987b. "Opetus ja opiskelu." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808*, 355-552. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti. 1989a. "Keisarillinen yliopisto." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*, 9-139. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti. 1989b. "Murroksen vuosikymmen". Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*, 140-215. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti. 1989c. "Yliopisto ja virkamieskorkeakoulu." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*, 333-417. Helsinki: Otava.
- Kocka, Jürgen. 1980. *White Collar Workers in America 1890-1940. A Socio-Political History in International Perspective*. London: SAGE Publications.
- Kocka, Jürgen. 1987. "Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert." Teoksessa J. Kocka (toim.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, 21-63. Göttingen:

Vandenhoeck.

- Kocka, Jürgen. 1990. "'Bürgentum' and Professions in the Nineteenth Century: Two Alternative Approaches." Teoksessa M. Burrage ja R. Torstendahl (toim.), *Professions in the Theory and History*, 62-74. London: SAGE Publications.
- Koivumäki, Antti. 1968. *Suomen aatelin edustus autonomian ajan säätyvaltiopäivillä 1863-1906*. Turun yliopiston Suomen historian laitos B 2.
- Konttinen, Esa. 1984. *Kiirettä ja paperisotaa. Tutkimus asiakaspalvelutehtävissä toimivien virkamiesten kokemuksista ja näkemyksistä*. Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- Konttinen, Esa. 1988. "Formaali rationaalistuminen ja professiot — kriisinäkökulma ammatillisiin intellektuelleihin." *Sosiologia* 25 (2), 91-104.
- Konttinen, Esa. 1989a. *Harmonian takuumiehiä vai etuoikeuksien monopolisteja? Professioiden sosiologian funktionalistisen ja uusweberiläisen valtasuuntauksen tarkastelua*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 45.
- Konttinen, Esa. 1989b. *Central Bureaucracy and the Restriction of Education in Early Nineteenth-century Finland*. Esitelmä "Classes and Representations of Classes" -seminaarissa Jyväskylän yliopistossa 11.-12.5. 1989. Moniste (julkaisematon).
- Konttinen, Esa. 1991. "Professionalization as Status Adaptation: The Nobility, the Bureaucracy, and the Modernization of the Legal Profession in Finland." *Law and Social Inquiry* 16 (3), 201-230.
- Konttinen, Riitta. 1991. *Totuus enemmän kuin kauneus. Naistaitelija, realismi ja naturalismi 1880-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Korhonen, Keijo. 1963. *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811-1826*. Historiallisia tutkimuksia 65. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Korppi-Tommola, Aura. 1984. "Teollistumisen vaikutus naisen elinoloihin." Teoksessa E. Haavio-Mannila, A. Korppi-Tommola, ja P. Setälä (toim.), *Sukupuolten tasa-arvo historiassa*, 23-40. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kortteinen, Timo. 1984. "Valtio ja palkkatyö — virkamiesten luokka-asema Suomessa ennen II maailmansotaa." *Sosiologia* 21 (4), 281-297.
- Koskinen, Pirkko K. 1982. "Laki kirjoittamattoman lain kumoamisesta eli vaiheita naisen tiellä tuomarin virkaan. Erään tutkimuksen hahmottelua." Teoksessa H. Hietala, S. Sairanen ja T. Turunen (toim.), *Karjalaisen osakunnan juristikerho v. 1934-1982*, 49-60. Helsinki: Karjalaisen osakunnan juristikerhon julkaisuja.
- Kosonen, Pekka. 1987. *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Tampere: Vastapaino.
- Kosonen, Tapani. 1985a. "Perustamisen taustaa." Teoksessa K. Kauttu ja T. Kosonen (toim.), *Suomen Lääkäriliitto 1910-1985*, 7-32. Jyväskylä: Gummerus.
- Kosonen, Tapani. 1985b. "Suomen Lääkäriliiton perustaminen." Teoksessa K. Kauttu ja T. Kosonen (toim.), *Suomen Lääkäriliitto 1910-1985*, 33-52. Jyväskylä: Gummerus.

- Krogius, Ali. 1935. *Finska Läkaresällskapets historia 1835-1935*. Helsingfors.
- Kuisma, Markku. 1989. "The Civil Service of Finnish Central Administration in 1809-1984. Problems of Socio-Historical Research." Teoksessa S. Tiihonen (toim.), *Institutions and Bureaucrats. Studies on Administrative History*. Publications of the Commission on the History of Central Administration in Finland, 1, 79-82. Helsinki.
- Kuisma, Markku. 1990. "Yrittäjät 1700-luvun luokkakuvassa." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio*, 17-36. Tampere: Vastapaino.
- Kunnanlääkärilaitos. 1904. Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1904, Lääkintölaitos 21-22, liite, 3-54. SVT XI. Helsinki.
- Kuuskoski, Urpo. 1969. *Suomen valtionoppikoulujen opettajaliiton 50-vuotishistoriikki*. Helsinki: WSOY.
- Kuusterä, Antti. 1990. "Valtio, talous ja valtiontalous." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio*, 37-66. Tampere: Vastapaino.
- Lachmann, Richard. 1990. "Class Formation without Class Struggle: An Elite Conflict Theory of the Transition to Capitalism." *American Sociological Review* 55 (3), 398-414.
- Lagus, Vilh. 1890. *Åbo Akademis studentmatrikel (och supplement 1906)*. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 17. Helsingfors.
- Larkin, Gerald. 1983. *Occupational Monopoly and Modern Medicine*. London: Tavistock Publications.
- Larson, Magali, Sarfatti. 1977. *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*. Berkeley: University of California Press.
- Larson, Magali, Sarfatti. 1990. "In the Matter of Experts and Professionals, or How Impossible It Is to Leave Nothing Unsaid." Teoksessa R. Torstendahl ja M. Burrage (toim.), *The Formation of Professions*, 24-50. London: SAGE Publications.
- Lash, Scott ja Urry, John. 1987. *The End of Organised Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Laslett, Peter. 1983. *The World We Have Lost — Further Explored*. London: Methuen.
- Lavonius, Herman. 1959. *Kunnanlääkärilaitoksen 75-vuotishistoria*. Helsinki: Suomen Kunnanlääkäriyhdistys.
- La Vopa, Anthony J. 1990. "Specialists against Specialization: Hellenism as Professional Ideology in German Classical Studies." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jaraus (toim.), *German Professions 1800-1950*, 27-45. Oxford: Oxford University Press.
- Ledford, Kenneth F. 1990. "Conflict Within the Legal Profession: Simultaneous Admission and the German Bar, 1903-1927." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jaraus (toim.), *German Professions 1800-1950*, 252-269. Oxford: Oxford University Press.
- Leikola, Anto. 1980. "Luonnontieteet." *Suomen kulttuurihistoria II*, 225-253. Porvoo:

WSOY.

- Leikola, Anto. 1989. "Lääkärinkoulutus." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola, J. Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*, 371-380. Helsinki: Otava.
- Lepsius, Rainer M. 1987. "Zur Soziologie des Bürgentums und der Bürgerlichkeit." Teoksessa J. Kocka (toim.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, 79-100. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Letto-Vanamo, Pia. 1989. *Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus.* Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 181. Helsinki.
- Lewis, Roy ja Maude, Angus. 1952. *Professional People*. London: Phoenix House.
- Light, Donald W. 1988. "The Development of Professional Schools in America." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Education 1860 - 1930*, 345-366. Chicago: The University of Chicago Press.
- Liikanen, Ilkka. 1989. "Kansanvalistajien kansakunta." Teoksessa R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds ja H. Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, 126-141. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lilius, F. O. 1912. "Suomen lainopillinen yhdistys 1862-1912". *Lakimies* 10, 221-223.
- Liljenstrand, Axel. 1890. *Juridikens studium vid Åbo Universitet med blick på den akademiska jurisdiktionen och ekonomin*. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 17. Helsingfors.
- Linko, Ritva. 1970. "Arkkitehdinammatin kehitys Suomessa." *Arkkitehti* 67 (7), 32-33.
- Linkomies, Edwin. 1960. "Turun vanha akatemia". *Oma maa* 7. osa, 229-244. Porvoo: WSOY.
- Lowe, Roy. 1983. "The Expansion of Higher Education in England". Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Education 1860-1930*, 37-56. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lundgren, Peter. 1983. "Differentiation in German Higher Education". Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Education 1860-1930*, 149-179. Chicago: The University of Chicago Press.
- Luoma, Väinö. 1962. *Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa*, osat I ja II. Virkamiesliiton julkaisuja 8. Turku.
- Luukko, Armas. 1967. *Suomen historia 1617-1721*. Helsinki: WSOY.
- Lääkärinhoidon maalla uudestaan järjestämistä varten asetetun komitean mietintö.* Komiteamietintö 1892: 8. Helsinki.
- Maamies, Eero. 1947. "50 vuotta agronomien järjestötoimintaa." Teoksessa Y. Vuorjoki ja E. Maamies, *Suomen agronomikunnan vaiheita 1897-1947*, 67-97. Agronomien yhdistyksen julkaisuja 45. Helsinki.
- Maan insinööritarpeen selvityskomitean mietintö.* Komiteamietintö 1951: 15. Helsinki.
- MacLeod, Roy. 1988. "Introduction." Teoksessa R. MacLeod (toim.), *Government and*

- Expertise. Specialists, Administrators and Professionals, 1860-1919*, 1-26. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mali, Matti. 1959. "Hallituskonseljin ja senaatin oikeusosaston sekä korkeimman oikeuden toiminnasta ja virkakunnasta." Teoksessa M. Mali (toim.), *Korkein oikeus 1809-1959*, 53-90. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- Malin, V. 1902. "Numeroita Suomen oppikoulujen kehityksestä viime vuosikymmeninä." *Valvoja* 22 (5-6), 320-334; (7-8), 449-471.
- Manegold, Karl-Heinz. 1978. "Technology Academised. Education and Training of the Engineer in the Nineteenth Century." Teoksessa W. Krohn, E. T. Layton jr. ja P. Weingart (toim.), *The Dynamics of Science and Technology. Sociology of Sciences 2*, 137-158. Dordrecht: D. Reidel.
- Mannheim, Karl. 1944. *Man and Society in an Age of Reconstruction*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Manninen, Pauli. 1976. *Selvitys Suomen elinkeinorakenteesta ja sen tutkimuksesta 1820-1970*. Suomen työväenliikkeen historia -projektin selvityksiä 1. Helsinki.
- Mantere, Oskari. 1899. "J. W. Snellmanin ajatuksia nykyaikaisesta naiskysymyksestä." *Valvoja* 19 (7-8), 411-427.
- Marshall, T. H. 1939. "The Recent History of Professionalism in Relation to Social Structure and Social Policy". *The Canadian Journal of Political Science* 5 (Feb. to Nov.), 325-340.
- Marx, Karl. 1979. *Pääoma*, osa 1. Moskova: Progress.
- Marx, Karl. Ei painovuotta. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt & Wien: Europa Verlag.
- McClelland, Charles E. 1980. *State, Society and University in Germany 1700-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McClelland, Charles E. 1983. "Professionalization and Higher Education in Germany." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning in Europe 1860-1930*, 306-320. Chicago: The University of Chicago Press.
- McCormick, Kevin. 1990. "Engineering Education in Britain and Japan: Some Reflections on the Use of 'the Best Practice' Model in International Comparison." *Sociology* 22 (4), 583-606.
- Menkel-Meadow, Carrie. 1989. "Feminization of the Legal Profession: The Comparative Sociology of Women Lawyers." Teoksessa R. Abel ja P. S. C. Lewis (toim.), *Lawyers in Society, Comparative Theories*, 196-255. Berkeley: University of California Press.
- Meriläinen, Minna. 1990. *Suomalaiset opiskelijat Saksan yliopistoissa ja teknillisissä korkeakouluissa vuosina 1900-1914*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Mikkeli, Anna-Liisa. 1954. *Aatelin osuus Suomen suuriruhtinaskunnan virkamiehistöstä 19. vuosisadalla*. Suomen historian laudaturtyö. Helsingin yliopisto.

- Millerson, Geoffrey. 1964. *The Qualifying Associations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mills, C. Wright. 1956. *White Collar. The American Middle Classes*. Oxford: Oxford University Press.
- Murphy, Raymond. 1984. "The Structure of Closure: a Critique and Development of the Theories of Weber, Collins and Parkin." *The British Journal of Sociology* 35 (Dec.), 547-567.
- Murphy, Raymond. 1986. "Weberian Closure Theory: A Contribution to the Ongoing Assessment." *The British Journal of Sociology* 37 (1), 21-41.
- Murphy, Raymond. 1988. *Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion*. Oxford: Clarendon Press.
- Mustakallio, Sinikka. 1988. *Naisten itsenäisyshistoria Suomessa*. Vantaa: Kansan Sivistystyön Liitto.
- Mykland, Knut. 1985. *Otavan suuri maailmanhistoria, osa 13. Suuret vallankumoukset. Suomentanut Heikki Eskelinen*. Helsinki: Otava.
- Mäkeläinen, Eva-Christina. 1972. *Säätyläisten seuralämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueilla*. Historiallisia tutkimuksia 86. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Nevanlinna, Ernst. 1899. *Suomen raha-asiain järjestämisestä Porvoon valtiopäiviä lähinnä seuranneina vuosina*. Helsinki: WSOY.
- Nevanlinna, Ernst. 1907. *Virkamiesolomme. Millaiset ne ovat ja millaiset niiden pitäisi olla?* Helsinki: Suomalainen kustannus Oy Kansa.
- Niemi, Onni. 1969. *Pohjakoulutuskysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa I. Autonomian aika. Kokemäki: Satakunnan Maakunta Oy*.
- Niitemaa, Vilho. 1958. "Läänityslaitos ja aateli." *Oma maa, osa 2*, 151-161. Porvoo: WSOY.
- Niitemaa, Vilho. 1968. "Läänityslaitos ja aatelisvallan kausi." Teoksessa E. Jutikkala (toim.), *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*, 56-67. Porvoo: WSOY.
- Nikolainen, Markus. 1976. "Lakimiehen sijoittuminen yhteiskunnassa." Teoksessa *Lakimiesalat*, 12-14. Vammala: Suomen Lakimiesliiton kustannus Oy.
- Noponen, Martti. 1964. *Kansanedustajien sosiaalinen tausta Suomessa*. Porvoo: WSOY.
- Nousiainen, Kevät. 1987. "Juristietiikan aineellisen perustan tarkastelua." *Oikeus* 16 (1), 29-38.
- Nurmi, Veli. 1966. "Maamme ensimmäisen kansakouluasetuksen synty." Teoksessa A. Valtasaari, A. Henttonen, L. Järvi ja V. Nurmi (toim.), *Kansakoulu 1866-1966*, 15-20. Helsinki: Otava.
- Nurmio, Yrjö. 1947. *Taistelu Suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä: vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä*. Porvoo: WSOY.
- Några drag ur Teknologföreningens historia (1886)*. Helsingfors: Teknologföreningen.

- Ojala, Herkko. 1962. "Ensilpölvien akateemisen sivistyneistön muodostuminen Suomessa vuosina 1859-1899." Teoksessa M. Jokipii (toim.), *Studia Historica Jyväskyläensia I*, 335-390.
- Oker-Blom, Max. 1916. "Till frågan om 'läkartätheten' och läkarbehovet i Finland". *Suomen Yleisen Lääkäriilitön tiedonantoja* 11, 56-69. Helsinki.
- Orlans, H. 1975. *Private Accrediation and Public Eligibility*. Lenxington: Heath & Co.
- "Otteita Duodecim-seuran pöytäkirjoista." 1891. *Duodecim* 17 (11-12), 281-293.
- Palmén, E. G. 1886. "Yliopiston kysymyksiä III. Tarkempi valikoima yliopistossa ja kouluissa. Säätykierto." *Valvoja* 6 (8), 323-342.
- Palmén, E. G. 1889, 1890. "Neljä merkkivuotta Suomen oppikoulun historiassa. 1859, 1869, 1879, 1889." *Valvoja* 9 (12), 572-586; 10, 159-172.
- Palmén, K. E. 1899. *Matrikkeli sekä elämäkerrallisia tietoja teknillisen reaalikoulun, Helsingin polyteknillisen koulun ja Suomen polyteknillisen opiston opettajista ja oppilaista 1849-1897 sekä historiikit oppilaitoksen, Teknologisen yhdistyksen ja polyteknikkojen yhdistyksen toiminnasta*. Helsinki: Polyteknikkojen Yhdistys.
- Parkin, Frank. 1971. *Class Inequality and Political Order*. New York: Praeger Publishers.
- Parkin, Frank. 1979. *Marxism and Class Theory. A Bourgeoisie Critique*. London: Tavistock Publications.
- Parry, Noel ja Parry, Jose (1976). *The Rise of the Medical Profession*. London: Croom Helm.
- Parsons, Talcott. 1954. "The Professions and Social Structure." Teoksessa Parsons, *Essays in Sociological Theory*, 34-49. London: The Free Press & Collier-MacMillan.
- Parsons, Talcott. 1964. "Introduction" teoksessa Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*. London: The Free Press.
- Parsons, Talcott. 1965. "Unity and Diversity in the Modern Intellectual Disciplines: The Role of Social Sciences." *Daedalus* 94, 39-65.
- Parsons, Talcott. 1968. "Professions." Teoksessa E. Shils (toim.), *International Encyclopedia of the Social Sciences* 12, 536-547. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott ja Platt, G. 1973. *The American University*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Paunu, Eira. 1954. "Oppikoulunopettajiston muodostuminen itsenäiseksi virkakunnaksi." *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 41-42, 83-97. Helsinki.
- Pekonen, Kyösti. 1983. *Byrokraatia politiikan näkökulmasta. Poliitiikan ja byrokration keskinäinen yhteys valtio- ja yhteiskuntaprosessien valossa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 51. Jyväskylän yliopisto.
- Pellew, Jill. 1988. "Law and Order: Expertise and the Victorian Home Office." Teoksessa R. MacLeod (toim.), *Government and Expertise. Specialists, Administrators and Professionals, 1860-1919*, 59-72. Cambridge: Cambridge University Press.

- Peltonen, Matti. 1987. "Valtiollinen yö? Ajatuksia autonomian ajan alun valtionrakentumisesta." Teoksessa K. Pitkänen (toim.), *Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*, 115-125. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos.
- Peltonen, Matti. 1989. "A Bourgeois Bureaucracy? The New Mentality of the Finnish Aristocracy at the Beginning of the Period of Autonomy." Teoksessa M. Peltonen (toim.), *State, Culture & the Bourgeoisie. Aspects of the Peculiarity of the Finnish*, 33-53. Publications of the research unit for contemporary culture 13. University of Jyväskylä.
- Peltonen, Matti. 1990. "Aatelisto ja eliitin muodonmuutos." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, 87-101. Tampere: Vastapaino.
- Perkin, Harold. 1969. *The Origin of Modern English Society, 1780-1880*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Perkin, Harold. 1983. "The Pattern of Social Transformation in England." Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860-1930*, 207-218. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pesonen, Kalle O. 1973. "Piirteitä Suomalaisen lakimiesyhdistyksen toiminnasta 75 vuoden ajalta." Teoksessa *Suomalainen Lakimiesyhdistys 75 vuotta*, 1-34. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C 11. Helsinki.
- Pesonen, Niilo. 1980. *Terveysten puolesta sairautta vastaan. Terveysten- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Porvoo: WSOY.
- Petterson, K. R. 1922. "Teknologföreningen under början av 80-talet." Teoksessa *Boken om T.F.*, 51-63. Helsingfors: A.B.F. Tilgmann O.Y.
- Pihkala, Erkki. 1971. "Vierasmaalainen pääoma ja ammattitaito Suomessa autonomian ajan loppupuoliskolla." *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 67 (1), 42-47.
- Pinello, Nils H. 1872. *Finlands ridderskaps och adels Kalender för år 1872*. Åbo: G. W. Wilén & Co:s boktryckeri.
- Päivänsalo, Paavo. 1971. *Kasvatuksen tutkimuksen historia Suomessa vuoteen 1970*. Helsinki: Ylioppilastuki r.y.
- Raevuori, Yrjö. 1968. *Suomen asianajotoiminnan vaiheita*. Porvoo: WSOY.
- Rahola, Jaakko. 1962. "Teknillinen korkeakouluopetus." *Oma maa*, toinen osa, 228-243. Porvoo: WSOY.
- Raivola, Reijo. 1989. *Opettajan ammatin historia. Opettajuus ja professionalismi*. Tampereen yliopisto, kasvatustieteen laitos A 44.
- Rauhala, K. W. 1915. *Keisarillinen Suomen Senaatti 1809-1909*. Edellinen osa, vuodet 1809-1859. Helsinki: Otava.
- Rauhala, Urho. 1966. *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus. 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus ammattien arvoituksen valossa*. Porvoo: WSOY.

- Reader, William J. 1966. *Professional Men. The Rise of Professional Classes in Nineteenth-Century England*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Rein, Thiedolf. 1895, 1899. *Juhana Vilhelm Snellmanin elämä*. Edellinen ja jälkimmäinen osa. Helsinki: Otava.
- Relander, Konrad. 1885. "Paikkakunnanlääkäriin viroista." *Duodecim* 1 (1), 9-12; (2), 15-18; (3), 25-31.
- Relander, Konrad. 1885b. "Piirilääkäreistä ja miten meillä terveyden ja sairaanhoito maalla on saatava paremmalle kannalle." *Duodecim* 1 (4), 37-44.
- Relander, Konrad. 1885c. "Suomen Lääkäriseuran kymmenes yleinen kokous ja viidenkymmenen vuoden juhla." *Duodecim* 1 (10), 113-117.
- Relander, Konrad. 1891. "Miten työ on jatkettava?" *Duodecim* 7 (11-12), 172-175.
- Ringer, Fritz K. 1979. *Education and Society in Modern Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rinne, Matti. 1973. *Suomen opettajain liitto 1893-1973*. Helsinki: Suomen Opettajain Liitto.
- Rinne, Risto. 1986. *Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismi Suomessa 1851-1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A 108.
- Rinne, Risto. 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A 135.
- Rinne, Risto ja Jauhiainen, Arto. 1988. *Koulutus, professionalisoituminen ja valtio. Julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattikuntien muotoutuminen Suomessa*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A 128.
- Riska, Elianne. 1987. "Läkarprofessionens förändrade ställning. En fallstudie av kvinnliga läkare i Finland." *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 24 (2), 105-115.
- Riska, Elianne ja Wegar, Katarina. 1989. "Kvinnliga läkares ställning i läkarkåren — integration eller separatism?" Teoksessa H. Silius (toim.), "Kvinnor i mansdominerade yrken." *Publikationer från Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi* 5, 14-52. Åbo.
- Rommi, Pirkko. 1986. "Politiikan taitekohta." Teoksessa *Suomen historia 5. Kansallisen heräämisen aika*, 169-184. Espoo: Weilin & Göös.
- Rommi, Pirkko ja Pohls, Maritta. 1989. "Poliittisen fennomanian synty ja nousu." Teoksessa P. Tommila ja M. Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, 69-118. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Roos, Tor-Erik. 1922. "Teknologföreningen 1872-1922. Kort historik." Teoksessa *Boken om T.F.*, 12-22. Helsingfors: Teknologföreningen.
- Roos, Tor-Erik. 1947. "Teknologföreningen under 75 år." Teoksessa *Teknologföreningen*

- 1872-1947, 7-62. Helsingfors: Teknologföreningen.
- Rosenberg, Hans. 1958. *Bureaucracy, Aristocracy and Authority. The Prussian Experience 1660-1815*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rothblatt, Sheldon. 1968. "The Revolution of the Dons. Cambridge and Society in Victorian England". Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860-1930*, 131-148. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rueschemeyer, Dietrich 1964. "Doctors and Lawyers: A Comment on the Theory of Professions." *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 1 (1), 16-30.
- Rueschemeyer, Dietrich. 1973. *Lawyers and Their Society. A Comparative Study of the Legal Profession in Germany and in the United States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rueschemeyer, Dietrich. 1980. "Professionalisierung. Theoretische Probleme für die vergleichende Geschichtsforschung." *Geschichte und Gesellschaft* 6 (3), 311-325.
- Rueschemeyer, Dietrich. 1986. *Power and the Division of Labour*. Cambridge: Polity Press.
- Rueschemeyer, Dietrich. 1989. "Comparing Legal Professions: A State-Centered Approach." Teoksessa R. L. Abel ja P. S. C. Lewis (toim.), *Lawyers in Society: Comparative Theories*, 289-321. Berkeley: University of California Press.
- Ruutu, Martti. 1939. *Savo-karjalaisen osakunnan historia II (1857-1887)*. Porvoo: WSOY.
- Ruutu, Martti. 1980. "Kulttuurikehityksen yleislinjat." Suomen kulttuurihistoria II, 65-134. Porvoo: WSOY.
- Rystad, Göran. 1985. *Otavan suuri maailmanhistoria*, osa 11. *Uskonsodat ja yksivaltius*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Saarenheimo, Eero. 1981. "Ne kaksitoista ja erittäinkin se yksi." Teoksessa *Tusinasta tuhansiksi. Suomalainen Lääkäri-seura Duodecim 1881-1981*, 23-52. Helsinki: Duodecim.
- Saarinen, Aino. 1985. "Naisliikehdinnän ensi askeleet Suomessa — naiset hyvinvointivaltion pioneereina." Teoksessa A. Saarinen, *Vapautta naisille*, 44-86. Tutkijaliiton julkaisusarja 35. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Saks, Mike. 1983. "Removing the Blinkers? A Critique of Recent Contributions to the Sociology of Professions." *The Sociological Review* 31 (1), 1-21.
- Salokannel, Mervi. 1990. *Arkkitehdin ammatin synty ja alkuvaiheet Suomessa*. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Sandblad, Henrik. 1979. *Världens nordligaste läkare: medicinalväsendets första insteg i Nordskandinaviens 1750-1810*. Stockholm: Almquist & Wiksell International.
- Schauman, Aug. 1924. *Kuudelta vuosikymmeneltä Suomessa*. (Ensimmäinen osa). Jyväskylä: K. J. Gummerus Oy.
- Schauman, Georg. 1916. *Från Nikolai I:s och furst Menschikoffs tid*. Särtryck ur Svenska Litteratursällskapets i Finland handlingar och uppsatser, bd 30. Helsingfors.

- Schauman, Georg. 1918. *Huru 1852 års universitetsstatuter tillkommo*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 140. Förhandlingar och uppsatser 31, 85-197. Helsingfors.
- Schauman, K. F. J. 1879. *Finlands jurister år 1879. Biografiska anteckningar*. Helsingfors: G. W. Edlunds Förlag.
- af Schultén, Marius. 1963. *Suomen Arkkitehtiliitto — Finlands Arkitektförbund. Historiikki ajalta 1892-1962*. Helsinki: Suomen Arkkitehtiliitto.
- af Schultén, M. W. 1883. "Johdatus keskusteluun lääkärinkoulutuksen lyhentämistä." Yleinen lääkärinkokous 1883. *Finska Läkaresällskapets handlingar: Allmän möte protokoll*, Bd. 25 bihang, 7-20. Keskustelu aiheesta, bihang s. 20-34.
- Schybergson, Per. 1990. "Ensimmäiset teollisuuskapitalistit." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio*, 67-85. Tampere: Vastapaino.
- Screen, J. E. O. 1976. *The Entry of Finnish Officers into Russian Military Service 1809 - 1917*. Ph.D. Thesis. University of London.
- Selleck, Roberta G. 1961. *The Language Issue in Finnish Political Discussion: 1809 -1863*. Ph.D. Thesis. Radcliffe College. Cambridge, Mass.
- Seyfarth, Constans. 1981. "Gesellschaftliche Rationalisierung und die Entwicklung der Intellektuellerschichten. Zur Weiterführung eines zentralen Themas Max Webers." Teoksessa W. M. Sprondel ja C. Seyfarth (toim.), *Max Weber und die Rationalisierung sozialen Handelns*, 189-223. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Siegrist, Hannes (toim.). 1988. *Bürgerliche Berufe*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 80. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Siegrist, Hannes. 1990a. "Professionalization as a process: patterns, progression and discontinuity". Teoksessa M. Burrage ja R. Torstendahl (toim.), *Professions in Theory and History*, 177-202. London: SAGE Publications.
- Siegrist, Hannes. 1990b. "Public Office or Free Profession? German Attorneys in the Nineteenth Century and Early Twentieth." Teoksessa G. Cocks ja K. H. Jarausch (toim.), *German Professions 1800-1950*, 46-65. Oxford: Oxford University Press.
- Siisiäinen, Martti. 1986. *Intrssiit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus*. Jyväskylän Studies in Education, Psychology and Social Research 57.
- Sinkkonen, Sirkka ja Nikkilä, Juhani. 1988. *Suomen terveydenhuollon hallinto. Sairaanhoidtajien Koulutussäätiön julkaisu*. Helsinki: WSOY.
- Smeds, Kerstin ja Stenius, Henrik. 1989. "Yhdistymisvapauden rajat". Teoksessa R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds ja H. Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, 69. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Smith, Chris. 1990. "How are Engineers Formed? Professionals, Nation and Class Politics." *Work, Employment & Society* 3 (4), 451-470.
- Snellman, J. V. 1928, 1929, 1930. *Kootut teokset, osat IV-VII*. Suomentanut J. Hollo. Porvoo: WSOY.
- Soikkanen, Hannu. 1966. *Kunnallinen itsehallinto kansanvoiman perusta. Maalaiskuntien*

- itsehallinnon historia*. Helsinki: Maalaiskuntien Liitto.
- Soininen, Gunnar. 1928. *Suomen piirilääkärit 1749-1927*. Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja 11, 1-188. Helsinki.
- Soininen, Gunnar. 1934. "Taudit ja taistelu niitä vastaan." *Suomen kulttuurihistoria III. Sääty-yhteiskunnan aika* 2, 286-308. Jyväskylä: Gummerus
- Soininen, Gunnar. 1938. "Lääkärikuntamme jaoittelusta arvoluokkiin 1800-luvulla." *Duodecim* 54 (3), 214-226.
- Stenius, Henrik. 1987. *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationprincipens genombrott*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. Ekenäs.
- Stenius, Henrik. 1990. "Julkisen keskustelun rajat suuriruhtinaskunnassa." Teoksessa P. Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio*, 153-167. Tampere: Vastapaino.
- Strauss, Anselm. 1988. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strömberg, John. 1987. "Ylioppilaat." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808*, 291-354. Helsinki: Otava.
- Strömberg, John. 1989. "Ylioppilaat." Teoksessa M. Klinge, R. Knapas, A. Leikola ja J. Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*, 277-332. Helsinki: Otava.
- Ståhlberg, Krister. 1983. "De statligt anställda i Finland." Teoksessa L. Lundquist ja K. Ståhlberg (toim.), *Byråkrater i Norden*, 80-127. Publications of the research institute of the Åbo Akademi Foundation. Åbo.
- Suolahti, Eino E. 1949. "Isoviha." Teoksessa A. Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja I*, 471-498. Porvoo: WSOY.
- Suolahti (Palander), Gunnar. 1903. "Tilastollisia tietoja Turun Akatemian ylioppilaista." *Historiallinen aikakauskirja* 1, 55-84.
- Suolahti, Gunnar. 1919. *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*. Porvoo: WSOY.
- Suolahti, Gunnar. 1934. "Papisto." *Suomen kulttuurihistoria II*, 46-65. Jyväskylä: Gummerus.
- Suomalainen Lakimiesyhdistys 75 vuotta*. 1973. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja C 11. Helsinki.
- Susitaival, Paavo. 1960. *Suomen Lääkäriliitto — Finlands Läkarförbund 1910-1960*. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto.
- Suvanto, Seppo. 1985. *Suomen historia, osa 2 Keski-aika*. Espoo: Weilin & Göös.
- Svensson, Lennart G. 1987. *Higher Education and the State in Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Särkikoski, Tuomo. 1987. *Teknisen koulutuksen ristivedot*. Helsinki: Insinööriliitto.
- Talvitie, Arvi. 1962. *Tampereen teknillinen oppilaitos 1886-1961*. Tampere: Hämeen Kirjapaino Oy.
- Tarvainen, Paavo. 1991. *Mitä oppia jos ei lainoppia? Valtion hallintovirkamiesten koulutus*

- Suomessa vuosina 1905-1945*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, tutkimuksia 131.
- Teune, Henry. 1990. "Comparing Countries: Lessons Learned." Teoksessa E. Øyen (toim.), *Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research*, 38-62. London: SAGE Studies in International Sociology 40.
- Thulin, Gabriel. 1946. "Om rang för statens ämbets(tjänste)män förhållandet mellan ämbets(tjänste)rang och hovrang." *Nordisk Administrativ Tidskrift* 27 (1), 1-22.
- Tiihonen, Seppo ja Tiihonen, Paula. 1984. *Suomen hallintohistoria*. Helsinki: Valtion koulutuskeskus.
- Titze, Hartmut. 1983. "Enrollment Expansion and Academic Overcrowding in Germany". Teoksessa K. H. Jarausch (toim.), *The Transformation of Higher Learning 1860-1930*, 57-88. Chicago: The University of Chicago Press.
- de Tocqueville, Alexis (ei vuosil.). *Democracy in America I-II*. New York: Vintage Books.
- Torke, Hans-Joachim. 1989. "Administration and Bureaucracy in 19th-Century Russia: The Empire and the Finnish Case." Teoksessa S. Tiihonen (toim.), *Institutions and Bureaucrats in the History of Administration*. Studies on Administrative History. Publications of the Commission of the History of Central Administration in Finland 1, 31-42. Helsinki.
- von Törne, P. O. 1926, 1935. *Finlands riddarhus 1818-1918 I-II*. Helsingfors: WSOY.
- von Törne, P. O., Suolahti, Gunnar ja Finne, Jalmari. 1934. "Suvut." *Suomen kulttuurihistoria* II, 66-94. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Uino, Ari. 1989. "Kielitaistelu ja 'uusi suomalaisuusliike' 1918-1939." Teoksessa P. Tommila ja M. Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, 177-249. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Uusitalo, Hannu ja Alestalo, Matti. 1972. "Eliittien sosiaalinen tausta ja yhteiskunnan muutokset Suomessa." *Sociologia* 9 (5), 193-207.
- Waris, Heikki. 1939. *Savo-karjalaisen osakunnan historia: 1833-1852*. Osa I. Porvoo: WSOY.
- Waris, Heikki. 1940. "Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810-1867." *Historiallinen arkisto* 47, 199-271.
- Waris, Heikki. 1947. *Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella. Tilastollisia tietoja oppikoulun oppilaiden syntyperästä 1870-1906*. Eri-painos Valtiotieteellisen Yhdistyksen vuosikirjasta VII, 235-246. Vammala.
- Vartola, Juha ja af Ursin, Klaus. 1987. *Hallintovirkamieskunta Suomessa*. Julkishallinnon julkaisusarja 2. Tampereen yliopisto.
- Vastaisten opettajien käytännöllinen valmistus*. Komiteanmietintö 1908: 19. Helsinki.
- Vauhkonen, Onni; Laurinkari, Juhani ja Bäckman, Guy. 1978. *Suomalaista terveyspolitiikkaa*. Helsinki: WSOY.

- Weber, Max. 1980. *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Suomentanut Timo Kyntäjä. Porvoo: WSOY.
- Weber, Max. 1985. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Weber, Max. 1987. "Tiede ammattina ja kutsumuksena." Suomentanut Risto Hannula. Teoksessa K. Mäkelä (toim.), *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*, 15-48. Helsinki: Tammi.
- Wehler, Hans-Ulrich. 1987. "Wie bürgerlich war das deutsche Kaiserreich?" Teoksessa J. Kocka (toim.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, 243-287. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wences, Rosalio. 1969. "Electoral Participation and the Occupational Composition of Cabinets and Parliaments." *American Journal of Sociology* 75 (2), 181-192.
- Westerlund, A. W. 1898. *Finlands jurister år 1898. Biografiska anteckningar*. Åbo: G. W. Wiléns Förlag.
- Vierhaus, Rudolf. 1987. "Der Aufstieg des Bürgertums vom späten 18. Jahrhundert bis 1948/49." Teoksessa J. Kocka (toim.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, 64-78. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wikström, D. A. 1891. "Otteita Duodecim-seuran pöytäkirjoista (Kolmena ensi vuotena)." *Duodecim* 7 (11-12), 281, 293.
- Wilensky, Harold. 1964. "The Professionalization of Everyone?" *American Journal of Sociology* 70 (Sept.), 137-158.
- Wilkama, Sisko. 1938. *Naissivistysten periaatteiden kehitys Suomessa 1840-1880-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wirilander, Kaarlo. 1950. *Suomen upseereista 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 34. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Wirilander, Kaarlo. 1955. "Suomen upseeriperheiden sijoittuminen vuoden 1809 jälkeiseen yhteiskuntaan." *Historiallinen aikakauskirja* 53, 104-117.
- Wirilander, Kaarlo. 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721-1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Virrankoski, Pentti. 1975. *Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan*. Helsinki: Otava.
- Vollmer, Howard M. ja Mills, Donald L. (toim.). 1966. *Professionalization*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Wortman, Richard S. 1976. *The Development of a Russian Legal Consciousness*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vuolio, Vesa. 1991. *Lunastettu vapaus. Kunnanlääkärin ammatillisen autonomian muotoutuminen*. Sosiologian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Wuolle, Bernhard. 1949. *Suomen teknillinen korkeakouluopetus 1849-1949*. Helsinki: Otava.
- Vuorela, Tapani. 1976. *Opetusministeriön historia I. Keisarillisen Suomen Senaatin kirk-*

- kopolitiikka. 1809-1824.* Opetusministeriö. Pieksämäki: Sisälähetysseuran Raamatutalon kirjapaino.
- Vuorela, Tapani. 1980. *Opetusministeriön historia II. Taantumuksesta uudistuksiin 1825-1868.* Opetusministeriö. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamatutalo. Pieksämäki.
- Vuorinen, Heikki S. 1990. "Hygienian oppituolin perustaminen Keisarilliseen Suomen Aleksanterin Yliopistoon Helsingissä." *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauskirja* 27 (3), 221-226.
- Wuorinen, John H. 1935. *Suomalaisuuden historia.* Porvoo: WSOY.
- Vuorjoki, Yrjö. 1949. "Ekonomien sijoittuminen yhteiskunnan palvelukseen 1912-1945." *Ekonomi* (1), 4-22; (2-3), 32-52.
- Vuorjoki, Yrjö ja Maamies, Eero. 1947. *Suomen agronomikunnan vaiheita 1897-1947.* Agronomien Yhdistyksen julkaisu 45. Helsinki.
- Yksityisoppikoulujen lainsäädäntö ja valtionavustus.* Komiteanmietintö 1911: 7. Helsinki.
- Ylikangas, Heikki. 1986. *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskelua kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla.* Porvoo: WSOY.
- "Yliopiston kysymyksiä I." 1881. *Valvoja* 1 (5), 101-107.
- Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö.* Komiteanmietintö 1935:12. Helsinki.
- Äyräpää, Matti. 1885. "Alkulause." *Duodecim* 1 (1), 1-4.
- Äyräpää, Matti. 1891. "Duodecim-seuran toimintakertomus vuosikokouksessa 1891." *Duodecim* 7 (12-13), 293.
- Åström, Sven-Erik. 1950. *Ståndsamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1772-1808.* Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna av Finska vetenskaps-societen. Häft 95, 1. Helsingfors.
- Åström, Sven-Erik. 1980. "Suurvalta-ajan valtiontalous." Teoksessa E. Jutikkala, Y. Kaukiainen ja S.-V. Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*, 294-313. Helsinki: Tammi.

Summary

Esa Konttinen

**TRADITIONAL POWER GROUPS AND EARLY
PROFESSIONALIZATION
IN FINLAND**

**Esa Konttinen
Perinteisesti moderniin.
Professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa**

Vastapaino: Tampere, 1991.

The problem and the approach

Professionalization is an important factor in social modernization. Knowledge of the different forms the professionalization process has taken helps one to understand modernization and its certain peculiarities in a given society.

This study examines the early development of professions in Finland. It attempts to describe and explain how the field of professions in general, and a number of individual professions in particular, have developed from a premodern to a modern stage in this society. In defining the premodern and modern profession, Philip Elliott's (1972) concepts of *status profession* and *occupational profession*, and Max Weber's ideal types of *Kultur Mensch* and *Fach Mensch*, are used. In contrast to premodern professions, such features as an organizing of an occupational group around an independent professional association and a specialized scientific body of knowledge as a central legitimation basis of occupational monopoly and related privileges are the main characteristics of modern professions. In premodern society, on the other hand, the relationship of professions to the dominant status groups determined the character and social position of professions.

The professions studied in more detail are: physician, lawyer, secondary school teacher and engineer. To facilitate comparisons, overviews are made of early professionalization processes in England, the United States, and Germany. The study covers the period from the 17th up to the beginning of the 20th century, the 19th century being the focus of interest.

This study attempts to build on recent developments in the theory of early professionalization. Instead of earlier "monistic" approaches developed in the context of Anglo-American culture, and of the practice of adapting this approach to a wide variety of societies, recent work by G.L. Geison, D. Rueschemeyer, E. Freidson, A. Abbott, H. Siegrist, K. H. Jarausch, T. C. Halliday, B. G. Carruthers and others aims at developing theoretical strategies more sensitive to different types of societies. They propose a model delineating two great lines in the development of professions in the Western world, the Anglo-American and the Continental ones.

Characteristic of Anglo-American professionalization was, first of all,

the importance of professional groups themselves as subjects in the professionalization processes. In England and the USA, a fairly independent civil society developed early, and professional groups were allowed to organize themselves and to found educational institutions. The organizing function of the state *vis-à-vis* professions was in England and America clearly weaker than in many other societies.

In Continental societies like Germany and France, in contrast, the state had a decisive role in the early stages of professionalization. The bureaucratic state strictly controlled professional groups, and education for professions was organized almost exclusively by the state. State office was a typical career of the members of professions. In Germany, for example, professional groups were not allowed to act more freely until the second half of the 19th century, when the civil society gained strength. A long university tradition was one factor which determined the nature of Continental professionalization.

Finland clearly falls within the Continental line of development. A strong state bureaucracy was built immediately after Finland's annexation to Russia as an autonomous Grand Duchy in 1809. In the first half of the 19th century, the centralized bureaucracy strictly controlled the entire field of social life, and one cannot talk about a modern civil society until the second half of the 19th century. Thus, particularly before that period, professions were controlled and organized by the bureaucracy.

In this treatise, then, the focus of analysis is on the state bureaucracy. However, it is argued that the state-centered approach needs further development. The main theoretical argument of this study is that paying attention to the *class structure* of the society is a necessary prerequisite to an understanding of early professionalization. In societies characterized by a strong central bureaucracy, like Finland, the question then arises about the position of these social powers in the bureaucracy. How did their *position* in society and in the central bureaucracy, on the one hand, and their *interests* and *habitus*, on the other, influence the forms and the content that professionalization took? Putting it more concretely, this study focuses on the question how the interrelated positions and interests of dominant status groups, the nobility and the clergy, can explain early professionalization in Finland. In this respect, it is particularly interesting to compare professionalization in Finland to that in another bureaucratic society, Germany, at the same period. The social character and the habitus of the so-called *Bildungsbürgertum*, which was the leading group in

German bureaucracies, differed greatly from those of the Finnish bureaucrats in the first half of the 19th century.

The premodern class structure and professions

To understand early professionalization in Finland from the perspective delineated above, one must be familiar with the historical peculiarities of the Finnish class structure.

Perhaps the most striking feature of the Swedish, and even more, of the premodern Finnish class structure was a broad stratum of independent peasants. Departing from the situation in other European countries, a majority of peasants remained free. An important corollary of this situation was that the landowning base of the nobility was weak. This was the main factor which contributed to the fact that the Finnish nobility became early on an *office-holding* nobility by its essence. The status and income of noblemen depended mainly not on land property, but on state office. In the 18th century more than 90 per cent of noblemen were in public office, and this situation prevailed until the beginning of the 19th century.

Very importantly for early professionalization, there was practically only one office appropriate to a nobleman: that of army officer. From the 17th century onwards Sweden took part in numerous wars, and it was primarily noblemen who were appointed as army officers. Noblemen now separated themselves from other professions (e.g. the clergy), and the military became the core of their habitus. The great majority of them were estranged from university education, and from the mid-17th up to the beginning of the 19th century there were only a handful of noblemen among university students. (Turku academy, founded in 1640 and transferred to Helsinki in 1828, was the only university up to the twentieth century.) The university and the whole field of education were left to the Church, which sovereignly governed educational matters until the year 1809. For this reason the Clergy Estate is also called The Learned Estate.

The professions of the dominant status groups — those of army officer and clergyman — were at the core of this class system. The leading status groups, the estates, were highly dependent on these professions. Resulting from the power position of the nobility and the clergy, they were privileged status professions, and no other profession was able to successfully compete with them. In the 18th century the number of the members of other professions remained insignificant,

and they were usually in peripheral status positions compared with army officers and clergymen. As examples of these non-privileged professions one can mention physicians and secondary school teachers.

A striking feature of this basis of the professional system was the fact that the cultural orientations of the two status groups differed greatly from each other. They were competing status groups, closed corporations, with very different habituses.

This was the situation up to the year 1809, but then important changes in the power relationships and in other central social structures occurred. After the Finnish War, Finland was annexed to Russia as its Grand Duchy enjoying a rather wide self-determination. A central bureaucracy was built, the Senate becoming the central administrative organ, with a Russian governor general as its president (he was the only non-military Russian official in Finland). Most importantly, Alexander I, the Czar of Russia, ordained that a half of Senators should be noblemen; soon their proportion became clearly higher. Not only is the power position of noblemen important here, but also the fact that noblemen urgently needed the bureaucracy, since (1) their social position had weakened during the 18th century, and (2) the nobility experienced a severe loss when the Finnish army was disbanded by Alexander's decision. The nobility had been very dependent on the military, and the new situation seemed fatal to it. Although their situation was soon, by Alexander's decision, financially secured by life-long pensions, much uncertainty still prevailed. In this situation, as Risto Alapuro (1988) has stated, the bureaucracy became an important stronghold for the members of the First Estate. From the leading positions in the strictly hierarchical bureaucracy they were able to *defend* their privileged positions in society. The power position of the bureaucracy was strong, which can be seen in the fact that the Diet of Estates was not summoned until the 1860s after the Porvoo Diet in 1809-1810.

These changes had important consequences from the viewpoint of professionalization. Those professions which were considered important by the noble bureaucrats and which corresponded to their group habitus profited from this social order, whereas professions more alien to them and outside their interest remained more or less undeveloped situation. Particularly the status position of *lawyers* reached its peak in this situation. It was now, for the first time, that lawyer-officials entered the peak of the status hierarchy of Finnish society.

There was, connected with the class structure, another central factor contributing to the high status position of lawyers — the qualification

needs of the bureaucracy. Examinations for state officials were established at the university as early as 1817. These examinations were juridical by nature. Noblemen had entered to study law immediately after the change in the political status of the country in 1809, and, in fact, law was the only area of study (up to the 1840s) the noble students entered. The legal profession derived its enhanced status from its importance to the bureaucracy — *and* from its close connections with the nobility.

To take a case at the opposite extreme, the profession of secondary school teacher remained in a peripheral position. The Senate rejected proposals by the Church to improve secondary school education, and the social position of teachers was the weakest of all educated occupations. University education for teacher's profession declined, and the number of teachers remained small. The weak position of the teachers can be largely interpreted in terms of the leading position and the historically formed group habitus of the nobility. First, the area of public school and the sphere of education in general were alien to noble bureaucrats, who had primarily been engaged in military matters. Second, in its unstable situation before and also after 1809 — the loss of the military — the nobility had adopted a *defensive strategy*. As mentioned above, after Finland was annexed to Russia noblemen at the peak of the bureaucracy orientated to defending the positions of their reference group. Many of these higher officials feared that if common people were allowed to enter university education in great numbers, the access of the members of their own stratum to higher posts might be threatened. These posts had become very important for the nobility. In the analysis of this situation the Neo-Weberian theory of social closure, and Raymond Murphy's contribution to it, seems to be fruitful.

The educational policy of the Finnish bureaucrats differed considerably from that of the German *Bildungsbürgertum* at the same period. This learned stratum was orientated in accordance with German classical philosophy and Neohumanistic ethos; accordingly, it advocated the improvement of education at various levels. For instance, there was a great deal of social upward mobility via the universities in Germany in the first decades of the 19th century. In Finland, on the other hand, there was minimal upward mobility via the university in the same period.

The 1855 change, the emergence of a new type of civil society, and professions

The power relationships in the Grand Duchy underwent a radical change in 1855, after the Crimean war and after Alexander II had come to power in the Russian Empire. Winds of Liberalism reached also the Grand Duchy of Finland. Many top bureaucrats lost their post in the Senate and were replaced by moderate Liberal and Fennocist leaders. Various fields of social life were liberated, and a new type of civil society could now emerge. However, no remarkable democratization of political structures was carried out until in 1906.

Although the Russian policy, again, took a conservative turn at the mid-1860s, the civil society could be repressed no longer. This fact is vitally important to the understanding of the widening of the scope of education and the advancement of the professionalization process in the second half of the 19th century.

To take an example, this new situation was most fortunate for secondary school teachers, who until then had been severely oppressed by the bureaucracy. By this time they received strong support particularly from the side of nationalists called Fennocists. Teachers could now organize nation-wide general meetings, and their nation-wide association, *The Finnish Pedagogical Association*, was founded in 1866. However, teachers were not the first professional group which organised itself in this way. Two nation-wide professional associations had been founded earlier: *The Finnish Society of Physicians* was founded as early as 1835 and *The Finnish Juridical Association* in 1864.

For the first time in their history, teachers were listened to by the bureaucrats. During this period of more liberal policy, the secondary school system was developed in accordance with the principles put forward by the teachers and the educational scientific elite. Teacher training was greatly improved and professionalized, as special attention was paid to didactics and practical teacher training. Teachers' status improved greatly during the second half of the century.

After a period of strictly bureaucratic and conservative policy, Fennocist leaders and moderate Liberals were raised to power positions in 1882. Russia supported the Fennocist nationalists, since they were obedient to the Russian rule and showed no intention of separating Finland from Russia. Roberta Selleck (1961) first explained the Fennocist movement in sociological terms. This movement, which was founded by J. W. Snellman in the 1840s, can be partly understood from the viewpoint of the Learned Estate, which had been oppressed by the bureaucracy since the establishment of the Grand Duchy.

Leading Fennocists were members of the Learned Estate, and, according to Selleck, their political activity can be interpreted as an attempt to restore the previous position of this traditional status group. Leading Fennocists did not demand thoroughgoing democratization of the structures of political decision-making. What they demanded was the substitution of the Swedish-speaking aristocracy in the lead of society by Finnish-minded patriotic intellectuals. They were conservative by their world view: they supported traditional structures of decision-making, were religious-minded, and opposed the liberation of women.

The leading Fennocists were advocates of classical education. They defended the priority of general scholarly education over specific vocational training — here the influence of German *Bildung* was considerable. Largely because of their influence, the traditional conception of classical education prevailed in the curriculum of secondary school till the end of the century. Also the academic nature of the university could be preserved. Led by J. W. Snellman, many of the Fennocists opposed an essential improvement of those educational spheres that are characteristic of industrial society. Technical education received university status as late as 1908, and commercial special education even later, in 1911. The corresponding professions, those of engineers and economists, could develop to a modern stage and grow in numbers only late.

From the 1880s onwards, more nation-wide professional associations were founded. All of them were divided into two sections by linguistic criteria, which reflected the struggle about the leading position in society between the Finnish-speaking and the Swedish-speaking groups. There occurred specialization in the state administration, and professions, step by step, ceased to be mere "extensions" of the state bureaucracy and of the social status groups of the Estates. Professions were allowed and partly also obliged to organize themselves more effectively and to develop tactics, first of all, in relation to the state. Certain professional groups, like an association of municipal physicians, learned to develop effective strategies in their attempts to promote their position.

The state had a monopoly on higher education also in the second half of the 19th century, and no private higher level institutions for professional education were founded until 1911, when Commercial University was founded.

In the course of the 19th century the principle of the society of estates weakened, and consequently also members of professions did

not identify themselves, as strongly as earlier, as members of an estate. The scientific speciality, among others, grew in importance as a target of identification.

One very important aspect of the professionalization process was the fact that many members of the old status groups could adapt themselves to modern society as members of professions. Professions and their modernization offered them a "bridge" from the membership of the dominant status group of the old society to the membership of the upper middle class of the modern class society. Professions in turn could profit from the "status capital" of these old status groups. Specific cultural features of the traditional status groups, e.g. an emphasis on academic scholarly learning characteristic of the Learned Estate, preserved in certain professions far up to the 20th century.

Towards a macro theory of professionalization

The central theoretical conclusion of the present study is that in the case of the Continental line of professionalization it is fruitful to study early professionalization at the level of a *macro system*, understood as the whole field of professions with their educational institutions and in the context of the class relationships of the society in concern. The Finnish case suggests that the development of a single profession can be usefully analysed in the context of this kind of macro system. For, example, the approach proposed makes it possible to understand why certain professions could attain a high status position and attendant privileges, and why others could not. Hierarchical structures in the field of professions and the quantitative development of individual professions can be analysed and understood from this perspective. This approach may reveal interesting demarcation lines *between* professions — as can be seen in the Finnish case, and *within* the professions as in the USA and England. In Finland, the specific relationships of the dominant groups and professions can explain why the principal dividing line went between professions and not within them. The macro system approach may also help one to understand the educational institutions and the educational quality of professions in the context of wider societal structures and processes. — Furthermore, it would seem that the macro system approach can be fruitfully applied to the study of the professionalization processes in Anglo-American societies, too.

The state is also included in this approach. As for the Continental

line of development, those in power position in the state bureaucracy determined strictly the professionalization policy. The state had also certain "independent" importance for the professionalization process: the bureaucratic domination has an inherent tendency to rationalize its activities, specialized education and examinations being one of the means to that end. Examinations for state functionaries were instituted early in the both bureaucratic structures of Germany and Finland.

In the macro analysis of the early professionalization processes in Finland, the basic character of the epoch — in terms of social class — was taken as a starting point. The order of the traditional society weakened and finally collapsed, and a new order took over. It was in this development that modern professions came to birth. Here one needs more elaborated theoretical work to understand specific class processes in different societies and their significance to professionalization. In the case of Finland, the study of the positions of old status groups, their mutual relationships, and their specific habituses and related interests on professions seems to yield theoretically fruitful results.